

★
S P E R A N S
R A Z V O J
SLOVENSKEGA
NARODNEGA
VPRAŠANJA

Y. P. _____
'80

SPERANS / RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

VSE PRAVICE, ZLASTI GLEDE PREVODA IN PONATISA, PRIDRŽANE

SPERANS:

RAZVOJ SLOVENSKEGA
NARODNEGA VPRAŠANJA

NAŠA ZALOŽBA

LJUBLJANA 1939

TISKARNA VEIT IN DRUG, DRUŽBA Z O. Z. VIR P. DOMŽALE
(PETER VEIT)

PREDGOVOR

Malo narodov bi bilo najti v Evropi, katerih nacionalni obstanek bi bil izpostavljen tako težkim zgodovinskim preizkušnjam kakor je bil slovenski narod. Ob zlomu avstro-ogrsko monarhije 1918. leta se je zdelo, da bo Slovencem uspelo realizirati svoje narodne cilje. Zgodilo se je obratno: slovenski narod je bil ponovno in še usodnejše razkosan. In še preden mu je uspelo vsaj znotraj Jugoslavije urediti svoj položaj kot enakopravnega naroda, se znova in z vso ostrino postavlja v današnjih dneh vprašanje njegove nadaljnje usode, njegovega obstanka.

Narodno vprašanje stoji danes bolj kot kdajkoli poprej v ospredju svetovne politike. Imperialistična sedanost ni naklonjena načelu narodne samoodločbe. Zlasti usoda manjših narodov je postala zelo problematična, pri čemer je treba prištevati v to kategorijo «manjših» tudi narode, ki so mnogo večji od Slovencev. Pojem «malega» naroda se je razširil, saj se danes boje in borijo za svojo neodvisnost Španci, Čehi in drugi, ki ne spadajo med najmanjše narode v Evropi, da ne govorimo o stotimiljonskih kolonijalnih narodih, ki trpe pod peto imperialističnega pritiska.

Problem majhnega naroda je bil nekoč problem takozvanih «nezgodovinskih narodov» znotraj posameznih držav. Danes, ko je ves svet pod direktorijem petih ali šestih velesil, ki kakor parazit žive od krvi mnogih majhnih in velikih narodov vsega sveta, je «problem majhnega naroda», *naš lastni narodni problem*, sestavni del splošnega vprašanja o imperializmu in *sistemu* narodnega zatiranja. Naš slovenski problem je treba potemtakem danes obravnavati mnogo bolj v mednarodni povezanosti, kakor je bilo to nekdanj potrebno.

Narodno vprašanje postaja zaradi teh dejstev tem važnejše za splošni razvoj sodobne družbe. Korenine naroda so globoko

zasidrane v družbeno-gospodarski strukturi današnje družbe, da bi jih le težko mogel zlomiti zunanji pritisk. Narod je trenutno lahko poražen in podjarmljen, toda s svojim bojem za svobodo in neodvisnost narodna gibanja ne slabe le svojega gospodarja samega, marveč celoten sistem imperializma. In ni dvoma: kolikor bolj bo notranji mehanizem gnal neke sodobne države k politični in vojaški agresivnosti, naperjeni proti neodvisnosti drugih narodov, toliko večja in odločilnejša bo vloga narodnega vprašanja v političnih bojih sedanjosti. Zgovorno to dokazujejo abesinski, španski, kitajski in češki primer, v katerih so dejansko angažirane sile reakcije in napredka vsega sveta. Te sile so v toliki meri povezane med seboj, da jih vsak poskus spremembe obstoječega položaja, v katerem koli delu sveta v večji ali manjši meri mobilizira.

Prav to dejstvo je za nas Slovence posebno važno. *Slovensko vprašanje torej ni samo naše lokalno vprašanje, marveč je člen v verigi nasprotij, ki prepreza ves svet.* Slovenski narod torej ni osamljen, marveč ima svoje zaveznike v celoti svetovnega družbenega dogajanja. *Najti in nasloniti se na take zaveznike, znati pravilno oceniti vse posredne in neposredne rezerve, ki nam jih nudi današnje družbeno stanje, — to bi moralo biti osnovno načelo strategije in taktike slovenskega narodnega boja za popolno uresničenje njegovih ciljev.*

Toda izvrševanje take naloge ni lahka stvar. Narod ni homogena celota temveč ga na znotraj razdvajajo družbena nasprotja. Očitno je, da imajo ta nasprotja odločilno besedo pri reševanju narodnega vprašanja. Posamezni razredni interesi pridejo često v nasprotje z interesi naroda kot celote. Razni socialni interesi izbirajo često narodu «zaveznika» med njegovimi dejanskimi sovražniki. Razredni in drugi interesi ne znajo pravilno ocenjevati rezerv, ki jih narodu nudi vsakokratni položaj v njegovem boju. O tem nam govori nedavni češki primer, kjer je del domače reakcije izdal interese svojega lastnega naroda.

Na podlagi takih in podobnih dejstev se čestokrat pojavlja mnenje, da so «narodni interesi» zgolj fikcija in da je narodna

ideja dejansko le pretveza za mnogo manj «idealne» materialne interese «gornjih desetisočev».

Avtorji takih «teorij» so spregledali dejstvo, da se narodna gibanja — prav zato, ker so torišča raznih, često nasprotnih si družbenih sil — ne dajo meriti enostransko zgolj po razmerju ene socialne skupine do nacionalnega vprašanja, marveč da jih je treba zajeti v njihovi celoti, v njih gibanju, v vsakokratnem konkretnem položaju in z ozirom na vse ljudske plasti, ki sodelujejo v tem boju. Bili so n. pr. časi, ko je meščanstvo na čelu narodnih gibanj pokazalo čudeže revolucionarne energije, in prišli so drugi, ko je meščanstvo skočilo v hrbet svojemu lastnemu narodu, ker so prišli njegovi razredni interesi v nasprotje z interesi naroda kot celote. Toda to nikakor ni dokaz, da je z meščanskimi interesi že hkrati za vselej izčrpana vsa vsebina narodnega vprašanja. Narobe, *zgodovina nam dokazuje, da so imela narodna gibanja tem odločnejši in revolucionarnejši značaj in da so dosegala tem večje uspehe, kolikor tesneje so bila naslonjena na široke ljudske plasti kmetov in delavcev ter z njimi na napredne tokove v družbi.* Vsa velika revolucionarna narodna gibanja devetnajstega stoletja so bila hkrati naslonjena na revolucionarna gibanja proti fevdalizmu.

Ta dejstva nam razkrivajo veliko povezanost narodnega vprašanja s celotnim družbenim problemom, s socialnimi procesi, ki se odigravajo v današnji družbi. Kdor koli torej hoče osvetliti te procese, kdor koli išče izhoda iz položaja, v katerem je družba, se ne more izogniti narodnemu vprašanju. Nimajo torej prav tisti «socialni reformatorji», ki bi radi reformirali družbo mimo narodnega vprašanja in ne da bi se naslonili na ono latentno energijo, ki počiva v narodno osvobodilnih tendencah zatiranih narodov. Na videz radikalno podcenjevanje narodnega vprašanja se nam največkrat razodene kot oportunistična tendenca, ki samo demobilizira ljudske množice.

Očitno je potemtakem, da je treba pri analizi narodnega vprašanja razlikovati njegovo *socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja* na posameznih etapah družbenega razvoja. Od medsebojnega razmerja teh faktorjev v vsakokratni stvarnosti so v prvi vrsti odvisne oblike narodnega boja.

Proučevanje teh dejstev nam bo odkrilo tudi izhodišča posebnosti našega narodnega gibanja. Narodno vprašanje je vselej tvorilo osrednje vprašanje slovenske politike. Toda nikdar ni slovensko narodno gibanje zavzelo onih širokopoteznih revolucionarnih oblik, ki smo jih navajeni opazovati pri mnogih drugih narodih. Ostali smo v glavnem pri najnižjih bojevnih oblikah. Naše slovensko meščanstvo, ki je ta boj vodilo, je stopilo prepozno v zgodovinsko areno, da bi mu ono še moglo dati revolucionarni značaj. Pojavilo se je tedaj, ko so njegovi interesi že prišli v nasprotje z interesi slovenskega naroda kot celote. Jasno je, da v takih okolinostih ni bila mogoča nobena na daljšo perspektivo preračunana narodna akcija vse dotlej, dokler se ni pojavil nov socialni faktor, ki je mogel organizirati in voditi slovenske narodne boje, in da se je naša narodna politika vse dotlej mogla izživljati samo v trenutnih akcijah za neposredne, zelo omejene cilje.

Na slovensko narodno vprašanje je torej treba gledati z dveh zreljšč: *v njegovi mednarodni povezanosti na eni in v razmerju s stopnjo razvoja njegovih notranjih gibalnih sil na drugi strani.*

Kasneje bomo govorili o socialno ekonomskih vzrokih slovenskih posebnosti v nacionalnem razvoju, toda že tu je treba ugotoviti, da je bila ena največjih slabosti našega narodnega gibanja, ki ga je zavirala v njegovem razvoju v globino in širino, njegova izredna *ideološka plitvost*. Zaman iščemo v našem narodnem boju perspektiv, kakih elementov politične strategije in taktike. Ta pojav ni slučajen. Svoje korenine ima v slovenski družbi. Kasneje bomo o tem podrobneje govorili. Toda v teni trenutku smo v položaju, ko pomeni breznačrtnost in kratkovidnost v boju slovenskega naroda lahko njegov pogin. Problem slovenskega naroda je izredno kompliciran. Njegovi štirje deli v štirih raznih državah žive v presečišču evropskih nasprotij. Na njegovih mejah sta dva velika imperija — šele v začetku realizacije svojih velikih zunanjepolitičnih načrtov, ki naj bi popolnoma spremenili podobo sveta — usmerjena proti jugu in jugovzhodu in očividno mera trpljenja slovenskega naroda še ni zvrhana. Danes zlasti je torej treba odkriti one

osnovne tokove v današnji družbi, od katerih bo odvisna bodočnost slovenskega naroda in jih razlikovati od trenutnih formacij, katerih precenjevanje lahko zelo škodljivo vpliva na postojanje slovenskega naroda v današnjem svetu.

V svojem delu «Svetovna vojna in naša revolucija» je dal dr. Beneš naslednjo zelo pravilno izjavo, ki se nanaša prav na to dejstvo:

«Če hočejo naši vodilni politiki uspešno voditi našo državo v prihodnosti, tedaj ne smejo pravilno ocenjevati samo splošnih razvojnih linij evropskega sveta, marveč morajo pravilno videti tudi trenutne konstelacije interesov evropskih držav in zlasti naših sosedov. In v okviru teh interesnih konstelacij je treba dobro razlikovati, *kaj je trenutna konjunktura in kaj internacionalna konstanta*. Potem se mora tudi v prihodnosti ravnati smer naše zunanje politike . . .» (Podčrtal Sper.).

Slovenci nimamo svoje lastne države, kakor jo imajo Čehi, toda to nikakor ne pomeni, da slovenski politiki ni treba računati z istimi činitelji, s katerimi morajo računati narodi s svojo lastno državnostjo. Narobe, prav radi tega dejstva je naš narodni obstoj tem bolj občutljiv ne le za spremembe v naši soseščini, temveč tudi za spremembe v evropskem in celo svetovnem merilu.

Pri tem pa ne gre samo za imperijalistične konstelacije, ki so le trenutnega pomena, kakor na znotraj ne gre le za trenutne strankarske kombinacije, marveč v obeh slučajih za one *družbene* «konstante», na tleh katerih se ravno odigravajo burni dogodki sedanjosti.

Prav zato pa je potrebno, da podvržemo kritičnemu pregledu razvoj slovenskega narodnega vprašanja na posameznih stopnjah slovenske družbe, vso našo dosedanjo politiko ter da na podlagi rezultatov take teoretične analize gradimo perspektivo za sedanjost in bodočnost.

Pričujoče delo ima namen doprinesti delež k temu prizadevanju. Avtor nikakor nima pretenzij, da bi bilo to delo izčrpna obravnava našega narodnega vprašanja. Narobe, zaveda se, da je to delo samo nepopolen uvod v raziskovanje tega vprašanja, napravljen na podlagi zelo omejenega materiala, pri čemer je

ostala cela vrsta problemov samo površno in hipotetično obdelanih. Če hočemo torej Slovenci svoje politično prizadevanje graditi na teoretičnih spoznanjih a ne zgolj na politikantskem empirizmu, tedaj bi bilo potrebno, da bi vsi ti komaj dotaknjeni problemi doživeli izčrpnjšo obravnavo, ki bi nam omogočila izgraditev pravilne politične smeri v boju za naše narodne cilje.

1. poglavje

Splošne pripombe k narodnemu vprašanju

Pogled v zgodovino nam pokaže, da je narodna ideja zgodovinski pojav, ki je zvezan z določeno stopnjo razvoja človeške družbe. XIX. stoletje imenujejo stoletje prebujenja narodov. To ime nosi po pravici. V tem stoletju je doživela narodna ideja svoj višek v burnem revolucionarnem poletu in našla svoje najpopolnejše utelešenje v centraliziranih narodnih državah zahodne Evrope. Če nam naj bodo torej boji za narodno zedinjenje in osvoboditev izraz narodnega prebujenja, tedaj bomo morali postaviti rojstvo narodov na prelom družbenega razvoja iz fevdalizma h kapitalizmu. To je dokaz tesne povezanosti narodne ideje z velikimi spremembami v socialno ekonomski strukturi družbe ob razpadu fevdalizma.

Narodno vprašanje je bilo — v tem smislu kakor ga pojmujejo danes — tuje antičnemu in fevdalnemu svetu.

Trdni, centralizirani despotski imperiji pred nastopom Grkov in Rimljanov so bili bolj bežnega značaja in niso mogli ustvariti velikih notranjih vezi med ljudstvi in plemeni, ki bi se manifestirale v nekem narodni zavesti podobnem čustvu. Pogoji, ki so privedli do takih državnih sistemov so bolj vezali ljudi navzven kakor pa na znotraj. Socialni moment, namreč razpadanje patriarhalne prakomunistične skupnosti v množice individualnih proizvajalcev, je krepil predvsem lokalno zavest. Množice same so faraonski centralizem občutile kot najtežje breme, zato je tudi lokalna tradicija vedno prevladovala nad državno. Po razpadu države same ni ostalo med pokrajinami in ljudstvi nikakih vezi več. Tako je bilo v Egiptu, v Asiriji, v Perziji in drugod. Francoski raziskovalec narodnega vprašanja,

Paul Henry («Le problème des nationalités»), ima tedaj prav, ko pravi, da so bile države pred narodi.

Podoben primer je z Grki in Rimljani. Oboji so podjarmili nešteta ljudstva antičnega sveta, toda to podjarmljenje se je bistveno razlikovalo od sodobnega narodnega zatiranja. Rimski imperij je počival na sistemu suženjstva, ki je dopuščal razvoj produktivnih sil samo do neke razvojne stopnje. Ko pa so potrebe prerasle produkcijsko sposobnost suženjske družbe, je moglo le neprestano povečevanje števila sužnjev in pa neprestano izmozgavanje podjarmljenih dežel z visokimi davki in drugimi dajatvami zadovoljiti potrebe parazitske vladajoče rimske družbe. Oboje je bilo moči dobivati le z neprestanimi vojnami in razširjenjem državnega ozemlja.

Toda kakor so bili antični imperiji ogromni po teritoriju in kakor se je njih oblastnikom često posrečilo v precejšnji meri centralizirati nešteta ozemlja, je to vendarle ostalo bolj na površini. Dejansko se je centralizacija izvršila le v državnem aparatu, ki je moral braniti državni sistem pred sužnji in pred osvobodilnimi in separatističnimi težnjami podjarmljenih dežel, medtem ko v sami gospodarski strukturi te družbe ni bilo dovolj močnega sredotežnega činitelja.

Kolikor so se tendence po centralizaciji pojavile, so bile politični izraz koncentracije bogastva v zvezi z razvojem trgovine, denarstva in odušstva. Toda gospodarska centralizacija je imela svoje meje, ki jih je postavljalo suženjsko delo. Zato je tudi nastal cel niz središč, antičnih mest, ki so ljubosumno čuvala svojo samostojnost in svojo lastno državnost.

Značilno za tak antični imperij je torej, da v njegovi notranjosti obstoje gospodarsko-politično popolnoma samostojni deli; zato ob prvem pretresu državnega aparata take države tudi razpadajo v svoje najmanjše sestavne dele. Grki se nikdar niso mogli zediniti v enotno državno telo, razen kadar je šlo za uveljavljenje nasilne nadvlade enega dela nad drugim. Zavest skupnosti je vezala samo pripadnike posameznih držav, katerih glavno težišče je bilo osrednje trgovsko mesto. Kako rahle so bile te vezi je videti tudi iz tega, da so se nekdanji državljani takih držav, ki so snovali kolonije ob obalah Sredozemskega

morja, kmalu čutili samostojne in se celo pričeli bojevati z državo iz katere so izšli.

Tudi v antičnem svetu imamo seveda pojave, ki se nam kažejo na prvi pogled kot vznik narodne zavesti. Trgovske vojne v antičnem svetu se kažejo kot nacionalne. Odpor proti rimski nadvladi je ojačil sredotežne tendence pri podjarmljenih ljudstvih istega jezika. Toda kljub temu vse te težnje nikdar niso dobile one nujne oblike, ki jo danes imenujemo narod.

Še jasneje se kaže to dejstvo pri fevdalizmu.

Fevdalni sistem je razrahljal in popolnoma uničil plemenske vezi patriarhalne družbe, ki je bila etnografsko homogena skupnost, in pretopil plemena in rodove v heterogena ljudstva, ki so sestajala iz cele vrste drobnih proizvajalcev. Tako ljudstvo nikakor ni dobilo značaja naroda v modernem smislu, saj niti etnično ni bilo enotno, marveč so prištevali vanj poleg osnovnih množic tudi kolonizirane tuje podložnike itd. Istočasno z uničenjem plemenske razčlenjenosti je nastala nova, fevdalna, ki je temeljila na pripadnosti k enemu ali drugemu fevdalnemu gospodu, ki se je torej razvijala v provincialnih okvirih. Fevdalizem sam po sebi je bil torej s svojim partikularizmom živo nasprotje centralizatorske misije naroda. Razred fevdalnih zemljiških gospodov je ščitil svojo oblast tudi neposredno, saj so plemičem pripadale tudi sodne in druge pravice. To dejstvo je še zlasti poglobilo provincializem fevdalne družbe.

Iz istih razlogov je bilo v fevdalni družbi neznano tudi narodno zatiranje v današnjem pomenu besede. Fevdalizem ni imel gospodarske možnosti, da bi delal razliko v izkoriščanju pripadajočih mu dežel. V epohi imperijalizma na primer omogoča izvoz kapitala ustvarjanje takozvanih ekstra-profitov v škodo podjarmljenih dežel. Fevdalnemu vladajočemu razredu ni bilo na razpolago nobeno podobno sredstvo.

Tudi zavestne potujčevalne težnje niso nujno zvezane s fevdalizmom samim. Med plemstvom in podložniki je nepremostljiv prepad. Tudi jezik ni mogel niti vezati niti razdvajati teh dveh razredov. Saj je znano, da je na primer izobraženo *nemško* plemstvo preziralo *nemški* jezik, ker je bil to jezik tlačanov. Uporabljalo je latinščino in francoščino. Morala je

prišli šele meščanska luthrovska reformacija, ki je dvignila nemščino dejansko v književni jezik.

Razumljivo je, če je kasneje, ko so se pod vplivom novih tokov v družbeni strukturi pričela pojavljati narodna gibanja, fevdalizem s svojim partikularizmom postal glavna ovira njihovih stremljenj. Zlasti negativno vlogo je odigral fevdalizem pri narodih, ki so se pozno pojavili v zgodovinski areni, kakor na primer pri nas Slovencih. Zavrl je razvoj teh narodov; ko pa so se pričeli tudi oni prebujati, je bila prva, revolucionarna etapa v razvoju narodov pod meščanskim vodstvom v evropskem merilu že v zatonu. Ti narodi so se znašli sedaj nasproti dvojnemu sovražniku: nasproti ostankom fevdalne absolutistične reakcije in hegemonističnim naporom meščanstva vladajočega naroda. Razumljivo je, da se je to moralo pokazati na kasnejšem razvoju narodnega prebujenja v vseh treh smereh: v gospodarski, politični in kulturni. Zlasti Slovenci, ki nismo imeli lastnega plemstva, smo najtrdnejši dokaz za to, da predstavlja tudi fevdalna doba važno postavko v obravnavanju narodnega vprašanja.

Na prve pojave narodnega prebujenja v današnjem pomenu besede naletimo torej vselej v zvezi z razkrojem fevdalizma in pojavom kapitalističnih tendenc. Narodno vprašanje se nam tu neposredno in jasno kaže kot del splošnega vprašanja meščansko demokratičnih revolucij proti fevdalizmu. Tak pojav narodnega prebujenja pri različnih narodih ne sovпада niti časovno, niti po obliki. Običajno govorimo o XIX. stoletju kot stoletju narodnega prebujenja. Toda to ne pomeni, da se ta pojav omejuje izključno na to stoletje. Anglija je na primer doživela etapo notranjega narodnega osredotočenja znatno prej, mnogi zaostali kolonialni narodi pa ga preživljajo šele v XX. stoletju, danes.

Tudi v obliki reševanja narodnega vprašanja so bistvene razlike. V Franciji je bila na revolucionaren način premagana fevdalna razkosanost, v Italiji je prišlo do zedinjenja po dolgotrajnih revolucionarnih bojih, Nemčija je doživela narodno zedinjenje od vrhov navzdol, po Bismarcku, madžarska narodna zavest je prodrla na plan v junaških revolucionarnih naporih v letu 1848., hrvaškemu narodnemu gibanju so stali na čelu

fevdalci Jelačičevega kova, slovensko narodno prebujenje se je vršilo pod pretežnim vplivom duhovščine, ki je bila več ali manj povezana s fevdalnim sistemom itd. V opredeljevanju poti narodnega prebujenja torej ni moči postavljati nikakih šablon. Pri vsakem primeru je treba izhajati iz konkretnih objektivnih in subjektivnih pogojev določenega naroda.

Kako si moremo tolmačiti dejstvo, da je narodno vprašanje igralo tako važno vlogo v pripravi meščanskega prevrata v fevdalni družbi?

Nasprotja so bila v tej družbi izredno zapletena, relativno mnogo bolj kakor v kapitalističnem sistemu. Vsaka od mnogih socialnih grupacij je bila v nasprotju z vsemi ostalimi. Ves sistem pa je ležal na plečih podložnega kmeta, ki je sicer vedno odločneje kazal svojo revolucionarno pripravljenost, ki pa sam ni mogel priti dalje kakor do spontanih uporov, ki so sistem na splošno slabili, niso ga pa mogli zlomiti. V tej prepletenosti nasprotij se kajpak ni mogla roditi nikaka zavest skupnosti, ki bi mogla postati izhodišče nacionalne ideje. Fevdalni aristokrat nikoli ni mogel priznati, da ima kar koli skupnega s kmetom, in je imel prav. Nacionalna ideja torej ni mogla postati ideja skupnosti vseh razredov, marveč samo enega razreda, tistega, ki jo je dvignil kot zastavo revolucionarnega boja proti fevdalizmu in njegovemu partikularizmu. Ta razred je moglo biti samo meščanstvo, ki ni težilo po osredotočitvi samo na duhovnem področju, kar navadno najprej pade v oči, marveč — in to je bilo prvotno in odločilno — tudi v gospodarstvu. Mečanske gospodarske težnje so bile ostro nasprotje fevdalne razkosanosti. Za prebujenje naroda so imele zlasti tele težnje meščanstva odločilno važnost:

- 1.) težnja po svobodi trgovine in industrije,
- 2.) težnja po ustvaritvi oz. razširitvi notranjega trga,
- 3.) težnja po osebno svobodnem mezdnem delavcu.

Trg — to je bilo osrednje vprašanje mladega kapitalističnega meščanstva. In trg je z nevidnimi vezmi denarja pričel vezati razkosane in izolirane fevdalne dele, ki so bili vezani na trg. Ustvaril je neko formalno enakost, enakost pred denarjem: veljaš, kolikor imaš, a ne, kakršen plemiški naslov si podedoval.

Svoboda trgovine in industrije je pomenila razrušitev fevdalnih provincialnih meja in duhovne provincialne omejenosti. Ustvaritev in razširitev notranjega trga je pomenila gospodarsko povezovanje teritorija, ustvaritev materialnih predpogojev za duhovno osredotočitev. Težnja po osebno svobodnem mezd-nem delavcu pa je lomila tlačanske odnose in s tem privajala ljudske množice pod meščanske zastave.

Vprašanje jezika in kulture je zavzelo važno mesto v gospodarskem stremljenju meščanstva. Fevdalno plemstvo ni bilo navezano na jezik svojega lastnega naroda. Latinščina in francoščina sta bila jezika fevdalnih dvorcev. Za meščanstvo pa se je to vprašanje drugače postavljalo. *Prvič* je bil narodni jezik edina podlaga, ki se je na njej mogla izvršiti uspešna centralizacija; *drugič* je bil narodni jezik glavno sredstvo občevanja na trgu, tam, kjer so se srečavale osnovne ljudske plasti z meščanstvom. *Za svoboden razvoj trgovine je bil torej potreben svoboden razvoj in napredek narodnega jezika*; končno pa je bil narodni jezik tudi orožje meščanstva proti fevdalnemu kozmopolitizmu in za politično uveljavljenje meščanstva. Latinščina je bila jezik privilegirancev. Če je hotel «tretji stan» razbiti privilegije plemstva in sam prevzeti oblast, tedaj je moral udariti tudi po privilegijih jezika in dvigniti svoj materni jezik na položaj latinščine. Ni torej slučaj, da je ravno meščanska reformacija dvignila pri nekaterih narodih narodni jezik na višino literarnega jezika ter mu utrla pot na vsa področja družbenega življenja.

Vloga literarnega jezika pa ni majhna, če so dani materialni pogoji za njegov vpliv. Govoriti isti jezik se pravi, tudi misliti na isti način. Kakor hitro so se pojavila meščanska gospodarska stremljenja, je našel književni jezik dostop do množic in vršil s tem izredno pomembno poslanstvo osredotočevalca duhovnih in kulturnih stremljenj naroda.

Tudi naše narodno prebujenje potrjuje gornje ugotovitve. Vodnikovi argumenti za veljavo slovenskega jezika in celo vsa osebina njegovega literarnega dela kaže izrazito meščansko usmerjenost. Očitno je, da je na primer «*Dramilo mojih rojakov*» krepka in meščansko optimistična izpodbuda Slovencem, naj se udejstvujejo na gospodarskem področju:

«Slovenec! tvoja zemlja je zdrava
In pridnim nje lega najprava,
Polje, vinograd,
Gora, morje
Ruda, kupčija,
Tebe rede.

Za uk si prebrisane glave,
Pa čedne in trdne postave.
Išče te sreča,
Um ti je dan,
Našel jo boš, ak'
Nisi zaspan.»

In tudi Kumerdej v uvodu k svoji slovnici iz 1791. leta ni pozabil naglasiti, da je slovenski jezik zlasti tudi prikladen za trgovce.

Tako so meščanske gospodarske in politične težnje proti fevdalizmu postale cement, ki je pričel posameznike heterogenega fevdalnega ljudstva vezati v narode.

Če je bilo konstituiranje naroda *plod* razkroja fevdalizma in svežih naprednih kapitalističnih tendenc, je bil proces narodnega zedinjevanja istočasno tudi *predpogoj* uspešnega boja proti fevdalizmu in njegovega dokončnega zloma. Treba se je spomniti samo na kmečke punte v pričetku novega veka, pa bomo dobili potrdilo za to trditev. Tudi kmetje so tedaj skušali zlomiti fevdalni sistem. Toda njihova namera se je zlomila ob fevdalni razkosanosti, ki je razdvajala tudi kmečko akcijo. Kmečki upori niso mogli postati enotno centralizirano revolucionarno gibanje proti fevdalizmu kot sistemu, ker ni bilo materialnih sil, iz katerih bi se rodilo spoznanje po potrebi take akcije. Zato je obstajalo to gibanje iz vrste lokalnih revolucionarnih akcij z zelo omejenimi cilji, ki so le redko segale preko meja reform v okviru fevdalne družbe. To seveda njihovega revolucionarnega pomena ne manjša, pač pa pojasnjuje vzroke njihovega poraza.

Naj pri tem omenimo primer iz sodobne Kitajske. Ena največjih slabosti kitajske antiimperialistične revolucije v letih

1925 do 1927 je bila prav v neenotnosti revolucionarne akcije na kmetih. Kitajski kmetje so se dolgotrajno in požrtvovalno z orožjem v roki upirali tujemu pritisku, toda odločilnih uspehov niso dosegli, ker se niso dali podrediti nobenemu centraliziranemu vodstvu. V svojih vaseh, kvečjemu v svojem ožjem okraju so se borili do zadnjega moža, izven tega okvira pa so bili nekaj časa težko dovzetni za katerokoli narodno akcijo. Vzroki so povsem umevni: zaostalost kitajske vasi, fevdalna razčlenjenost, slabost kapitalističnega razvoja.

Energije kmečkega ljudstva prihajajo do izraza, kadar dobi voditelja, ki zna njegove sile osredotočiti. V času, o katerem govorimo, to je ob rojstvu ideje naroda, je bilo to meščanstvo. Njegova gospodarska in socialna stremjenja so ustvarila materialno podlago, na kateri se je lahko razvila in razširila ideja narodnega edinstva, ki je včasih — ako je bilo gibanje dovolj demokratično — pritegnila tudi kmeta v nacionalno fronto.

Toda bilo bi napačno misliti, da je prebujenje na vseh etapah zvezano z meščanstvom. Danes zavzema njegovo mesto proletariat. Primer za to je zunanja Mongolija. Pred mongolsko narodno revolucijo 1920. in 1921. leta je bila to dežela, kjer bi komaj smeli govoriti o prvih začetkih kapitalizma. Fevdalna razčlenjenost je tudi tu zadušila neštete spontane revolucionarne nastope mongolskega pastirskega ljudstva. Toda pomoč od zunaj je osredotočila sile mongolskega naroda, zbudila njegovo narodno zavest in mu omogočila hiter razvoj *mimo* kapitalističnega sistema.

Vendar je to povsem drugačen čas od onega, v katerem se je pričelo narodno prebujanje evropskih narodov. Tedaj je bilo meščanstvo na višku revolucionarnih sil, v katerih so se kresale revolucionarne ideje, okrog katerih so se zbirale demokratične množice; nobena druga pot izven kapitalizma pod tedanjimi pogoji ni bila mogoča.

V zahodnih državah se je v procesu meščansko-demokratičnih revolucij nacionalno vprašanje rešilo v obliki centraliziranih narodnih držav (Francija, Anglija, Italija itd.), ki je najbolj odgovarjalo stremljenju meščanstva.

Na vzhodu je šel razvoj drugo pot. Tu so pod pritiskom zunanjih faktorjev (turški, tatarski pritisk in pod.) fevdalne države dosegle znatno stopnjo državne centralizacije, ki je postala kasneje velika ovira osamosvojitve podjarmljenih narodov, medtem ko je z druge strani zopet sistem nacionalnega zatiranja daljšal življenje fevdalnemu sistemu. Pri nas smo to videli 1848. leta. Tako sta ostali na vzhodu Evrope «ječi narodov», Rusija in Avstro-Ogrska, ki sta zavlekli svoje mračno življenje vse do svetovne vojne.

Videli smo torej, da je narod zgodovinski pojav, ne pa «prirodna», «apriorna» kategorija, kakor trde mnogoštevilne teorije naroda. Že beseda «narodnost» (nationalité) sama je v svojem današnjem pomenu nova. Niti francoska revolucija je še ne pozna. 1835. leta je še ni bilo v slovarju francoske akademije.

V svoji knjigi «Svetovna vojna in naša revolucija» pravi dr. Beneš:

«. . . Narodna ideja je produkt sodobnega časa, rezultat renesančne in reformacijske filozofije ter humanitarne filozofije francoske revolucije, ki je proklamirala človeške in državljanske pravice.» (Nemški prevod, str. 716.)

Dr. Beneš je torej izrazil isto misel, le da je gledal pojav narodne ideje v luči ideološkega razvoja. Toda tako renesančna in reformacijska filozofija kakor humanitarna filozofija francoske revolucije sta duhovni spremljevalki in izraza revolucionarnega boja «tretjega stanu» proti fevdalizmu. Človeške in državljanske pravice je mogel proklamirati šele nosilec družbenega sistema, v katerem je postala juridična osebna svoboda neobhodna družbeno-gospodarska potreba. Kakor smo predhodno ugotovili, je moglo biti to samo meščanstvo.

Konkretnije in točneje označuje položaj naroda v zgodovini dr. Metod Dolenc v «Pravni zgodovini za slovensko ozemlje», kjer pravi:

«. . . Zgodovinska resnica je namreč, da do francoske revolucije *nacionalnega* vprašanja v modernem smislu besede sploh še ni bilo. Plemstvo in meščanstvo na slovenskih tleh se ni smatralo, niti ni moglo smatrati za germansko ali italijansko nacijo. Ono je predstavljalo ,višje sloje', ki bivajo na isti zemlji kot

slovensko kmetiško ljudstvo, ki so z njimi imeli vsakdanje stike, pa so se kaj radi naslanjali na kulturo obdajajočih jih sosedov s sijajno zgodovinsko preteklostjo in zavidanja vredno civilizacijo.» (Stran XI.)

To seveda ne pomeni, da se je šele v francoski revoluciji rodila narodna ideja. V tej revoluciji se je le odkrila vsa njena globoko revolucionarno-demokratska vsebina; zato je francoska revolucija tudi sprožila tak polet narodnega gibanja po vsej Evropi, ki je potem nagnal zveste čuvarje fevdalno-absolutističnih sistemov, da so ustvarili «Sveto alianso», ki naj bi dušila mlada revolucionarna gibanja.

In če je avstrijski cesar Franc I. vzdihnil, da je bilo najbolje tedaj, ko še ni bilo nobenih narodov na svetu, ampak samo podložniki, je prav tako jasno opredelil položaj naroda v zgodovini kot nasprotje fevdalnemu družbenemu sistemu, kot pojava torej, ki je bil zvezan z nastopom kapitalizma.

Ugotovili smo, da je narod zgodovinski pojav. Kako bomo zdaj opredelili ta pojem?

Nekatere moderne «teorije» skušajo dati narodu rasno oceno. Vendar se danes le redko kak narod more pohvaliti s «čisto krvjo». Zlasti velja to za evropske narode, ki se največ sklicujejo na rasni moment. Razen tega se pojmi rase lahko raztegne tudi na več narodov, ki so si kljub svojemu skupnemu rasnemu poreklu lahko bolj tuji med seboj kot pa do rasno bolj oddaljeni narodi. Saj je na primer za nas že Cankar izrekel znano dejstvo o naši sorodnosti s Srbi in Hrvati:

«... Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance, — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu ali pa goriški viničar furlanskemu.»

Rasna teorija pa kljub svoji teoretični nevzdržnosti dobro uspeva; če ni všeč učenjakom, je zato bolj koristna politikom. Samo bežen pogled v zgodovino nam razodeva, da je bila rasna teorija, naj se je pojavila v kakršni koli obliki, vselej le ideologija narodnega zatiranja. Na to teorijo so se naslanjali najsmelejši načrti (ne le nemški!) ideologov imperialističnih teženj evropskih velesil.

Nekateri razlagajo narode s skupnostjo zgodovinske usode, z religijo in podobnimi argumenti. Brez dvoma, tako skupnost zgodovinske usode kakor vpliv religije sta dva važna činitelja v nastajanju naroda. Stoletna vojna Francije proti Angležem je gotovo združujoče vplivala na duha francoskih ljudskih množic. Španci so se duhovno zbližali v bojih proti Arabcem in Berberom. Balkanske narode je religija utrjevala v boju proti Turkom. Podobno je bilo tudi s Slovenci. Prav tako je husitizem nedvomno pospeševal konstituiranje češkega naroda. Stara državna tradicija iz fevdalnih časov je brez dvoma pozitivno vplivala na zavest skupnosti Francozov. In narobe: pomanjkanje lastne državnosti za fevdalizma se je moralo negativno odraziti v razvoju slovenske narodne zavesti. Zgodovinska skupnost in religija torej lahko *vplivata v negativnem ali pozitivnem smislu* na razvoj nekega naroda, ne moreta pa *definirati* samega pojma naroda. Avstrijski narodi se niso strnili v enotno nacijo (na primer južni Slovani) kljub več ali manj skupni zgodovini. Nasprotno pa se med razne države razkosani Ukrajinci niso razvili v razne narode, ampak ostali narodna celota. Švedi in Norvežani so se razvili v dva različna naroda kljub isti zgodovinski usodi, Nemci pa se niso razcepili v dva naroda, čeprav se dele na protestante in katolike. Pri nas v Jugoslaviji sta oba ta dva faktorja vplivala na razvoj narodov (Slovenci in hrvaški kajkavci, katoliški, pravoslavni in muslimanski prebivalci Bosne itd.), toda tudi tu ničesar ne označujeta, temveč le tolmačita, kako je prišlo do današnjega stanja. Zakaj narodov ni moči *ustvarjati*, oni so. A izraz te njihove eksistence je njihova zavest.

Poseben odtенок te teorije je opredelitev naroda kot državnega pojma. Ta nauk, po katerem so tvorili narod vsi podaniki iste države, je zlasti v stari avstroogrski monarhiji veljal kot službena teorija. Njen najbolj znani predstavnik je bil avstrijski profesor Gumplowicz:

«. . . Bila je samo zmota, ki so jo polagoma opustili — pravi Gumplowicz v «Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Oesterreich-Ungarn» —, da so namreč v določevanje narodnostnega pojma sprejeli znak skupnega izvora; ravno tako ni

moči sprejeti skupnega jezika v ta pojem, če hočemo, da bo prikladen vsem narodnostim.»

Potem nadaljuje:

«... Narodnost je v svojem jedru kulturna in duševna vzajemnost, ki jo rodi in pospešuje skupna država; ni nujno, da bi se ta vzajemnost morala povsod izražati v skupnem jeziku.»

To je teorija, po kateri se je imel v Avstriji vsakdo za Avstrijca in na Ogrskem vsakdo za Ogra, ne glede na to, kakšen jezik govori.

Ozadja te teorije ni treba še posebej podčrtavati. Njena naloga je bila, reševati Avstro-Ogrsko pred narodno-osvobodilnimi prizadevanji podjarmljenih narodov.

Nekateri tolmačijo narod kot skupno voljo ali hoteno solidarnost (Renan, Paul Henry), ki izhaja iz zgodovinske in jezikovne skupnosti.

«... Narod je duša — pravi Renan (citirano po Paul Henry: «Le problème des nationalités») — duševni princip... Narod kot individuum je višek dolgega napora, žrtev in požrtvovalnosti... Imeti skupno slavo v preteklosti, skupno voljo v sedanjosti; v preteklosti skupno napraviti velike stvari in jih še hoteti napraviti, v tem je bistveni pogoj narodove biti. Ljubimo v razmerju z žrtvami, ki smo jih dali, v razmerju s težkočami, ki smo jih premagali.»

Tudi za te momente velja, kar smo rekli že zgoraj. Oni morejo vplivati pozitivno ali negativno na razvoj naroda, ne morejo ga pa ustvariti, ne morejo opredeliti njegove vsebine. Mogočni slovenski kmečki upori iz XVI. in naslednjih stoletij so prav tako pozitivno vplivali na razvoj slovenskega naroda, kakor je slovenska reakcionarna politika 1848. leta učinkovala negativno. Prvo ga je pač *pospešilo*, drugo *zadržalo*, niti eno niti drugo ga pa ni *ustvarilo*, ali vsaj ni bilo bistveno za njegov nastanek.

Pogosto srečamo teorijo, ki razlaga narod s skupnim karakterjem, ki ga je oblikovala skupna kultura. Gotovo je duhovni značaj eden bistvenih elementov za opredelitev naroda. Prav tako očitno je, da je skupna kulturna preteklost izredno važen faktor v razvoju naroda. Plejada italijanskih umetnikov

od Danteja dalje je s svojim delom ustvarila cement za združitev italijanskega ljudstva. Hegel je s svojo filozofijo mnogo pripomogel k razširjenju nemške narodne ideje. Husova ideologija je postala izhodišče čeških narodnih preroditeljev. Trubar, Linhart, Vodnik, Prešeren so pri nas imena, brez katerih si ne moremo misliti slovenskega narodnega prebujenja. Nikakega dvoma torej ne more biti, da so vsi ti ideologi oblikovali duha in značaj svojih narodov. Toda istočasno so bili oni sami posledica nekega globljega socialnega procesa, ki jih je silil k ustvarjanju v smeri, v kateri so delali, *bili so sami izraz narodovega duha*. Tudi ta opredelitev potemtakem ni zadostna.

Pri nas so najbolj pogosto navajali dve teoriji, ki so jima bile več ali manj podobne tudi vse ostale teorije slovenskih avtorjev. Dr. J. Krek opredeljuje v svojem «Socializmu» pojem naroda takole:

«. . . Mi pa trdimo, da je vsak narod naravna družba, kakor človeštvo, rodbina, država.» (Str. 131.)

«. . . V en narod ali k eni narodnosti štejemo potemtakem tiste rodbine in posamnike, ki imajo po skupnem izvoru in vzajemnem življenju enake telesne, zlasti pa duševne lastnosti in en jezik. Vse te lastnosti se imenujejo s skupnim imenom narod.» (Str. 130.)

«. . . Potemtakem smo glede na narod in narodnost na *nравnih tleh*. Pri narodu nimamo samo skupnih lastnosti, marveč na temlju teh lastnosti kale *nравne dolžnosti* in z njimi zvezane pravice. Kar moram, to tudi smem. Ker torej moram ljubiti in hvaležno spoštovati svoj narod, svoj jezik, svojo domovino, zato jo tudi smem in nihče nima pravice, da bi mi to branil.» (Str. 132.)

Kakor je ta teorija v nekaterih svojih sklepih pozitivna in demokratična, je vendarle očitno preširoka. Ona prehaja iz *družbenega* področja na teren *apriornosti*. Smatra torej narod kot človeku prirojeno naravno kategorijo, ki spremlja človeka že od vsega začetka. Vse dosedanje ugotovitve pa nam govore, da je narod *zgodovinski pojav*, ki ima svoj točno določen položaj v zgodovini. Če bi vzeli za merilo dr. Krekovo definicijo naroda, potem bi morali označiti kot narode vsa patriarhalna plemena.

Dr. Krek je bil demokrat, zato se ni dosledno držal izhodišča svoje teorije o narodu. Do skrajnosti jo je razvil doktor Mahnič. Če je pri opredeljevanju naroda treba izhajati, kakor pravi dr. Krek, iz nraavnih postavk, tedaj ima dr. Mahnič popolnoma prav, ko podreja narod katolicizmu. Če obsega katolicizem celokupnost nraavnih norm, potem je narodna zavest samo *oblika* katoliške zavesti, ki je primarna. Tako pridemo nujno do neke vrste fevdalnega kozmopolitizma, čigar vpliv se jasno kaže v Mahničevi ideologiji.

Dr. Krek ni šel tako daleč kakor Mahnič, ker ga je vsakdanji boj ob strani ljudstva prepričal o nasprotnem. Toda ta teorija je vendarle dala svoj pečat tudi njegovemu praktičnemu političnemu delu. Krek je namreč smatral — izhajajoč iz istega nraavnega principa — da je zahteva po samoodločbi narodov in njihova pravica do državne neodvisnosti zmotno načelo, češ v mnogonacionalni državi narodi tekmujejo med seboj in tako lahko vedno zmaguje sposobnost nad nesposobnostjo. Tu se je pokazala slabost Krekove opredelitve naroda. Kdor ni videl gospodarsko-političnega faktorja *v pojmu naroda*, ta tudi ni mogel videti gospodarsko-politične vsebine *narodnega zatiranja*. Ni slučaj, da iz dr. Krekove in domalega vseh definicij naroda, ki jih dajejo slovenski avtorji, izpadata gospodarski in teritorialni faktor. Slovenski narodni program praktično nikoli ni obsegal slovenskega vprašanja *v celoti*, v njegovi gmotni in duhovni obliki. Nikdar niso resno postavili vprašanja neodvisnosti Slovencev na *teritorialni* osnovi, to je vključujoč njihovo državno samostojnost. Naš politični boj se je praktično omejeval na področje kulture. Pod takimi pogoji seveda tudi teoretično raziskovanje narodnega vprašanja ni moglo seči globlje. Pri tem so vsi ti slovenski ideologi pozabljali, da se narodno zatiranje vrši prav zaradi gospodarskega faktorja in da bi torej prav tu moralo biti izhodišče v raziskovanju našega narodnega problema.

Pri nas je bila najbolj razširjena teorija, ki opredeljuje narod kot kulturni pojem. Najdoslednejše zagovornike je imela med slovensko socialno demokracijo. Ta je prevzela avstromarksistični program v narodnem vprašanju. Njegovo izhodišče je dr. Rennerjeva opredelitev naroda, ki je dejal, da so narod

isti jezik govoreči ljudje. Dr. Bauer je to opredelitev nekoliko razširil, ko je dejal, da skupni karakter označuje narod, v bistvu pa ostane še vedno na področju kulture. Za nemškimi teoretiki avstro-marksizma so šli naši slovenski ideologi socialne demokracije, zlasti Etbin Kristan in dr. Henrik Tuma. Le-ta piše v svojih spominih («Iz mojega življenja», stran 396 in 397) naslednje:

«... Učil sem, da je narodnost deloma rasni, v glavnem pa kulturni pojem... Brez naroda in narodnosti si ne moremo misliti nobene prvotne kulture... Socializem razume pod internacionalizmom priznanje kulturnega pomena in svobodnega razvoja vsake narodnosti... Narod v pomenu narodnosti bi sploh ne mogel poznati političnega konflikta, ker gre pri njem za svobodno kulturno tekmo... Tudi ta zgodovinski razvoj kaže, da država nima nobene dotike z narodnostjo.»

V teh besedah dr. Tume je na izredno jasen način izražena enostranost avstromarksističnega pogleda na narodno vprašanje. Ravno politični in gospodarski moment, ki je zvezan s čvrstim narodnim teritorijem, se tu povsem izgublja. *Brez upoštevanja vseh teh činiteljev pa je nemogoče spoznati gibalne sile, ki jih je moči mobilizirati v boju določenega naroda za svobodo in neodvisnost.*

Iz take *teoretične* opredelitve naroda je avstro-marksizem dosledno izvajal tudi smer svoje praktične politike. Če je — kakor pravi ta teorija — funkcija naroda zgolj kulturna, je narodno gibanje mogoče zadovoljiti s takozvano «kulturno avtonomijo», s samoupravo narodov v pogledu jezika, šol, prosvete in podobno. Življenje je pokazalo, da niti en narod ni bil zadovoljen s tako avtonomijo, ker zadovoljen ni mogel biti. Zatiranje jezika in potujčevanje sta neločljivo zvezana z gospodarskim zatiranjem in splošnimi imperialističnimi cilji vladajočega naroda. Zato se zatirani narodi ne čutijo prizadete samo v vprašanju svoje kulture, marveč tudi v svojem gospodarstvu. Neovirani kulturni razvoj naroda je brez gospodarske podlage nemogoč. To dejstvo zgovorno priča proti trditvi, da je narod zgolj kulturna kategorija.

Avstro-marksistična teorija ima svoje politično ozadje. Ni dvoma, da objektivno predstavlja vpliv avstro-nemškega imperializma na delavsko gibanje v Avstriji. Tisti, ki so gledali v avstro-marksističnem stališču do nacionalnega vprašanja rafinirano vrsto nacionalizma so imeli prav. Zato je to stališče tudi tako škodovalo slovenskemu delavstvu, ki se je pričelo uveljavljati kot političen faktor. Posledice je označil že Cankar, ko je očital slovenski socialni demokraciji, da je ostala «... mrtva veja na drevesu naroda». («Očiščenje in pomlajenje.»)

Toda niso bili samo socialni demokrati, ki so zagovarjali teorijo o narodu kot kulturnem pojmu. V isto kategorijo spadajo nauki, ki skušajo reducirati pojem naroda več ali manj na skupnost jezika. Ta teorija je bila pri nas precej doma zlasti med svobodomiselnimi intelektualci. Dr. Prijatelj, ki se mu ne more osporavati iskrene privrženosti stvari slovenskega naroda, piše na primer v svoji «Borbi za individualnost slovenskega književnega jezika»:

«Glavni elementi narodnosti: način mišljenja, verovanja, čvstev, običajev kulturne samoodločbe, vse to dobiva izraz in stalno posodo v jeziku . . .» (Str. 6.)

Tudi ta teorija je zelo podobna avstro-marksistični. Političnih zaključkov dr. Prijatelj ne dela, toda napravila jih je slovenska praktična politika, ki je prav zaradi takega pojmovanja vsebine naroda tonila v oportunistično, postavljajoč izključno drobne zahteve po jezikovnih in kulturnih reformah; ob strani pa je pustila glavno vprašanje: problem samoodločbe slovenskega naroda na vseh področjih narodovega življenja, *vključivši vprašanje lastne državnosti*. Iz takih teoretičnih predpostavk je izhajala zloglasna slovenska drobtinčarska politika. Ona ima čisto določeno socialno podlago: izraža težnje in nastrojenje tiste slovenske male buržoazije, ki je bila gospodarsko odvisna od nemškega kapitala, ki pa se je istočasno poskušala rešiti nemškega gospodarskega pritiska.

Skupnost jezika je gotovo med najvažnejšimi označbami pojma naroda, vendar pa je mogla dobiti odločujoč pomen šele tedaj, ko so bili ustvarjeni materialni pogoji za to, ko je družbeno-gospodarski razvoj tesneje zvezal ljudi med seboj. Če bi

bila skupnost jezika edina označba naroda, tedaj bi morala veljati za narode na primer tudi vsa plemena starih Grkov, danes pa bi morali biti en narod tudi Angleži in Amerikanci, Angleži in Irci, Srbi in Hrvatje itd.

Narod torej očitno potrebuje širšo opredelitev kakor pa so vse zgoraj navedene. V smislu zaključkov, do katerih smo prišli v vsem našem dosedanjem izvajanju, potrebuje narod zgodovinske, jezikovne, gospodarske, teritorialne in kulturne označbe. Pravilna bo potemtakem znana opredelitev, ki dobiva na področju raziskovanja narodnega vprašanja vedno večjo veljavo in ki pravi, da je narod «. . . zgodovinsko nastala, stalna skupnost jezika, gospodarske povezanosti, ozemlja in duševnega ustroja, ki se izraža v posebnosti kulture . . .»

Za označbo naroda so vselej potrebni vsi ti znaki. Židje na primer niso narod, kajti raztreseni po vsem svetu, brez svojega teritorija, nimajo niti svojega notranjega trga, ki bi jih gospodarsko vezal, niti enotnega jezika. To, kar jih izenačuje, je predvsem njihov specifični položaj v današnji družbi in v tem smislu tudi govorimo o Židih kot o narodu. Nasprotno pa so nedvomno narod Amerikanci (v Združenih državah), ki so v toku zgodovine dobili svojo specifično duševno podobo in pretrgali vse vezi z narodom, iz katerega so izšli, z Angleži.

V duhu zgornje definicije je jasno, da v današnjem družbenem okviru narodna država najbolj omogoča neoviran razvoj naroda. Ona pa ni nasprotje federacije kot svobodne zveze neodvisnih narodov, temveč samo izhodišče zanjo. Če hoče ta ali oni narod stopiti v svobodno zvezo z drugim narodom, če hoče neoviran odločati o obliki svojega sožitja s tem narodom, tedaj mora biti najprej zares svoboden. Centralizirana narodna država in svobodna federacija si torej v bistvu ne nasprotujeta.

Narodi imajo torej pravico do samoodločbe. To pravico priznavajo mnogi, toda razhajajo se v njenem tolmačenju. Že prej smo govorili o kulturni avtonomiji, ki so jo včasih socialni demokrati skušali predstaviti kot samoodločbo. Drugi se zatekajo k «širokim samoupravam» in podobnim prijemom. *Dejansko pa more obstajati pojem samoodločbe samo v pravici sleher-*

nega naroda, da si ustvari svojo lastno državo, v pravici do odcepitve.

Drugo vprašanje je seveda, ali se bo narod tudi dejansko odcepil, ali bo dejansko ustvaril svojo državo. Danes je na primer za narode Jugoslavije ta država najboljša zaščita pred zunanjo nevarnostjo in so separatistične tendence izredno škodljive interesom teh narodov. Toda za svobodno odločanje naroda o obliki svojega sodelovanja z drugimi narodi je potrebno, da narod najprej razpolaga sam s seboj, potem se šele lahko svobodno opredeli.

Po ugotovitvah, ki smo jih napravili, nastane vprašanje: ali smo Slovenci narod?

Če je naša zgornja definicija merilo, potem bomo morali odločno reči: *da*. V toku zgodovine je gospodarski razvoj povezal Slovence v enoto, ustvarili so si svoj literarni jezik, zgradili svojo svojstveno kulturo in se torej izluščili kot samostojen narod na lastnem povezanem ozemlju. Narodna zavest, ki je kljubovala vsem raznarodovalnim težnjam, naj so že prihajale iz katere koli strani, je očitni izraz tega dejstva. Ta zavest pa more biti končno vendarle edini pravilni in verodostojni znak narodove biti. Ponavljam, narodi se ne *ustvarjajo*, oni so.

Tisti, ki ne priznavajo slovenske narodne samobitnosti, se sklicujejo na to, da so narodne meje proti ostalim južnoslovenskim narodom umetno ustvarjene. Toda ali sploh obstoje narodi, ki jih ni ustvarila zgodovina? Iz vseh dosedanih izvajanj smo videli, da takih narodov ni. Tudi tu lahko navedemo Cankarja, ki je dejal v svojem govoru 1913. leta:

«... Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo, toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim čisto samostojnim kulturnim življenjem... Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil.»

Te Cankarjeve besede so tako teoretično kakor politično pravilne. Za Cankarja je narod rezultat objektivnih socialnih procesov in zgodovinskih razmer, ki ga nikaka politična ideo-

logija ne more ustvariti, niti izbrisati. Ni slučaj, da je prišel ravno Cankar do najpravilnejših teoretičnih zaključkov. Saj je bil tudi v praktični politiki najdoslednejši bojevnik za samoodločbo slovenskega naroda in sicer ne v duhu avstro-marksiistične kulturne avtonomije, marveč v smislu teritorialne federacije.

S tem pa seveda ni rečeno, da so narodi enkrat za vselej ustaljene oblike. Nedvomno gre razvoj k vedno tesnejšemu zблиževanju narodov. Toda to zблиževanje, v nekem smislu bi lahko rekli stapljanje narodov, se ne bo izvršilo s postopno denacionalizacijo, ampak narobe, po neoviranem razvoju vsakega posameznega naroda v gospodarskem, kulturnem in socialnem pogledu. Ravno popolna likvidacija narodnega zatiranja bo šele omogočila, da bodo v narodnih kulturah prevladali vsečloveški elementi. Harmonija po obliki narodnih, po vsebini mednarodnih kultur bo ravno ustvarila vsečloveško kulturo. Forsiranje narodnega «spajanja», ki je vselej ideologija narodnega zatiranja, samo večja odpor naroda in krepi separatistične nacionalistične elemente. Zato je tudi jugoslovanska unitaristična politika doživela popoln polom pri vseh narodih Jugoslavije.

Toda samo gola opredelitev pojma naroda in priznavanje pravice do samoodločbe vsem narodom nam še ne odpirata poti do dna narodnega vprašanja, zlasti nam ne razkrivata vseh gibalnih sil, ki jih mobilizira narodno vprašanje.

V prvi vrsti si moramo biti na jasnem, kakšna je razlika med *pojmom* naroda kot takega in narodnim *vprašanjem*. Francosko ali angleško narodno vprašanje na primer ne obstoji. Ta dva naroda sta dosegla svojo popolno narodno enotnost na znotraj in samostojnost navzven. Narodno vprašanje v našem smislu torej vselej pomeni, da proces meščansko-demokratske revolucije še ni dovršen, da ni dovršen proces popolne narodne osamosvojitve bodisi v obliki centralizirane narodne države bodisi v svobodno sklenjeni federaciji z drugimi narodi. Narodno gibanje, ki predstavlja stremljenje in delovanje ljudskih množic, da bi se narodno vprašanje rešilo, se je zato najbolj pogosto kazalo v dveh oblikah: v bojih za narodno zedinjenje in za osvo-

boditev naroda izpod tuje nadvlade, to se pravi v bojih proti narodnemu zatiranju. Prva oblika je v Evropi doživela svoj višek zlasti v XIX. stoletju, ko je bila neposredno vperjena proti fevdalizmu, druga oblika pa dobiva izredno važnost zlasti danes v dobi imperijalizma. V nacionalnih bojih XIX. stoletja sta predstavljali obe ti dve smeri enoto, ki je mogla mobilizirati najširše ljudske plasti pod meščanskim vodstvom. Z drugimi besedami: na narodnem zedinjenju in osvoboditvi, na zrušitvi fevdalnega sistema in strmooglavljenju tuje nadvlade so bili zainteresirani: meščanstvo, kmetje, malomeščanstvo in delavstvo. V današnjih nacionalnih bojih, zlasti v kolonijah, pa je meščanstvo ob strani naroda samo do neke stopnje, v kolikor gre za oslabitev tuje nadvlade, čuti se pa takoj socialno ogroženo, kakor hitro prično postavljati kmetje vprašanje o zemlji in drugih fevdalnih ostankih, likvidacija katerih bi edino lahko privedla do maksimalnega razvoja narodnih sil. To dejstvo nam kaže, da je narodno vprašanje doživelo važne spremembe, v katere je treba globlje prodreti, če hočemo razumeti današnje oblike narodnih bojev.

Te spremembe so izraz notranjega razvoja družbe po zlomu fevdalizma. Z ozirom na razvoj narodnega vprašanja moramo v okviru, ki ga imamo pred očmi v naši razpravi, razlikovati dve razdobji:

- 1.) razdobje rastočega in naprednega kapitalizma,
- 2.) razdobje zatona kapitalizma, njegovo imperialistično stopnjo.

Značilnost prve etape na zahodu Evrope je revolucionaren zlom fevdalnega sistema in popolna zmaga kapitalizma, ki se je v burnem poletu razvijal v širino in globino. V tem procesu so se Francozi, Angleži, Italijani in druga ljudstva konstituirala v narode s svojo lastno centralizirano nacionalno državo.

Na vzhodu Evrope je šel ta razvoj drugače. Proces centraliziranja fevdalnih držav je šel — iz zunanjih razlogov, o katerih smo že govorili — hitreje od procesa konstituiranja naroda. Centralizirana država je postala na ta način ovira za razvoj posameznih narodov. S fevdalno-absolutističnim državnim aparatom je bila na primer v Avstriji ustvarjena neposredna zveza

med fevdalnim zatiranjem in politično ter gospodarsko nadvlado nemškega meščanstva, to je: sistemom narodnega zatiranja. Ta centralizirani državni aparat je pomagal nemškemu meščanstvu, da je utrdil svojo gospodarsko in politično pozicijo, medtem ko je oviral gospodarsko konsolidacijo nenemških, zlasti slovanskih ljudstev, in s tem njihovo konstituiranje v narode. Jasno se je torej pokazalo, da je bil nastanek mnogonacionalne Avstrije mogoč samo zategadelj, ker še ni bil likvidiran fevdalizem.

Tako so se torej narodi na zahodu Evrope razvijali in konstituirali predvsem v boju proti fevdalizmu, med tem ko so se morali narodi na vzhodu Evrope boriti tako zoper fevdalno absolutistično reakcijo kakor zoper hegemonistične tendence meščanstva vladajočega naroda. To dejstvo je na eni strani oviralo razvoj zatiranih narodov, na drugi strani pa jih metalo v naročje reakcije.

Na prvi etapi razvoja narodnega vprašanja prevladuje potemtakem predvsem vprašanje gospodarskega, socialnega in kulturnega osredotočenja naroda v boju proti fevdalizmu. Tiče se torej predvsem meščanstva, zato je ono na tej stopnji tudi ideolog narodnih gibanj ter njihov voditelj. Meščanstvo dviga v tej dobi zastavo svobode in enakopravnosti naroda. Okrog sebe zbira velikokrat kmete, mestno malomeščanstvo, pa tudi proletariat, v kolikor se ta že pojavlja kot politični faktor. Časih demokratske (kmečke in malomeščanske) plasti prerastejo meščanstvo in se izvijajo njegovemu vodstvu (jakobinska «strahovlada» v francoski revoluciji), toda to je le za trenutek; niti kmetje niti malomeščanje niso mogli postaviti konkretnih družbenih ciljev, nasprotnih tistim, ki jih je postavljalo meščanstvo. Zato tudi narodne ideje tega časa odražajo predvsem meščansko miselnost.

Naprednosti vloge, ki jo je odigralo meščanstvo v oblikovanju naroda, niti za las ne zmanjšuje dejstvo, da je šlo tu v prvi vrsti za meščanske interese. Narobe, prav interesi meščanstva so bili v tej dobi vzvod družbenega napredka. Revolucionarni narodni boji prve etape so — bodisi v politični praksi bodisi v literaturi in znanosti — neizčrpen vir kulturnega bo-

gastva, kresišče najplemenitejših lastnosti človeka, humanizma, požrtvovalnosti, junaštva in privrženosti smotrom bodočnosti, ne glede na to, da je proces nastajanja naroda že sam predstavljal proces gospodarske in kulturne centralizacije, zbliževanja ljudi, širjenja obzorij, kar je močno pospešilo napredek človeške družbe.

Toda bilo bi napačno, če bi vse te lastnosti in zasluge pripisovali meščanstvu kot skupini ljudi, kot osebne lastnosti in zasluge določene družbene grupacije. Nikakor ne, saj so znane dvojne metode istega meščanstva v tedanjih kolonijah, ki so bile pravo nasprotje osvobodilnih idej evropskega meščanstva. Zgodovinska zasluga meščanstva je v tem, da je prineslo seboj družbeno-gospodarske pogoje, ki so omogočili pojav narodne ideje in razvoj naroda ter da je pod tedanjimi pogoji idejno in stvarno vodilo demokratične množice v boj za dosego ciljev svojega naroda.

Narodno gibanje je dobilo velikokrat značaj vseljidskega boja. Toda po svojih socialnih ciljih je bilo tako gibanje vendarle heterogeno. Kadar je šlo za zemljo, tedaj so se ga oklenile tudi kmečke množice. Tak je bil primer na Irskem, kjer je imelo celokupno narodno gibanje agrarni karakter. Osnova za tako gibanje je bila tudi pri nas, toda do spojitve meščanskega narodnega gibanja in kmečkega gibanja za revolucionarno rešitev vprašanja zemljiške odveze ni prišlo, ker je slovensko zaostalo meščansko in malomeščansko vodstvo odbijalo kmečke zahteve po zemlji. Zato se je narodno gibanje pri nas omejilo na ožji krog zahtev in tudi na ožji krog — množic. Moč narodnega gibanja je bila v njegovi naslonitvi na kmečke in proletarske množice. Bilo je udarno in doseglo uspehe samo tam, kjer je bilo resnično demokratično. Kjer ni bilo tega, kjer je — kakor pri nas ali na Češkem — zaviralo boj kmetov za zemljo, tam se je reduciralo na drobtinčarski boj za razne jezikovne zahteve, za ulične napise v narodnem jeziku in podobno, ter je mobiliziralo največ mestne malomeščanske množice, med tem ko je kmet stal ob strani. To se je zgodilo zlasti tam, kjer se je kapitalizem pozno razvil in je že obstajal bolj ali manj razvit delavski razred, ko se je pojavilo narodno vprašanje v vsej ostrini. V takih primerih

je sklenilo meščanstvo kompromis s fevdalno državo in se izognilo vsaki revolucionarni akciji. S tem kmet zemlje ni dobil iz rok meščanstva, zato ga ono tudi ni moglo pritegniti v narodno gibanje.

Meščanstvo je v drugi polovici preteklega stoletja v Evropi prenehalo biti progresiven činitelj, dasi polom kapitalizma še ni bil neobhoden. Zgodovinski mejnik v tem oziru je nekako pariška revolucija 1871. leta po zlomu armade Napoleona III. v francosko-nemški vojni. Značilnost te dobe je, da družbena nasprotja ne prihajajo do burnih izrazov. Nastalo je neko zatišje v socialnih bojih. To se je, kajpak, pokazalo tudi v narodnem vprašanju. Meščanstvo tega ne postavlja več na revolucionarni način, ker vsaka revolucionarna akcija slabi njegove socialne pozicije. Ves položaj sili meščanstvo k izdaji interesov lastnega naroda. Običajna oblika narodnega boja je postal nekak narodni reformizem, boj za posamezne delce narodnih pravic, za omejeno avtonomijo itd.

Temu se pridružuje še gospodarski moment. Izvoz blaga je postal značilnost kapitalizma na tej stopnji. Razumljivo da se je s tendenco po zagotovitvi tujega trga spremenilo tudi stališče meščanstva do principa narodne samoodločbe. Dokler je šlo za obrambo notranjega trga in za eliminiranje tuje konkurence s tega trga, dokler produktivne sile niso narasle do tiste stopnje, ko so meščanstvu postali potrebni znatnejši tuji trgi, toliko časa je še moglo v načelu zagovarjati pravico narodne samoodločbe. V praksi je gazilo tudi to načelo, kar dokazuje Napoleonov primer. Kakor hitro pa *notranji* trg ni več zadoščal in je postajal boj za *vnanji* trg vse ostrejši, je meščanstvo prešlo k odkriti politiki narodnega zatiranja. Meščanski nacionalizem je postal ideologija te nove politike. Nacionalistično sovraštvo do drugih narodov je zamenjalo priznavanje pravice do samoodločbe vseh narodov.

S tem pa smo prišli v drugo, imperialistično etapo v razvoju narodnega vprašanja, kjer je dokončno dobilo novo vsebino. Zatirani narodi vzhodne Evrope so se v drugi polovici XIX. stoletja utrdili in privedli na eni strani do razpada avstro-ogrske monarhije ter do osnovanja novih nacionalnih in mnogonacio-

nalnih držav, na drugi strani pa so postali zaveznik ruske revolucije. V nasprotju z vzhodno Evropo pa so v tem času postale zahodnoevropske države radi spremenjenega odnosa do kolonij dejansko mnogonacionalne države. Izredno važnost je dobilo sedaj zlasti kolonialno vprašanje. Politika narodnega zatiranja je postala na ta način nujna lastnost kapitalizma. Imperializem brez narodnega zatiranja je nemogoč, a imperializem je stopnja kapitalizma. Razumljivo je, da je pod novimi pogoji narodno vprašanje moralo dobiti novo vsebino, pri čemer prehaja, kakor bomo videli, težišče na kmečko vprašanje.

Eden od glavnih znakov imperializma je izvoz kapitala. Prej so podjarmljene dežele, zlasti kolonije, služile v glavnem kot trg in skladišče surovin, danes se tam naseljuje v velikih množinah tuj kapital, s čimer se je položaj teh dežel dvakrat poslabšal. Prvič se je povečalo gospodarsko izkoriščanje, drugič pa je politični in raznarodovalni pritisk mnogo ostrejši. Zakaj tako, je povsem razumljivo: imperialistične države, izvoznice kapitala, hočejo dobiti politična jamstva za varnost naloženega kapitala, ne glede na to, da trdna kolonialna posest utrja tudi splošni strateški položaj imperialističnih držav proti drugim imperialističnim tekmečem. Najboljše jamstvo pa je čim totalnejša oblast nad narodom.

Pri tem se politika narodnega zatiranja vedno tesno veže s socialno reakcijo podjarmljene dežele, še več, ona umetno vzdržuje zaostale socialne institucije, ker so te močnejša opora tuje nadvlade kakor tuja armada sama. Ta primer imamo na Kitajskem, v Indiji, povsod v kolonijah, kjer je domače fevdalno plemstvo najtrdnejša opora imperializma. Pa ne samo v kolonijah, tudi drugod imamo take primere. Spomnimo se samo na stanje v predrevolucionarni Španiji, na Irskem itd. Skratka: v meščanskem pojmovanju narodnega vprašanja so zapihljale povsem druge sapice: od njegovega revolucionarnega reševanja, ki je bilo naslonjeno na progresivne družbene tokove je prešlo k sistemu narodnega zatiranja, ki se naslanja na najreakcionarnejše družbene institucije. Sistem narodnega zatiranja konservirira na ta način reakcionarne družbene formacije pri zaostalih narodih. Da bi ta imperialistični sistem mogel vzdržati pred

pritiskom zatiranih narodov, se vrhovi vladajočih narodov poslužujejo tudi starega orožja po načelu: deli in vladaj! Umetno podpihujejo sovraštvo med narodi, razširjajo antisemitizem, organizirajo pogrome in spodade med zatiranimi narodi samimi.

To velja seveda predvsem za meščanstvo kapitalistično razvitih držav, kjer se je socialno in ideološko razvilo do skrajnih konsekvenc, v finančno oligarhijo, katere izraz je ravno fašizem. V narodno zatiranih deželah, zlasti v kolonijah, pa meščanstvo *do neke stopnje* še vedno lahko igra napredno vlogo v boju za svobodo naroda.

V prvem razdobju narodnega vprašanja so imeli kmetje in meščanstvo skupen cilj: zlomiti fevdalni sistem. To se je moglo zgoditi samo na en način, pod vodstvom meščanstva in na bazi kapitalističnega razvoja. Težišče je bilo tedaj na meščanstvu.

Kakor hitro pa je meščanstvo izgubilo svoj progresivni značaj, likvidacija ostankov fevdalizma ni bila več za meščanstvo neobhodna potreba. Z revolucionarnim udarcem je meščanstvo sploh le redko kje zlomilo fevdalni sistem. Največkrat — in to velja tudi za slovensko ozemlje — je postopoma pronicalo v fevdalne elemente. Kapitalistični interesi so se torej prepletali s fevdalnimi, vsaka nasilna likvidacija fevdalnih ostankov bi zadela kapitalizem sam. Tisti, ki je bil pri tem najbolj prizadet, je bil kmet, zakaj fevdalne dajatve in služnosti niso bile likvidirane, ampak so zdaj dobile kapitalistične oblike. Zemlje, ki jo je zahteval, ni dobil, pač pa ga je težka odkupnina, ki jo je moral plačevati za svojo lastno zemljo, pognala v roke oderuhom. K temu so se pridružili tudi novi, kapitalistični družbi lastni momenti: davki, obresti, breme upravnega aparata, zapostavljenost v gospodarskem razvoju dežele (ceste, regulacija itd.) in tako dalje. Celokupnost vseh teh vprašanj tvori ravno izhodišče kmečkega vprašanja. Krivdo za vsa ta bremena meče kmet nagnosko na sistem narodnega zatiranja. Zato tudi pričakuje, da bo hkrati z likvidacijo narodnega zatiranja vrgel s sebe tudi vsa ta socialna bremena. Toda na to pot ga meščanstvo ne more več spremljati. Tako se je delež meščanstva v narodnem vprašanju zmanjšal na minimum, medtem ko se je delež kmetov povečal tako, da je narodno vprašanje postalo v bistvu kmečko vprašanje.

Seveda narodno vprašanje ni *samo* kmečko vprašanje. Vsebuje tudi vprašanje narodne kulture, narodne državnosti itd. Zato gre pri njem tudi za vprašanja, ki se tičejo meščanstva in malomeščanstva (konkurenca, demontaža industrije, prodiranje tujega kapitala, davki in druge dajatve itd.), pa tudi delavstva, kajti zatiranje jezika, narodnih šol, kulture, demokratičnih svoboščin itd. ovira tudi duhovni razvoj proletariata. V imperia-listični dobi prihaja v narodnem gibanju do popolnega izraza delavstvo, ki je že po svojem družbenem položaju internacionalistično. To se pravi, da je delavstvo dosleden zagovornik pravice slehernega naroda do samoodločbe. Delavstvo smatra osvobodilna gibanja zatiranih narodov kot svoje naravne zaveznike, s katerimi ima skupnega sovražnika: sistem imperializma. S tem prihaja do najvažnejšega preloma v razvoju narodnega vprašanja: do boja med meščanstvom in proletariatom za vodstvo v narodnem gibanju, do boja za kmečke množice in takozvane srednje sloje sploh. Radi svoje povezanosti s fevdalnimi ostanki in po svojem razrednem položaju meščanstvo ne more podpreti kmeta v njegovi težnji po rešitvi agrarnega in drugih vprašanj, ki ga tarejo, medtem ko je rešitev teh vprašanj za delavstvo predpogoj napredka. Proletariat je na ta način postal ideološki in dejanski voditelj narodnih bojev, kar je najvažnejši znak druge etape v razvoju narodnega vprašanja.

Skrajni pol reakcije, finančna oligarhija, ki ima svoj izraz v fašizmu, je postala s tem diametralno nasprotni tečaj proletariatu tudi na področju narodnega vprašanja. V njej so se zgo-stile vse tendence proti priznanju pravice narodov do samoodločbe. Zato je tudi razumljivo, da se danes vsepovsod najdejo mednarodne sile proletariata na strani zatiranih narodov, fašistične sile pa na strani njihovih nasprotnikov. S tem pa postaja narodno vprašanje del splošnega vprašanja današnje družbe. Od odnosa posameznega naroda do sil napredka in reakcije v današnjem svetu je naposled odvisna njegova bodočnost.

To razmerje je tudi najboljši kriterij za ocenjevanje progresivnosti ali reakcionarnosti narodnih gibanj. Že prej smo omenili, da pravica do samoodločbe še ne pomeni dolžnosti do odcepitev. Odločitev je odvisna od vsakokratne razdelitve sil

napredka in reakcije v mednarodnem političnem položaju. Marsikatera narodna gibanja so bila tako povezana z mednarodno reakcijo, da bi odcepitev takega naroda pomenilo dejansko oporo *celotnemu sistemu* narodnega zatiranja. Pred 1848. letom in kasneje je bil na primer boj Poljakov za odcepitev od Rusije in za osnovanje lastne države napreden, ne glede na to, da je na čelu tega gibanja stalo plemstvo. S tem bojem so Poljaki slabili ruski carizem, ki je bil steber evropske reakcije, in branili višjo kulturo pred nižjo. Ko pa so se poljski socialni demokrati proti koncu XIX. stoletja izrekli proti odcepitvi so imeli tudi prav, kajti tedaj so se razmere bistveno spremenile. Poljaki s svojim plemiškim vodstvom bi močno ovirali razvoj demokratičnih sil Rusije, Evrope in same Poljske. Kasneje pa se je položaj znova izpremenil in problem poljske odcepitve je postal zopet pereč.

Podobno je bilo z Irsko. Angleška reakcija v Angliji sami je «temeljila na zatiranju Irske». Tu se je pač praktično pokazala resničnost Kollarjeve misli, da je največji suženj tisti, ki zatira druge, oziroma, da narod, ki zatira druge, sam ne more biti svoboden. Boj za neodvisnost Irske in zmaga agrarne revolucije v Irski sami bi potemtakem zlomila pritisk reakcije v Angliji. Odcepitev Irske je postala progresivna zahteva.

Kot negativen primer nam služi narodno gibanje južnih Slovanov in Čehov 1848. leta. Njihov nacionalni boj je v teh časih pomenil okrepitev fevdalno- absolutistične reakcije, zato je postal močna prepreka napredku. Toda o tem kasneje.

Posezimo v sodobnost. Boj Kitajcev, Abesincev itd. je nedvomno napreden, ker krepi sile napredka. Obratno pa velja za sudetski primer ali danes za Slovaško. Dasi tem narodom ni mogoče odrekati pravice do samoodločbe, je treba vendarle ugotoviti, da njih današnja odcepitev dejansko ne bi bila samoodločba, ampak še hujše podjarmljenje.

Sicer pa ni treba hoditi po primere v inozemstvo. Naš jugoslovanski primer so frankovci na Hrvaškem. Četudi je treba Hrvatom in Slovencem priznati pravico do samoodločbe, je vendarle vsaka separatistična akcija, ki stremi v tem trenutku po razbitju Jugoslavije, dejansko priprava za novo podjarmljenje,

ne pa za samoodločbo. Razdvojeni narodi Jugoslavije bi na eni strani neizogibno postali plen imperialističnega pritiska od zunaj, na drugi strani pa bi ojačili položaje tistih, ki so najhujši nasprotniki samoodločbe narodov, tistih, ki streme po podjarmljenju cele vrste novih narodov (Čehov, Slovakov, Ukrajincev, baltiških narodov itd.).

Iz tega sledi, da se ne moremo opredeliti do vsakega narodnega gibanja na isti način, marveč po njegovi konkretni vlogi, po njegovem odnosu do vsakokratnega mednarodnega središča reakcije.

Tako za prvo kakor za drugo razdobje narodnih bojev je značilno, da narodno vprašanje niti prej niti kasneje ni bilo rešeno. Zato predstavlja slejkoprej eno najtežjih nasprotij sodobne družbe in se je njegova specifična teža v splošnem socialnem problemu današnjega sveta močno povečala. Medtem ko je bilo v prvem razdobju v glavnem vprašanje znotraj posameznih držav, je v drugem, kakor smo videli, postalo del splošnega vprašanja sodobne družbe, imperializma, ki ga ni mogoče več samo lokalno reševati. Vedno bolj je jasno, da je to vprašanje zvezano z «biti ali ne biti» imperialističnega sistema samega. Vsak poskus reševanja tega vprašanja na bazi imperializma, vodi le še k večjemu zapletanju nasprotij. To nam je najlepše dokazal češko-sudetski problem.

Skratka: danes stoje vsi bojevniki za osvoboditev zatiranih narodov pred alternativo: ali v fronto antiimperialističnih demokratičnih sil za osvoboditev svojega naroda ali z antidemokratičnimi silami proti svojemu lastnemu narodu. Tako so nacionalno osvobodilna gibanja nujno postala naraven zaveznik splošnih demokratičnih prizadevanj sodobnosti.

2. poglavje

Stoletja tlačanstva

Dasi so se Slovenci kot narod pojavili v zgodovini šele v XIX. stoletju, je za razumevanje razvoja slovenskega narodnega gibanja nujno potrebno pogledati skozi prizmo tega vprašanja tudi položaj Slovencev v fevdalni epohi. Rekli smo, da je narod «kategorija epohe kapitalizma», vendar je treba tudi vedeti, v kakšnem stanju — socialnem, gospodarskem in kulturnem — je bilo slovensko ljudstvo, ko je stopilo v to novo dobo.

Razvoj germanskega fevdalizma je prinesel bistveno nove pogoje za razvoj vse Evrope. Germanska privezanost na zemljo je ustvarila trdne državne teritorije in s tem podlago za razvoj kulture v barbarski Evropi, a v daljši perspektivi tudi za nastanek nacionalnih skupin.

Na Apeninskem in Balkanskem polotoku je medtem doživljal težko notranjo krizo ostanek rimskega imperija. V mnogih zaporednih revolucionarnih sunkih sužnjevi proti sistemu, ki je ležal na njih plečih, so bili razrahljani temelji tega sistema in pod tem revolucionarnim pritiskom je bil vržen rimski svet na novo pot. To se je pokazalo v nastajanju kolonatskih razmerij kot nekakega prehoda od suženjstva k fevdalizmu. S padcem Italije pod oblast Germanov se je ta proces potem tudi dokončal.

Ta notranja kriza je rimski svet potisnila ob stran. Prenehal je dajati takt evropski kulturi. To poslanstvo je prešlo na germanska ljudstva, ki so imela nasproti rimskemu imperiju prednost, da so stala šele v začetku svoje dobe ter da so bila polna mlade sile; nasproti barbarskim ljudstvom z vzhoda pa, ki so se dinamično prelivala proti jugu Evrope, je bila njihova prednost v tem, da so stali proti barbarom kot organizirana sila, ki je že branila svojo «domovino», svojo zemljo, svojo posest. Tako

se je torej po germanski osvojitvi Italije Evropa pričela razvijati v znaku germanskega fevdalizma, ki je odprl tudi razpadajočemu rimskemu svetu pot iz notranje krize in mu vlil novo vsebino.

V tem je tragedija slovenskega naroda ob njegovih prvih začetkih. Znašel se je z nižjo družbeno-gospodarsko formacijo, na geopolitično izredno izpostavljenih tleh med dvema ljudstvomama, ki sta stala po svoji družbeni strukturi in kulturi mnogo višje od njega: ob razvalinah visokokulturnega rimskega imperija in poleg njegovega naslednika — germanskega fevdalizma, To dejstvo je opredelilo položaj Slovencev za nekaj stoletij v naprej.

Glavna moč in odpornost alpskih Slovanov ob prihodu na današnje slovensko ozemlje je izhajala iz njihove plemenske povezanosti kot rezultata patriarhalnih prakomunističnih odnosov v njihovi prvotni domovini. Germanski fevdalizem je razrahljal te notranje vezi ter s tem oslabil odporno moč slovanskih plemen. Plemenska povezanost je mogla uspešno kljubovati naporom, ki so jih morali Slovani premagovati pri pomikanju proti jugovzhodu, ni pa se mogla upirati *socialnim vplivom*, ki jih je germanska fevdalna družba izžarevala v slovensko družbo.

Zlasti dve dejstvi sta olajševali in krepili te vplive. Prvič je segalo slovensko ozemlje najgloblje v osrčje germanske družbe in na najbolj izpostavljenem mestu, tam, kjer je germanski ljudski tok prodiral proti Italiji. Ozemlje je bilo torej najbolj «pri roki» germanskim osvajalcem. Drugič pa so bili že v sami slovenski družbi močni začetki socialne diferenciacije, na katere se je mogel vpliv germanskega fevdalizma zelo uspešno priključiti in jih dalje razvijati v skladu s svojo lastno podobo. Da je temu tako, se vidi tudi po tem, da je bilo suženjstvo pri Slovencih že relativno precej razvito. Diferenciacija na podlagi bogastva je torej že obstajala in predvsem zato je vpliv germanskega fevdalizma naletel na plodna tla. Patriarhalno suženjstvo preide tedaj pri Slovencih pod tujim vplivom neposredno v fevdalizem.

Hrbtenica nove, pod germanskimi vplivi komaj nastale slovenske fevdalne družbe pa je bila preslaba, da bi se mogla

uspešno upirati visoko razvitemu germanskemu fevdalizmu, ki je gnal germanske fevdalne osvajalce k neprestanemu razširjanju svojega teritorija. Lastninska pravica na zemljo je dajala fevdalnemu gospodu formalno pravo, da si je prisvajal večdelo tistega, ki je zemljo dejansko obdeloval. Politična moč se je merila tako rekoč po velikosti zemljiške posesti. Državni knez, monarh, je mogel računati na to, da obdrži ali utrdi svoj položaj samo tedaj, če je rasla tudi njegova zemljiška posest. Zemljo pa je bilo mogoče samo nasilno osvojiti, uzurpirati. Tako so tudi Slovenci definitivno prišli pod meč fevdalnih osvajalcev in mu podlegli.

Z razdelitvijo slovenskega ozemlja na krajiške marke, ki so imele služiti kot zid proti barbarskim napadom z vzhoda, so se še v nekem drugem pogledu razrušili ostanki slovenske patriarhalne družbe. Prejšnje dinamične meje, ki niso bile strogo teritorialno omejene, temveč so jih očrtavala s svojim gibanjem plemena sama, izginejo, namesto njih pa nastanejo nove fevdalne teritorialne tvorbe, ki odgovarjajo fevdalnim razmerjem. Ko so razpadle plemenske vezi je nastala množica individualnih gospodarstev, ki so bila zvezana s fevdalnim gospodom. Ljudje se prično deliti po fevdalnemu pravu in pojmi, to je po podložništvu enemu ali drugemu zemljiškemu ali deželnemu fevdalnemu gospodu. Ta nova fevdalna razkosanost pa je nasproti stari patriarhalni plemenski razkosanosti vendarle predstavljala korak naprej v osredotočitvi družbe in dvigu njenih proizvodjalnih sil. Ravno to pa je premagalo staro patriarhalno ureditev.

Spočetka je Karl Veliki pustil slovenskim deželam neke vrste avtonomijo. To ni storil samo z namenom, da naj bi slovensko ozemlje služilo kot obrambni zid proti Ogrom, temveč tudi radi tega, ker taka samostojnost ni mogla ogroziti nove institucije državnega kneza, monarha, «kralja», dokler je bila stopnja družbenega razvoja teh ozemelj še na relativno nizki stopnji. Z razvojem fevdalizma in okrepitvijo domačega plemstva v slovenskih deželah pa so se pričele pojavljati sredobežne sile, ki so bile tem nevarnejše oblasti fevdalnega kneza, ker so se same mogle pojaviti kot tekmeč za politično hegemonijo v državi. Nosilec teh tendenc je bilo domače plemstvo. Boj cen-

tralne državne oblasti proti tem sredobežnim silam je bil zategadelj eden najbolj perečih vprašanj fevdalne družbe, ki je moral končno likvidirati tudi takozvano avtonomijo slovenskih plemen.

Fevdalizem se torej pri nas ni razvijal prirodno, povsem v skladu z notranjimi družbenimi nagibi pri Slovencih, temveč s pritiskom od zunaj. Gospodarsko je pomenil znaten korak naprej, ker je dvignil produktivnost dela, zato tudi izhod boja med zaostalo slovensko patriarhalno družbo in germanskim fevdalizmom ni mogel biti dvomljiv: morala je zmagati višja družbena oblika in višja kultura.

Prav ta boj med dvema sistemoma pa je zapeljal nekatere raziskovalce slovanske preteklosti, da so odkrili v primitivni demokraciji slovanskih plemen vtelešenje dosledno slovanskega, a v fevdalizmu zopet vtelešenje germanskega duha. Take teorije, ki so se pojavljale zlasti ob koncu preteklega stoletja, so izhajale bolj iz političnih kakor pa iz znanstvenih nagibov. Danes se najbrže vsi raziskovalci naše zgodovine strinjajo v tem, da gre pri slovenskih knezih, ki so stopali v politične koalicije z germanskim plemstvom že za «zametek bodočega fevdalnega sistema» (Dr. M. Dolenc: «Pravna zgodovina za slovensko ozemlje»). Če torej češki znanstvenik Kadlec trdi, da so «monarhistična načela» osvojila najprej tista slovanska plemena, ki so bila najnaprednejša v svoji kulturi, je s tem samo povedal, da so bila ta plemena po svojem notranjem socialnem razvoju najbližje fevdalizmu in so bila zato tem bolj pripravljena sprejeti germanske fevdalne vplive.

Takih primerov je zlasti v tej epohi obilo tudi pri drugih narodih. Saj vemo, da je slovansko ljudstvo z višjo kulturo absorbiralo celo svojega barbarskega gospodarja — Bolgare. Izginili so iz zgodovine Huni, Obri itd., ker niso mogli sprejeti socialnega in kulturnega napredka. Slovenci v tem boju niso sicer doživeli iste usode, toda dobili so v njem udarce, ki so močno oslabili njihovo pozicijo v krogu evropskih narodov. V tem boju so izgubili svoje plemstvo, svojo vrhno družbeno plast, s čimer je skoro povsem odpadla možnost samostojnih slovenskih državnih tvorb. Slovenci so torej ostali samo tlačani, Nemci pa fevdalni gospodje.

Tega dejstva ni mogoče preceniti, tako dalekosežne in težke so bile njegove posledice za nadaljnji razvoj Slovencev. Morda se bo zdelo na prvi pogled čudno, da mu pripisujemo toliko važnost. Toda razumeti moramo, da za tiste čase ni bila mogoča drugačna oblika družabnega razvoja kakor fevdalizem. Sistem fevdalizma je pomenil socialni, gospodarski in kulturni napredek. Vodstvo kulture je bilo na vseh družbenih stopnjah *predvsem* v rokah vrhnjih razredov. Z zmago germanskega fevdalizma je torej prišlo tudi kulturno vodstvo slovenskega ljudstva v roke *tujega* gospodarja. Ko so se pozneje evropska ljudstva konstituirala v narode, je dobilo materialno in duhovno izročilo fevdalne epohe izredno važnost, Slovenci pa niso imeli tako rekoč — ne enega ne drugega.

Ideologija fevdalizma je bilo krščanstvo. Če je na eni strani uvajalo Slovence v krog kulturnih ljudstev takratne Evrope, je na drugi strani z ognjem in mečem prihajalo na slovensko ozemlje kot pretveza za tujo nadvlado. Tudi za to dobo pa velja Robespierrova trditev, da nobeno ljudstvo ne mara oboroženih misionarjev. Že po družbenem značaju germanskega fevdalizma je jasno, da je nadel Slovencem težak jarem, ki je moral zadržati napredek slovenskega ljudstva. Germanski fevdalizem je pritegnil Slovence v krog evropskih kulturnih ljudstev, toda z nasilnim podjarmljenjem mu je zaprl vire njegovega lastnega socialnega in kulturnega napredka. Kasneje bomo videli, da je bilo prav to dejstvo ena najvažnejših ovir za razvoj slovenskega naroda.

Poskusov samostojnega političnega uveljavljanja slovenskih predhodnikov je bilo več. Bistveno spremembo v politični usmeritvi zahodnih slovanskih plemen na novo naseljenem ozemlju predstavlja nekako *Samova država*. Ta ni bila toliko rezultat notranjega družbenega razvoja slovanskih plemen, ki so tvorila to državo, kolikor zunanjega pritiska, t. j. nevarnosti pred Obri. Gibljivo nomadsko ogrodje obsrke države niti ni moglo naložiti trajnejšega in težjega jarma. To zavezništvo je bilo odvisno od skupnih «roparskih» pohodov proti kulturnejšim ljudstvom. Ko pa so se Slovenci, stisnjeni v kot med germanske državne tvorbe, oprijeli zemlje ter se je s pričetkom fevdalne diferenciacije

vedno bolj razkrajala njihova patriarhalna plemenska ureditev, tedaj je postajal tudi obrski pritisk občutnejši. Med obema ljudstvom je nastalo ostro *socialno* nasprotje, zakaj sedaj so tudi Slovenci postali predmet stalnih obrskih plenitev. Prav s tem odporom proti Obrom pa so Slovenci napravili prvi korak v krog kulturnih ljudstev zahoda. Samova država je bila potemtakem prva samostojna akcija slovanskih plemen v obrambi napredka pred barbarskim pritiskom z vzhoda, prvi samostojen poskus njihove politične in kulturne osamosvojitve in prilagoditve rimsko-germanski družbi in kulturi. Pozitivna je torej ta državna tvorba iz treh razlogov: *prvič* je pospešila notranji razvoj slovanskih plemen, *drugič* je predstavljala jez barbarskemu pritisku z vzhoda in *tretjič* je zajezila osvajalne pohode germanskih fevdalnih knezov.

Samova država je razpadla. Njen obstoj je samo dokazal, da slovenska plemena še niso bila zrela za državno organizacijo. Mnogi raziskovalci pripisujejo ta razpad in politično neodpornost slovanskih plemen pomanjkanju državotvorne ideje kot njihovi specifični črti. In dejansko, zaman iščemo pri Slovencih v razdobju njihove politične neodvisnosti več ali manj ustaljenih državnih tvorb. Nekateri začetki s slovenskimi vojvodi so verjetno bili, toda bili so samo začetki, kajti voljeni slovenski knezi in vojvode so bili še vedno bolj plemenski poglavarji kakor pa državni knezi. Nedržavotvornost gotovo ni nikaka specifična lastnost slovanskih plemen, ampak je bila lastna vsem ljudstvom na isti razvojni stopnji. Za nastanek države je potrebna neka stopnja notranje diferenciacije, namreč, da notranja socialna nasprotja tako dozore, da jih je mogoče krotiti samo še z nasiljem. Pri Slovencih se ta nasprotja še niso razvila v toliki meri, da bi jih ne mogla več regulirati primitivna demokracija plemenskega sistema, pač pa so že dosegla tako stopnjo, da so razkrojevalno vplivala na ta sistem. Zato pa so slovenska plemena izgubljala svojo odpornost in postala dostopnejši vplivom sosedne fevdalne družbe. Z dokončno zmago germanskega fevdalizma pa se je položaj itak bistveno izpremenil. Pod fevdalnimi družbenimi pogoji je moglo postati nosilec trajnejše državne oblasti samo fevdalno plemstvo. Ker Slovenci niso imeli lastnega

plemstva, se tudi ni mogla razvijati misel o lastni državi. V tem oziru so bili Hrvatje na boljšem. Imeli so lastne vrhnje plasti, zato tudi tradicija lastne državnosti pri njih ni nikdar zamrla.

Četudi je Samova država razpadla, kaže vendarle ves nadaljnji razvoj političnega položaja alpskih Slovanov, da so v glavnem prevzeli novo vlogo. Še so sicer nekaj časa na barbarski način vpadali v sosedne kulturne dežele, toda to ni bilo več nujno zvezano z njihovim družbenim sistemom. To dokazuje tudi slovensko-bavarska protiobrska zveza, ki je zaščitila evropsko kulturo pred barbarskim pritiskom in ki je v bistvu nadaljevanje politike Samove države. Alpski Slovani so torej izpremenili svojo politično in kulturno orientacijo, in to že samo po sebi označuje njihovo spremenjeno socialno strukturo.

Tudi po izgubi politične samostojnosti pri zahodnih slovanskih ljudstvih niso prenehale težnje po samostojni politični afirmaciji. Zdaj, z razvojem fevdalizma v nedrih slovanske družbe, je ta misel še celo mogla dobiti realno vsebino, kajti uspešen obrambni boj se je mogel vršiti samo na podlagi višje družbeno-gospodarske in kulturne formacije. Iste socialne sile so silile k razširjenju teritorija slovanske kakor germanske fevdalne elemente. V to kategorijo bojev slovanskega ljudstva spada v prvi vrsti upor Ljudevita Posavskega, ki se je v IX. stoletju razširil z današnjega hrvaškega ozemlja na Kranjsko in deloma Koroško. To ni bil več napad barbarskih plemen proti kulturnemu zapadu, temveč napreden napor svobodoljubnega ljudstva, da bi odprl pot svojemu lastnemu političnemu in kulturnemu razvoju zoper germanske fevdalne osvajalce, ki so zopet branili svojo hegemonijo. Take misli seveda niso mogle zavestno dozoreti v glavi polfevdalnega kneza, kakršen je bil Ljudevit Posavski. Še manj mu moremo pripisovati zavestne namere, da bi združil južne Slovane, četudi se ta misel pogostokrat ponavlja. Po svoji socialni vsebini spada tudi njegov boj med neštete borbe zgodnje fevdalne epohe, ko sta bila zemljiška posest in politična oblast skoro istovetna pojma. Po svojem objektivnem značaju pa zato ta akcija ni bila prav nič manj napredna.

Politična osamosvojitve alpskim Slovanom ni uspela. Mlada in notranjih nasprotij polna slovanska družba ni mogla vzdržati

pritiska v nešteti bojih utrjenih germanskih osvajalcev. Toda ta boj je vendarle velikega pomena za nadaljnji razvoj slovenskega ljudstva. Bilo je poraženo, toda manifestiralo se je kot politični faktor. Celo tedaj, kadar se odpor konča s porazom, se prav v spominu nanj in na skupne boje ohrani ona zavest skupnosti, ki ohranja narode tudi pod najtežjimi pogoji zatiranja.

Razpadanje patriarhalne slovenske skupnosti je pri Slovanih samo po sebi odpiralo pot krščanstvu, ki je bilo s svojim cerkvenim hierarhičnim sistemom prava podoba fevdalne socialne hierarhične lestvice. S tem pa se je odpirala slovanskim plemenom pot k višji kulturi. Kakor je šla na socialno-ekonomskem področju fevdalizacija po dveh poteh, z organskim notranjim razvojem patriarhalne slovanske družbe na eni in z nasilnim osvajanjem in usiljevanjem germanskega fevdalizma na drugi strani, sta se tudi v kulturnem razvoju slovanskih plemen pokazali dve poti: prilagajanje krščanstva svojim lastnim potrebam in nasilno pokristjanjevanje. Prvo smer predstavlja akcija Cirila in Metoda, drugo pa solnograški misionarji. S Cirilom in Metodom so Bizantinci gotovo zasledovali svoje državne koristi. Poskušali so zaježiti prodiranje germanskega elementa proti Vzhodu. Toda vpliv tega razpadajočega vzhodnega imperija na Slované ni mogel biti krepak v tem smislu, da bi mu mogel vsiliti politično nadoblast in svojo lastno kulturno podobo, zato se je tudi misija Cirila in Metoda objektivno izluščila kot poskus kulturne osamosvojitve slovanskih ljudstev.

Prelom v kulturni orientaciji Slovanov oziroma Slovencev prav za prav ni nastopil šele s Cirilom in Metodom. Ugotoviti ga moramo že tedaj, ko se je tudi slovanska politična orientacija spremenila in je namesto slovensko-obrskega zavezništva proti zahodnim kulturnim ljudstvom nastopila slovensko-bavarska zveza proti Obrom. Slovenske dežele so kot frankovske obmejne marke postale branik evropske kulture najprej proti Obrom in kasneje proti Madžarom.

Toda akcija Cirila in Metoda predstavlja že višjo obliko prizadevanja po kulturni osamosvojitvi slovanskih ljudstev. Njen pomen je zlasti v tem, da je postala ideologija odpora proti germanskim osvajalcem; vendar zdaj ne več v obrambi nekega

zaostalega družbenega sistema, temveč v obrambi svobodnega razvoja slovanskih ljudstev. V tej ideologiji se je objektivno izražal njihov napor, da bi zgradili kulturo, ki bi bila organski izraz njihovih lastnih materialnih in duhovnih razmer. V tem smislu je tudi Kocljevo delo gotovo zelo važen poskus osvobodilnega boja slovanskega ljudstva v politiki in kulturi. Nasprotje med Solnogradom ter Cirilom in Metodom potemtakem ni toliko odraz nasprotja med germanskim zahodom in bizantinskim vzhodom, kolikor nasprotja med osvajalnimi težnjami germanskega fevdalizma in naporom slovanskih ljudstev po osamosvojitvi, — seveda prav tako na fevdalni podlagi. Z uvedbo Cirilovih pismenk je bila utrta pot za samostojen kulturni razvoj slovanskih ljudstev, s čimer je bila postavljena močna opora za uspešen boj proti germanskemu pritisku.

Slovenci — ali pravilneje: alpski Slovani — so bili teritorialno najbolj odmaknjeni delovanju Cirila in Metoda. Tudi tu je sicer njuna akcija močno vplivala, vendar mnogo manj kakor pri nekaterih drugih slovanskih ljudstvih, kjer je postala temelj njihove kulturne tradicije. Pri Slovencih je okrepila odpor, toda ni mogla preprečiti germanskega *političnega* pritiska, ki je prinesel s seboj tudi germansko kulturno orientacijo.

Rezultat takega razvoja je bil, da so Slovenci izgubili svoje plemstvo, ki je bilo deloma uničeno v prvotnih bojih v XII. in XIII. stoletju, ko je fevdalni sistem močno dozorel in ko je postajal prepad med fevdalnim plemstvom in kmečkim ljudstvom vedno širši in globlji. Nikaki mostovi niso bili mogoči med tema dvema svetovoma. Ostanke slovenskega plemstva so živeli po germanskem fevdalnem pravu in bili s tem tudi neposredno potegnjeni v sfero germanske kulture, med tem ko je kmečko ljudstvo še dolgo ohranilo svoje primitivno patriarhalno pravo, ki ga je vezalo na slovensko tradicijo. Pod takimi pogoji je razumljivo, da se je slovenski jezik postopno moral umakniti v kočje podložnikov. Znanje slovenskega jezika je postalo sramotno, pečat podložništva. Podložništvo in nevoljništvo sta postala sčasoma skoraj sinonima za Slovence. Gruden pravi, da se je med Nemci in Italijani razprostranil pregovor: «V sužnosti žive Slovani», ki drastično označuje politični položaj Slovencev. Veliko

število slovenskih nevoljnikov so prodali v Orient mohamedanskim velikašem. Slovenski sužnji so gnali benečanske galeje in branili fevdalne magnate. Taka je bila usoda ljudstva, ki so ga takorekoč politično obglavili, ko so mu odvzeli možnost skladnega družbenega razvoja.

O nacionalnem zatiranju v današnjem pomenu besede, kajpak, v tej dobi ne moremo govoriti. Za nacionalno zatiranje so potrebni neki materialni predpogoji, ki jih pri fevdalizmu še ni bilo. O tem smo govorili že v prvem poglavju. Tudi nemški tlačan po svojem socialnem in kulturnem položaju ni bil na boljšem od slovenskega. Še manj moremo govoriti o zavestnih raznarodovalnih naporih v jezikovnem oziru. Germanski fevdalec, ki ni znal ne pisati ne čitati, ki je živel spočetka v komaj boljših pogojih od dobro stoječega samostojnega kmeta ali zadruge, je bil v svojem vsakdanjem življenju navezan bolj na svojega podložnika kakor pa na svoje vrstnike, tem bolj ker so slabe prometne vezi, nerazvita trgovska dejavnost itd. ovirale medsebojno občevanje. Zato lahko opažamo v zgodnjem srednjem veku kot prehoden pojav celo poslovenjevanje nemškega plemstva, ki ga je nadaljnji razvoj fevdalizma sicer ustavil, toda ki dobro ilustrira anacionalni značaj fevdalizma.

In vendar je nemški fevdalizem odigral usodno vlogo v razvoju slovenskega ljudstva.

Vsaka družba ustvarja svoj produkcijski in rezervni fond, v katerega se steka delo, ki ga družba neposredno ne potroši. S tem fondom razpolaga razred, ki ima prvenstvo v družbi, ki gospoduje. Ta fond je materialna podlaga kulture, zato je razumljivo, da se razred, ki gospoduje, lasti tudi kulturno vodstvo.

Tu je izhodišče slovenske materialne in duhovne revščine. Slovensko ljudstvo je polnilo ta fond, ki ga je imela v rokah nemška vladajoča plast, ki mu je bila sovražna po socialnem položaju in tuja po svoji kulturi. Čeprav anacionalna po svoji vsebini, je naposled ta kultura vendarle rasla iz nemške zemlje, bila je produkt nemškega duha, ki je dobival svojo podobo v svojevrstnosti nemške družbe, in je postopno prepojila in povežala plast fevdalnega plemstva v neko celoto, ki je bila tudi po svoji duhovni podobi in značaju povsem tuja slovenskemu ljud-

stvu. Vzporedno s tem procesom je padal pomen jezika slovenskega tlačanskega ljudstva, ki s svojo kmečko neokretnostjo ni spadal v tempelj fevdalne kulture.

Rekli smo, da je bila slovenska družba v zgodnjem fevdalizmu v glavnem sestavljena iz dveh družbeno-gospodarskih formacij: iz fevdalne in patriarhalne (primitivno naturalno gospodarstvo). Nosilec naprednejše formacije je bil torej *nemški*, nosilec zaostalejše formacije pa *slovenski*.

Položaj se je spremenil, ko se je fevdalizem začel razkrajati. Z zmagoslavnim razvojem denarnega gospodarstva je bila njegova usoda zapečatenata. Fevdalizem je izgubil poslednje elemente naprednosti tedaj, ko je postal ovira sprostitvi novih socialnih sil, ki so nastale v zvezi s povečanim blagovnim in denarnim obtokom. Mesta so postala socialna in kulturna protitež fevdalnim dvorcem.

Slovensko ozemlje je bilo zaradi svoje lege že zgodaj prizorišče živahne trgovine in obrti. Čezenj so šle najvažnejše trgovske poti iz Srednje Evrope v Italijo. Čez Koroško (Št. Vid —Beljak) je šel promet zlasti iz Nemčije, a čez Kranjsko v Istro, Benetke in Trst iz gornjeavstrijskih dežel, Češke itd. Trgovina je privedla v naša mesta cel potok tujih trgovcev in obrtnikov najrazličnejših narodnosti: Italijanov, Nemcev iz raznih pokrajin, Hrvatov, Čehov in celo Dancev, Holandcev, Švedov, Francozov itd. V rokah teh tujcev se je osredotočilo največ gospodarskih niti. Zlasti vrhnji, patricijski sloj meščanstva so tvorili večidel tujci. Narodna nasprotstva se pri takem meščanstvu še niso pojavljala. Fevdalna gospodarska podjetnost je bila še preozko omejena, da bi se mogla pojaviti narodna ideja. Saj pravi Valvazor, da so ljubljanski meščanje najrazličnejših jezikov živeli mirno med seboj «kakor ovce v staji».

Povečani blagovni in denarni obtok je odprl krizo celotnega fevdalnega sistema. Na vasi se je nasprotje med podložniki in zemljiško gosposko tako zaostriilo, da je prešlo v dolgotrajno revolucionarno akcijo kmetov, a v mestih je zabredel v brezizhodno krizo celokupen cehovski sistem. S povečanim obtokom zlata in srebra v zvezi z odkritjem Amerike so se tako povečale potrebe, da jim cehovski sistem ni bil več kos. Nove sile so pri-

čele razganjati ozko okvirje tega sistema. Potok kovinskega denarja je napravil močan preobrat tudi v razdelitvi. Nasprotje med bogastvom in revščino se je poglobilo. V takih okolnostih so se morale najprej v mestih roditi ideje po spremembi sistema, ki je oviral nadaljni napredek družbe. Plodna tla pa so našle take ideje tudi med nižjim plemstvom in nižjo duhovščino, ki sta bila v zelo težkem položaju.

V vseh teh pogledih se položaj v slovenskih deželah ni mnogo razlikoval od stanja v Nemčiji in v ostalih avstrijskih deželah, razen kolikor so se vsa nasprotja odigravala v manjšem obsegu in niso prišla do tako jasnega izraza. Tudi pri nas lahko ugotovimo tri temeljne socialne skupine, ki predstavljajo tri različne družbene poti. To so: fevdalno-reakcionarni tabor, ki se je oklepal katolicizma, meščansko-reformistični, ki je hotel odpreti pot meščanstvu, in kmečko-plebejski revolucionarni tabor, ki je izražal demokratične težnje kmečkih in plebejskih množic na vasi in v mestu. Vse XVI. stoletje poteka v znaku medsebojnega trenja med temi tremi tabori.

Kdor je vstal proti fevdalizmu, je trčil predvsem v njegov ideološki izraz, v katolicizem. Če je hotel torej zlomiti družbeni sistem, mu je moral odvzeti njegov «svetniški sij»; moral je tedaj udariti po katolicizmu. Zato je veliki družbeni prevrat te dobe tudi dobil zunanji izraz religioznih bojev, ki jih z eno besedo imenujemo reformacija. Ideološko gibanje se je stopnjevalo v neposreden revolucionarni spopad, ki se je izrazil zlasti v kmečkih uporih, ki pa so postali nevarni tudi že — meščanstvu. Znano je, kako se je Luther, ki je spočetka sam pozival na oborožen odpor, kasneje, ko se je kmečko-plebejsko revolucionarno gibanje izvilo iz njegovih rok, odločno in surovo obrnil proti revolucionarjem ter z vsemi silami podprl plemstvo pri zadušitvi revolucionarne akcije.

V slovenskih deželah imamo do neke mere podoben proces. Socialno in idejno je izviral naša reformacija iz istih virov kakor prevratne krivoverske ideje po ostali Evropi. Kriza fevdalne družbe je postavila nova vprašanja in utrla pot novim težnjam, ki so se izrazile najprej v renesansi in humanizmu ter naposled v reformacijskih idejah. Med tanko plastjo slovenske

inteligence je našel humanizem močan odmev in iz tega območja je izšel tudi Primož Trubar. Kot sinovi tlačanskega slovenskega ljudstva so ti močje bolj kakor kdor koli občutili breme fevdalnega sistema, zato tudi ni slučaj, da so bili prav oni v središču humanizma na Dunaju.

Protestantske ideje so prinesli k nam najprej tisti sloji, kjer je spoznanje o potrebi spremembe (reformacije) družbenega sistema doseglo najvišjo stopnjo: študenti, ki so kot sinovi preprostelega ljudstva ali meščanstva teoretično utemeljili njegove nagibe in težnje; trgovci in meščanje sploh, ki jih je fevdalni sistem s svojo razkosanostjo na vsakem koraku oviral v njihovem gospodarskem udejstvovanju; delavci, zlasti rudarji, ki jih je njihov socialni položaj silil k odporu zoper vsakršno izkoriščanje. Na te plasti se je reformacijsko gibanje najprej omejilo, odtod je izšla iniciativa za samostojno reformacijsko delo. Šele potem je reformacijska ideja dobila tal pri kmetih in plebejcih, toda tu bolj v obliki raznih sekt kakor pa oficijalne augsburške linije. Na tretji etapi šele se je temu gibanju iz lastnih računov pridružilo tudi plemstvo. S tem pa je prišlo do definitivnega razkola reformacijskega gibanja v njegovo augsburško meščansko-plemiško in sektarsko kmečko-plebejsko smer.

In vendar, če primerjamo reformacijo v Nemčiji in pri nas v luči konkretnih rezultatov, bomo morali ugotoviti važno razliko. Tam se je ukoreninila in ostala. Pri nas je bila pojav, ki je zelo hitro dosegel svoj višek in potem popolnoma splahnel. Nekateri pripisujejo protireformacijskim komisijam «zaslugo», da so zlomile reformacijo. Taka sodba bi bila površna. Nikak teror ne more za vselej zlomiti revolucionarnega procesa, ki ima resnično korenine v času in ljudeh. Drugi, globlji vzroki so privedli do likvidacije reformacijskega gibanja na naših tleh: reformacija se je *notranje odtujila kmečko-plebejskemu ljudstvu*, ker se je vse bolj povezovala z nemškimi plemstvom. Prijatelj *nemškega graščaka* pa ni mogel biti tudi prijatelj *slovenskega kmeta*.

Tudi v Nemčiji se je protestantizem vezal s plemstvom, toda tu so bile močnejše *revolucionarne sekte*; te pa so bile v ostrem nasprotju z oficijalno luthrovske smerjo, z augsburško

veroizpovedjo, ki so jo nemški raziskovalci nedvomno točno označili kot «plod barantanja in diplomatiziranja meščanskih oportunistov s fevdalno reakcijo». Thomas Münzer je bil na primer ideolog take revolucionarne socialne smeri, ki je poglala korenine v široke demokratične množice. Te religiozne smeri so bile zato tudi najtesneje zvezane s kmečkimi upori.

Pri nas je bilo drugače. Trubarjevo reformacijsko gibanje je bilo meščansko-oportunistična oblika reformacije. Res se je tudi pri nas kmečko-plebejska oblika izrazila v neštetih sektah od demoraliziranih skakačev do revolucionarnih prekrščevalcev. Zoper te sekte je Trubar celo odločneje nastopal kakor pa proti katolicizmu. 1562. leta je na primer pisal v posvetilu k svojim «Artikulam»:

«. . . Take krive in hinavske trditve in vpitje zgoraj omenjenih navideznih duhovnikov o čistem nauku svetega evangelija in pa nevednost in preproščina ubogega slovenskega in hrvaškega navadnega ljudstva v verskih zadevah so me pripravile in prisilile, da sem sedaj v naglici in poleg drugih svojih opravkov, prevajanja in pridiganja, prevedel v slovenski jezik tudi augsburško veroizpoved in jo dal natisniti z latinskimi črkami . . .» (Dr. M. Rupel: «Slovenski protestantski pisci», str. 68.)

Tudi udarec posvetnih oblasti je bil usmerjen v prvi vrsti zoper te sekte. V XVI. stoletju so bile v naših krajih vse ječe polne prekrščevalcev in drugih «krivovercev», a mnogo jih je bilo poslanih na galeje. To dokazuje, da ne smemo podcenjevati važnosti tega kmečko-revolucionarnega toku v našem reformacijskem gibanju.

Toda pri vsem tem so bile te sekte samo odlomki nemških revolucionarnih smeri, ki so sicer potegnile v revolucionarni situaciji vznemirjene duhove za nekaj časa v svoje območje, niso jih pa mogle trajneje zadržati. Ni bilo ideološkega središča, ki bi jim dalo enotno smer, niti voditelja, ki bi to idejo utelesil.

Tudi oficialno Trubarjevo krilo protestantizma ni bilo enotno. Levo krilo je bilo v ostrí opoziciji proti Trubarju. Nekateri protestantski predikanti so šli z ljudstvom celo v revolu-

cionarne akcije. Saj je bil neki predikant iz Slovenjgradca celo obešen radi udeležbe in organiziranja v upor. Vendar do jasne ideološke smeri, ki bi se mogla zoperstaviti Trubarju, ni prišlo. Slovenska zemlja še ni bila kresišče samostojnih duhovnih smeri, marveč periferija nemškega kulturnega sveta. Demokratska revolucionarna ideja, kakršno vidimo pri Husu in tabornikih na Češkem, pri Münzerju v Nemčiji itd., bi se seveda na takih tleh težko rodila. Tako je v reformaciji prevladala Trubarjeva smer, ki pa s svojim oportunističnim odnosom do reakcionarnega plemstva ni mogla pridobiti kmeta.

Reformacijsko gibanje se je vedno bolj oddaljevalo od revolucionarnih zahtev slovenskega tlačanskega ljudstva ter na posled s svojim desnim krilom postalo njegov odkriti sovražnik. Zadnjo besedo je imel katoliški monarh, ki je udaril po luteranskem plemstvu, in slovensko kmečko ljudstvo ni imelo pravnobene razloga, da bi branilo osovraženo plemstvo zaradi njegovega luthrovstva. Zato je bil katolicizem obnovljen pri nas tako temeljito kakor malokje v srednji Evropi.

Toda to ni bil edini vzrok, da se reformacija ni vkoreninila. Če se je plemstvo pri nas tako hitro polastilo reformacijskega gibanja, ki je bilo po svojem bistvu ideološki izraz meščanskih stremeljenj, potem se da to na eni strani tolmačiti s stopnjo družbenega razvoja sploh, ki je tudi v Nemčiji privedla do sličnega pojava, na drugi strani pa s posebnostmi Avstrije same. Značilnost te dobe je brezobziren in dolgotrajen boj med težnjami monarha po absolutni vladi in okrepitvi državnega centralizma ter med separatističnimi in decentralističnimi težnjami velikega dela plemstva. Tako se je reakcionarno plemstvo za krajšo dobo znašlo navidezno na istih pozicijah z naprednimi plastmi. Na videz zategadelj, ker je samo opozicija obeh faktorjev proti monarhu ustvarila podobo, da gre za enoten nastop. Dejansko pa je bilo med tema dvema taboroma nepremostljivo nasprotje.

Plemstvo je moralno in materialno podprlo Trubarjevo književno akcijo. Pri tem je značilno, da se je kranjsko plemstvo protivilo Vergerijevim načrtom o neki jugoslovanski jezikovni mešanici ter zahtevalo, da se piše «kranjsko». Kam pes taco moli, je jasno. Namen je bil ta, da se s «kranjsko» cerkveno

protestantovsko literaturo okrepe pozicije decentralistično usmerjenega plemstva v boju proti absolutističnim tendencam monarha.

Slovenska mesta so se spočetka hitro poluteranila. Ljubljanski Klombnerjev krog zavzema v tem gibanju izredno važno mesto. Iz teh krogov je tudi izšla iniciativa za izdajanje slovenskih knjig. Ko pa se je protestantske akcije polastilo plemstvo, je ta v mestih oslabela in škof Hren, ki je nastopil z meščanskimi zahtevami, je imel lahko delo, da je pridobil mesta za zaveznika proti plemstvu.

Rezultat je bil torej takšen:

Meščanstvo je bilo slabotno, fevdalni plemiči so bili nesposobni za boj proti cesarju, ki je razpolagal s precejšnjo vojaško silo, kmetje pa so zapustili reformacijo tisti hip, ko so se je polastili plemiči. To je bil konec reformacije na Slovenskem in protireformacijske komisije so samo dokončale agonijo tega gibanja. Protireformacija je zmagala hitro in temeljito in ta uspeh je silno okrepil položaj avstrijskega monarha in še bolj omajal položaje separatistično usmerjenega plemstva. Svoj delež pa je dobil tudi del meščanstva, trgovski kapital, ki se je nanj oprl absolutistični monarh. Tudi to dejstvo nam odkriva nekatere važne vzroke hitrih uspehov protireformacije.

Zanimiva figura v tem pogledu je organizator in ideolog naše protireformacije, škof Tomaž Hren. *Hren ni nadaljevalec fevdalne predreformacijske politike*. Dr. J. Gruden ga takole označuje: «. . . Pri svojih cerkvenih ali političnih naredbah se je vedno ravnal po ukazih in navodilih, ki so mu dohajala iz graškega dvora, medtem ko graški nuncij in rimska kurija zanj nista imela toliko pomena. Značilno je, da Hren nikdar ni napravil zapovedanega obiska v Rimu (visitatio liminum) in da je v dobi svoje tridesetletne vlade le redko tja poslal zaukazano poročilo o stanju svoje škofije. V svojem boju proti luteranskemu plemstvu se je opiral predvsem na zastopstva mest in trgov, ki so dobila že pred njegovo vlado precej katoliško lice. Kot sin meščanskih staršev je z vnemo pospeševal tudi gmotne koristi meščanstva in se trudil, da mu ohrani staro pravico obrti in trgovine. Manj smisla je imel za potrebe in težnje kmečkega

ljudstva. Tu so Hrena obvladovali še popolnoma nazori in predsodki njegove dobe . . .» (Dr. J. Gruden: «Zgodovina slovenskega naroda», str. 871.)

Očitno je potemtakem, da je Hren v naši politični zgodovini bistveno nova etapa. Po poreklu je iz ljubljanske meščanske družine. Njegov oče je bil bogat hišni posestnik v Ljubljani in lastnik fužin pri Jesenicah. Bil je nekaj časa tudi ljubljanski župan in — kar je zlasti zanimivo — luteran. Že po značaju je Hren nova figura na škofovski stolici. Človek s trgovsko dušo, ki je v meščanskem bogastvu videl važen političen faktor. Zato se je odločno zavzel za interese meščanstva. Nekaj časa se je pečal tudi z mislijo, da bi ustanovil v Ljubljani neke vrste banko. Ker so v tem času delale pri nas kupčije samo tuje, zlasti italijanske banke, je bila v Hrenovem prizadevanju gotovo izražena težnja ljubljanskega meščanstva. V nekem svojem pismu nadvojvodi 1604. leta predstavlja celo vrsto zahtev v korist meščanov. S tako politiko je mogel računati na pomoč mest in jo je tudi dobil. V deželnem stanovskem zboru se je opiral na meščanske zastopnike proti plemstvu. Tudi izdajanje slovenskih knjig je izraz te nove miselnosti. Hren je bil potemtakem ideološko orodje absolutistične politike monarha, ki se je gospodarsko in politično oprl na trgovski kapital zoper separatistično plemstvo. Odtod tudi njegov odpor do Rima, do papeža, čigar oblast je nedvomno predstavljala veliko oviro državni centralizaciji. S svojo centralistično politiko je Tomaž Hren nedvomno slabil fevdalni partikularizem in na ta način znatno olajšal splošni gospodarski razvoj. V tem oziru bi ga mogli primerjati s francoskim kardinalom Richelieujem, ki je Francijo centraliziral in odprl pota trgovini in veliki obrti. Ta pozitivna stran v delovanju škofa Tomaža Hrena se čestokrat neopravičeno podcenjuje. Njegova politika sicer ni ničesar bistvenega spremenila v fevdalni družbi, nasprotno, branila je z najostrejšimi sredstvi in na najbrezobzirnejši način sistem, ki so ga revolucionarne sile hotele razgnati, toda s svojimi centralističnimi težnjami, ki so združevale razkosano, provincialno fevdalno družbo, odpira Hren vendarle novo razdobje v naši zgodovini. Korak naprej, ki je sicer silovito poslabšal položaj ljudstva, toda

istočasno zbral in povezal sile, ki so mogle pripraviti v kasnejših dolgotrajnih bojih pogin fevdalni družbi. Za monarhom je stalo meščanstvo, ki je bilo njegova *opora* in njegov *pogin*, kajti prav meščanstvo je pozneje postalo nosilec gibanja, ki je izpodklopalo temelje absolutizma.

Za razvoj nacionalne ideje reformacija sama ni imela tal in naši protestantski pisatelji zavestnega čustva nacionalne pripadnosti ne izražajo. Toda prav tako je res, da je vsakdo, ki je hotel udariti po fevdalizmu, *objektivno*, četudi podzavestno že postavljajl vprašanje samostojnega uveljavljanja slovenskega naroda, ki so ga tvorili skoro izključno tlačani. In v tem oziru dejansko lahko rečemo, da je reformacija prva slaba manifestacija slovenske narodne samobitnosti.

Če se je Trubar v slovenskih knjigah, ki jih je izdajal, podpisoval «rodoljub ilirski» in «prijatelj vseh Slovencev», če zahteva, da se morajo verski obredi vršiti v slovenskem jeziku in nastopa proti latinščini, če Dalmatin izdaja prevod slovenske biblije «Iz ljubezni do domovine», če je bil Bohorič ponosen na svoj rod in mu je zato dal črkopis — tedaj je v tem že podzavesten napor zatiranega ljudstva, da bi se afirmiralo. V tem je velika zasluga Trubarjevega dela.

Dokler se je Trubar naslanjal na slovenskega kmeta in meščana, tako dolgo je igral napredno vlogo v razvoju slovenskega naroda, kakor hitro pa se je zvezal s plemstvom, se je narodu odtujil in postal celo ovira v njegovi akciji. To se najbolje vidi v razmerju slovenskih protestantov do kmečkih uporov. Niso sicer tako odločno nastopili proti njim kakor Luther, ki je postal ideološki organizator boja proti kmečko-plebejski revoluciji, toda tudi oni so bili sovražniki kmečkih puntov in so navajali ideološke razloge proti njim. Trubar je n. pr. v sestavku o tem, kakšen naj bo odnos podložnikov do «višjih», zapisal tudi tole: «Kedar pak ta gosposčina preveliko štivro, pravdo, činže, nove cole, aufšloge, tlake nalaga, terje inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov inu beričov obrečeni, ova-deni inu oblegani, da nim bode tu nih po krivici vzetu, štraj-fani, v ječo vrženi, od nih imejna, zemel inu blaga pahneni, pregnani za volo mitov & c., — tako silo inu krivico so ti verni

dolžni volnu trpeti, nih tako nujo, revo, silo inu krivico pred sujo družino Bogu tožiti inu kratku *nekar punte oli avstrije začnati* oli sami sebe meščovati, koker so Kore, Datan, Abiron (Nu. 16), Absalon (2 Reg. 15) inu ti Vogri v tim 1508. lejtju inu ti Krajnci v tim 1515. inu ti Dolenci v tim 1573., ti Štajerji v tim 1528. bili sturili, oli so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni, obešeni inu na špice vtakneni» (Dr. M. Rupel: «Slov. prot. pisci», str. 133—134.) Očitno se torej Trubar postavlja v obrambo fevdalnega sistema pred kmeti in jih svari pred revolucionarno akcijo. Tudi glede svojega lastnega književnega delovanja se je v tem pogledu Trubar zavaroval pred oblastmi. V nemško pisanem predgovoru k prvem delu novega testamenta iz leta 1557. leta pravi, da ga je (predgovor) med drugim zato napisal v nemščini, » . . . da bi oblasti in nadzorniki tiskarn, ki ne razumejo našega slovenskega jezika, dobili s tem jasno in resnično poročilo, da nismo niti sedaj niti prej (in tudi v bodoče ne bomo) dali ali hoteli tiskati lahkomiselnih, nekoristnih stvari ali kaj sanjarskega, puntarskega, schwenckfeldskega, prekrščevalskega, upornega ali sramotilnega . . . » (Istotam str. 23). To je zadnja etapa v razvoju našega protestantizma. Nič težkega ni bilo po vsem tem za slovenskega kmeta, če se je moral odrekati lutrovstva, saj to ni bila nikdar njegova lastna akcija.

Kot religiozno gibanje je reformacija izginila, kot socialno gibanje pa se je v novih oblikah nadaljevala v dolgotrajnih bojih slovenskega ljudstva v naslednjih stoletjih. Reformacija je pripravljala tla za bodoče boje na širši osnovi in večji ideološki višini. S svojim literarnim delom je prispevala delež k notranji osredotočitvi slovenskega ljudstva in lomila fevdalni partikularizem, zlasti v duševnosti našega ljudstva. Reformacije ni mogoče preceniti, kajti skupaj s kmečkimi punti je dvignila slovensko ljudstvo — razkosano in idejno zlomjeno v tolikih stoletjih fevdalnega gospodstva — v samostojen politični faktor, dokazala je, da je slovensko ljudstvo sposobno tudi za boljšo usodo od tlačanske, dala mu je literarni jezik, ki je postal važno sredstvo za oblikovanje enotnega duhovnega lika slovenskega naroda in mu z vsem tem ustvarila idejno središče.

ki se je okoli njega zbiralo slovensko ljudstvo in ga je usposobilo za težke boje na prelomu iz fevdalizma v kapitalizem. Protestantska književna akcija je šele omogočila, da je prišla beseda majhnega tlačanskega ljudstva z neznatno plastjo izobraženstva, ki si je z muko utrla pot k osebni svobodi, v knjigo in z njo našla pot v duše ljudstva, ga budila h kulturi, mu vlivala ponos in ga obujala k zavestnemu narodnemu življenju. *Protestantska knjiga je odigrala vlogo idejnega organizatorja slovenskega naroda*. V tem smislu torej lahko trdimo brez pretiravanja, da so reformacija in kmečki upori položili temeljni kamen slovenskemu narodu.

Po svoji splošni družbeni vlogi so bili kmečki punti in reformacija dva tokova istega družbenega procesa: razkroja fevdalizma in pripravljanja tal za novi meščanski družbeni red. Toda medtem ko je reformacija — kolikor jo vzamemo kot celoten pojav ne glede na različne sekte — odraz tega procesa v glavnih meščanstva, so kmečko-plebejski punti dejanje širokih demokratičnih plasti, tlačanskih kmetov in mestnih plebejcev, ki so nekaki predhodniki današnjega delavstva. Oba ta procesa sta močno delovala drug na drugega. Meščanski reformaciji je šele široko gibanje demokratičnih ljudskih plasti dalo zamah zgodovinskega in socialnega preloma. Vsajena v množice je šele reformacijska ideja postala živa sila, ki je preobračala družbeni red. In narobe, reformacijska ideja, po svoje tolmačena in pojmovana, je mogla dati razpršeni kmečki revolucionarni ideji neko osrednjo zbiralno točko in dvigniti obzorje kmečkih množic nad fevdalni partikularizem. Treba je samo primerjati ideološki nivo naših kmečkih uporov konec 15. stoletja in v začetku 16. stoletja (že Matija Gubec), pa bomo videli, kako globok je bil vpliv reformacije na revolucionarno vrenje kmetov in plebejcev. Med tema dvema tokovoma je bilo ostro notranje nasprotje: kal nasprotja, ki pretresa današnjo družbo. Mahoma so se pojavila vprašanja lastnine, enakosti, deleža pri oblasti itd. V teh vprašanjih si oba tokova nista mogla biti edina.

Toda za zmago kmečko-plebejskega toku ni bilo ne objektivnih ne subjektivnih pogojev. Da so ostali pri nas plebejski predstavniki v prvih vrstah ali celo na čelu kmečkih puntov

(«krofasti krojač iz Radovljice», Klander, Šterc, rudarji in fužinarji) ni slučaj. Edino ti so poleg meščanstva vsaj do neke mere mogli premagati fevdalni partikularizem in združiti kmečke množice v večja revolucionarna gibanja. Pa tudi ta plebejska plast je bila tenka in nesposobna, da bi zmagovito odigrala vlogo voditelja demokratičnih množic za njihove cilje. Mathiez («Franc. revol. I, slov. prev. str. 23) n. pr. piše o vlogi delavcev in kmetov v *francoski revoluciji* naslednje: «... Delavci in kmetje, sposobni le za kratke upore, kadar je jarem postal pretežak, niso vedeli, kako bi se dal družbeni red spremeniti...» Prav tako je bilo tudi pri nas. Meščanstvo se je ustrašilo kmečko-plebejske revolucionarne akcije ter je ostalo ob strani, zato so kmečki upori ostali brez socialnega voditelja in so se razkropili po krvavih spontanijah brez jasnega cilja.

Položaj kmetov se je pri nas poslabšal posebno v 15. in 16. stoletju. Sprememba je nastala, kakor smo že ugotovili v zvezi z naraščanjem obtoka kovinskega denarja. Temu se je pridružilo trpljenje slovenskega ljudstva najprej zaradi vojska med Habsburžani in celjskimi grofi, ter podobnih spopadov, potem pa zaradi stalnih turških napadov, ki so zaustavili skoro vso gospodarsko udejstvovanje. Kako pereč je bil turški problem za Slovence in kako vseljudski je bil odpor proti tem barbarskim roparjem, se vidi že po tem, da se z njimi peča največ naše narodne umetnosti teh stoletij. V teh bojih so se rodili v fantaziji ljudstva, ki je trepetalo pred strašno šibo Turkov, junaki naše epike, kralj Matjaž, kraljevič Marko, itd.

Zgodovinska zasluga slovenskega naroda je, da je bil eden od najvažnejših jezov, ki so zaustavljali pritisk Turkov proti Evropi. Če jih danes neki zapadno-evropski rasistični ideologi imenujejo «zgodovinski gnoj», tedaj pozabljajo, da so Slovenci s svojimi telesi tristo let branili tisto kulturo, s katero se oni danes ponašajo. Vsekakor je bila ta misija mnogo bolj človečanska in napredna od one, ki so jo tedaj vršili njihovi ideološki in socialni predniki, ono nemško plemstvo, ki je z utrjenih gradov opazovalo iztrebljanje slovenskega tlačanskega ljudstva in si prisvajalo na tak način izpraznjeno zemljo. Ko so po taborih branili slovenski tlačani svoje življenje in evropsko kulturo, so

nemški cesarji in njih plemstvo zasledovali z vojnimi pohodi svoje lastne dinastične in razredne cilje. Za Turki so plenile po slovenski zemlji najemniške horde Habsburžanov, Celjanov, Madžarov, Hrvatov in Benečanov. Vsi ti pohodi pa so napravili teren za dobičkonosne kupčije tujih trgovcev in bankirjev. Takšna je bila vloga tujih «kulturträgerjev» na naših tleh.

V takem položaju je kmet segel po samoobrambi in pričel skrivati denar, kajti če so mu odvzeli zemljo, skritega denarja mu niso mogli odvzeti. Kmetje so prodajali svoje produkte za vsako ceno, zato so cene padale. S tem pa je prišel fevdalni veleposestnik v škripce. Uvoženo blago je bilo drago, poljedelski pridelki ceneni, odtod besno iskanje denarja pri kmetih, rastoči davki, brezobzirno izkoriščanje, poskus prenašanja vseh bremen krize na kmeta itd. Ta pritisk pa je samo okrepil kmečki upor. Fevdalni sistem je zabredel v brezizhodno situacijo. Prišel je v nasprotje s samim seboj: razširjal je škarje med poljedelskimi in industrijskimi (kolonijalno blago in izdelki obrti) cenami, s čimer je izpodkopaval tla zemljiški gospodi, a krepil meščanstvo. Na tej osnovi so se razvneli kmečki upori, ki so jih turški napadi politično in vojaško-tehnično pripravili. Kakor so na eni strani izvežbali kmečke množice v rabi orožja, tako so temeljito diskreditirali državni aparat. Vera v nedotakljivost sistema je bila porušena in ustvarjena so bila tla za revolucionarni boj slovenskih kmetov. Zahteve, ki so jih postavljali uporniki, pričajo, da so bili ti upori vsaj spočetka povečini spontane akcije z neposrednimi gospodarskimi zahtevami, ki največkrat niso segale preko okvirov fevdalne družbe. Že geslo «za staro pravdo» nam kaže, da si kmet v svoji zavesti ni mogel ustvariti slike *bodoče* družbe, *novega družabnega reda*, temveč si je želel vrnitve onih starih časov, ko fevdalni pritisk še ni bil tako neznosen. Toda taka je bila le zunanja oblika te akcije, njena vsebina pa je bila globoko revolucionarna. Kmetje so hoteli oblast, svoje predstavništvo, torej *demokracijo*, odpravo carin, torej *svobodno trgovino*, osvoboditev tlake, desetine in vseh dajatev, torej *odpravo fevdalnega razmerja*. V Gubčevi vstaji so te zahteve tudi jasno izrazili. Od čisto gospodarskih so tako prešli k velikim političnim zahtevam, ki so bile kasneje tudi izhodišče

francoske revolucije. V teh kmečkih puntih imamo torej prvi zarodek meščansko demokratične revolucije.

Ljudska umetnost, zlasti pesmi in bajke o kralju Matjažu in kraljeviču Marku najgloblje odkrivajo stremljenja in hrepenjenja slovenskega ljudstva v tem obdobju. Tu je izražen program boja za pravico in kruh. V mitični obliki je v njih dan program demokratične revolucije: demokracija, svoboda, enakost pred zakonom. In če pravi pesem, da je imel kralj Matjaž na krnskem gradu noč in dan odprta vrata, kjer je vsakdo dobil pomoč in pravico, tedaj je v pesmi izražen zarodek načel, ki jih je deklarirala francoska revolucija. Ljudstvo se je tudi zavedalo, da bo potreben krvav boj za te pravice. Zadnji boj bo na Sorškem polju:»

kjer trivršna smreka rase
mir bo sklenjen v Sorškem polji,
trije kralji zlate čase
ustanovijo, vse bo bolji.

Potreben bo torej oborožen boj, upor, ki bo priboril zahteve, ki jih predstavlja ljudstvo. Te pesmi nam torej odkrivajo vso globino nakopičene revolucionarne energije v slovenskem ljudstvu.

Slovenski kmet je sprejel najplemenitejše lastnosti viteštva v svojo narodno pesem. Viteštvo je postavil v službo ljudstva, dal mu je demokratično vsebino. Kralj Matjaž in kraljevič Marko sta po zunanosti in običajih fevdalna viteza, toda po vsebini sta zaščitnika in prvoboritelja ljudstva. V tem izražanju se očitno kaže težnja po voditelju, ki bi zbral razkropljene moči tlačanskega kmečkega ljudstva, mu dal jasen cilj in ga povedel v poslednji boj za zmago. Kmet je nagonsko čutil, da sam ni sposoben za ustvarjanje nove družbe in da mora ideolog priti nekje od zunaj. Tako je v viteza vlil svojega duha, svoje želje in svoje zahteve: pravica, enakost pred zakonom, odprava fevdalnega razmerja in zaščita pred Turki, klativitezi in razbojniki. *Mitični junaki in vitezi naših ljudskih pesmi, kralj Matjaž itd. so potemtakem revolucionarne figure, v katerih je izražen revolucionarni program našega kmečkega ljudstva.*

Vztrajno se ponavljajoči kmečki upori so dokaz, da se je sem preselilo težišče revolucionarne energije slovenskega ljudstva. Ono je bilo v teh časih nosilec družbenega napredka na našem ozemlju in četudi je bilo premagano, je ta boj vendarle rodil plodove, ki so dali oživljajočih sokov ljudstvu, za katerega se je zdelo, da ga je zgodovina obsodila na smrt. Kmečki pusti so bili sredotežen činitelj. Izpopolnila jih je slovenska protestantska knjiga. Slovenska misel je živela obe naslednji stoletji v globoko uklesanem spominu na burno stoletje skupnega boja zoper fevdalno gospodo, kajti nič ne more tesneje povezati ljudi medseboj kot skupen poraz in skupno upanje v končno zmago.

Brez pretiravanja tedaj lahko trdimo, da so reformacija in kmečki upori položili temelj slovenskem narodu. V teh bojih je bila spočeta prva slabotna iskra zavesti slovenske skupnosti, ki je potem v 19. stoletju tako burno prodrla na površje. Revolucionarni nastopi, tudi če se končajo s porazom, so vselej dokaz žive sile naroda. Narod, ki molče trpi zatiranje, je obsojen na pogin. Reformacija in kmečki pusti so dokazali, da živa sila slovenskega ljudstva ni bila strta in svoj prihod v zgodovino je najavil slovenski narod z najveličastnejšo revolucionarno akcijo, ki je nista mogla ubiti v glavah in srcih Slovencev ne zatiranje, ne čas. V tem je sila revolucionarne tradicije.

Tudi kmečki upori so prinesli konkretne koristi predvsem — monarhu. Plemstvo je zmagalo proti kmetom, toda njega samega je upognil — monarh. Kmečki upori so silili k centralizaciji, ta pa je prinašala samo korist habsburškemu nadvojvodu. Toda hočeš ali nočeš, v to kislo jabolko je plemstvo moralo ugrizniti. In v tem znaku potekajo naslednja stoletja slovenske zgodovine.

*

Troje temeljnih vprašanj se je torej postavljalo pred Slovence v fevdalnem razdobju naše zgodovine:

1. razmerje do germanskega fevdalizma sploh,
2. reformacija,
3. boj med monarhom, ki je težil k absolutizmu, in decentralistično usmerjenim plemstvom.

Prvo vprašanje zadeva predvsem zgodnjo etapo v razvoju nemškega fevdalizma. Rešeno je bilo v dolgotrajnih bojih, v katerih se je slovensko ljudstvo — ne odbijajoč pridobitev zahodne evropske kulture — poskušalo politično in kulturno osamosvojiti pod vodstvom domačega plemstva. Ta boj je sicer končal s porazom, toda je vendarle zajamčil obstoj slovenskemu ljudstvu za ves srednji vek.

Drugo vprašanje, reformacija, je našla Slovence že razcepjene glede na glavno vprašanje: na razmerje do fevdalizma. Meščanstvo (trgovci in obrtniki) je predstavljalo luthrovsko desnico in se je končno tudi povežalo s plemstvom. Ideologija kmečko-plebejskih množic pa se je izrazila v celi vrsti sekt, ki so postale pravo ljudsko gibanje. Višek je doseglo to gibanje v kmečkih uporih, ki so trajali skoraj tri stoletja. V tem gibanju se izraža naša demokratična revolucija. Uspeti ni mogla, ker ji je manjkala socialni voditelj in jasnost cilja, toda notranje je povežala slovensko ljudstvo in mu odprla pot v zgodovino.

Tretje vprašanje, vprašanje boja med absolutističnim monarhom in plemstvom je neposredno zadevalo meščanstvo. Kmet ga je doživljal v obliki neprestanih vojnih pohodov, ki so mu pustošili polja in poslabševali njegov gospodarski položaj. Trgovski meščan podpira absolutistične težnje monarha, da bi okrepil svoje lastne politične in gospodarske pozicije v razmerju s plemstvom, ter da bi se gospodarsko okrenil na račun propadajočega kmeta in cehovskega obrtnika. Taki politiki se kmet upira v neštetihi uporih v toku 17. in 18. stoletja. Izhod iz krize fevdalizma, ki ga je monarh iskal v absolutizmu ob pomoči trgovskega kapitala, je torej slovenski kmet nagonsko iskal v demokratični revoluciji.

3. poglavje

Slovensko narodno prebujenje

Francoska revolucija je odprla poslednjo stopnjo splošne krize fevdalne družbe. Če je bil njen vpliv na vso Evropo in celo preko njenih meja tako ogromen, potem to ni bilo samo znak privlačnosti velikih idej, ki jih je revolucija vrgla med človeštvo, temveč tudi dokaz, da je bilo povsod *pripravljeno tlo za sprejem revolucionarnih semen*. Gibalne sile tega velikega revolucionarnega procesa so bile meščanstvo, kmetje, malomeščanstvo in proletarijat, ki je delal šele prve samostojne korake. Glede na razredni sestav torej proces meščansko-demokratskih revolucij ni mogel biti enoten. Nasprotja, o katerih smo že prej govorili, so v tej dobi le še bolj prišla do izraza. Kljub temu pa je bila objektivna naloga meščansko-demokratskih revolucij teh časov samo ena: *sprostiti produktivne sile, ki so se v nedrhih fevdalne družbe razvile do take stopnje, da jim je postal fevdalni sistem pretesen in osvoboditi pot za razvoj kapitalizma*. Glede sovražnika so si bile revolucionarne sile edine. Fevdalni sistem je bil skupen glavni sovražnik. Diference so se pričele šele v pogledih na nov družbeni red. Toda prav tu je moglo zmagati samo meščanstvo, saj je edino ono moglo dati spontanemu revolucionarnemu gibanju ljudskih množic konkreten in realen cilj. Ono je držalo v rokah vodilne pozicije v gospodarstvu, zato je tudi postalo nosilec novega družbenega reda, kar nista mogla postati ne kmet, ne malomeščan, dasi sta bila njegova glavna revolucionarna opora, ne proletarijat, ki je bil še nerazvit ter objektivno in subjektivno nesposoben, da bi postal voditelj revolucionarnega gibanja.

Pri nas je šel ta proces po drugi poti, čeprav nosi iste zunanje znake notranjega razkroja fevdalizma kakor v Franciji in

ostali Evropi. Toda končal ni, v veličastni revolucionarni akciji, ki bi do temelja razrušila ostanke starega sistema, temveč je pod političnim pritiskom zastal, zadrževal razvoj slovenskega naroda ter naposled 1848. leta končal v prav klavrnem posnetku velike francoske revolucije.

V tej zvezi in v tem času je prišlo pomanjkanje dediščine slovenskega naroda iz fevdalne epohe posebno do izraza na go-spodarskem, političnem in kulturnem področju.

Konec 18. stoletja so se tudi v socialno-ekonomski struk-turi Avstrije pričele pojavljati močne spremembe. Tu je pričetek nekake prazgodovine avstrijskega kapitalizma. Reformacija in kmečke vojne niso ostale brez vpliva na nadaljnji razvoj fevda-lizma. Potisnile so ga na višjo stopnjo ter na ta način ustvarile predpogoje za razvoj tistih družbenih sil, ki so ga pričeli kmetje v neuspeh kmečkih uporih.

Ta proces se je izrazil predvsem na ta način:

1. V večji centralizaciji fevdalne države pod vodstvom absolutističnega monarha, avstrijskega nadvojvode in cesarja,
2. v večji zaostitvi in prepletu socialnih nasprotij.

Sleherni boj z močnim sovražnikom zahteva centralizacije, bodisi da je to reakcija ali revolucija. Ko se je fevdalni sistem pričel razkrajati in je val meščansko-demokratske revolucije naglo naraščal, je notranji mehanizem gnal fevdalno državo k vse večji politični osredotočitvi. Zlasti se je to zgodilo po kmeč-kih vojnah, ko je bilo plemstvo silno oslabiljeno. Ta proces je olajšalo posebno tudi dejstvo, da se je Avstrija pričela centrali-zirati zaradi zunanjega pritiska. Turki so nagnali plemstvo avstrijskih dežel, da se je že za cesarja Maksimilijana v začetku 15. stoletja prvič vdalo cesarjevim centralističnim stremljenjem. Po zlomu reformacijskega gibanja je centralizacija napredovala zelo hitro in absolutizem je triumfiral nad separatističnimi težnjami plemstva.

Absolutizem ni nov družbeni red, ne predstavlja likvidacije fevdalizma. Narobe, on skuša fevdalni sistem ščititi pred revo-lucionarnim naporom demokratičnih sil in ga ohraniti. Njegova reakcionarna vsebina se torej v tem ne spremeni. Zato posebno proti koncu brutalno duši tudi narodna gibanja, ki se pričenjajo

pojavnjati. Toda na drugi strani je absolutizem, kakor smo že govorili, s centralizacijo odprl pot gospodarskemu napredku in napravil gospodarsko in politično uslugo trgovskemu kapitalu. V svoji tedanji obliki je bil ta izrecno vezan na obstoj fevdalizma in je zato tudi postal gospodarska in politična opora absolutizma. S tem so bile odprte poti za razširjanje blagovnega gospodarstva, ki je kmalu doseglo tak obseg, da je pričelo lomiti meje fevdalne družbe in naposled izpodkopavati tudi temelje absolutizma samega. To pa je progresivna stran v sistemu absolutizma.

Tako so se tudi notranja nasprotja fevdalizma pomaknila na višjo stopnjo. Zmaga meščanstva je postala *neposredno nujna*. Osnovno nasprotje fevdalne družbe, dejstvo namreč, da se je fevdalni gospod kot formalni lastnik zemlje prisvajal produkt kmetovega individualnega dela, se je zaostrilo v dveh smereh in sicer kot nasprotje med podložnim kmetom in zemljiškim gospodom na eni ter kot nasprotje med mestom in zemljiškimi posestniki na drugi strani.

Značilna za to razdobje je sprememba v strukturi avstrijskega plemstva. Mnogo starega plemstva je popolnoma propadlo in celo izumrlo. Zato so bili v toku 16., 17. in 18. stoletja dvignjeni v plemiški stan novi ljudje. Pri tem je značilno, da je največ novopečenih plemičev izšlo — razen iz vojaških in uradniških — zlasti iz veletrgovskih, industrialnih in bančnih krogov. To poplemeniteno meščanstvo, najtesneje zvezano z absolutizmom, je zavzemalo tudi v naši zgodovini važno mesto (Valvasor, Zois). V teh časih so si pridobili plemiški naslov tudi mnogi bogati ljubljanski meščani. V tem se jasno razodeva povezanost absolutističnih monarhov z trgovskim kapitalom. Novo plemstvo je bilo že zaradi svojega porekla neposredno zvezano s trgovino in obrtjo. Malokje so bili zato meščanski interesi tako prepleteni s fevdalnimi kot v Avstriji. Tako poplemčeno meščanstvo ali pomeščanjeno plemstvo je bila opora absolutističnih režimov v njihovem prvem razdobju. Pod pritiskom te plasti se je vršila vedno večja centralizacija, ki je kasneje sicer dušila razvoj nacionalnih gibanj v smeri ustvarjanja neodvisnih narodnih držav, v teh časih pa je vendarle igrala pozitivno vlogo.

Lomila je fevdalni partikularizem in s tem postavljala temelje narodnemu zedinjenju.

Kakor smo ugotovili že v prejšnjem poglavju, je bil temelj za razvoj absolutizma položen v reformacijskih bojih. Krono je dobilo to prizadevanje 1720. leta s pragmatično sankcijo Karla VI., ki določa nedeljivost avstrijskih dežel, pravico prvo-rojenstva do prestola in žensko nasledstvo v primeru, če ne bi bilo moških dedičev. S tem je postala Avstrija močna državna zgradba, ki ni bila več odvisna od posameznih močnih grupacij plemstva. Živahna delavnost trgovskega kapitala za Karla VI. je bila uvod v nagel razvoj industrije od srede 18. stoletja dalje. Za njen napredek je bila potrebna še večja zožitev fevdalnih privilegijev. Razen tega je kapitalistični način proizvodnje zahteval dvig splošne kulture, da bi se mogel maksimalno izkoristiti tehnični napredek. Na tej družbeno-gospodarski podlagi se je razvijalo prosvetljenstvo in so nastale reforme Marije Terezije in Jožefa II.

Najtežji udarec je Marija Terezija zadala plemstvu z novo upravno razdelitvijo. Smoter, ki ga je pri tem sistematično zasledovala, je bil, zbrisati vse ostanke pokrajinskih avtonomij in vso oblast koncentrirati v svoji roki. Na Dunaju je osnovala «Direktorij za notranje zadeve» kot najvišjo upravno oblast, ki so ji bila podrejena v posameznih kronovinah deželna glavarstva oziroma guberniji. Največjega pomena je bila v tej zvezi ustanovitev okrožnih uradov («kresij»), ki so smeli sprejemati tudi kmečke tožbe zoper njihove zemljiške gospode. S tem je patrimonialno sodstvo (sodstvo zemljiškega gospoda) dobilo prvi udarec. Plemstvo je bilo tako popolnoma odrinjeno od soodločanja pri izvrševanju državne oblasti in postalo skoraj samo še državno uradništvo. Temu se je pridružila «terezijanska davčna knjiga», kataster, ki je ločil podložniško posest od gosposke in predpisal davke za vsako posebej, tako da zemljiški gospod ni več odrajal davkov za celotno «svojo» posest s podložnikovo vred. S tem se je precej zmanjšala možnost, da bi svoje davke neposredno vrgel na kmečka pleča. Tudi neke druge drobne reforme so nekoliko precizirale obveze podložnikov do fevdalne gospode in omogočile kmetu, da je bolj trdno razpo-

lagal s svojo imovino. Vse te mere so bile predpogoj za razvoj kapitalistične industrije, za ustvaritev notranjega trga tej industriji, za koncentracijo materialnih proizvodnih sredstev in nastanek potrebnega kadra mezdnih delavcev.

Jožef II. je šel še dalje v svojih reformah, od katerih so zlasti tri važne.

1. S podložniškim kazenskim patentom je dovolil kmetom priziv na kresije proti rzsodbi zemljiškega gospoda. Patrimonialno pravo je dobilo nov udarec in država je mogla preko državnih sodišč uspešno regulirati razvoj fevdalnih odnošajev v korist novih tendenc.

2. S podložniškim in nevoljniškim patentom, ki je popolnoma odpravil nevoljništvo in olajšal gibanje ter izbiro poklica podložnikom, je dal kapitalističnim podjetjem meznega delavca.

3. Z odloki, v katerih je olajšal prodajo kmečkih zemljišč in kmetovo razpolaganje s svojo nepremičnino, je pospešil proces razlaščevanja kmetov, ki je dal kapitalističnim tendencam prvotne kapitale in delavca brez imovine. Tudi možnost odkupa tlake je bila dovoljena z istim namenom.

Reforme takozvanih prosvetljenih cesarjev, ki so silno pospešile razvoj kapitalizma, torej niso prinesle olajšanja kmetu, kakor se često zatrjuje, marveč edinole meščanstvu. Bile so tudi uveljavljene z namenom, da se olajša pot kapitalističnemu razvoju. Dokaz za to ugotovitev je n. pr. izjava ljubljanskega župana Christiana 1733. leta, torej precej prej, preden so padli glavni udarci po kmetu v zvezi z odkupninami in davki, da so znašali to leto dolgovi kranjskih kmetov 120.000 cekinov (Ivan Vrhovec: «Ljubljanski meščanje v preteklih stoletjih»). Če je ta številka vsaj približno pravilna, nam razodeva dokaj temno sliko gospodarskega položaja našega kmeta. To je tudi razumljivo. S povečanjem državnih dohodkov in drugih dajatev se je povečal in pospešil blagovni promet, kajti če je hotel dobiti denar za izpolnjevanje svojih neštetih obvez, je bil kmet prisiljen čim več in čim prej prodati. S tem pa je prišel v roke trgovskim oderuhom, ki so hiteli delati v svojo korist.

To potrjujejo tudi kmečki upori 17. in 18. stoletja. Razvili so se proti reformam, ki so prinašale kmetu velike davke na eni in denarne odkupnine za olajšave v fevdalnih odnošajih na drugi strani, kar je oboje spravljalo kmeta ob premoženje in zemljo. Kmetje so največkrat zahtevali v uporih popolno odpravo nekaterih najobčutnejših davkov. Že sami taki upori s svojimi demokratično-revolucionarnimi zahtevami nam pričajo, da so se reforme v korist meščanstva izvršile na kmečki račun, na račun slovenskega ljudstva, zato nas ne more presenetiti ali začuditi odpor slovenskega ljudstva proti kulturnim prizadevanjem prosvetljeno-absolutističnih režimov. Ljudstvo je sovražilo nemške šole, ki so mu bile tuje po jeziku in duhu, in cerkvene reforme, ki so skušale iz cerkve napraviti državnega policajca. Kakor je torej prosvetljeni absolutizem odprl pot družbenemu napredku, tako je poslabšal materialni položaj slovenskega kmečkega ljudstva.

Odpor slovenskih kmetov je bil to pot na višji stopnji kakor v 16. stoletju. V svojih nekdanjih uporih so imeli kmetje pred seboj različne lokalne sovražnike, niso pa videli pred seboj sistema samega kot glavnega sovražnika. Tachy, Thurn itd., posamezniki so vlekli nase kmečko mržnjo, ne cesar, ki je bil daleč in se ni mnogo o njem vedelo. Zato je bila tudi enotnost kmečkih stremeljenj majhna.

Sedaj se je položaj spremenil. Država kot utelešenje fevdalnega sistema je bila pred očmi kmetov. Imeli so torej skupnega glavnega sovražnika in tudi to dejstvo je vzbujalo v slovenskem kmečkem ljudstvu zavest skupnosti interesov, ki je olajšala proces konstituiranja slovenskega naroda. *Tako je torej centralizem prosvetljenega absolutizma sicer poslabšal materialni položaj slovenskega ljudstva, toda obenem vplival nanj v smeri večje notranje povezave in aktivizacije njegovih sil.*

Druga stran tega nasprotja se je pokazala v razkroju cehovskega sistema.

V začetku XVIII. stoletja je bil proglašen Trst za svobodno luko, a na Dunaju je bila ustanovljena «Orientska kompanija» za pospeševanje prekomorske trgovine. Hiter razvoj Trsta je omogočil šele absolutizem in sicer od Karla VI. dalje. Avstrij-

sko meščanstvo je dobilo z njim okno v svet. In od tega trenutka dalje dobiva slovensko ozemlje za to meščanstvo izreden pomen.

S takimi in drugimi ukrepi, ki so zlasti omejili fevdalno samovoljo, je bila odprta nova doba za razvoj meščanstva tudi po naših mestih. Razvita trgovina je bila predpogoj za pojav modernega kapitalizma. Pri tem je ta razvoj trčil v dve oviri: v fevdalne odnose sploh in v cehovski sistem posebej. Cehovski sistem, ki je hotel drobno proizvodnjo konservirati in zapreti pot nadaljnjemu razvoju, je postal glavna ovira povečanja blagovne proizvodnje. Ljubljanski cehi so na primer ovirali razvoj trgovine in obrti na celem Kranjskem in celo v Primorju. Dolgotrajne pravde, ki so jih v tem oziru vodili za nedotakljivost svojih cehovskih pravic, so zgovorno potrdilo naših ugotovitev. Nadaljnji socialni razvoj je torej mogel iti samo v boju proti cehom. Pot je utiral veliki trgovski kapital, ki se je sam lotil produkcije. Z udeležbo Avstrije v prekomorski trgovini je dobil kapital moč, ki je pričela lomiti okvire fevdalno-cehovskega sistema.

Prvotno je kapital obstajal samo kot trgovski in oderuški, medtem ko sam produkcijski način ni bil kapitalističen. To se je zgodilo tedaj, ko se je v produkcijo pričelo uvajati *mezдно delo*.

Ta proces se pri nas ni vršil toliko v obliki nastajanja večjih kapitalističnih podjetij, manufaktur, kolikor v obliki oddajanja dela majhnim, nesamostojnim obrtnikom v okolici mest, ki so delali iz trgovčevega materiala in često tudi z njegovim orodjem. Večja podjetja so nastala zlasti v zvezi z gorenjsko in koroško kovinarsko industrijo in rudarstvom. Znan je na primer dolgotrajen boj gorenjskih železarn z ljubljanskimi cehi, ki se v njem izraža nasprotje, o katerem smo zgoraj govorili.

Hitrejši je bil razvoj v ostali Avstriji. Zlasti v drugi polovici 18. stoletja se pojavljajo precej številna kapitalistična podjetja. Kakšen je bil položaj delavstva v teh tovarnah drastično opisuje Krek v svojem «Socializmu», kjer pravi:

«. . . Kmalu se je pokazalo, da se ne sme pustiti velikim podjetnikom neomejena svoboda. V najnežnejši mladosti so se že uporabljali otroci za tvorniško delo; da, celo sedemletni dečki

in deklice so se za ubogo pičel zaslužek po ves dan mučili v tvorniških prostorih; večinoma so imeli ondi hrano in stanovanje. Vsi vprek so legli zvečer k počitku, večinoma po več v eni postelji . . . Jožef II. je posegel vmes. Dne 21. novembra 1786. je izdal najvišji odlok, v katerem tole določa: 1. Dečki morajo spati v tvornicah v drugih prostorih nego deklice. 2. Vsak otrok mora imeti svojo posteljo, ki se mora vsak mesec osnažiti . . . 4. Če ni sile, se ne smejo otroci sprejemati pod 9. letom v delo. 5. Če pa se vendar sprejmo, morajo obiskovati večerno ali vsaj nedeljsko šolo . . .» (str. 77—78).

Če je bila to uradna odredba, potem si lahko predstavljamo, kakšna je bila — resnica! To dokazuje tudi odlok, ki je izšel mnogo kasneje, namreč 1842. leta in ki ga tudi citira dr. Krek v «Socializmu». Med drugim se tu navajajo naslednje določbe: 1. Redno se smejo sprejemati v tvornice samo taki otroci, ki imajo najmanj 12 let; samo izjemoma se dovoljuje imeti pri delu otroke od 9. leta dalje; 2. Ponoči od 9. ure zvečer do 5. ure zjutraj ne sme delati noben delavec pod 16. letom; 3. od 9. do 12. leta smejo delati otroci kvečjemu po 10 ur, od 12.—16. leta kvečjemu po 12 ur. Med tem časom se jim mora dati vsaj ena ura počitka.

Navajamo samo določbe za otroško delo, kajti v obrambo odraslih pred izkoriščanjem ni nobenih odredb. Lahko si tedaj mislimo, kakšen je bil položaj teh.

Pod takimi pogoji so delali slovenski delavci v podjetjih ki so se polagoma množila tudi na naših tleh. Bila so večinoma ali skoro izključno v rokah nemških ali italijanskih kapitalistov. Zaradi večje produktivnosti in konkurenčne sposobnosti so taka podjetja naglo zadajala udarec za udarcem cehovskemu sistemu po mestih. To se je zgodilo tem laže, ker so taki podjetniki uživali vso pomoč in podporo absolutističnih režimov, posebno pa prosvetljenih monarhov Marije Terezije in Jožefa II.

Da bi se moglo pristopiti h kapitalističnemu sistemu v proizvodjanju, je bila potrebna neka stopnja v koncentraciji produkcijskih sredstev ter obstoj osebno svobodnega mezdnega delavca. Prekomorska trgovina je bila nedvomno en vir za kopičenje kapitala, kajti od brezmejnega ropanja kolonialnih

dežel je odpadel delež tudi na avstrijski trgovski kapital. Vendar to ni bilo dovolj. Drugo nujno sredstvo je bila razlastitev domačih obrtnikov in kmetov. Izganjanje kmetov z zemlje, nasilno prisvajanje skupne kmečke zemlje in uničevanje obrtnikov v cehih ter izven njih je postalo značilno za to razdobje. Najbrže v ta čas spada pregovor: «Bog ni dal enemu človeku vsega, ampak vsem vse.» S padcem cehovskih privilegijev je bil položaj cehov silno oslavljen, materialne razmere obrtnikov so se poslabšale, upanje pomočnikov, da bi kdaj postali samostojni mojstri, pa se je vedno bolj zmanjševalo. Tako so se mesta napolnila z ubeglimi in z zemlje izgnanimi kmeti, propadlimi obrtniki in pomočniki brez perspektiv, ki so vedno bolj postajali tip proletarca, kakršnega poznamo danes. Tako so bili na eni strani nakopičeni kapitali, sredstva za proizvodnjo, s čimer je bil položen temelj kapitalističnemu proizvodnjamu, na drugi strani pa so nastali mezdni delavci, ki so imeli samo svoje roke in so bili prisiljeni svojo delovno silo prodajati na trgu. Ta razvoj imenujemo proces prvotne akumulacije. Pri nas se je vršila v počasnem tempu tam od XVI. stoletja naprej. Kakšen obseg je imel ta proces, nam ilustrira dejstvo, da je — po nezanesljivih podatkih — v začetku XIX. stoletja tretjina prebivalstva na Kranjskem živela od obrti. V naslednjih tridesetih letih je v zvezi z industrializacijo Avstrije vsa ta obrt propadla. Obseg te «žetve» je bil torej tako velik, da je menjala gospodarsko strukturo Kranjske. Podobno ali še huje je bilo v drugih slovenskih deželah.

Velik del cehovskega meščanstva je bil — zlasti izven Ljubljane — slovenskega porekla. Toda ker je bilo kot tako tesno zvezano s fevdalizmom in fevdalnim partikularizmom, ni moglo imeti nikakega pomena za razvoj slovenske narodne misli. Šele tedaj, ko je pričelo meščanstvo siliti preko cehovskih meja in je torej nujno zadelo ob fevdalni partikularizem, bi moglo postati važen činitelj osredotočitve slovenskega ljudstva. Toda tako daleč ni prišlo.

Že v začetku novega veka opazamo, da je bila patricijska plast meščanstva tujega porekla. S širokim razmahom trgovine za absolutizma pa je bilo slovensko meščanstvo še celo potis-

njeno ob stran, kajti veliki trgovski kapital, ki je sedaj razganjal cehovski sistem, je bil zvezan pretežno s prekomorsko trgovino. Ta je bila povsem v nemških in italijanskih rokah.

Drugi važen moment smo že zgoraj omenili, namreč spremembo v sestavu plemstva. V Angliji so na primer veliki zemljiški zakupniki postali začetniki nove tipično kapitalistične meščanske plasti, ki si je osvojila vso oblast, a plemstvo pustila kot «okraske za vrhove». V Avstriji pa se je novo plemstvo meščanskega porekla sámo lotilo veletrgovine in industrije. Kapitalizem je bil tedaj že ob svojem rojstvu zvezan z nemštvom. Nasprotno pa je bilo slovensko cehovsko meščanstvo s takim razvojem vrženo na reakcionarne pozicije, v obrambo fevdalnega cehovstva in je z njim vred propadalo. Moderne kapitalistične tendence, ki so orale po cehovskih razvalinah, so kot naprednejše morale zmagati. Še v 18. stoletju je grof Barbo očital ljubljanskim meščanom, da niso ustanovili ne enega industrijskega podjetja, marveč da so vsa obstoječa podjetja ustanovljena od podjetnikov, ki so izven cehov. Očitno je potemtakem, da je to meščanstvo moralo ali povsem propasti ali pa je zdrknilo na najslabše gospodarske položaje ter se postopno germaniziralo. Druge poti ni bilo, kajti s cehi je bil zlomljen tudi fevdalni kozmopolitizem. Ideologija, ki je triumfirala na njegovih razvalinah, je mogla biti samo ideologija razreda, ki je postal dedič starega plemstva, a to je bilo *nemško* meščanstvo. Zato pač lahko govorimo, da Slovenci tja do leta 1848. še niso imeli svojega meščanstva.

Neposredne posledice takega razvoja za slovensko narodno prebujenje so se pokazale v dveh smereh. *Prvič* v veliki prepletenosti fevdalnih interesov s kapitalističnimi, ki je močno zadrževalo razvoj kapitalizma in demokratičnega gibanja v Avstriji. *Drugič* v kontinuiteti: *nemško* plemstvo — *nemško* meščanstvo, ki je že od vsega začetka silno oslabila materialne temelje za razvoj slovenskega narodnega prebujenja.

Na prvi pogled bi se zdelo, da se prvi moment ne tiče Slovencev samih. Dejansko pa je njegov vpliv na usodo slovenskega naroda eden najodločilnejših. Narodno-osvobodilna in zedinjevalna gibanja so bila najbolj uspešna tam, kjer so nastopala v

zvezi z revolucionarno-demokratskimi gibanji tako zvanih «vladajočih narodov». Italijanski, poljski, madžarski, irski boj za osvoboditev in združitve je vzbudil simpatije in pomoč vsega demokratičnega sveta. Byron je šel sam darovat svoje življenje za osvoboditev grškega naroda. To dejstvo je umljivo, kajti revolucionarna meščansko-demokratska gibanja so bila pri vseh — tudi državno-pravno samostojnih narodih — istočasno proces konstituiranja naroda. Prvi korak revolucionarne demokracije je bil zato: priznanje narodom pravice do samoodločbe. Saj je leta 1790. francoski ustavodajni zbor sklenil, da se «francoski narod odreka vsaki osvajalni vojni in da ne bo nikdar ogrožal svobode kakega naroda . . .» (po Alb. Mathiezu: «Francoska revolucija», str. 82).

Drugo vprašanje je seveda, kako dolgo in v kakšni obliki je meščanska demokracija resnično priznavala to pravico; dejstvo je le, da je na prvi etapi mogla postati najvažnejši zaveznik narodov, ki so stremeli po osvoboditvi in združitvi. Ni bilo torej vseeno, kakšen je bil razmah revolucionarno-demokratskega gibanja v Avstriji, ki bi moglo postati zaveznik slovenskega naroda v njegovem narodnem prebujenju.

Ta slabost kapitalističnega razvoja je ovirajoče vplivala še v nekem drugem oziru. V zahodni Evropi so promet, trgovina in industrija gospodarsko in kulturno osredotočili narod v skupnem središču. V Avstriji pa razvoj kapitalističnega gospodarstva ni bil dovolj močan, da bi mogel premagati fevdalni partikularizem. Razvili so se pokrajinski centri, ki so ovirali združitve naroda. Ljubljana, Trst, Gradec in Celovec so dolgo časa tekmovali v prizadevanju, da bi grupirali del slovenskega ljudstva okoli sebe.

Drugi moment je mnogo globlje posegel v bodočnost slovenskega naroda. Če ga je slabost avstrijskega kapitalističnega razvoja praktično ovirala v njegovem razvoju, je dejstvo, da je nemško meščanstvo že ob začetku držalo v rokah vse vodilne in tudi večino podrejenih gospodarskih položajev, silno zožilo *materialno podlago* njegovega uspešnega razvoja.

Kakor je trgalo nemško meščanstvo kos za kosom produkcije in rezervnega fonda iz rok nemškega fevdalnega plem-

stva na naših tleh, kakor je torej sprejemalo njegovo *gospodarsko* dediščino, tako je sprejelo obenem tudi *duhovno* in *politično* izročilo, kar je postalo v novih razmerah izredno nevarno za obstoj slovenskega naroda. Gospodarska in kulturna zaostalost tlačenege naroda je namreč eden najboljših pomočnikov politike narodnega zatiranja in sicer pomočnik v dveh smereh: *prvič* olajšuje zatiranje podjarmljenega naroda, *drugič* pa daje zatirajočemu razredu možnost, da s pomočjo zaostalega podjarmljenega naroda zatira *svoj lastni* narod v socialnem oziru. To se je pokazalo leta 1848., ko je reakcija s pomočjo zaostalih slovanskih narodov zadušila napredne tendence v lastnem narodu.

Tu moramo iskati tudi vzroke slabosti in počasnosti slovenskega narodnega prebujenja. Čestokrat gledajo na prebujenje slovenskega naroda izključno le v luči rasti njegovega odpora proti narodnemu zatiranju. Tak pogled je enostranski in površen. Četudi je ta odpor važen, da, najvažnejši činitelj v prebujanju nekega naroda, je vendarle bolj merilo tega prebujanja, kakor pa njegova vsebina. Na narodno prebujenje je treba gledati kot rezultanto celotnega procesa notranje družbene rasti naroda, kot čisto opredeljen socialni proces notranjega povezovanja, premagovanja partikularizma, gospodarskega in kulturnega osredotočenja, skupnega duhovnega oblikovanja, ki je prihajalo do izraza na vseh področjih narodnega življenja. Ta proces je bil zvezan z zlomom fevdalizma in prodiranjem kapitalističnih elementov. Meščanstvo je bilo torej tisto, ki je — kakor smo videli v predhodnih izvajanjih — edino moglo dati ideji naroda konkretno vsebino. Ker Slovenci meščanstva nismo imeli, je očitno, da se je to dejstvo moralo negativno odraziti v razvoju slovenskega narodnega prebujenja.

Toda, ali to pomeni, da je bil razvoj slovenskega naroda sploh nemogoč? Dejstva sama nam pričajo o nasprotnem. Kadar govorimo o povezanosti meščanstva z narodnim prebujenjem, tedaj moramo to trditev razumeti samo v smislu *procesa nastajanja kapitalizma*. Ta pa se je «vsakodnevno in vsakurno» porajal iz *drobne blagovne proizvodnje*. Bilo bi torej povsem napačno, če bi trdili, da je bil kapitalistični razvoj značilen samo za nemštvo, ker je držalo v rokah vodilne gospodar-

ske položaje. Razvoj kapitalizma je mogel biti na naših tleh samo *eden in enoten* ter je že od vsega začetka in vedno odločnejše pritegoval v svoje sfere slovensko ljudstvo. Vprašanje, ali je bilo meščanstvo, malomeščanstvo ali kmet nosilec naših narodno buditeljskih teženj, je potemtakem prazno in brezpredmetno. Tako kmet kot drobni proizvajalec, kakor malomeščanski obrtnik in z obema zvezani slovenski inteligent, so bili v bistvu elementi, odkoder se je začel kapitalistični razvoj in iz katerih se je pod določenimi pogoji moglo razvijati moderno meščanstvo. Vse te plasti so bile potemtakem nosilec slovenskega narodnega prebujenja, četudi ta blok ni bil niti po socialnih niti po konkretnih gospodarskih stremljenjih povsem homogen. Gotovo je bila med konservativnim prosvetljencem Pohlinom, demokratičnim Linhartom in po revolucionarni rešitvi podložniškega vprašanja stremečimi kmeti velika razlika. Toda kot celoten tok so vse te grupacije vendarle izpodkopavale fevdalni sistem, utirale pot kapitalizmu in čistile tla za slovensko meščanstvo, a v tem je — na tej razvojni etapi — glavna vsebina narodnega vprašanja.

Za to etapo v razvoju slovenskega naroda se je v naši literaturi že udomačila označba «narodni preporod». Na čisto literarnem področju bi taka označba pač imela pravico do obstoja, kolikor izraža dejstvo, da je obdobje konec 18. in v začetku 19. stoletja *obnovilo* literarno tradicijo protestantizma po skoraj dvestoletnem presledku. V nekem zelo omejenem smislu bi nam označba «preporod» lahko služila tudi še toliko, kolikor je bila v tem razdobju obnovljena revolucionarna tradicija slovenskih kmetov iz 16. stoletja. Tudi češki preporod in italijanski «risorgimento» more imeti samo ta omejeni smisel. Za označitev velikega *družbenega* preloma med fevdalizmom in kapitalizmom, ki je tudi sprožil zmagoviti pohod nacionalne ideje, pa «preporod» ni točen izraz, in sicer iz dveh razlogov ne: *prvič* tvori ta etapa z našimi reformacijskimi boji celoto; obe sta izraz istega socialnega procesa; *drugič* pa to razdobje ni obnova neke stare veličine, temveč korak naprej v družbenem razvoju.

V predhodnih poglavjih smo trdili, da do kapitalizma zaman

iščemo pojav, ki ga danes imenujemo narod ali nacionalna zavest. Plemenski razkosanosti stare neodvisne slovenske družbe je sledila fevdalna pokrajinska razkosanost in šele razkroj fevdalizma je omogočil tendence, ki so skušale premostiti to razcepljenost in združiti razčlenjena ljudstva v narode. Ne moremo tedaj govoriti o *preporodu* naroda in narodnega duha, marveč o njegovem nastanku, o njegovem *prebujenju*. Slovensko narodno prebujenje se pojavlja v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. Zato smo tudi označili zlasti ta čas za razdobje slovenskega narodnega prebujenja.

Že zgoraj smo govorili o družbenih silah in virih, ki je iz njih izšla narodna misel. Na raznih avstrijskih, nemških in italijanskih univerzah je študiralo relativno veliko slovenskih meščanskih sinov, tako, da je bila v tem času že večina slovenske inteligence meščanskega porekla. Toda nemška in italijanska kultura je oblikovala duha te inteligence. Razen tega je bila gospodarsko vezana na nemško plemstvo in meščanstvo. Tako je bila v 18. stoletju, ko je pričela nacionalna ideja svoj pohod v Evropi, večina slovenske inteligence potujčena in je ostala edina inteligenca, ki je imela stik z ljudstvom in ki je mogla izraziti njegove težnje — duhovščina. Kakor kasneje delavstvo ni moglo samo po sebi odkriti svoje družbene vloge, ampak je to storila meščanska inteligenca, v kateri so se zgostila ideološka nasprotja v družbi, še manj sta mogla kmet v svoji osamljenosti ter malomeščanski obrtnik in trgovec dati globlji ideološki izraz stremljenjem, ki so izhajala iz družbenega razvoja samega. To je mogel napraviti tedaj samo duhovnik, kakor je bil menih Marko Pohlin, ki je, živeč na Dunaju, kjer so našla svoj odmev idejna gibanja vzhoda in zahoda, ki je postalo ognjišče buditeljske ideje slovanskih narodov in zlasti Čehov in kjer je bil odmev francoske ravolucije najbolj mnogostranski, mogel povezati spontane težnje svojega ljudstva z velikimi duhovnimi tokovi svoje dobe, ki so preplavljali Evropo. To so mogli kasneje storiti evropsko naobraženi ljudje, kakor Zois, Linhart, Kopitar, Vodnik itd.

Pretežna udeležba duhovščine v vodstvu narodnih gibanj je značilna za zaostale narode. Duhovščina je imela monopol v

kulturi samo v fevdalni družbi. Kjer je nastala močnejša nacionalna buržoazija, tam je kmalu nastal močan kader posvetne inteligence, ki je bila družbeno in gospodarsko povezana z meščanstvom in je zato tudi bolj ali manj točno, v bolj ali manj revolucionarni obliki izražal težnje tega meščanstva. Ta inteligenca je zavzela vodilno mesto v kulturi, od koder je izrinila duhovščino. Pri zaostalih narodih, kakor smo bili Slovenci, kjer se lastno gospodarsko in politično močno meščanstvo ni moglo razviti, je bila tudi inteligenca navezana na tuje meščanstvo in tuj državni aparat. Za stanje naše kulture v tem razdobju je značilno, kar piše ljubljanski škof 1631. leta: «Preprosto ljudstvo govori kranjsko narečje, ki je sorodno slovenskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje pa govore večinoma italijanski . . .» Tako je bilo tudi kasneje. Slovenščina je bila «ljudski jezik», nemščina pa jezik izobraženstva. Saj se je slovenščina kot občevalni jezik srednjih slojev udomačila šele v čitalniški dobi, v 60ih, 70ih letih. Samo duhovščina je torej občevala s slovenskim kmečkim ljudstvom v materinščini in mu v njegovem jeziku tolmačila dogajanja okoli njega. Od tod tudi njen dolgotrajen vpliv na množice slovenskega naroda. Podoben položaj je bil tudi pri Čehih in mnogih drugih narodih, ki so bili v takem položaju kakor Slovenci.

Fevdalna duhovščina, ki je imela kulturni monopol, je bila tako rekoč duh fevdalizma. V njej so se zrcalile težnje vladajoče plasti fevdalnega plemstva. Kolikor se je tudi med duhovščino vršila razredna diferenciacija, se je to ideološko izrazilo v obliki herezije. Primer inamo v reformaciji.

Vloga duhovščine v gibanju narodnega prebujenja je bila drugačna. Vsebina tega procesa je bila demokratična, meščanska, objektivno proti fevdalizmu usmerjena. Slovenska duhovščina je torej vršila globoko progresivno vlogo. To je obenem tudi znak poglobljene deferenciacije v cerkveni hierarhiji, katere vrhovi so še vedno stali v obrambi fevdalnega sistema. Da je postala duhovščina ideolog slovenskega narodnega gibanja se da razlagati tudi iz teh notranjih nasprotij v cerkveni hierarhiji, ki so odsev splošnega razkroja fevdalne družbe. Geslo «slovenska cerkev», ki ga je postavil že Trubar, ni bilo prazna

beseda niti sedaj, da, sedaj še manj. Vsa višja cerkvena mesta v naših deželah so bila v rokah nemške duhovščine. Razumljivo je, da je nacionalna ideja hitro našla ugodna tla v dušah nižje slovenske duhovščine.

Pri vsem tem pa je imelo duhovniško vodstvo tudi drugo, reakcionarno stran. Demokratičnost našega narodnega gibanja ni mogla biti globoka, kajti tudi nižja duhovščina je bila še preveč zvezana z visokimi cerkvenimi krogi in fevdalnim sistemom (ločitev cerkve od države), da bi mogla razumeti in izraziti spontane revolucionarne težnje kmečkega ljudstva. V tem oziru velja za naš primer isto, kar velja za druge narode v primerih, ko je fevdalno plemstvo stalo na čelu narodnih gibanj. Trenutna *objektivna* vloga je bila progresivna, kasneje, ko so zrasle druge, demokratične sile, pa je duhovniško vodstvo postalo ovira splošnega narodnega razvoja. Vodstvo fevdalcev in duhovščine v narodnem gibanju je slabilo njegovo revolucionarno vsebino, ali pa ga je celo popolnoma poginilo v naročje reakcije. Narodno gibanje, ki ga vodi revolucionarni razred, lahko mnogo šire in odločneje razvije svoje moči in narobe, narodno gibanje, ki mu stoji na čelu razred, ki je konservativen po svoji socialni vlogi, duši sprostitev maksimalnih revolucionarnih energij.

1848. leto je pri nas te ugotovitve jasno dokazalo. Zahteve po zedinjeni Sloveniji in osvoboditvi slovenskega naroda sploh, so šle paralelno s kmečkimi zahtevami po revolucionarni rešitvi vprašanja zemljiške odveze. toda niso se spojile v enoten tok z enotno vsebino. Duhovniško - veleposestniško - malomeščansko konservativno vodstvo slovenskega narodnega gibanja je v revolucionarnem odpravljanju fevdalnih odnosov videlo nevarnost za družbeni red. Ta strah je oslabil nacionalno-osvobodilni boj, ki bi mogel biti maksimalno uspešen samo tedaj, če bi imel revolucionarno vsebino kmečkih zahtev.

Kolikor je torej duhovščina razvijala buditeljsko ideologijo, vlivala v slovensko ljudstvo narodno zavest ter ga osredotočevalo, toliko je bilo njeno delo *progresivno*. Kolikor pa je nadaljevala fevdalno tradicijo kulturnega monopola cerkve ter zavirala revolucionarne tendence demokratičnih plasti, toliko je

igrala *reakcionarno* vlogo, ki je močno zadrževala razvoj slovenskega naroda.

Rekli smo, da so se zavestne narodno-buditeljske misli pojavile pri Slovencih šele v drugi polovici 18. stoletja, ko je prosvetljeni absolutizem sprožil k poletu kapitalistične tendence. Te so postavile na dnevni red vprašanje o likvidaciji fevdalnih odnosov in z njimi vred tudi fevdalnega partikularizma, ki je oviral nacionalno koncentracijo. To dejstvo se je na eni strani razodelo v splošnih demokratičnih zahtevah, ki jih je kasneje v končni obliki postavila francoska revolucija, na drugi strani pa v težnji po narodnem zedinjenju. Seveda ta gesla v naših razmerah niso mogla priti do jasnega izraza, toda objektivna vloga tega procesa kot celote je vseskozi napredna. Tudi na našem primeru je torej potrjeno, da je proces nastajanja kapitalizma istočasno proces konstituiranja naroda. Na bazi kapitalističnih tendenc so se pojavila najrazličnejša duhovna gibanja od humanizma do prosvetljenstva in janzenizma, fiziokratizma in merkantilizma ter do francoskih enciklopedistov in demokratizma. Vsi ti pojavi so izvajali svoj vpliv na slovenske duhove. Vse te duhovne struje so izhajale iz dejstva, da je tako zvani «tretji stan» postal vpoštevanja vreden faktor. In ta tretji stan je zahteval odpravo vseh fevdalnih privilegijev in polno *enakost*, namreč juridično, formalno enakost pred zakonom. *Narod je moral postati oblika, v kateri naj bi se ta enakost že na zunaj manifestirala.* Odtod pa do revolucionarnega postavljanja narodnega vprašanja je samo en korak. Da bi se mogla izraziti enotnost naroda, je potrebno likvidirati vse privilegije po rojstvu. V imenu narodnega edinstva je torej ljudstvo moralo zlomiti fevdalni sistem. Tako se nam narodno vprašanje na mah pokaže kot sestavni del meščansko-demokratične revolucije. Slovenska buditeljska misel je spočetka nastala pod vplivom prosvetljenstva, oficialne ideologije absolutizma. Okrepil jo je janzenizem, ki je zagovarjal molitev v materinem jeziku. Pokazala se je v odporu proti nemškemu šolstvu, ki ga je uvajal k nam prosvetljeni absolutizem, v odporu zoper napredujoče nemštvo. Pospesevali so jo splošni duhovni tokovi v tedanji Evropi, zlasti francoski enciklopedisti in češki preporoditelji. Omejevala se je

spočetka na književni jezik, prešla na šolstvo in se s Zoisovim krogom povezala z demokratičnimi težnjami, ki so vrele iz ljudstva.

Dr. France Kidrič, ki je pri nas najgloblje obdelal problem narodnega prebujenja, smatra naslednje tendence za ideološke znake narodnega prebujenja:

1.) pritegnitev novih, posvetnih panog v književno obravnavo,

2.) ustvaritev večje, ambiciozne literature v doslej zanemarjenem jeziku.

3.) raba tega jezika v vsem javnem življenju, v šolah, v uradih itd.

4.) negovanje jezika s ciljem, da se pobijejo predsodki o nesposobnosti jezika za literaturo in javno rabo.

5.) regeneracija jezika z upoštevanjem tradicije in živega jezika ter kulturnih potreb.

6.) zbiranje knjig in umetnin ter drugih dokumentov iz lastne in sorodnih narodov preteklosti in sodobnosti. («Zgodovina slovenskega slovstva».)

Te tendence so bile dejansko oni duhovni proces narodnega prebujenja, ki so ga sprožile velike — po osredotočenju stremiče — spremembe v socialno ekonomski strukturi družbe.

Vzporedno z raziskovanjem preteklosti naroda se pojavljajo pri prebujajočem se narodnem gibanju tudi raziskovanja o možnosti njegovega nadaljnega razvoja. Pri nas se je tudi to prizadevanje pojavilo v Zoisovem krogu. Razviti je bilo treba *narodni program*. Pri naprednejših narodih se je ta že zgodaj razvil do revolucionarnih zahtev po lastni državnosti in demokraciji. Tako je bilo v zahodni Evropi. Pri nas so bile demokratične sile preslabe, da bi se mogel v njihovi sredi pojaviti tak program. Zato se je že programsko prizadevanje ideologov slovenskega prebujenja razblinilo v slabotnem omahovanju med panslavističnimi sanjami in opurtunističnim priligajanjem režimski politiki.

Marko Pohlin je nekako ideološki uvod v slovensko narodno prebujenje. Narodna zavest se v Pohlinovem krogu prvič že popolnoma jasno očituje. Pohlin je bil goreč ideolog in propagator

slovenskega narodnega prebujenja, kakršnega slovenski narod do tedaj ni imel. Toda njegova akcija je bila samo najneposrednejši izraz prosvetljenstva, zato je bila nedemokratska in v svojem bistvu konservativna. Prav s tem svojim konservatizmom je naletel Pohlin najprej na odpor pri mlajših janzenistih in kasneje pri Zoisovem krogu. Narodno buditeljska misel pri Pohlinu je bila še plitka, pokrajinska, na Kranjsko omejena. Pohlin je bil sovražnik demokratičnih gesel francoske revolucije in ni slučaj, da je v svojem književnem delu preziral tradicijo slovenske protestantske književnosti, ki se mu je očitno morala zdeti prerevolucionarna. Zato je Pohlin pač opravil važno progresivno delo za slovensko narodno prebujenje, toda *stvar ljudskih množic* njegova akcija ni mogla postati.

Globalje so šli janzenisti. Kot ideologija, ki je šla vzporedno z absolutističnim prosvetljenstvom, nam kaže tudi janzenizem dvojno lice: progresivno in reakcionarno. Četudi navezano na fevdalizem, izraža to gibanje istočasne meščanske težnje po skromnosti, varčnosti, po cenenosti cerkve, po treznosti duha in proti vsakemu praznoverju. Težili so po vzgoji in kulturi, ki naj pomaga ljudem v vsakdanjih gospodarskih potrebah, istočasno pa so bili nasprotni vsaki akciji in tudi umetnosti, ki bi omajala versko-konservativne temelje fevdalnega sistema. Sovražili so vse tendence, ki so prešle okvire ozkega reformatorskega prakticizma. Obstoji tedaj ozka povezanost med janzenističnimi pogledi in tedanjimi meščanskimi. In če je bil zmerni janzenist, ljubljanski nadškof Barbo, obenem član prostozidarske lože, tedaj se v tem dejstvu ni skrivalo nikako nasprotje. To je bila ideologija, ki je služila praksi prosvetljenega absolutizma.

V isti smeri je vplival janzenizem tudi na slovensko ljudstvo. Njegova glavna zasluga in pomen je nedvomno predvsem v tem, da je buditeljsko misel s slovensko knjigo zanesel v ljudske množice, da je z nadaljevanem protestantske književne tradicije oživel ljudski jezik ter posredno dvigal nove sile (kmeta, malo-meščana) k političnemu življenju. V tem se je izražala ona miselnost epohe prosvetljenega absolutizma, ki sicer ni priznala gnilobe fevdalnega sistema, pač pa važnost novih kapitalističnih tendenc in jim zato ni delala ovir. Ta progresivna misel-

nost prevladuje v prvem razdobju janzenizma, nekako do začetka XIX. stoletja. Toda, kakor absolutizem, je bil janzenizem nasprotnik revolucionarne demokratične misli, ki bi mogla izpodkopati temelje fevdalnega absolutizma kot sistema. Čimbolj so se torej ostrila nasprotja v zvezi z napredovanjem kapitalističnega razvoja, tembolj je prevladovala pri janzenistih druga, reakcionarna stran, dokler ni v prvi polovici XIX. stoletja, potem ko je narodno buditeljsko poslanstvo prešlo na nove plasti zlasti posvetne inteligence, janzenizem postal vseskozi reakcionarna opora fevdalno absolutistične reakcije in ovira slovenskega narodnega razvoja.

Zoisov krog je napravil še korak dalje. Med tem ko so se janzenisti v glavnem zaustavili pred zgodovinskimi, fevdalnimi pokrajinskimi mejami, katerih rušitev bi pomenila udarec po fevdalizmu kot sistemu, je Zoisov krog — dasi nedosledno (na primer Zois sam je imel pred očmi — kakor Pohlin — le Kranjsko) razširjal svoje obzorje in narodno-buditeljsko delavnost preko kranjskih meja, na vse Slovence. In če govori Zois o «naših starih klasikih Trubarju in Bohoriču», tedaj se v tem že kaže napredujoča zavest slovenske narodne samobitnosti, ki sega v zgodovino, da bi dokazala svojo pravico do obstoja. Na tej podlagi je ta krog vodil boj s Pohlinom.

Zois, po svojem socialnem položaju pol fevdalec pol industrijski in trgovski meščan, po pripovedovanju najbogatejši človek na Kranjskem, je bil ideološko razdvojen. Aktiven v slovenski buditeljski akciji in nerazporejen nasproti cerkvenemu praznoverju, je bil istočasno nasprotnik revolucionarne misli in demokratizma. Jasno se v teh nazorih očituje ona trezna miselnost z absolutizmom zvezanega meščana, ki je sicer težila za tem, da se ljudstvo «prosvetli», toda ki ji še ni prihajalo na um, da bi dala temu ljudstvu tudi *politične pravice*. To je tudi razumljivo. Kolikor je narodno gibanje dvigalo k politični aktivnosti kmečke množice, je postajalo nevarno sistemu, s katerim je bil tudi Zois sam zezan, kajti on je bil hkrati zemljiški posestnik in industrialec, kar je značilno za meščanstvo te dobe. Tudi njegovo narodno buditeljsko misel preveva oni duh racionalizma, ki je sicer pripravljal temelje meščansko-demokratični

misli, toda se še oklepal fevdalnega prosvetljenega absolutizma. V tem se je bistveno razlikoval od Linharta in Vodnika, ki sta s svojim delom v glavnem dala duška demokratični miselnosti, pri Linhartu naravnost v revolucionarni obliki. Ta razdvojenost je Zoisa na eni strani vezala z janzenisti, dasi je v 90ih letih 18. stoletja njegov krog postal nosilec buditeljske akcije in potisnil ob stran janzenistični krožek, na drugi strani pa z demokratičnim krožkom Linharta in Vodnika, ki mu je bil mecen in v mnogih ozirih celo mentor. Zanimivo je, da so se v Zoisovem krogu nahajali tudi nekateri nemški aristokrati kot aktivni sodelavci. To dejstvo priča, da je med separatističnimi težnjami fevdalcev in nerazvitim slovenskim narodnim gibanjem že tedaj obstojal nek stik, ki je kasneje nanesel slovenskemu narodu toliko škode. Ni dvoma, da je tudi ta moment vplival na Zoisovo orientacijo.

Prav v letih ko sta se z Vodnikom zaradi njegovih simpatij do Francozov močno oddaljila, so bile njegove vezi z janzenisti najtesnejše. Sam ni pisal. Morda mu je to onemogočala prav ta razdvojenost, izvirajoča iz socialno-ekonomske podlage, na kateri je rasel. Ni čudno, da je bil tudi v ocenjevanju francoske okupacije precej drugačnih misli kakor Vodnik.

Iz vsega tega se da razbrati, da se je diferenciacija v našem narodnem gibanju pričela na temeljnem vprašanju fevdalne družbe, *na vprašanju zemljiške odveze in demokracije*. Francoska revolucija je odločilno vplivala na razvoj slovenske narodno buditeljske misli. Zgodovinski podatki, ki jih danes poznamo, nam sicer ne kažejo na mnogo neposrednih vezi slovenskega narodnega prebujenja s francosko revolucijo, kar pa nikakor ne pomeni, da je izostal njen vpliv. Predvsem sta francoska revolucija in slovensko narodno prebujenje prihajala iz istih socialnih izvirov in ko je 14. julij 1789. leta odmeval po vsem svetu, je imelo slovensko narodno prebujenje že za seboj kos svoje specifične poti, ki je odgovarjala zaostalim socialnim razmeram. Francoska revolucija je posegla v naše razmere zlasti na ta način, da je prenesla težišče narodnega gibanja na nejanzenistični posvetni kader, presekala prosvetljenjsko tradicijo in diferencirala Zoisov krog. Novo Linhartovo-Vodnikovo raz-

dobje narodnega prebujenja že ni več v znaku prosvetljenstva, dasi nosi mnoge njegove znake. Medli narodni ideji prosvetljenstva se *pridružuje tudi demokratična misel*. Sedaj šele je narodna ideja zares postala stvar slovenskih množic. S tem je bila ustvarjena podlaga za tisti duhovni polet, ki je sledil po Linhartu in Vodniku in je dosegel svoj višek v Francetu Prešernu.

Dasi še slaboten po svojem originalnem ustvarjanju, je Zoisov krog vendarle prelom v slovenskem narodnem prebujenju, tembolj ker je postal aktiven na vseh področjih narodnega življenja. Pohlinov in janzenistični krog sta se v glavnem omejevala na nabožno in praktično literaturo, razen kolikor je Pohlin že posegal v folkloro. Zoisov krog se je skušal afirmirati vsestransko. Zanimivo je, da je bil — poleg jezikovnega — prvi teren narodno prebujajoče se slovenske inteligence — *zgodovina*. Mlado narodno gibanje je iskalo utemeljitve za svoj obstanek in delovanje v preteklosti, v tradiciji naroda. Zgodovina (Linhart) naj bi dokazala, da je tudi za slovenski narod mesto pod soncem. Iz takih pobud je bila obnovljena po Linhartovi iniciativi «akademija delovnih», ki je bila to pot izrazito slovenskega značaja in ki je hotela tudi na znanstvenem področju pokazati na zvezo prebujajočega se naroda s kulturno tradicijo preteklosti. V *poeziji* (Vodnik) se ideologija tega kroga naslanja na kmeta in ga idealizira. Vodnikov «Zadovoljni Kranjc» je prva očitna manifestacija one demokratične misli, ki se je oprla na kmeta, skoraj izključno tvorečega slovenski narod, da bi mogla zahtevati enakopravnost za narod sam. Ko povdarja bogastvo slovenske zemlje in odkriva perspektive za «rudo in kupčijo», tedaj se tu nedvomno že skriva čisto ekonomski faktor, spoznanje, da edino gospodarska moč lahko ohrani slovenski narod in narobe, da slovensko meščanstvo lahko računa na uspeh edino tedaj, če doseže slovensko ljudstvo neko stopnjo neodvisnosti. V *dramatiki* (Linhart) je demokratična misel izražena vprav na revolucionaren način. V ničemer ni slovenski kmet slabši od tujega plemiča, zato nam plemstvo ni potrebno — ta misel je rdeča nit v Linhartovem dramatičnem ustvarjanju. Linhart je sploh prvi, ki je več ali manj dosledno

in zavestno postavil slovensko narodno buditeljsko akcijo na demokratično osnovo. S svojo zgodovino skuša osvetliti položaj Slovencev v njihovem mednarodnem okviru in obrača ostrino odkrito proti nemškemu zatiranju. V slovensko narodno gibanje je torej uvedel orožje ostre kritike, ki ga Pohlin in janzenisti še niso poznali. Zato je tudi postal ravno Linhart središče «protipohlinske» akcije, ki je bila v bistvu boj proti prosvetljenstvu v stari obliki, zoper povezovanje usode slovenskega naroda s fevdalizmom in za zvezo slovenskega narodnega gibanja s splošnim demokratičnim gibanjem v Evropi. S *filologijo* (Kumerdej, Kopitar) je dvignil Zoisov krog slovenski jezik na višino samostojnega književnega jezika, ki bi mogel zadovoljiti na vseh področjih. Važnost tega dela je že 1779. leta izrazil Blaž Kumerdej na seji slovenskih filologov v okviru «Akademije delovnih mož, ko je dejal:

«. . . Gospodje: prišel je ugoden trenutek, ko nimamo več vzroka, da bi se sramovali, ako govorimo kranjski. Vsakršen napor se upotreblja, da se pomakne ta skriti jezik iz svoje temote v svetlobo . . . Ne sme se prezreti, gospodje! mi, katerih število je narastlo že na 15 mož, smo se iz lastne marljivosti lotili dela, da svoj kranjski jezik spravimo v pravila ter ga popravimo; trudili smo se torej in iskali v kranjskem pravopisu povsod vzrok in osnovo, kjer so ravnali naši predniki na slepo srečo po svoji volji . . . Mi Kranjci potrebujemo komunikacije z drugimi narodi bolj kakor kateri koli drugi narod, ker nam to razni vzroki od dne do dne otežkočajo v našo veliko škodo in v decimiranje naroda. Kaj bi šele bilo, če bi imeli v pismu poseben alfabet, kakor smo ga imeli prej (glagolico)? Naša deželica je že tako majhna, da se ne more ponašati na svetu. Narod, iz katerega izhajamo je najbolj zaničevan v takozvanem olikanem svetu; le presijajna dela naših rodnih bratov Rusov morejo to zaničevanje nekoliko zadrževati . . .»

(Citirano po: Dr. Fr. Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva, str. 194—195).

Kumerdej se je vsaj spočetka precej omejeval na Kranjce in «kranjščino». Jernej Kopitar je bil obsežnejši duh, ki je kmalu spoznal, da mora biti slovenski književni jezik enoten. V tem

oziru je samo Korošec Gutschmann prišel do prav tako jasnega spoznanja. Zato je Kopitarjeva slovnica iz 1809. leta, ki se dviga nad pokrajinske predsodke, epohalno delo za narodno buditeljski proces. Prinesel je širša obzorja v slovensko narodno gibanje, ker je odločno pogledal preko kranjskih meja in dal *znanstveno* podlago za nadaljnji razvoj slovenskega jezika. V tem je bil Kopitar prirodno dopolnilo Vodnika, ki je dvigal slovensko kmečko govornico v umetno pesništvo in s tem praktično dokazal sposobnost slovenskega jezika tudi za izražanje najtanjših in najglobljih čustev. Toda Kopitar je bil slovenski poganjek nemške romantike in je zato že od vsega začetka nosil v sebi kal reakcionarnosti. Nikdar ni bil demokrat in to ga je v prvi vrsti na primer ločilo od Vodnika, kar se je za francoske okupacije tako jasno pokazalo. Nenavadne simpatije, ki jih je pokazala nemška romantika za slovanske ljudske literature niso bile sad demokratičnega spoznanja, da imajo narodi pravico do samoodločbe, temveč izraz reakcionarnih hrepenej po starih anacionalnih fevdalnih časih, ko še «ni bilo narodov, ampak samo podložniki», kakor je dejal cesar Franc I.

Romantika seveda ni bila enotna in je zavzela dve smeri. Medtem ko je šel oficialni nemški del v reakcionarni smeri, ter postal steber politike «svete alianse», je drugod, zlasti pri zatiranih narodih, dobila celo revolucionarno vsebino, V sklicevanju na slavno preteklost so podjarmjeni narodi utemeljevali svoje zahteve za prihodnost. V tej smeri je pri nas delal France Prešeren.

Kopitar ni šel v Prešernovi smeri. Vzporedno z nemško romantiko je zajadral v najhujšo reakcijo in postal ovira slovenskega narodnega razvoja.

Zoisov krog se je od čisto ideološkega dela spustil tudi k praktično-organizacijskemu prizadevanju. *Šolstvo* je bilo prvo področje takega praktičnega političnega udejstvovanja, kar je na splošno znak za večino narodov, ki so pričeli delati svoje prve korake v politični boj. Že 1773. leta je predložil Blaž Kumerdej dunajski vladi «Domoljuben načrt, kako bi se kranjsko prebivalstvo najuspešneje poučevalo v pisanju in čitanju», v katerem je temeljna zahteva, da se naj v vseh šolah na slo-

venskih tleh poučuje v materinem slovenskem jeziku. Ta vloga predstavlja prvo zavedno politično manifestacijo slovenskega naroda. Kasneje je večji del prizadevanja za slovenske šole odpadel na Zoisov krog, ki je svoj vpliv zelo razširil po slovenskih deželah. In predvsem temu pripravljalnemu delu je zahvaliti, da je bila za francoske okupacije zahteva po slovenskih šolah vsaj toliko izpolnjena, kolikor je bila.

Svoj vrhunec je buditeljska delavnost Zoisovega kroga dosegla z ustanovitvijo «Ljubljanskih novic», ki so izhajale štiri leta in opravile veliko delo. Dasi «Ljubljanske novice» po naslovu in vsebini niso bile politični list, je bilo že samo njihovo izhajanje velikega političnega pomena. Slovensko narodno idejo so ponesle «Ljubljanske novice» v ljudstvo. S tem so postale organizacijsko središče slovenskega narodnega gibanja. Vplivale so preko kranjskih meja in budile zavest slovenske enotnosti, ter na tak način pripravljale tla za duhovno zedinjenje slovenskega ljudstva.

Seveda, niti Zoisov krog kot celota, niti posamezni njegovi člani niso bili dosledni v svojem demokratičnem prizadevanju. Vodnikovo oportunistično nagibanje je znano. Politični nivo celotnega gibanja je bil nizek, saj je bila zaradi zaostalosti tudi obča politična aktivnost slaba. Slovenski narodni buditelji niti niso jasno vedeli, kaj hočejo. Niso čutili trdnih tal pod nogami. Toda pri vsem tem je vendarle prav ta kader položil ideološke temelje slovenskemu narodnemu prebujenju. O tem govore tudi praktični rezultati: narodna težnja je postala bojevitejša. Od nabožne in utilitarne literature je slovensko narodno gibanje prešlo k udejstvovanju na vseh področjih. Pričela se je tudi konkretna akcija za slovenske šole in za sprejem slovenskega jezika v urade. S časopisom je bilo ustvarjeno organizacijsko središče, ki je nosilo narodno misel v množice slovenskega naroda. Tako je bil ustvarjen temelj za politično akcijo, ki jo je vodil slovenski narod v naslednjem stoletju bolj ali manj uspešno in srečno.

Važen zgodovinski intermezzo na naših tleh, ki je utrdil pridobitve narodnega prebujenja, je bila francoska okupacija slovenskih dežel. Ta je sicer izzvala odpor velikega dela slo-

venskih množic, vendar v splošnem ni ostala brez progresivnih vplivov.

Napoleon je ustanovil Ilirijo iz politično-gospodarskih in vojaško-strateških razlogov. *Prvič* je hotel zadati udarec Angliji s tem, da je zaprl Avstriji pot do morja. Ilirija naj bi, *drugič*, postala francosko oporišče na Balkanu na eni strani proti Avstriji in nemškimi deželami, na drugi strani pa za izvajanje pritiska na turški imperij, čigar delitev je z vstajami balkanskih narodov neposredno stopila na dnevni red. Istočasno je hotel Napoleon zlasti oslabiti ruske težnje proti Carigradu, ki so se opirale na revolucionarna gibanja balkanskih narodov proti Turčiji. Spopad z Rusijo je postal neizbežen in Ilirija naj bi bila odskočna deska za napad proti Rusiji, kar se je kasneje tudi zgodilo. *Tretjič* je z Ilirijo držal Napoleon v rokah vse alpske prehode iz srednje Evrope proti Jadranu, kar je bilo prvovrstnega vojaško-strateškega pomena. Skratka, namen ustanovitve ilirskih provinc je bil, da si ustvari bazo za «vzhodno politiko», proti Balkanu, Levanti, Aziji.

Nikakih revolucionarnih namenov ni potemtakem imel Napoleon. Edini cilj njegovih osvajalnih pohodov je bil, prisiliti Evropo, da bi se «rekonstuirala» po francoski podobi in da bi mogla služiti francoski buržoaziji. Svoboda trgovine in obrti pod Napoleonovim vodstvom, ki bi iz Francije napravila središče evropskega gospodarstva, plenitev kontinenta v korist francoskega kapitala, ki si je s tem pomagal na noge, omajanje angleške gospodarske in politične moči, — to so bili temeljni cilji Napoleonovega imperializma. Potemtakem je očitno, da Napoleon ni nosil ne narodne svobode ne demokracije, ampak novo izkoriščanje in pljenje okupiranih dežel, razen tega se jih je posluževal za nabiranje topovske hrane pri svojih osvajalnih načrtih.

Razumljivo je, da je pod takimi pogoji bonapartizem moral biti sovražnik vsakega revolucionarnega odpravljanja fevdalnih odnosov. Ideje francoske revolucije so bile samo fasada, včasih pa je še ta odpadla. Zato je francoska oblast tudi v naših krajih v bistvu pustila fevdalne odnošaje nedotaknjene, zlasti kar se kmetov tiče. Rezultat je bil tak, da so kmetje poleg fevdalnih

dajatev morali plačevati še nove davke okupatorskim oblastem. Pritisk je bil zlasti močan, dokler so se razpisovale kontribucije. Ni čudno, da so se pod takimi pogoji naši kmetje upirali z orožjem v roki. Značilno je, da je največ uporov nastalo na ta način, da so se kmetje branili izpolnjevati fevdalne obveze. Ti upori torej niso bili reakcionarnega značaja, četudi so imeli čestokrat avstrofilski videz. Najbolj prav je pač imel oni tajni agent francoske vlade v ilirskih provincah, ki je dejal, da ljudstvo ni zadovoljno s Francozi, toda tudi za Avstrijo ne žaluje. V bistvu je bila vsebina teh bojev demokratična, usmerjena proti fevdalnim odnosom in s ciljem, rešiti vprašanje zemljiške odveze na revolucionarni način. Saj se tudi po padcu Napoleona ti kmečki upori niso poglobili, ampak so se pod avstrijsko oblastjo vztrajno nadaljevali in z istimi cilji. Marsikje so seveda agentje avstrijske vlade uspeli takim akcijam dati avstrofilsko ostrino. Toda celotne demokratične smeri teh bojev niso mogli izmaličiti. Napoleon je uteleševal v sebi posebne vrste rešitev vprašanja zemljiške odveze, tiste namreč, ki naj bi jo obuboženi kmet plačal z lastnimi žulji, z odškodnino. Zato je nacionalni odpor dobil globoko socialno vsebino. Nagonsko se je zanašal slovenski kmet, da bo po zlomu Napoleona tudi v sami Avstriji prevladala revolucionarna demokratična misel, ki bo rešila zemljiško vprašanje brez odloga in brez odškodnine. Obenem s Francozi so se hoteli slovenski kmetje otresti tudi nemških fevdalnih gospodov. Skratka: protifrancoski odpor slovenskih kmetov je izzvala reakcionarna vsebina bonapartističnega osvajanja samega, prav tako kakor je vzbudila dolgoleten oborožen odpor španskega in drugih narodov.

Toda sam po sebi je bil bonapartizem gotovo naprednejša družbena oblika od gnilega avstrijskega fevdalizma. Francoska okupacija je tedaj morala okrepiti one družbene sile, ki so slabile fevdalizem. V prvi vrsti so se ojačili položaji meščanstva in malomeščanstva. Likvidacija vseh cehovskih privilegijev in svoboda trgovine ter obrti je zadala nov silovit udarec cehovskim ostankom ter osvobodila pot kapitalističnemu razvoju. Z odpravo vseh predpisov o nedeljivosti kmečkih posestev, ki je napravila iz zemlje predmet svobodne kapitalistične špekulacije,

se je sicer poslabšal položaj slovenskega kmeta, toda meščanu je bila olajšana pot h kapitalističnemu bogastvu, slovenščina in slovenska kultura sicer nista dobili tistega mesta, ki so ji ga želeli priboriti slovenski narodni buditelji, toda tudi v tem oziru je bil napravljen važen korak naprej. Meščanska plast je čutila olajšanje in zato je Vodnikova «Ilirija oživljena» iskren čustveni izliv teh slojev. Slovenskemu inteligenčnemu malomeščanu je bila vendarle odprta perspektiva, da bo postopno izrinil nemškega birokrata iz svoje zemlje. Gospodarska svoboda je pospešila proces gospodarskega povezovanja, s čimer je bila pospešena tudi likvidacija fevdalnega partikularizma, ki je oviral razvoj političnega in duhovnega zedinjenja slovenskega naroda. Največji pomen francoske Ilirije je potemtakem predvsem v tem, da je okrepila osredotočujoče težnje v slovenskem narodu in s tem utrdila pridobitve narodnega prebujenja.

Toda ne samo to. Dvignila je slovensko narodno-buditeljsko akcijo na višjo stopnjo: iz skoraj izključno književno-kulturnih okvirov jo je prenesla na politično področje. Francoska okupacija je močno omajala vero v nedotakljivost fevdalnega sistema in Avstrije ter na ta način neposredno postavila Slovence *pred vprašanje lastne državnosti*. In dasi slovenska politika v tem času še ni mogla dati narodnega programa v tej smeri, se je problem *zedinjene Slovenije* vendarle očitno postavil. To dokazujejo vsa naslednja desetletja, ko se je prav za prav ves naš političen boj vršil v znamenju ilirizma. Šele kot neposreden plod ilirizma se je pojavila ideja o zedinjeni Sloveniji.

In še eno važno posledico je imela francoska okupacija: gospodarsko je ojačila slovenski meščanski element. Velik del kapitalističnih družin na slovenskih tleh ima svoje gospodarsko poreklo v teh časih vojnih homatij, verižništva, legalnega in nelegalnega plenjenja na debelo in začasne trgovske konjunktore v zvezi s celinsko zaporo, ko se je ves trgovski promet iz Turčije vršil preko naših tal. Bilo bi pretirano trditi, da so Slovenci s tem dobili svojo buržoazijo, vsekakor pa je ta proces okrepil kapitalistične tendence na naših tleh in olajšal razvoj slovenske narodne misli.

Pod vplivom oživljenja slovenskega narodnega gibanja v francoski Iliriji so se okrepile buditeljske težnje tudi v avstrijskem delu slovanskih pokrajin, tem bolj, ker je avstrijska vlada iz strahu pred Napoleonom postala nekoliko bolj popustljiva nasproti težnjam avstrijskih nenemških narodov. Kakor v sami Iliriji, je bila tudi tu glavno intelektualno gibalno narodnega gibanja mladina, ki ji je francoska okupacija odkrila perspektive bodočega razvoja slovenskega naroda. Zato tudi važnost Primica in njegovega «Slovenskega društva», ki ga je 1810. leta ustanovil v Gradcu, ni toliko v njegovem znanstvenem delu, kolikor v popularizaciji buditeljskih gesel. Ob tem času se je menda prvič uporabljala beseda Slovenija kot ime za skupno domovino Slovencev. To je nova potrditev ugotovitve, da je prav francoska okupacija neposredno sprožila politično akcijo slovenskih narodnih buditeljev.

Zanimivo je, da se je približno ob tem času, po Kidriču vsaj 1812. leta, Jernej Kopitar že odkrito pridružil reakciji. Slovensko narodno gibanje je v tej dobi že prekoračilo one meje, ki jih je antidemokratska romantika še mogla prenesti. Objektivno je že postalo sestavni del splošnega demokratičnega gibanja.

Seveda, vse to so bili šele prvi koraki narodnega gibanja na področje političnega boja. Daleč iz okvira čisto kulturnih in jezikovnih problemov ideologi slovenskega narodnega prebujenja še niso šli. Zlasti so se ogibali najbolj perečega vprašanja fevdalne družbe, namreč zemljiške odveze. Značilno je, da je večina ideologov slovenskega narodnega prebujenja negativno sprejela francosko revolucijo, dasi je bilo zlasti med mladino mnogo njenih prijateljev. Demokratični moment potemtakem še ni zavestno dozorel v glavah slovenskih voditeljev kot *vodilen* element, ampak je še vedno obstajal zgolj v objektivnem pomenu narodnega gibanja.

S prvimi pojavi kapitalizma prihajajo tudi prve zavestne germanizatorske težnje in poskusi. Znano je, da sta njihova začetnika Marija Terezija in Jožef II., ki sta sicer na gospodarskem in socialnem področju uvedla marsikatero napredno reformo.

Germanizacija se je vršila predvsem v treh smereh: 1. z gospodarskim prodiranjem na slovensko ozemlje, ki je spravljalo cele ljudske plasti v odvisnost od nemškega kapitala; 2. po državnem aparatu, ki je za absolutizma postal izredno številen in je izvajal silovit pritisk na množice; 3. po šolstvu in drugih kulturnih institucijah, ki niso samo širile nemški jezik, ampak tudi nemškega duha. V precejšni meri je ostrine tega germanizatorskega pritiska odbilo prizadevanje slovenskih narodnih buditeljev od Pohlina do Vodnika. Povsem odkloniti te nevarnosti pa slovenski gibanje ni moglo, kajti to bi se moglo zgoditi samo z revolucionarnim bojem za narodno osamosvojitve, za kar pa slovensko narodno gibanje še ni bilo zrelo.

Dokler ni bilo neposredne socialno-gospodarske potrebe, ni bilo zavestnih germanizatorskih naporov. Drugačen pa je postal položaj, ko so jezik, narodna kultura in narodna ideja postali sredstvo v socialnih bojih, bodisi sredstvo meščansko-demokratske revolucije, bodisi nevarnost za hegemonijo vladajočega naroda. V prvem slučaju je zadet izključno fevdalni sistem, drugi moment pa je izredno važen tudi za meščanstvo. Tlačeni narodi se v takih primerih znajdejo pred dvojnimi sovražnikom.

Kje je izhodišče teh teženj?

Če govorimo konkretno o avstrijski stvarnosti, bomo morali ugotoviti, da so izhajale te tendence iz stremljenj mladega nemškega meščanstva, ki je imelo najugodnejšo pozicijo v državi, da si ustvari notranji trg in sicer tako, *da istočasno zaščiti svojo gospodarsko hegemonijo*. Kakor smo že ugotovili, se Avstrija ni centralizirala kot nacionalna država, marveč kot nacionalno heterogen kolos pod zunanjim pritiskom. V razdobje narodnih gibanj je torej prišla kot centralizirana država, za katero so narodna gibanja že predstavljala veliko nevarnost. Zgodnja centralizacija Avstrije je torej napravila iz nje sistem nacionalnega zatiranja, še preden je francoska revolucija proklamirala pravico narodov do samoodločbe. Nemško meščanstvo je že v 18. stoletju in prej dobilo na slovenskem ozemlju take gospodarske položaje, da bi ga vsako narodno gibanje ogrožalo v njegovih interesih. Razen tega je bil tu Trst, okno v svet. Ni se potemtakem čuditi, da nemško-avstrijsko meščanstvo nikdar ni

utegnilo proklamirati pravic slehernega naroda do samoodločbe, kar je na primer napravilo francosko, italijansko in celo madžarsko, in da je vneto podpiralo fevdalno-absolutističen pritisk na gibanje zatiranih narodov.

Važno mesto so v tem boju zavzemali jezik, tradicije, narodna kultura itd. Ti faktorji so zavirali nemške meščanske centralizatorske in hegemonistične tendence. Razumljivo je potemtakem, da se je nemško meščanstvo, če je hotelo zadržati svojo hegemonistično pozicijo, moralo truditi, da bi zavrlo razvoj nenemških avstrijskih narodov ne samo na gospodarskem, marveč tudi na političnem in kulturnem področju. Zato se prosvetljeni absolutizem ni zadovoljil z novo kolonizacijo nemških kmetov na narodnostvo zaključenih področjih, temveč je pričel sistematično raznarodovalno akcijo s šolami, z uradi in drugimi sredstvi.

Ta primer znova potrjuje, kar smo ugotovili že v začetku, namreč, da leži bistvo narodnega zatiranja na socialnem in gospodarskem področju in da je torej nemogoča vsaka drugačna rešitev narodnega vprašanja od one, ki daje narodu popolno gospodarsko in z njo tudi popolno politično in kulturno svobodo.

*

Če resumiramo gornja izvajanja, tedaj bomo ugotovili dokaj nekomplikirano razdelitev družbenih sil v obdobju našega narodnega prebujenja. Gibalne sile našega narodnega gibanja so bile kmečke množice s tenko plastjo inteligence, zlasti duhovništva, ki je bila ozko povezana s kmeti, maloštevilno in nerazvito, največ obrtniško delavstvo po mestih, ter slabotno malomeščanstvo, obrtniki in mali trgovci, ki so imeli sicer po mestih med slovenskim prebivalstvom vodilen vpliv, toda je bila zaradi njihovih cehovskih pozicij njih družbena vloga tako skromna, da so tudi v slovenskem narodnem gibanju prej predstavljali reakcijo kakor pa napredek. Manjkal je torej *socialni voditelj*, ki bi to latentno, a večje samostojne akcije nesposobno revolucionarno energijo usmeril jasnemu cilju nasproti in v takem boju skoval nerazrušljivo narodno edinstvo. Kakor smo prej videli, je bilo sposobno za tako vlogo v tem času edinole meščanstvo, a tega slovensko ljudstvo ni imelo.

Nemško meščanstvo je imelo v obrambi svoje gospodarske in politične nadvlade nasproti Slovencem vse prednosti nedvomno zase. V čem so obstajale te prednosti?

Prvič je bilo gospodarsko neprimerno močnejše od Slovencev. Nemci in Italijani so držali v rokah vso večjo trgovino, bili so največji zakupniki, prevzeli so fevdalne fužine in jih postopno spremenili v kapitalistična podjetja itd. Vse to je bilo tem laže, ker se je rekrutiralo nemško meščanstvo — v kolikor ni izšlo iz vrst mestnih patricij, bogatih trgovcev in obrtnikov — neposredno iz tabora nemških fevdalcev. Cvetelo je odeduštvo, ki je bilo zlasti spočetka največ v nemških rokah. Tako je nemško meščanstvo na naših tleh naglo bogatelo. Slovensko ljudstvo pa je ostalo revno, gospodarsko slabotno, nesposobno, da bi se spustilo v gospodarsko tekmovanje z njegovimi utrijejnimi položaji. Z zlomom cehovskega sistema so slovenski majhni obrtniki in trgovci prišli povsem pod vpliv nemškega meščanstva. Minilo je precej časa, da so se pričlo nemškega gospodarskega in političnega pritiska mogle razviti pri Slovencih gospodarske sile, ki so postale resnejši nasprotnik nemške gospodarske hegemonije.

Druga prednost, ki jo je imelo nemško meščanstvo in ki je bila zlasti važna za razvoj slovenskega naroda, je podpora, ki jo je nemško meščanstvo že od vsega začetka dobivalo od države. Vsa notranja politika države je utrjala pozicije nemškega meščanstva in ovirala samostojni gospodarski razvoj nenemških pokrajin. Velik delež v tem pogledu odpade tudi na upravni aparat v slovenskih deželah. Bil je izključno nemški in je seveda tudi služil potrebam nemškega plemstva in meščanstva. Toda obenem je bil tudi kot samostojen faktor do skrajnosti zaitnresiran, braniti nemško hegemonijo.

Tretja prednost nemškega meščanstva je bila — da se tako izrazimo — prednost v času. Ob sistematični državni podpori se je nemško meščanstvo gospodarsko dvignilo in pričelo z industrijalizacijo v prvi vrsti nemških dežel ob času, ko pri nas komaj lahko govorimo o prvih pojavih industrije. S tem si je nemško meščanstvo ustvarilo močne gospodarske temelje, odkoder je lahko prodiralo ob pomoči političnih oblasti v ostale

pokrajine. Ni čudno po vsem tem, da je bila vse do svetovne vojne naša gospodarska dejavnost v odvisnosti od nemškega kapitala.

Taka gospodarska potlačenost kajpada ni mogla pospeševati gospodarskega povezovanja in osredotočenja slovenskih pokrajin. Zadrževala je obračun s fevdalnim sistemom in s tem poganjala slovensko ljudstvo v reakcionarni tabor. Tu imamo nov dokaz, da je narodno zatiranje ena največjih ovir splošnega družbenega napredka.

Kakor je bilo slovensko ljudstvo gospodarsko razcepljeno, tako je bilo tudi kulturno razkosano in razdrobljeno. Treba je samo primerjati revno kulturno imetje našega ljudstva s Francijo enciklopedistov in Nemčijo klasične filozofije, da nam postane jasen težek položaj, v katerem se je nahajal slovenski narod ob prelomu iz fevdalizma v kapitalizem.

Deleža fevdalne družbe v obogatitvi takozvanega «kulturnega fonda» naroda ne smemo podcenjevati. Narodi, ki so izšli iz fevdalizma z bogato kulturno tradicijo, so stopili v burne vihre meščansko-demokratskih revolucij s trdno hrbtenico. Nasprotno pa so se narodi, ki so — kakor na primer Slovenci — svojo zgodovino pričeli šele z nastopom kapitalistične epohe, takorekoč golih rok znašli pred velikim prelomom v družbi. Sleherni doba v razvoju naroda mora navezati na miselno in kulturno bogastvo minulih razdobij. Meščanski prevrat v Evropi je prinesel s seboj tako velike spremembe v gospodarstvu in ideologiji, da jih zaostala slovenska sredina še ni mogla akceptirati. V tem je eden važnih vzrokov reakcionarnega postopanja slovenskega naroda 1848. leta.

Napore slovenskega naroda je slabila tudi dolgotrajna provincialna razcepljenost. V tem oziru je nemško meščanstvo korakalo skupaj z nemško fevdalno reakcijo. Kakor je sicer težilo po čim večji centralizaciji v vsedržavnem merilu, tako se je odločno nagnilo k fevdalnim provincialnim zahtevam, kadar je bilo treba preprečiti združitev slovenskega naroda, ker bi to pomenilo oslabitev gospodarskih in političnih pozicij nemškega meščanstva na slovenski zemlji.

Tudi vprašanje književnega jezika je igralo važno vlogo. Drugi narodi so ga večinoma že prinesli s seboj iz kasne fevdalne epohe. Razvijal se je v zvezi z razvojem trgovine in elementov kapitalistične ekonomike v nedrih fevdalne družbe. Pri nas takih pojavov večjega obsega še ni bilo. Protestantška in poreformacijska literatura še ni ustvarila enotnega književnega jezika, ker nove socialne sile slovenske družbe še niso mogle premagati fevdalnega partikularizma. Razvijanje dialektov v književnosti je kajpada utrjalo pokrajinske posebnosti in oviralo enotno politično akcijo slovenskega ljudstva.

Razvoj slovenskega naroda je moral torej premagovati trojen pritisk: politični, gospodarski in duhovni. Ni tedaj čudno, če naše narodno prebujenje ni zavzelo tako mogočnih oblik kakor na primer v Italiji, na Poljskem, Irskem itd.

4. poglavje

Slovenski narod v meščansko-demokratski revoluciji

Padec Napoleona I. je sicer rešil fevdalno-absolutistično reakcijo v Evropi ene nevarnosti, zato pa se je takoj pojavila druga, ki je še veliko bolj ogrožala obstoj gnilega sistema kakor pa bonapartizem. Ta novi sovražnik je bilo revolucionarno meščansko-demokratsko gibanje. Napoleonov padec ga nikakor ni oslabil, ampak ga je celo okrepil. Narodne osvobodilne in zedinjevalne težnje so se zlile s plošnimi demokratskimi tendencami, tako da so narodna gibanja kot taka postala neposredno nevarna fevdalnemu sistemu. Demokratsko narodno osvobodilno in zedinjevalno vrenje je zajelo vso Evropo od Irske do Španije, od Italije in Balkana do srednje in vzhodne Evrope. Ta val je pretil zlomiti v protinapoleonskih vojnah oslabljeni in komaj rešeni sistem fevdalnega absolutizma, tem bolj, ker je skupna demokratska vsebina ta gibanja povezala v neko celoto in je revolucionarni izbruh v katerem koli koncu Evrope takoj odmeval po vsem kontinentu.

Kot jez zoper ta revolucionarni val je bila septembra 1815. leta v Parizu ustanovljena tako zvana «Sveta aliansa». Njeno jedro so bile Avstrija, Rusija in Prusija, pridružile pa so se ji razen Anglije in Papeževe države vse evropske monarhije. «Sveta aliansa» je torej postala središče evropske reakcije, permanentna kontrarevolucija.

Toda tudi «Sveta aliansa» ni mogla zadušiti duhovnih tokov, ki so izhajali iz živih studentov novih družbeno-gospodarskih tendenc. Vrgla jih je sicer v globoko podzemlje in zgradila policijski aparat, ki mu v dotedanji zgodovini ni bilo primera, toda zmagovitega pohoda revolucionarno-demokratske in narodne misli ni mogla zaustaviti. Vse razdobje «Svete

alinse«, v katerem se je zdelo, da reakcija neprestano zmaguje, je bilo dejansko samo predvečerje in priprava za revolucijo 1848. leta.

Leta 1812. je nova srbska vstaja proti Turkom sprožila splošno aktivnost na Balkanu. Takoj za tem so nastala velika revolucionarna gibanja v Španiji, Portugalski in v južnih italijanskih državicah. Leta 1815. je italijanska revolucionarno-demokratska organizacija karbonarjev poleg splošnih demokratičnih gesel prevzela v svoj program tudi zahtevo po zedinjeni Italiji, ki je našla silen odmev v Italiji in izven nje. Proti koncu 20. let 19. stoletja se je razvilo široko demokratično gibanje za zedinjenje Nemčije po vseh nemških deželah, spremljano z vztrajnimi nemiri in krvavimi spopadi ter terorističnimi akcijami. Podobni pojavi so se kazali tudi v poljskih deželah vseh treh držav (Rusije, Avstrije in Prusije) in izzivali glasen odmev sorodnih pojavov v Avstriji, zlasti med Madžari in nemškim liberalnim meščanstvom.

Ti nemiri so prestrašili «Sveto alianso», ki je zato 1819. leta sklicala konferenco v Karlovih Varih, katere rezultat je bilo splošno povečanje terorja v Evropi. Zdelo se je, da je «Sveta zveza» praznovala novo zmago nad napredkom. Toda že naslednje leto je izbruhnila revolucija v Španiji, Portugalski, v Neaplju in na Siciliji. Vsepovsod je bila glavna zahteva demokratična ustava. To revolucionarno gibanje se je pričelo širiti v papeževo državo in v severno Italijo, kjer je bila zlasti v nevarnosti avstrijska Benečija.

Temu je sledil kongres v Opavi 1820. leta, ki se je nato januarja 1821. leta nadaljeval v Ljubljani. Rezultat opavskoljubljanskega kongresa je bil ta, da je bil sicer s pomočjo avstrijske intervencije napravljen «red» v Italiji, toda še isto leto je nastal revolucionarni požar na Balkanu, kjer so se dvignili Romuni in Grki. V naslednjih letih je nastalo kratkotrajno zatišje, toda že leta 1830. ga je porušila pariška vstaja, ki je pripeljala na prestol «meščanskega kralja» Ludvika Filipa. 1831. leta je bila ustanovljena «Mlada Italija», ki je s svojim ilegalnim delom zlasti med avstrijskimi Italijani in s svojimi zvezami z avstrijskim demokratičnim gibanjem silno vznemirila avstrijsko

reakcijo. S trudem postavljeni «mir in red» «Svete alianse» je šel po vodi.

Očitno se je torej pokazalo, da se je reakciji — s pomočjo notranje kontrarevolucije, ki je praznovala svojo zmago s thermidorskim pučem — sicer posrečilo zlomiti revolucionarno Francijo in restavrirati na njenih razvalinah za nekaj časa francosko monarhijo, toda revolucionarno-demokratskega procesa samega, katerega zmaga je v tej ali oni obliki postajala sedaj že neposredna družbena nujnost, se «Sveti zvezi» ni posrečilo zadušiti.

Relativno najbolj «mirna» v tem razburkanem morju je spočetka ostala Avstrija. Metternich je spretno krmaril avstrijski brod in je nešteta njena notranja nasprotja izkoriščal tako, da je učinek enega paraliziral z učinkom drugega, razred z razredom, narod z narodom. Taka politika pa je imela svoje meje in do teh meja jo je brezobzirnost reakcije naglo gnala.

Metternichov režim se je opiral, kakor je značilno za absolutistične režime, na fevdalno plemstvo in velike finančnike. Prvo ga je podpiralo, ker ga je ta režim edini še mogel obraniti pred agrarno revolucijo, ki bi likvidirala njegovo fevdalno zemljiško posest, drugo pa je imelo gospodarsko korist od svojega mešetarnenja z režimom.

Tretja opora režima je bila birokracija, ki se je v Avstriji razvila v posebno kasto, kakršne razen v Rusiji ni bilo nikjer v Evropi. Ta birokracija je vedela samo za en cilj: vdana služba abosultizmu, od katerega je bil odvisen tudi njen položaj. Tako se je birokracija izločila kot poseben politični faktor, ki je zavzemal izredno važno mesto v boju proti narodnim in demokratičnim tedencam.

Četrty faktor, na katerega se je opiral režim, je bila cerkev. V zvezi z naraščanjem demokratičnih revolucionarnih gibanj se je visoki kler čutil prizadetega ne samo kot fevdalni element, marveč tudi zaradi položaja cerkve v družbi in poziciji visokega klera v hierarhični lestvici znotraj cerkve. Vsi materialni in duhovni privilegiji cerkve so bili ogroženi, zato je bila cerkev popolnoma v službi absolutizma.

Taka je bila razdelitev reakcionarnih sil. Na drugi strani pa so stanovitno rasle napredne sile.

V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja so v avstrijsko produkcijo pričeli uvajati stroje na parni pogon, s čimer je bil položen temelj industrijski produkciji. Moč industrijskega meščanstva je rasla, toda kapitalistični razvoj je bil povsod oviran od starih cehovskih uredb in omejitev. Reakcija je nezaupljivo gledala na bogatitev neplemiškega in z absolutističnim sistemom nepovezanega elementa. Uvajanje novih strojev je smatrala za škodljivo novotarjenje, zato mu je delala vsakršne zapreke. Reslova usoda pri nas je tipičen primer te politike. Tako je *industrijsko meščanstvo* postalo glavni faktor opozicije proti absolutističnemu sistemu.

Istočasno se je pričel razvijati tudi *proletariat*. Politično še ni bil samostojen, marveč pod vplivom meščanstva in še bolj malomeščanskega radikalizma, ki si je nadeval razne socialistične podobe. Navzlic tej ideološki nesamostojnosti pa se je delavstvo pokazalo kot izredno važen faktor v revolucionarnem procesu. S svojim uporom v Šleziji in na Češkem je leta 1844. že napravilo nekak proletarski uvod v leto 1848.

V opozicionalnem taboru je bilo tudi *malomeščanstvo*. Zaradi relativne gospodarske zaostalosti Avstrije je bilo zelo številno in zato politično izredno važno. Kakor je gospodarsko neprestano viselo med možnostjo, da se povzpne med buržoazijo ali pa da dokončno propade in se proletarizira, tako je tudi v politiki neprestano omahovalo in vendar se je naposled vedno nagnilo k meščanstvu, kakor hitro je videlo, da to zmaguje.

Temu taboru so v glavnem pripadali tudi kmetje, ki niso bili enotna množica. Glavni problem je bila zemlja in na tem se je vršila diferenciacija na kmetih. Del večjih in srednjih kmetov, ki jim je uspelo, da so se že za prosvetljenstva ali za francoske okupacije več ali manj osamosvojili in odkupili, je bil bolj nagnjen k opreznim meščanskim politikam, medtem ko so se majhni kmetje-podložniki, ki so se zavedali, da odkupnina pomeni njihov propad, nagibali k radikalni revolucionarni akciji in jo tudi izvajali v sporadičnih uporih.

Tako so tudi v Avstriji vztrajno dozorevale revolucionarne sile in cesar Franc I. se je vsaj v pogledu Metternicha zmotil, ko je — opozorjen, da se majejo temelji sistema — dejal: «Kakor mu drago, mene in Metternicha bo že zdržal» . . .

Revolucionarni dogodki 1830. leta v Parizu, ki so pripeljali na prestol «meščanskega kralja» Ludvika Filipa, so razburkali zlasti meščanstvo, kajti v nekem smislu je bila v tem meščanskem kraljestvu ustvarjena njegova Indija Koromandija. Zato se tudi v Avstriji zlasti po tem letu prične živa politična akcija meščanstva, ki predstavlja uvod v avstrijsko-nemško revolucijo 1848. leta.

V takem splošnem političnem in socialnem okviru se je razvijalo slovensko narodno gibanje.

Res je sicer, da je šla socialna diferenciacija pri Slovencih zaradi njihove zaostalosti zelo počasi, toda to nikakor ne pomeni, da novi socialni tokovi pri naprednejših avstrijskih narodih niso bistveno vplivali tudi na politično življenje zaostalih narodov. Prihod parnega stroja v Avstrijo je odmeval tudi v gospodarskem razvoju slovenskega ozemlja. Ustanovljena je bila cela vrsta podjetij s strojnimi delom. Dr. Mal na primer navaja v «Zgodovini slovenskega naroda (str. 546), da so 1834. leta našteali samo na Štajerskem (nemškem in slovenskem) 309 tovarn in «manufaktur», 3 menjalnice, 2 veletrgovini itd. Vsa obrtna podjetja so v tem času zaposlovala že 10.557 pomožnih delavcev, a obratni kapital je znašal skoro dva milijona goldinarjev. Podobno je bilo tudi na Kranjskem. Tudi gorenjske železarne so navzlic ostri konkurenci švedskega železa še vedno kazale tendenco napredovanja.

Večina te industrije je bila v tujih rokah, vendar je nastala tudi tanka plast slovenskega meščanstva. V teh desetletjih se je na primer nabralo veliko premoženje Kalistrov, ene prvih slovenskih kapitalističnih družin. Po pretežni večini pa mnogoštevilni poskusi slovenskih meščanskih elementov, da bi se uveljavili na gospodarskem področju, niso uspeli. Gospodarski pritisk močnejšega nemškega meščanstva je bil prevelik. Zato je večina takih poskusov ali propadla ali pa prišla v odvisnost od

nemškega kapitala. *Razvoj slovenskega meščanstva je torej zadel ob nepremagljive težkoče.*

Toda za nas je važna ugotovitev, da so taki poskusi — izmed katerih nekateri celo uspešni — *sploh bili*. V tem dejstvu se nam namreč odkriva *bistvo slovenskega narodnega vprašanja v tem razdobju*. Kapitalistične tendence, ki so izhajale iz vrst slovenske male buržoazije so naletele na dve oviri: na zapreke, ki jih je postavljala fevdalno-absolutistična reakcija kapitalističnim težnjam sploh ter na nepremagljivi konkurenčni pritisk nemškega meščanstva. Izhod iz tega položaja je bil torej samo zlom absolutizma in politična osamosvojitve slovenskega ljudstva. Take politične zaključke je napravil prav majhen del *nove slovenske male buržoazije*, tiste namreč, ki je bila najneposredneje potegnjena v razvoj kapitalizma. Tvorila je levo revolucionarno-demokratsko krilo v našem narodnem gibanju. Bila je seveda preslaba, ker tudi ni imela gospodarskih oporišč in mu nikoli ni mogla dati svojega pečata. Najbolj izrazit predstavnik tega krila je bil Andrej Smole.

Tej struji se je priključil velik del *inteligence*. Njen glavni sovražnik je bila nemška birokracija, ki je zapirala pot intelektualnemu življenju slovenskega naroda in gospodarsko izpodrivala slovensko inteligenco. V kolikor ta nemška birokracija ni zvesto služila *nemškemu* fevdalno-absolutističnemu režimu, je korakala vstric z *nemškim* meščanstvom in podpirala njegove hegemonistične tendence. Tudi to birokracijo je bilo torej mogoče zlomiti samo s strmoglavljenjem absolutizma in politično osamosvojitvijo Slovencev.

Po svojih socialnih tendencah je spadalo v ta tabor tudi *revolucionarno kmečko krilo*. *Zemlja* je bila geslo kmečkega gibanja. Imelo pa je pri tem istega sovražnika kakor kapitalistično malomeščanstvo in inteligenca: fevdalno-absolutistično reakcijo. Toda za nacionalni program slovenskega malomeščanstva bi se mogel navdušiti kmet šele tedaj, če bi bila v njem tudi zahteva po revolucionarni rešitvi fevdalnih odnosov na vasi, to je zahteva po zemljiški odvezi brez odškodnine. Kakor bomo kasneje videli se prav to pri nas ni zgodilo, zato je kmet tudi ostal pasiven nasproti narodnemu gibanju.

Radikalno demokratični smeri se je pridružilo tudi delavstvo. Ni bilo sicer številno, razen tega največ pod vplivom nemških revolucionarnih smeri, toda kot politični faktor se je v teh desetletjih že pričelo pojavljati in bi moglo postati važen zaveznik slovenskega narodnega gibanja.

Zavoljo splošne zaostalosti slovenskega naroda je bil revolucionarno-demokratični tabor šibek. V politični praksi ni nikdar predstavljal močnega gibanja, četudi je bil ideološko izredno močen. Ta tabor je dal slovenskemu narodu Franceta Prešerna, pri katerem so se obče demokratične težnje zlele v klasično umetniško obliko, po vsebini pa predstavljajo najbolj zrelo politično miselnost, ki jo moremo zaslediti pri Slovencih v tem razdobju. To levo krilo je bilo edino, ki je pri Slovencih vzdrževalo duhovno zvezo z demokratičnim tokom v Evropi, zato tudi najdemo pri Prešernu ideološko višino, ki je bila Bleiweisovemu krogu popolnoma nedostopna. Prešernova zveza z mladoheglovci je značilna za slovensko demokratično smer. Ta filozofska struja je predstavljala skrajno levo krilo nemškega meščansko-demokratičnega revolucionarnega gibanja. Ni slučaj, da se je Prešeren oklenil te miselnosti. Najtesneje je bil zvezan s slovenskim kmečkim ljudstvom, zato je v vseh njegovih nazorih prevladoval demokratični moment.

Nasproti temu demokratičnemu taboru je stala socialno konservativnejša in narodno oportunističnejša, toda močnejša skupina. Tvorilo jo je predvsem staro, z absolutizmom in fevdalnim sistemom zvezano meščanstvo, ki si je pridobilo večja ali manjša posestva s kmečkimi podložniki in je predstavljalo prav za prav zaostal tip meščanstva prosvetljene epohe, oprtega predvsem na trgovski in oderuški kapital. Razumljivo je, da tako meščanstvo ni imelo interesa na *revolucionarnem* zlomu fevdalnega sistema, še prav posebno pa se ni moglo ogreti za revolucionarno pot pri zemljiški odvezi, ki bi udarila tudi po njegovih gospodarskih interesih. Ta zaostala meščanska plast se je zato nagibala k legalnim reformam in h kompromisu z absolutističnim sistemom ter se je najodločnejše borila zoper vsakršne revolucionarne demokratične tendence v slovenskem narodnem gibanju. Najbolj izrazit predstavnik te struje je bil sam dr. Blei-

weis. Vzporedno s to socialno skupino so šli ostanki slovenskega cehovskega malomeščanstva, ki so se trdovratno borili za ohranitev zadnjih privilegijev, ki so še ostali od cehovskega sistema, in proti obrtni svobodi. V nemški liberalni buržoaziji, ki jih je ekonomsko uničevala, so videli ti cehovski elementi glavnega sovražnika, zato je umljivo, da so iskali opore pri reakciji.

Tretji faktor v tem taboru je bil pretežni del slovenske *duhovščine*, ki se kot celota seveda ni mogla ogrevati za revolucionarno demokratične smeri, naperjene tudi proti privilegijam cerkve. Popolnoma enotna, kajpak, tudi duhovščina ni bila, toda pri redkih duhovnikih je demokratično prepričanje popolnoma prevladalo nad fevdalnimi interesi cerkve. Tak primer je morda Radovljičan Füster iz Prešernovega demokratičnega kroga, ki se je končno ponemčil, ker ga je odbijala slovenska zaostalost. Po svojem socialnem položaju je bila duhovščina itak najbolj povezana z ono konservativno meščansko-veleposestniško plastjo, ki je v svojem političnem delovanju težila h kompromisu s fevdalno-absolutističnim sistemom.

Tak bežen pogled na razdelitev socialnih in političnih sil slovenskega naroda, ki je bila od njih grupiranja in delovanja odvisna usoda slovenskega naroda na pragu 1848. leta, je bil potreben, če hočemo odkriti prava izhodišča slovenske praktične politike v tem obdobju.

Po Napoleonovem zlomu in padcu francoskih okupatorskih oblasti v Iliriji, avstrijska oblast ni mogla črtati vsega, kar so Francozi pustili, ker ni smela izzivati ljudskih množic, deloma pa tudi zato, ker so nekateri francoski ukrepi prijali francoskim oblastnikom. Zelo oprezno je likvidirala progresivne ukrepe, ki so mogli slabiti fevdalni sistem. Kot administrativno celoto je sicer avstrijski režim iz čisto političnih razlogov Ilirijo ohranil. Smatral jo je za dober protiutež Rusiji na Balkanu in za izhodišče avstrijske balkanske politike. Prav tako je bilo priznanih več jezikovnih pravic kakor pred francosko okupacijo. Toda v splošnem se je gospodarski položaj ilirskih dežel po reokupaciji poslabšal, kajti v eni točki je prišla avstrijskemu fevdalno-absolutističnemu režimu francoska okupacija zelo prav: uvedla je administrativni centralizem, ki ga je avstr. režim v celoti pre-

vzel. Odprli so se novi viri davčnih in drugih obvez, ki so stalno rasle vzporedno s tem, kolikor je splošna kriza fevdalne družbe spravljalna sistem v večne gospodarske težave. Zato je tudi vedno bolj rasel odpor ne le slovenskih kmečkih množic, ampak tudi tujih meščanskih plasti na našem ozemlju, ki je vzbudil pri nas živo politično aktivnost. Tako je avstrijska reokupacija Ilirije potisnila Slovence v neposreden političen boj, kjer je vodstvo dobila Kranjska kot najbolj slovenska pokrajina in kot središče bivše francoske Ilirije.

S tem je dobilo tudi narodno gibanje večji obseg. Stare ideologije: prosvetljenstvo, janzenizem, racionalizem, so odpo-vedale in postale reakcionarna ovira splošnega družbenega in narodnega razvoja. Književno in jezikovno področje je postalo preozko, da bi moglo zadovoljiti socialne sile, ki so delovale na strmoglavljenju absolutima kot sistema. *Gospodarstvo, zemljiška odveza, državni sistem itd.* — to so bila sedaj nova vprašanja, ki si jih je moralo postaviti narodno gibanje.

Tudi soseščina je vplivala na slovenski narodni boj v smislu radikalizacije in razširitve. Boji italijanskega naroda za osvoboditev in združitve so tako zelo odmevali v naših krajih, da sta policijski minister Sedlnitzky in za njim ljubljanski gubernij ponovno opozarjala deželo, naj se pazi «pred sploh škodljivimi vuki ino zapelovanjem družbe imenovane karbonarji, ktera je nekje na Laškem svojo spako počenjala . . .» (Dr. J. Mal: «Zgod. slov. nar.», str. 298). V istem smislu so vplivale tudi revolucionarne demokratične tendence iz Nemčije, kar smo videli pri Prešernu. Ti vplivi so našli svoj odmev posebno v mestih, obenem so pa vzbujali spontano vrenje kmečkih množic. Policijska poročila iz teh časov vedo celo povedati o nekakih tajnih revolucionarnih organizacijah na naših tleh.

Tudi znotraj slovenskega narodnega gibanja so se zato vedno glasneje oglašale revolucionarne demokratične tendence, ki so oživele celokupno narodno buditeljsko delo. Zdelo se je, da bo demokratično levo krilo okrog Prešerna prevladalo. Delovanje te skupine je bilo zamišljeno precej širokopotezno in se ni omejilo zgolj na literarno področje. Obenem s «Čbelico» bi imel iziti tudi politični list «Slavinja» v redakciji Smoleta, ki je bil

izraziti politični duh. Vlada «Slavinje» ni dovolila, ker se je bala strašila demokratizma. Zato pa je temeljito odigrala svojo vlogo «Čbelica». Četudi jo je dušil teror «Svete alianse», je s svojim bojem proti duhovnemu mračnjaštvu absolutizma in s svojim občeslovenskim značajem opravila izrazito politično delo. «Čbelica» in Prešernov krog sta za nekaj časa postala središče slovenskega narodnega gibanja v prvi vrsti po zaslugi Prešernovega genija, ki se je visoko povzpел nad slovensko zaostalost. «Duha tega pesnika — je dejal o Prešernu koroški nemški pesnik in publicist Rizzi 1849. leta — se cenzura ni mogla polastiti in najnedolžnejša pesem je protest proti nadzorovanju slovstva (in ne samo slovstva! Op. Sper.) po policiji, sleherna pesem je izjava svobodnega duha . . .» (J. Apih: «Slovinci in 1848. leto», str. 233).

Tudi pri «Čbelici» niso vsi sodelavci pripadali Prešernovi smeri. Narobe, Prešeren stoji s svojim ožjim krogom močno osamljen v tem taboru. Toda celotna smer «Čbelice» je bila vendarle nasprotje nedemokratskega prosvetljenstva v slovenskem narodnem gibanju in je bila zato glavni faktor njegovega napredka.

Metternichov strah pred narodnimi literaturami je imel potemtakem povsem realno osnovo. Narodna literatura, ki je duhovno povezovala razkosane narodne dele in s tem premagovala fevdalni partikularizem, je kajpak odtegovala podjarmljene narode absolutističnemu avstrijskemu pokroviteljstvu, lomila centralizem in uvrščala narodne tokove v splošna demokratična gibanja. Ker je bila na tej razvojni stopnji narodna literatura tako važna rezerva revolucionarne demokracije, rezerva, ki je vodila vedno nove bojne sile na bojišče zoper absolutizem, zato je naletela na tak strasten odpor absolutistične birokracije. Zategadelj pa je bila na drugi strani vsaka najmanjša pridobitev v tej smeri važen politični uspeh. Odtod si moremo razlagati revolucionarni vpliv Prešernove poezije.

Pod takimi pogoji je postalo vedno bolj jasno, da se osamosvojitve slovenskega naroda da doseči samo kot rezultat revolucionarnega zloma absolutizma. To spoznanje je jasno izrazil Prešeren v svoji «Zdravljici», kjer zahteva

de *oblast*
in z njo čast,
obilnost bodo naša last!

Doseči je bilo torej treba *oblast*, svojo *politično samostojnost*, če hočemo postati politični činitelj in če hočemo odpreti pot lastnemu gospodarskemu razvoju. Ni čudno, da je prav to kitico cenzura zaplenila. Za razliko od meglenih panslavističnih iluzij kaže Prešeren tu na konkreten politični cilj slovanskih narodov, ki je edini zares mogel zajamčiti Slovincem normalen razvoj in napredek. Sam družbeni in politični razvoj je potemtakem tiral Slovence v naročje meščansko-demokratske revolucije. To se je posebno jasno pokazalo ob pariškem meščanskem prevratu 1830. leta, ki je izredno močno učinkoval na politične razmere pri Slovincih. Sprožil je celo vrsto kmečkih nemirov ter močno oživil politično aktivnost v mestih. Vse to nam dokazuje, da so obstajale socialne sile, ki bi *mogle postati nosilec* revolucionarno demokratičnega gibanja, na katerega bi se moral nasloniti naš boj za narodno osvoboditev in združitev.

In vendar se to ni zgodilo. Slovenski narod je bil nebogljjen zlasti v enem pogledu: v slabosti kapitalističnega elementa v mestih in prevladovanju konservativnega, cehovskega meščanstva, ki je preprečevalo notranje zedinjenje slovenskega narodnega gibanja in odpiralo fronto za prodiranje raznih tujih, nedemokratičnih, reakcionarnih vplivov v to gibanje. Na slovenskem ozemlju ni bilo velike industrije in tudi, kar je je bilo, ni bila koncentrirana v nekaterih glavnih točkah, ampak je bila razpršena po slovenskih pokrajinah. Tako se tudi ni razvil gospodarski center, ki bi postal obenem središče političnega boja. Kjer pa ni takega središča, je celokupna narodna borba razcepjena in neenotna. Največkrat odločajo lokalni vplivi in faktorji, kar je bilo pri nas še zlasti nevarno, ker je bila fevdalna razkasanost našega ozemlja tudi za Avstrijo izredna.

Na tej bazi sta se razvijali kot nasprotje Prešernu dve ideologiji, ki pa sta izhajali iz istega izhodišča: iz zaostalosti slovenskega naroda. To sta bila Bleiweisov konservatizem in ilirizem.

Bleiweisov konservatizem je predstavljal najbolj desno krilo v slovenskem narodnem gibanju. Že zgoraj smo govorili o socialni vsebini te smeri. Njena ideologa sta bila Luka Jeran in dr. Janez Bleiweis. Bistvo te politike je bilo: kompromis z absolutizmom, postopen legalen boj za posamezne narodne pravice. Vse kar je bilo na kakršen koli način zvezano z revolucionarno demokratično smerjo, se je zdelo Jeran-Bleiweisovi politiki nevarno, ker je izpodkopavalo sistem, ki je bila nanj ta politika vezana. Zategadelj je ta skupina postala v pravem pomenu besede vladna stranka, ki si je za svojo pomoč skušala od časa do časa priboriti kake drobtinice.

Ni slučaj, da je bila ta skupina najmočnejša na Kranjskem, medtem ko je na Štajerskem in Koroškem prevladoval ilirizem. Kranjska je bila čisto slovenska dežela in je zavoljo tega kot fevdalna kronovina do neke mere lahko branila interese zaostalega slovenskega meščanstva in veleposestnikov. Spričo tega je umljivo, da je tudi geslo zedinjene Slovenije ostalo za to skupino vedno le meglen cilj, za katerega se je že vnaprej vedelo, da ga ni moči doseči. V agrarnem vprašanju zemljiška odveza z odškodnino, v narodnem vprašanju legalen boj za posamezne narodne pravice in zvestoba Avstriji kot obrambi pred velenemskim liberalizmom, sicer pa podpora cerkvi in boj demokratičnim tendencam — to je bil program te politične smeri, ki si je priborila vodstvo v slovenskem narodnem gibanju. To je bil program, ki je dobil obliko v geslu: «Vse za vero, dom, cesarja!»

V tem je tudi skrivnost Bleiweisovega nenadnega pojava v vodstvu slovenskega narodnega gibanja, čeprav je bil ta popolnoma povprečen človek, ki ni znal niti dobro slovensko govoriti. Če je dejal Caf o Bleiweisu:

«... Dr. Bleiweis je strašljiv bedak — ravno prav za kmečke novine»... (dr. Fran Ilešič: Korespondenca dr. J. Muršca, ZSM., VII, str. 27),

je bil zato škof Slomšek o njem drugačnega mnenja:

«... Le po malem dobra trava raste, kjer ste Vi, tam se ni bati prekucij.» (dr. Josip Mal: Zgod. slov. nar. str. 777).

Tako si je torej Bleiweis priboril mesto voditelja slovenskega političnega boja. Znal je tako usmeriti slovensko narodno gi-

banje, da ga je iztrgal demokratičnemu krilu in ga speljal v vode, kjer ni bilo nevarnosti za tiste socialne plasti, ki niso bile zainteresirane na revolucionarnem zlomu absolutizma.

Tudi nasproti ilirizmu je bil ta krog sovražno razpoložen. Bleiweis je govoril o «luninem jeziku», ki da ga hočejo ustvariti panslavistični in ilirski ideologi, a Slomšek je celo prepovedal duhovnikom, da bi se udejevali v tem gibanju, ker ga je smatral za prekucuškega. Vnetega ilirca Majarja je Slomšek celo zelo odločno preganjal zavoljo njegove ilirske aktivnosti. To pa konservativnih voditeljev ni oviralo, da si zlasti v razdobju politične aktivizacije pred 1848. letom ne bi izposodili nekaj fraz tudi iz panslavističnega in ilirskega slovarja ter da se ne bi 1848. leta, ko je bilo treba zadušiti demokratično revolucijo, znašli z ilirci na istih pozicijah.

Glavni boj Prešernovega kroga je bil usmerjen predvsem proti tej skupini, okoli katere so se zbrali vsi ostanki prosvetljenstva, janzenistov in mračnjakov, kajti ti so bili glavna ovira razmahu ljudskega demokratičnega narodnega gibanja. Abecedni boj je močno oslabil skrajno desne elemente, toda likvidirani so bili posamezni predstavniki, ne pa struja sama. Ko so pričele izhajati «Novice», se je ta struja pomladila z Bleiweisom in se konstituirala kot vodilna stranka v slovenskem narodnem gibanju, medtem ko je bila demokratična smer znova potisnjena ob stran.

Zaradi družbeno-gospodarske zaostalosti se pri slovanskih narodih proces konstituiranja v narode še ni dovršil. Niso še postali stabilne nacionalne skupnosti, zato se tudi medsebojno še niso diferencirali. Na takih tleh so se mogle razširiti panslavistične in iliristične sanjarije tem bolj, ker je bila njen nosilec tenka zaostala meščanska plast, ki ni imela neposrednih stikov z ljudstvom in ni razumela njihovih revolucionarnih teženj. Take sanjarije so bile bolj beg pred nevarnostjo zmagovitega razvoja nemškega, madžarskega in italijanskega naroda, ki je postavljala zlasti nevarnost hegemonije nemške liberalne buržoazije, nemškega kapitala neposredno na dnevni red, kakor pa rezultat demokratičnega spoznanja o pravici naroda na samoodločbo. Realna politična opora proti tej nevarnosti pa je mogla biti samo

fevdalno-absolutistična reakcija. In najsi so idealistični panslovanski ideologi še tako dopovedovali, da se naslanjajo samo na *slovansko Rusijo*, dejanjsko so se naslanjali na *ruski absolutizem*, ki je bil glavni steber reakcije v Evropi. Panslavizem je bil torej v svoji vodilni in konkretni obliki že od vsega začetka element reakcije.

To pa seveda ne velja za vse struje pri slovanskih narodih. Idejo slovanske vzajemnosti so različni ideologi različno tolmačili. Revolucionarno-demokratsko krilo, ki je prav tako iskalo zaveznika proti agresivnosti nemške liberalistične buržoazije s hegemonističnimi tendencami je tolmačilo idejo panslavizma kot idejo političnega zavezništva slovanskih narodov, toda pri tem je na prvo mesto postavljalo demokratske principe in priznavanje individualnosti posameznih narodov. To misel je povedal Prešeren v pismu Vrazu 1840. leta:

«. . . V ostalem ne želim samo panslavizmu, ampak tudi panilirizmu, da bi čim najbolje uspeval; vendar pa mislim, da naj do žetve vse, kar je vzknilo, ostane, da bi gospod (to pan) ob sodnem dnevu mogel ločiti dobro od slabega».

Še odločneje je izrazil to misel češki demokrat Havliček 1844. leta:

«. . . Nočem nobenih stikov z Rusi in Poljaki; ni me vojja, da bi šele dokazoval, da Rusi in mutatis mutandis Poljaki niso naši bratje, kakor jih imenujemo, marveč dosti večji sovražniki in dosti nevarnejši za našo narodnost kakor pa Madžari in Nemci.» (Cit. po razpravi A. Poljanca: «Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti», Sodobnost 1938, št. 7—8, str. 327).

Toda tudi v tem vprašanju majhna in nerazvita demokratska skupina v našem narodnem gibanju ni mogla prodreti s svojimi nazori. Panslavizem se je naposled vendarle uveljavil v svoji najreakcionarnejši obliki in je 1848. leta privedel slovanske narode na čelo pohoda reakcije proti revoluciji.

Ilirizem je hrvaška oblika panslavizma, prikrojenega interesom zaostalega hrvaškega meščanstva in plemstva, ki je branilo svoje provincialne interese pred madžarskimi centralističnimi tendencami. Temu sovpadanju interesov je treba pripisati, da je vodstvo v hrvaškem ilirskem gibanju skoraj že od vsega za-

četka pripadalo plemstvu, ki je popolnoma potisnilo ob stran demokratične elemente. Priključitev slovenskega ozemlja ilirski akciji je očiten izraz hegemonističnih tendenc hrvaškega plemstva in meščanstva. Že v svoji klici je torej ta misel vsebovala nasprotja, ki so jo prej ali slej morala pokopati.

Že zgoraj smo dejali, da ni slučaj, če je bil ilirizem močan na Štajerskem in Koroškem, medtem ko je dobil na Kranjskem manj opore. Štajerski in koroški Slovenci so bili pod neposrednejšim in nevarnejšim nacionalnim pritiskom kakor pa kranjski. Medtem ko se je kranjsko malomeščanstvo skrivalo za kranjski fevdalni separatizem, je bilo to na Štajerskem in Koroškem nemogoče. Razvoj kapitalizma je bil tu spremljan z oživljeno akcijo nemškega nacionalizma, ki je ogražal pozicije slovenskega naroda sploh in gospodarske interese konservativnega slovenskega malomeščanstva še posebej. Usoda slovenskega naroda je v takih razmerah izgledala povsem brezupna. Malomeščan, ki ni zaupal revolucionarnim energijam svojega naroda in ni videl sile, ki bi mogla te energije osredotočiti, se je zato v svoji desorientiranosti obrnil k simpatičnim iluzijam o veličini ilirskega rodu, ki bo s svojo celotno močjo in oprt na ostale slovanske narode branil slovenski narodič pogina. Ilirizem je torej na naših tleh izrazita ideologija med demokracijo in konservatizmom omahujočega malomeščanstva.

Ilirizem pri nas ni mogel postati ljudsko gibanje, ker je bil bolj ali manj sovražno razpoložen zlasti nasproti težnjam kmečkega ljudstva, da se osvobodi socialnih bremen. Hrvaški fevdalci, ki so stali na čelu tega gibanja, kajpak niso bili nagnjeni k podpiranju takih kmečkih zahtev, ki so bile naperjene proti njihovim lastnim gospodarskim položajem. V slovenskih deželah so bili opora ilirizma večji del malomeščanski inteligenti, ki se niso mogli priključiti demokratični smeri. Pri vsem tem pa je to gibanje imelo tudi svojo pozitivno stran, ki je ne smemo podcenjevati. Znatno je razširil narodno misel in tako posredno v ljudstvu krčil pot ideji slovenskega narodnega zedinjenja.

Prešernov krog je zelo odločno nastopal proti ilirski ideji. Ta odpor je izhajal iz celotne njegove demokratične usmerjenosti, kajti tisti, ki je zidal vso svojo politiko na akcijo ljudskih

množic in za katerega so bili ideali svobode in človečnosti izhodišče narodnega boja, tisti se ni mogel navduševati za ideje, ki niso koreninile v ljudstvu, še več, ki so ljudstvo demobilizirale, ker so ga krmile z lažnivimi iluzijami. Malomeščanski oportunistem se je izgubil v panslavistične in ilirske sanjarije, ker se je bal svojih lastnih množic zaradi njihovih socialnih zahtev. Zato je iskal pomoči pri ruskem carju in hrvaških fevdalcih. Demokratični aktivist pa je moral izhajati iz svojega ljudstva, organizirati in mobilizirati njegove sile in se šele potem ozirati po zavezniku, ki bi mu bil enakopraven sobojevnik. Ta aktivistična vsebina Prešernovega prizadevanja se posebno jasno razodeva ob tehle besedah, ki jih je pisal Vrazu:

«. . . Bolje je zato po Homerjevih besedah biti zadnji pastir, kakor zapovedovati vsem mrtvim.»

Prešernov boj za slovenstvo je bil izredno oster. Stanka Vraza imenuje narobe-Katona, izdajalca slovenskih narodnih interesov. In v svojih «Zabavljicah» pravi:

«Čeh, Poljak in Ilir, Rus svoj 'zobraziti jezik,
njih le mogočni ga rod ima pravico pisat';
Beli Hrvat, Rus'njak ne Slovak ne, s Slovenci ne drugi,
tem gre, Slave pesam, lajati, tace lizát'.»

Nihče ni pri nas tako jasno spoznal vsebinske nedemokratičnosti panslavizma in ilirizma ter njunega praktičnega oportunistizma kakor Prešeren. In odtod tudi izhaja ostrina, s katero je nastopil zoper to gibanje. Zakaj, kdor koli je hotel odpreti svojemu narodu pot v bodočnost, je moral predvsem razbiti v lastnih vrstah vse, kar je oviralo maksimalno mobilizacijo vseh gibalnih sil naroda. V tem smislu je popolnoma pravilna dr. Lončarjeva označba Prešernove vloge v zgodovini slovenskega naroda, ko pravi:

«. . . To je Prešernovo slovenstvo in slovanstvo, ki je bistveni del občečloveškega ideala, ki je zanj žil in se boril! Prešeren je postal svetoven, ne, ker se je bil postavil v tako ostro nasprotje z drugimi narodi, zlasti germansko-romanskimi, kakor je to propovedoval slovanski evangelij Kollarjev, marveč zato, ker je kljub temu, da je izrastel iz pristnih domačih tal, združil svojo do najvišje mere dovršeno slovensko-slovansko individualnost z

evropsko univerzalnostjo na podlagi kulturne enakopravnosti in svobode. To je njegov program, ki ga nam zapušča kot svojo dediščino, da z njim rešimo problem malega naroda, kakor ga je rešil zase on, naš največji kulturni delavec.» («Bleiweis in njegova doba», str. 67).

Trenja teh treh socialnih in političnih skupin so se zaradi slovenske zaostalosti in absolutističnega terorja odigravala na zelo omejenem področju, največ v okviru književnosti in jezikovnih ter splošnih kulturnih vprašanj. Navzlic temu pa ne more biti dvoma, da je vsebina teh trenj izrazito socialnega in političnega značaja. Ta doba je priborila slovenskemu narodu nekaj zelo važnih uspehov. Reakcija je z vsemi silami ovirala boj za enotnost slovenskega književnega jezika. V Gradcu in Celovcu so se na primer upirali, da bi štajerski in koroški Slovenci uporabljali kranjske šolske knjige, zavlačevali so rešitev abecednega vprašanja in podaljševali življenje dajncici in metelčici, da bi preprečili enoten črkopis za Slovence, itd. Še na večje težave je naletela zahteva, naj se slovenščina vsaj deloma uvede v urade. Tako postopanje je za reakcijo povsem umljivo. Jezik je bil tisti zunanji izraz duhovne narodne enotnosti, ki se je prej ali slej morala manifestirati tudi v političnih zahtevah, na fronti političnih bojev, ki so slabili absolutistični sistem. Postavljanje umetnih zidov med narečja, krepitev lokalnega elementa — to je bila taktika, ki jo je reakcija uporabljala proti slovenskemu narodnemu gibanju. Pri tem ji je bila direktna opora nemško liberalno meščanstvo, ki je bilo sicer pristaš državnega centralizma, toda nasprotnik združevanja razkosanih narodov v celoto. Posredna rezerva te režimske politike pa je bila slabost kapitalističnega razvoja pri Slovencih samih, ki je zadrževala proces gospodarske in politične osredotočitve ter krepila tiste konservativne sile, ki so mogle postati oporišče vladine politike.

Leta 1843. so pričele izhajati «Novice». To dejstvo je bilo vsekakor izredno važen uspeh slovenskega narodnega gibanja. Čeprav je bil «namen, cilj in konec» novega lista, kakor pravijo «Novice» same, «. . . poduk ino napelvanje kmetavcov ino obertnikov ali rokodelcev si svoj stan kolikor mogoče zboljšati;

ne pa dobička z njimi iskati, pa tudi ne kranjšine učiti ali krajnski jezik čistiti.», je bila njihova objektivna vloga mnogo širša. Postale so organizacijsko središče vsega slovenskega narodnega gibanja. Ljubljana je pričela postajati center slovenske politične akcije, tako da je bil napravljen vsaj prvi korak k združitvi slovenskega naroda v njegovem političnem boju.

Z «Novicami» pa je konservativna Bleiweisova stranka dobila istočasno v roke tudi orožje za boj proti demokratični struji. «Novice» so šle po oportunistični poti najmanjšega odpora, izgubile so se v praktikizmu, v drobnih vsakdanjih vprašanjih slovenskega narodnega življenja, niso pa imele pred seboj programa, perspektive, jasnih ciljev. Njihova politična taktika je bila v tem, da si slovensko ljudstvo s pokornostjo izprosi posamezne drobtinice. Tako so «Novice» postavile temelj tako zvani slovenski «realni politiki», to je politiki, ki se da plačati za svojo službo reakcionarnim sistemom in režimom z brezpomembnimi drotinicami.

Za Metternicha trdijo, da ni bil pristaš ponemčevalnih metod in s tem opravičujejo Bleiweisovo taktiko paktiranja z Metternichom. Toda v tem je bila ravno moč Metternichove politike, da je znal z narodnimi gibanji slabiti politični pritisk nemške liberalne buržoazije, a s tem meščanstvom zopet osvo dilne težnje avstrijskih narodov. Zanašanje slovenske konservativne stranke v narodnem gibanju na Metternichove postopne reforme je torej nujno vodilo h krahu celotne slovenske politike. Očitno je, da je bilo mogoče slovensko vprašanje rešiti samo na revolucionarni način, to je v zvezi s celotnim meščansko demokratičnim revolucionarnim gibanjem v Avstriji, ki bi zlomil Metternichov sistem «Svete alianse». Zgodovina dokazuje, da so se vse bistvene spremembe v družbenih sistemih izvršile na revolucionarni način. Ves družbeni položaj sili reakcionarne elemente, da z vsemi sredstvi branijo stari sistem in z njim svoj lastni položaj v družbi in nasprotno, ves socialni razvoj sili napredne elemente, da s silo odstranijo ovire, ki jim stoje na poti. Svobodo in združitev slovenskega naroda, ki bi predstavljala korak naprej v družbenem razvoju in silovit udarec fevdalno absolutističnemu sistemu, je bilo torej treba odkupiti s krvjo.

Toda revolucionarna sila bi moglo — kakor smo že zgoraj ugotovili — postati slovensko narodno gibanje samo tedaj, če bi se naslonilo na kmečke in delavske množice. Glede na razvoj kmečkega gibanja kot političnega faktorja so se izkristalizirale tri poti:

1.) Tam, kjer je dobil kmet zemljo iz rok revolucionarnega meščanstva- je postal njegov zaveznik in je z njim vred v revolucionarnem naskoku zlomil fevdalni sistem. V takih primerih je postalo kmečko gibanje sestavni del splošnega narodno-revolucionarnega toku. Tako je bilo v Franciji 1789. leta, podobno na Irskem, pa tudi v Srbiji, kjer se je srbski kmet obenem boril za narodno svobodo in proti turškim begom, za zemljo.

2.) Kjer se je kapitalizem naslonil na fevdalno absolutistični sistem, je bil kmet potisnjen v boj proti obema. Tu so se razvila močna samostojna kmečka gibanja. Tako je bilo v Rusiji, kjer se je izkristaliziral kmečki narodničeski in eserovski program v svojevrsten utopični socializem, ki je hotel preskočiti kapitalizem in je zato proglasil za svoje izhodišče zaostalo kmečko zadrugo, ruski «mir». Podobno je bilo tudi na Hrvaškem. Tesna povezanost hrvaškega plemstva s hrvaškim meščanstvom je silila kmeta k ustvaritvi lastnega političnega gibanja.

3.) Drugače je bilo tam, kjer je kmet dobil zemljo iz rok absolutistične države, ki je bila v boju proti liberalni buržoaziji. Tu se je kmet desinteresiral na boju, ki ga je bilo meščanstvo, in je včasih celo postal zaveznik reakcije.

Tako je bilo pri nas. Revolucionarnega meščanskega elementa, ki bi podprl kmeta v njegovi zahtevi po zemljiški odvezi brez odškodnine, je bilo malo. Že zgoraj smo ugotovili, da je bila najznačilnejša poteza konservativne slovenske meščanske plasti v tem, da je imela velika posestva s podložnimi kmeti. In redki so bili med takimi polfevdalnimi meščani, ki bi na pri- tožbe, da kmetje ne izpolnjujejo svojih obvez, odvrnili kakor je dejal Andrej Smole:

«Ali bi bili osli, ko bi mi pridno delali brez plačila . . . Boga hvalimo, da so nam hoteli še toliko dati, saj jim nismo nič posodili . . .» (Dr. J. Mal: «Zgodovina slov. naroda», str. 479).

Eden najodločnejših voditeljev slovenskega narodnega gibanja in ideolog slovenskega ilirizma, Matija Majar, je pisal na primer 1848. leta o zemljiški odvezi tole:

«. . . He, kaj je pa s plačevanjem? Upam, da ne bo nihče mislil, da seže svoboda tako daleč, da misli ali celo pravi: Juhej, zdaj smo sami svoji, zdaj vam ni nič treba plačevati; to bi bil tepec, če bi res tako mislil, in hudobnež, če bi o tem še druge podpihoval, da bi svojih dolžnosti, kakor zvestim podložnikom gre, ne spolnjevati, nič plačati? To je, da bi znorel! Prav je, nikar ne plačujte, če pa rečete, da nočete nič več plačevati, rečemo tudi mi; tudi mi vam ne plačamo več vašega ovsa in ječmena in sena . . .» (Cit. po J. Apihu: «Slovenci in 1848. leto», str. 59).

Pod takimi pogoji je seveda razumljivo, da kmet ni šel s slovenskim narodnim gibanjem, ampak svojo pot. Narodno gibanje je s tem izgubilo svojo množično revolucionarno podlago. Ostala so samo mesta, ki so svojo zaostalost položila tudi v narodno gibanje. Množična opora gibanja je bilo tisto malomeščanstvo, o kateri je 1851. leta pisal neki ameriški organ revolucionarne demokracije naslednje:

«. . . Pokorno in ponižno do plazenja pod močno fevdalno ali monarhično vlado, se obrača k liberalizmu, kadar se dviga buržoazija; obsedajo ga močni demokratični napadi kakor hitro prevzame buržoazija oblast; predaja se bednemu strahu, kadar razred pod njo, proletariat, poskuša s samostojnim gibanjem...»

Od teh plasti je bila odvisna politika slovenskega narodnega gibanja. Tako je slovenski narod dočakal marčno revolucijo 1848. leta notranje razdvojen in nedozorel.

Medtem pa je postajalo očitno, da se v Avstriji pripravlja revolucija, ki jo bo sprožila najmanjša iskra. Februarja 1848. leta je ta iskra padla. Pariška februarjska revolucija je vrgla v revolucionarni nemir vso Evropo, a zlasti je zlomila dva stebra «svete alianse», avstrijski in pruski absolutizem. Tlačena revolucionarna energija se je sprostila in v mogočnem sunku zdrobila okove fevdalno absolutističnega sistema. Komaj 17 dni po pariški ustaji, 13. marca 1848. leta, je zajela revolucija Dunaj in za Dunajem Madžarsko in avstrijsko Benečijo. Metternich,

krmar evropske reakcije, za katerega se je zdelo, da ga ni mogoče omajati, je sramotno pobegnil, a pruski kralj se je vdal zahtevam meščanskih revolucionarjev.

13. marca je torej s pomočjo delavcev in dijakov zmagalo meščanstvo, toda bilo je tako slabo, da ni moglo sestaviti niti svoje lastne vlade, ampak jo je prepustilo liberalnejši birokraciji, ki naj bi izvajala oblast «v njegovem imenu». Res je revolucija na prvi mah dosegla, da so bila uveljavljena nekatera najosnovnejša demokratična načela: svoboda tiska in zborovanja, odprava cenzure, sklicanje parlamenta, delna oborožitev ljudstva itd., vendar niti ena revolucionarna pridobitev ni mogla biti trdna vse dotlej, dokler je še obstajal stari državni aparat, isti sistem birokracije, čуди so se na vrhove pomaknili nekoliko liberalnejši elementi. Za njihovimi hrbti so že stale pripravljene nove reakcionarne ministrske garniture, ki so imele nastopiti potem, ko bo revolucija strta. Značilnost vseh vlad od 13. marca dalje je bila zategadelj v tem, da ni bila niti ena *predstavni*ca revolucije, ampak da so vse delale pod neposrednim pritiskom revolucionarne ulice, a vse so obenem pripravljale protitudarec. Meščanstvo je resda organiziralo neko drugo, revolucionarno vlado, tako zvani «odbor za javno varnost», ki je imel bdeti nad pridobitvami revolucije *predvsem nasproti oficialni vladi*. Toda taka oblika dvovladja se ni mogla dolgo držati. Ena od teh dveh vlad je morala ugonobiti drugo. V tem oziru je bila nestrpnost oficialne vlade prav neznanška, tako da je bila neposreden povod za izbruh aprilske vstaje — v prvi vrsti delavcev in študentov — ki je dosegla priznanje «Odbora za javno varnost» kot organa revolucije. «Odbor za javno varnost» pa tudi sedaj ni prevzel oblasti in v tem je bila ena največjih slabosti v marčni revoluciji. To oklevanje ni dalo reakciji samo časa, da se zbere in pripravi nov udarec, marveč je tudi demobiliziralo nestalne elemente, tiste, ki so omahovali med strahom pred avtoriteto absolutizma ter med strahom pred revolucionarno demokracijo. To niso bile samo omahljive malomeščanske množice, marveč tudi vsi *slovanski narodi* v Avstriji. Tako se je zgodilo, da so v revolucionarnem taboru še prej, preden je uspel razbiti stari državni aparat, notranja nasprotja narasla do take

mere, da se je razcepil in da se je njegov desničarski del, prestrašen zavoljo perspektiv nadaljnega razvoja revolucije, pridružil reakciji.

Na Dunaju so bile v revolucionarnem taboru tri osnovne smeri: meščanska, ki je našla svoj oborožen izraz v narodni gardi, malomeščanska revolucionarno demokratična z «akademsko legijo» ki je bila steber revolucije in proletarska, ki je odločala na barikadah in ki se je v teh bojih prvič v Avstriji manifestirala kot politični faktor. Po pariški junijski revoluciji, kjer je proletarijat popolnoma samostojno in na barikadah nastopil proti meščanstvu, se je tudi v dunajskem revolucionarnem taboru precej spremenilo. Ob pariški vstaji se je moglo tudi avstrijsko meščanstvo prepričati, kam pelje dosleden razvoj revolucije. Tega dne je bila «odlomljena os politični akciji buržoazije». Podvizala se je z likvidacijo revolucije in postavljanjem legaliziranih demokratičnih institucij. Težišče se je sedaj prenese na parlament. Revolucija je dobila prvi udarec.

Na drugi strani je bilo treba rešiti zemljiško vprašanje. Kmetje so ga reševali sami na revolucionaren način, z orožjem v rokah. Toda meščanstvo kmetov tu ni podprlo. Preneslo je to vprašanje v parlament kot predmet dolgotrajnih diskusij, ki so končale s tem, da je bilo sicer podložništvo zares odpravljeno, toda zemljiška odveza je bila zvezana z velikimi odškodninami, ki so kmeta potisnile proč od revolucije ali ga vsaj nevtralizirale. Meščanstvo je pustilo kmeta na cedilu in ko je oktobra meseca ogrožena revolucija klicala kmete na pomoč, se ti niso odzvali. Vrnili so milo za drago. To je bil drugi udarec revoluciji.

Tretje in najtežje vprašanje je bilo razmerje slovanskih narodov do revolucije. Prvi uspeh marčne revolucije so enodušno pozdravili vsi narodi. Šele oklevanje dunajskega revolucionarnega centra je privedlo do tega, da so se latentna nasprotja pričela silo naglo pojavljati in so privedla do razcepitve avstrijskih narodov v revolucionarne in reakcionarne. Do definitivnega razkola je prišlo po dunajski majski vstaji, ki je zelo utrdila položaje nemškega liberalnega meščanstva. Strah, da bo ono sedaj odločalo v Avstriji in morda to državo celo

združilo z nemškimi deželami, je pognal slovanske narode v tabor kontrarevolucije.

Meščansko-demokratska revolucija 1848. leta je imela rešiti dve glavni vprašanji: na znotraj je imela strmoglaviti fevdalni sistem v vseh njegovih oblikah, to je likvidirati fevdalne odnose, vzpostaviti demokracijo, zediniti nemški in osvoboditi ter zediniti vse ostale narode avstrijske monarhije, navzven pa je bila njena naloga, zlomiti do kraja sistem «svete alianse» in pomagati vsem zatiranim ljudstvom, da se rešijo jarma absolutizma. Zlom ruskega samodrštva je bil predvsem eden prvih vprašanj evropske demokratske revolucije.

V tej luči moramo ocenjevati tudi gibanje slovanskih narodov 1848. leta. Tu, v ognju revolucije, kjer se je bil boj med dvema družbenima sistemoma, med reakcijo in napredkom, tu so se šele v vsej globini pokazale posledice družbene zaostalosti slovanskih narodov. V tem boju je tudi panslavizem razkril svojo reakcionarno vsebino.

Nasprotje se je pokazalo takoj prve dni po revoluciji na Dunaju. Svojo vlado so postavili Madžari, svojo Čehi. Toda, medtem ko se je madžarska vlada postavila v oporo revoluciji, je bila češka plemenitaška provizorna vlada ustanovljena, da bi dušila demokratsko gibanje in da bi bila neodvisna od revolucionarnega Dunaja.

Podobno je bilo s Hrvati. Marca meseca 1848. leta je voditelj madžarske revolucije Košut dal naslednje zahteve: osvoboditev vseh političnih jetnikov, 2. proglasitev enakosti vseh državljanov in odprava plemiških privilegijev, 3. odprava podložništva v vseh oblikah, 4. ustavna svoboda za vse avstrijske narode, 5. ljudsko zastopstvo in parlamentu odgovorna ter od avstrijske vlade neodvisna madžarska vlada, 6. ljudska armada itd. Madžari so sestavili delegacijo, ki je nesla te revolucionarne zahteve, za katere je bil pripravljen madžarski narod nastopiti z orožjem v roki, na Dunaj. *Hrvatje niso hoteli iti s to delegacijo*, ne zato, ker jim je dajala premalo, marveč ker je bila zanje preveč revolucionarna. Postavili so svoje lastne zahteve, ki so jih predložili cesarju: 1. celokupnost Hrvaške, 2. narodna hrvaška vlada, 3. stalni hrvaški tabor, 4. ukinitve vojne krajine,

5. hrvaški jezik v cerkev, kakor je že v sodstvu in v upravi, 6. ukinitvev podložništva, 7. hrvaško vojsko.

Razlika med Košutovimi in hrvaškimi zahtevami je torej ogromna. V slednjih ni — razen nejasne zahteve po odpravi podložništva — niti enega demokratičnega gesla. Socialno konservativno aristokratsko vodstvo hrvaškega narodnega gibanja je dalo svoj pečat akciji hrvaškega naroda 1848. leta.

Ko so Madžari na revolucionarni način prišli marca 1848. leta do svoje vlade in samostojnosti, ter v vsem notranjem razvoju stopili na pot revolucije, so prišli v tako revolucionarno razpoloženi madžarski parlament hrvaški predstavniki in se pričeli sklicevati na določbe iz let 1536, 1765, 1790 in 1792, ki so dajale Hrvatom neke vrste državno samostojnost. Na temelju preživelih *fevdalnih* paragrafov so torej zahtevali od *revolucionarnih* Madžarov, naj spoštujejo hrvaško neodvisnost. Takšen, v tedanjih okoliščinah anahronističen nastop je mogel izzvati samo smeh revolucionarnih predstavnikov «tretjega stanu», ki so ravno takrat poganjali še vse drugačne in trdnejše fevdalne paragrafe skozi okno. Istočasno pa je moral tak nastop vzbuditi pri teh poslancih tudi strah, kajti v podobi hrvaških predstavnikov je stala pred njimi živa fevdalna kontrarevolucija, permanentna nevarnost za revolucijo, ki jo je bilo treba uničiti, če niso hoteli biti sami zlomljeni. Noben revolucionarni narod ne more trpeti Vendéje v isti državi.

«Kdor dela revolucijo samo na pol, si sam koplje grob.» Revolucijo vstvarjamo s tem, «da uničujemo njeno nasprotje.» Tako je dejal francoski revolucionar in Robespierrov sodelavec Saint-Just.

Samo revolucionaren nastop, poteptanje vseh fevdalnih določb, demokratičen okvir — samo to je moglo imponirati revolucionarnim monžicam. Vse drugo je vzbujalo v njih strah za revolucionarne pridobitve in ta strah je znalo izkoristiti madžarsko liberalno meščanstvo za svoje ekonomske interese: čez Hrvaško je namreč peljala pot k morju. To pa je bil drugi faktor, zaradi katerega je bil madžarski nastop proti Hrvatom tako oster.

Zanimivo je na primer, da je bila madžarska magnatska zbornica pripravljena ugoditi nekaterim hrvaškim zahtevam, medtem ko jih je spodnja zbornica v celoti odbila. Magnati so iskali pri hrvaški reakciji zaveznika proti svojemu lastnemu narodu, proti revoluciji. Prav imajo torej tisti zgodovinarji, ki trdijo, da je bila ena največjih napak madžarske revolucije, da ni pravočasno in odločno razbila hrvaške reakcije, ki je stala na čelu hrvaškega narodnega gibanja.

Podobno je bilo s Čehi. Na češkem ozemlju se je že zgodaj razvila industrija, toda bila je večidel v nemških rokah. Čehi sami so bili po ogromni večini poljedelci. Industrijskega meščanstva ni bilo. Zato pa je vstajal zaostali češki malomeščan pod vodstvom fevdalnega plemstva proti modernemu nemškemu industrijskemu meščanstvu. Pri tem se je naslanjal na panslavistično ideologijo, ki ni stremela nič manj ko po tem, da bi napravila iz Avstrije slovansko državo pod pokroviteljstvom ruskega carizma. Praktično je to pomenilo, napraviti iz Avstrije nov steber reakcije v Evropi ter zadušiti napredek, čigar nosilca sta bila v tistem trenutku nemški in madžarski narod. To bi bila zmaga zaostalosti nad napredkom.

Skoraj simboličen pomen ima primerjava med ustoličenjem hrvaškega bana Jelačića, ki se je vršilo dne 4. junija 1848. leta in revolucionarnim bojem nemškega naroda. Hrvaški zgodovinar dr. R. Horvat z zanosom opisuje Jelačićev prihod v Zagreb:

«Pred njim je grof Albert Ungent nosil bansko zastavo, a Bornemisa bansko žezlo . . . Patriarh Rajačić se je vozil v isti kočiji z Mirkom Ožegovićem, škofom senjskim, a škof Šrot v isti kočiji s pakraškim vladiko Kragujevićem. Jelačić sam je jahal na belem konju, oblečen v blestečo narodno obleko, kakršne ni pred njim nosil še noben ban. Rdeč plašč, bela surka in modre hlače, na glavi pa rdeča čepica z ilirskim grbom! Okrog bana je jahalo njegovo spremstvo: sami velikaši, plemiči in vojaški dostojanstveniki . . .» («Najnovije doba hrv. povjesti», str. 124).

Taka je bila hrvaška narodna «revolucija». Nekaj dni prej pa so dunajske množice na barikadah krvavele, umirale in se

bile s takim junaštvom in požrtovalnostjo, kakor jo pozna zgodovina samo v tistih velikih časih, ko neustrašeni ljudje pozabijo na svoje osebne interese in žrtvujejo svoje življenje, da bi služili idealom napredka in lepše bodočnosti človeštva. Tam fevdalni patriotizem s škofi, grofi in velikaši, tu revolucija, napredek, vstajenje zaničevanih množic, polet duha. Jasno je, da se je med tema dvema svetovoma moralo nasprotje vedno bolj poglobljati, da je tu moral prej ali slej odločiti revolucionarni spopad.

Logika socialnih bojev, ki v odločilnih trenutkih ne dopuščajo nobene srede, ampak samo reakcijo in napredek, je tirala slovanske narode s tako politično usmerjenostjo v naročje fevdalno-absolutističnim krogom, ki so pripravljali kontrarevolucionarni udarec. Ta čudna zveza je morala zbuditi vest tudi pri slovanskih narodih. Na predvečer Jelačićevega pohoda proti madžarski revoluciji je na primer pisal ilirski in Jelačićev ideolog Kukuljević: bojevali se bomo za dinastijo, *ako* pristane na to, da se prizna Slovanom prvenstvo v državi; bojevali se bomo za enotnost in celotnost monarhije, *če* bo v njej vladala narodna enakopravnost, *če* bodo izpolnjene slovanske zahteve in *če* se zavržejo misli na priključitev Avstrije k Nemčiji.

Toda tudi te izjave so bile bolj platoničnega značaja. Vojak Jelačić ni čakal, da se ta *ako* in *če reši* v pozitivnem smislu, ampak je udaril preko Drave proti Madžarom, skupaj z zagrizenim reakcionarjem knezom Windischgrätzom, ki je komaj nekaj mesecev prej streljal s topovi na slovanski kongres v Pragi in ki je dejal, da se človek šele pri baronu začne. Ni čudno, da so dunajske množice, ki so zvedele, da nastopajo slovanske čete proti madžarski revoluciji, za Latourjem hotele linčati tudi češkega voditelja Riegra, katerega je menda samo slučaj rešil pogina.

Zveza Windischgrätza in Jelačića je zmagala nad revolucijo. Po zmagi se je seveda zgodilo, kar je bilo pričakovati: kar so dobili Madžari za kazen, to so dobili Slovani za nagrado. In prav za prav niti to ni točno, kajti tako Nemci kakor Madžari so v teh bojih mobilizirali sile, ki so bile sicer trenutno premagane, toda s katerimi je morala reakcija računati in je tudi

računala. Deset let kasneje so prav te sile zlomile Bachovo reakcijo in tedaj se je 1848. leto slovanskim narodom drugič maščevalo.

V istem okviru se je razvijala tudi slovenska politika 1848. leta. Marca meseca 1848. leta so se vse tri temeljne struje v našem narodnem gibanju, konservativna Bleiweisova, ilirska in revolucionarno-demokratska, našle pred čisto novimi, toda čisto konkretnimi nalogami. Nastopil je trenutek, *ko je bilo slovensko vprašanje neposredno mogoče rešiti*. Treba je bilo torej predvsem odgovoriti na dvoje vprašanj: *kaj hočemo in kako, po kakšni poti naj dosežemo svoj cilj?*

Marčna revolucija je vzvalovala široke ljudske plasti, ki so pričele pritiskati na konservativno vodstvo. Te množice, zlasti mestna mladina, so iskale konkretno revolucionarno geslo, ki naj bi nadomestilo splošne platonične želje o pravicah slovenskega jezika. Vse želje so pričele dobivati stvarnejše otipljivejše oblike. Ime «domovina» ni več označevalo fevdalne rojstne dežele, marveč domovino *naroda, ozemlje*, ki pripada narodu, težnjo po samostojnem gospodarskem in političnem razvoju in celo po lastni državni obliki. Kar čez noč so bile za hip odstranjene panslavistične in iliristične iluzije in zdrav narodni nagon je diktiral edino pravilno in zares ljudsko geslo *zedinjene Slovenije*. To dejstvo je značilno: ilirske, jugoslovanske in vseslovanske iluzije se v naši zgodovini pojavljajo vselej po porazih in v trenutkih politične desorientacije in sicer pri tistih plasteh, ki so bežale pred demokratičnim pritiskom množic. Kadar pa je prišlo v burnem poletu do izraza čustvovanja slovenskih ljudskih množic, tedaj so gesla rasla iz slovenstva, iz samobitnosti slovenskega naroda.

Pod pritiskom množic je bil tudi Bleiweisov krog prisiljen zavzeti radikalnejše pozicije. Sprejel je revolucionarno parolo zedinjene Slovenije, a geslo «Vse za vero, dom in cesarja» je bilo nekoliko pomlajeno v: «Vse za vero, dom in narodnost». Toda zedinjeno Slovenijo je bilo mogoče doseči samo na revolucionarni način. Treba je bilo nasilno razbiti državni in birokratski stroj, ki ga dunajska revolucija ni uničila do kraja. Slovensko narodno gibanje bi moralo torej *poglobiti* meščansko

demokratsko revolucijo, ki se je pričela na Dunaju, če je hotelo realizirati svoje revolucionarno geslo. Toda po vsej svoji socialni vsebini je bilo Bleiweisovo vodstvo pravo nasprotje revoluciji. Trenutna radikalizacija tega vodstva je bila samo rezultat revolucionarnega pritiska odspod, toda že po prvih njegovih ukrepih je bilo jasno, da bo stvar slovenskega naroda speljalo na napačne, na reakcionarne tračnice. Že zgoraj smo ugotovili, da so se v Bleiweisovi struji manifestirale težnje konservativnega s fevdalizmom zvezanega meščanstva, cerkvenih krogov ter cehovskega malomeščanstva. Udeležba teh plasti v slovenskem narodnem gibanju pa ni bila toliko rezultat nasprotja do fevdalnega sistema, kolikor nasprotja do nemške liberalne buržoazije, ki si je postopno osvajala gospodarske pozicije v slovenskih deželah, izpodkopavala cerkvene privilegije ter dušila razvoj domačih kapitalističnih elementov. Tudi pri nas imamo torej isti primer kakor na Češkem: zaostalost se skuša konservirati in duši napredek, a v tem prizadevanju se postavlja na čelo narodnega boja.

Razumljivo je, da je tako vodstvo moralo izločiti iz gesla «zedinjena Slovenija» vso njegovo revolucionarno vsebino. Za Bleiweisov krog je bila zedinjena Slovenija administrativna edinica v sklopu Avstrije, ne svobodna domovina slovenskega naroda. Taka zahteva je bila seveda zrela za reševanje v kranjskem deželnem zboru, kjer so sklepali o njej nemški plemenitaši. Tako je bil revolucionarni problem zedinjene Slovenije mahoma degradiran na pohlevno administrativno vprašanje, ki se ga je dalo rešiti v parlamentu in deželnem zboru. Bleiweis se je torej tudi tu dosledno izognil vsakemu poskusu revolucionarnega reševanja slovenskega vprašanja.

To pa seveda nikakor ne pomeni, da je dunajska revolucija že od vsega začetka in v celoti naletela na negativen sprejem pri teh plasteh. Nikakor ne, kajti v kolikor je odpravila naineposrednejši pritisk absolutističnega sistema in osvobodila roke za politično akcijo teh slovenskih krogov, je bila tudi tu pozitivno sprejeta. Aprila meseca 1848. leta se je Bleiweis gotovo iskreno zahvalil revolucionarnemu Dunaju za njegovo revolucionarno junaštvo, ki je prineslo plodove tudi Slovencem. Revolucija je

bila torej enodušna. Toda ko je ležal absolutizem na tleh, razbit in opljuvan, tedaj so se pričele oglašati nove tendence, ki so bile doslej v ozadju. To so bili radikalno-demokratični in celo republikanski tokovi, kmečka revolucionarna akcija in celo proletarski socializem. Revolucija ne more obstati na pol poti. Razvijati se mora do kraja in popolnoma uničiti ostanke starega režima ali pa bo sama zlomljena. Toda tako daleč Bleiweisovo konservativno vodstvo ni moglo več iti, kajti izpodkopalo bi socialne temelje prav tistih plasti, katerih izraz je bilo. Ubralo je takozvano «srednjo pot», ki so jo formulirali 22. marca 1848. leta «Novice» takole:

«Močna samostojna Avstrija pod vladarstvom našega dobrega ustavnega cesarja, nedotakljivost naše katoliške vere in varstva naše narodnosti nam bodo tri zvezde, ki nas bodo vodile v vsem našem dejanju.»

To je program, ki je povsem odgovarjal slovenski zaostalosti. Res so ga dopolnjevale v raznih peticijah in resolucijah na cesarja in vlado razne konkretne zahteve po demokratičnih svoboščinah, včasih celo precej radikalne, toda to ni važno za *bistvo* slovenske politike. Važno je, *kako* so hoteli doseči zahteve, ki so jih postavili. Ta *kako* pa je dobil najtočnejšo formulacijo v gornji izjavi «Novic». Ne revolucionarna akcija, temveč Avstrija, dinastija, katolicizem in narodni reformizem — to je bila pot uradnega vodstva slovenskega narodnega gibanja. Jasno je, da po tej poti slovenskega vprašanja ni bilo mogoče rešiti. Toda še nekaj drugega je izhajalo iz takega stališča. Tisti, ki so proglašali to smer za *srednjo pot* med revolucijo in reakcijo so se usodno motili, zakaj v *revoluciji ni srednje poti*. Zgodilo se je točno to, kar smo zgoraj ugotovili za slovanske narode sploh. V boju proti revoluciji so postali tudi Slovenci zavezniki in opora kontrarevolucije, fevdalno-absolutistične reakcije.

Poglejmo si sedaj konkretni položaj, v katerem se je znašlo slovensko narodno gibanje. Če je hotelo postati resnično gibanje množic, tedaj bi se moralo nasloniti na gibanje slovenskih kmečkih in proletarskih množic. Dejansko pa je bil položaj drugačen.

Leta 1848. se je prvič pojavilo na ljubljanskih ulicah slovensko delavstvo, poleg ljubljanskih dijakov in izanskih kmetov edino, ki je v središču slovenskega političnega življenja hotelo aktivno podpreti dunajsko revolucijo. Ta majhen nastop delavstva in preplah pred okoliškimi kmeti je bil zadosten, da je pognal ljubljanskemu konservativnemu meščanu strah v kosti. Lastnina je bila v nevarnosti. To meščanstvo se ni zganilo 13. marca, da bi podprlo dunajsko revolucijo, zdaj pa je na mah padla parola: *narodna straža!* In v štiriindvajsetih urah je bila na nogah slovenska narodna straža pod pokroviteljstvom vodstva slovenskega narodnega gibanja. Kakšna ironija! Na Dunaju se je — vsaj spočetka — narodna straža na barikadah borila za svobodo in demokracijo proti reakcionarni soldateski, pri nas se je dva dni pretepala z ljudskimi množicami, ki so želele revolucionarne akcije in grobo zadušila njihov odpor. Podobno je bilo po drugih mestih. Povsod je bila ustanovljena narodna straža, kakor pravijo «Novice», da bi si meščani z njo «. . . v tako nevarnem času svoje življenje in premoženje ohranili».

Tak je bil prvi korak vodstva slovenskega narodnega gibanja v «revoluciji»: udarilo je po svojem lastnem ljudstvu, ki je hotelo do tal zrušiti stavbo tiranije in gladu, medtem ko je ostal birokratski državni aparat absolutističnega sistema na naših tleh nedotaknjen.

Podobno je bilo s kmečko akcijo. Razumljivo je, da se je kmet po marčni revoluciji čutil na pragu izpolnitve svojih zahtev po zemlji brez odškodnine. Spontana revolucionarna akcija kmetov, ki so prenehali izpolnjevati fevdalne obveze, se je širila po vsej Sloveniji. «Pravica je zdaj zmagala in ljudstvo vam (namreč fevdalnim tiranom, op. Sper.) je moralo svojo svobodo s krvjo plačati; čemu hočete sedaj še odkupnino?» piše nek anonimni slovenski letak. Jasno je, da bi ta velika kmečka revolucionarna energija dala slovenskemu narodnemu gibanju toliko udarno silo, da bi mogel slovenski narod stopiti ob nemškega in madžarskega kot enakopraven revolucionarni faktor. Toda v tem primeru bi moralo narodno gibanje prevzeti kmečke revolucionarne zahteve v svoj program. Zgodilo se je nasprotno. «Novice» in vodstvo slovenskega narodnega gibanja sta nasto-

pila odločno proti kmečkim zahtevam, za brezpogojno odškodnino, in celo graška Slovenija je izdala letak na kmečke množice, kjer jih skuša prepričati o potrebi plačanja «pravične odškodnine». Povsem v skladu s takim stališčem je, da je doktor Bleiweis prenesel rešitev tega vprašanja v kranjski deželni zbor, ki je bil v ogromni večini sestavljen iz fevdalnih veleposestnikov. To je po nastopu narodne straže proti ljubljanskim demonstracijam že drugi korak narodnega vodstva proti revoluciji, na pot legalnega delovanja v kompromisu z reakcijo. Razumljivo je, da kmet ni hotel niti slišati o takem reševanju in se sploh ni udeležil volitev v kranjski deželni zbor, ker je že vnaprej vedel, komu v korist bo odločilo plemstvo.

Kmečki odgovor na tako stališče je prišel kmalu. V nekem pismu od 17. julija 1848. leta poroča dr. Caf o shodu, ki ga je imel v Poljčanah dr. Kočevar pred 600 do 700 kmeti in pravi:

«. . . On je dobro govoril in posebno iskal domorodni duh v ljudeh buditi, kar mu pak ni steklo, ker je ljudstvo ropotalo le zavoljo davkov, desetine in desetega penez! . . .» (Dr. Fr. Ilešič: «Koresp. dr. Jos. Muršca». ZSM., VII., str. 28—29).

Neki kmečki poslanski kandidat za celjski okraj pa je na shodu takole formiral svoj program (po Apihu: «Slovenci in 1848. leto», str. 149).

«. . . Jeden Bog, jeden cesar, jedna vera, nobena tlaka, nobena desetina, tudi od put, jajc in sira ne. Sicer pa naj ostane vse po starem . . .»

Pravo stališče kmetov je izrazil poslanec A. Černe v dunajskem državnem zboru v avgustu 1848. leta, kjer je dejal o vprašanju odškodnine med drugim tudi tole:

«. . . Tu gre za daljši obstoj ali pogin sistema fevdalizma in kaste aristokratske. Aristokracija in absolutizem sta bila nasilnika duhu in imetju človeškemu; duha sta tlačila, imetje pa plenila; skupaj sta ukovala tudi telo v sponse sužnosti; katera teh kast in teh sistemov je podlejša? Ali so imeli dunajčanje pravico podreti birokracijo? Zakaj gre graščinam odškodnina? Imajo li zanjo pravno podlago? Jaz mislim, da odškodnine ne smemo nikakor privoliti; mi stojimo na načelu svobode, ravnopravnosti in bratstva, zato se ne smemo pečati z vprašanjem, ali

gre grajščinam odškodnina ali ne; kajti prišli bi v protislovje s svojim principom, s katerim se odškodnina ne ujema. Res je, da se ne smemo dotekniti imetja, a tukaj nas mora voditi najstrožja pravičnost. Mislim si pravičnega sodnika na prestolu pravice; pred njim stoji aristokracija in poleg nje podložniki. Aristokracija bo zahtevala odškodovanje, podložnik pa poreče: Moj nasprotnik me je tlačil doslej na duhu in telesu in mi plenil imetje, jaz zahtevam, da mi to povrne . . .» (po J. Apihu: «Slovenci in 1848. leto», str. 186).

Toda taki poslanci iz slovenskega narodnega tabora so bili silno redki. Sam Bleiweis je bil odločen nasprotnik kmečkih zahtev. Tako se ta dva tokova, kmečki in narodni, tudi v tem odločilnem trenutku nista mogla spojiti. Politika konservativnega vodstva je torej uspela *izolirati slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic* in ga v glavnem omejiti samo na malomeščanstvo po mestih.

Medtem pa je postajal slovenskemu konservativnemu malomeščanskemu elementu vedno nevarnejši njegov stari sovražnik: liberalna nemška buržoazija. Ta nevarnost je dobila svoj zgoščeni izraz v geslu: *zedinjena Nemčija*.

Ni dvoma, združitev Avstrije z nemškimi deželami v nacionalno enoto bi silovito omajala položaje zaostalega malomeščanstva slovanskih narodov in tudi teh narodov samih, toda to prav nič ne spremeni na dejstvu, da je bila s splošnega družbenogospodarskega zrišča ta združitev progresivna. Vprašanje torej tu ni obstajalo v tem, da se prepreči združitev nemškega naroda, ampak v tem, kako naj se v novih okoliščinah dosežejo cilji slovenskega naroda. Toda, da bi mogel postaviti slovenski narod vprašanje na tak način, bi moral biti sam v revoluciji. V tem primeru bi lahko vodil boj na dve fronti: proti absolutistični reakciji in proti hegemonističnim tendencam nemškega meščanstva. Konservativno slovensko vodstvo pa ni bilo sposobno za tak boj. Ogroženo od nemške liberalne buržoazije, ki je rabila Slovenijo že zaradi Trsta, in izolirano od svojih lastnih ljudskih množic, se je to vodstvo na čelu narodnega gibanja vrglo v naročje reakcije, kajti ta je ostala edini *možni realni* zaveznik. Pokazalo se je torej, da tretje poti ni. Ali z ljudstvom v revolu-

cijo ali brez ljudstva v reakcijo, — to je bila železna alternativa, ki je stala pred slovenskim političnim vodstvom. Kakor hitro je nastopilo proti revolucionarnim zahtevam svojega lastnega ljudstva, se je že odločilo za drugo pot in položilo usodo slovenskega naroda v naročje reakcije. «Ne poslušajte šuntarjev!» «Tam so naša srca, kjer je naš cesar!» Taka so bila gesla «Novic» 1848. leta. Da bo rezultat take politike lahko samo strahovit poraz naroda, to se je pokazalo po oktroirani marčni ustavi iz 1849. leta. Tudi za Slovence namreč velja, da so dobili to za nagrado, kar so dobili revolucionarni Madžari in Nemci za kazen: restavracijo absolutizma, s terorjem, duhovnim mračnjaštvom, narodnim zatiranjem, absolutističnim centralizmom, jarmom birokratskega aparata ter gospodarskim izžemanjem. In celo v gospodarskem oziru je bilo slovensko konservativno meščanstvo in malomeščanstvo bito, kajti obrtna svoboda ni bila odpravljena in cehovski privilegiji niso bili obnovljeni. Zato pa se je v desetih letih Bachovih huzarjev in pod njegovo zaščito silno okrepilo prav tisto velenemško liberalno meščanstvo, proti kateremu so se Slovenci vezali z reakcijo. In prav to meščanstvo je 1861. leta prišlo potem s Schmerlingom na oblast in 1867. leta sklenilo z liberalnimi Madžari — dualizem. Takšen je bil končni rezultat zadušene revolucije. Glavnega poraza torej 1848. leta niso doživeli nemško-madžarsko-italijanski revolucionarji, marveč *slovanski narodi in z njimi Slovenci*, in sicer poraz, ki so si ga sami priskrbeli.

Za označitev politične vloge avstrijskih narodov sta potemtakem važna dva momenta: mednarodni politični in notranjepolitični, to je razmerje do središča reakcije v tedanji Evropi in odnos do meščansko-demokratskih revolucionarnih sil znotraj Avstrije. Oba ta dva momenta sta bila tesno povezana med seboj. Edino slovansko gibanje v tem času, ki je zavzelo progresivno stališče, je bilo poljsko, četudi je na čelu gibanja stalo plemstvo. Toda poljsko gibanje je imelo svojega glavnega sovražnika v caristični fevdalno-absolutistični Rusiji in v tem je *objektivna* progresivnost poljskega gibanja, ki ga je tudi znotraj Avstrije delala za zaveznika nemško-madžarske revolucije in nasprotnika reakcionarnega panslavizma. To, kar je igralo na

Poljskem trenutno *podrejeno* vlogo, namreč vodstvo fevdalnih elementov, je zavzelo pri ostalih avstrijskih slovanskih narodih odločilno mesto, kajti tu se je bilo treba — kakor smo že ugotovili — po zlomu absolutizma boriti za svobodo slovanskih narodov na dve fronti: proti ostankom absolutistične reakcije in proti hegemonističnim tendencam nemške liberalne buržoazije. Tak boj pa bi mogla voditi samo poglobljena demokratična revolucija pri slovanskih narodih z zares *demokratičnim* vodstvom. Za označbo «demokratičnosti» slovenskega vodstva pa naj navedem nekaj primerov:

1861. leta je pisal škof Slomšek, ki je poleg Bleiweisa in Jerana najbolj vidna figura slovenskega vodstva:

«Kako neprijetno je sedeti med ateisti in demokrati in jim biti trn v očesu, si lahko predstavljaš . . .» (Murščcova koresp., ZSM. VI., str. 156).

Na drugem mestu:

«. . . Mi hočemo ostati avstrijski Slovenci, ne da bi prišli pod nemško zvezo ali pa k hrvatstvu, svoje prošnje (!) bomo predložili ob primernem času . . .»)Dr. J. Mal: «Zgodovina slovenskega naroda», str. 777).

Davorin Trstenjak:

«Bojim se vsega hudega, posebno zdaj, kjer presvitli Cesar naš, ko čujem so se oddaljili iz Dunaja zavoljo silovladarstva dunajskih republikancev . . . Skoz ukinutje dvojnih zbornic je proletariatu steza odperta, inu naša pretresavanja nikdar ne pridejo do cilja. Kaj bo z' ubogimi Slovenci?» (Murščcova koresp., ZSM. VII., str. 3).

To je pisal Trstenjak maja 1848. leta, potem ko je majska vstaja likvidirala oktroirano ustavo in odpravila reakcionarno ustanovo dveh zbornic.

Po dunajskih oktobrskih revolucionarnih dogodkih je ta nedemokratična linija dobila svojo uradno formulacijo v novih pravilih «Slovenskega društva».

«. . . Namen slovenskega društva je, izobraziti slovenski jezik, dvigniti slovensko narodnost in jo harmonično podrediti

ideji ustanovnega avstrijskega cesarstva ter tako varovati pravice slovenskega naroda na zakonit način.»

Vse vezi z revolucijo so torej pretrgane. Razumljivo je, da je tako vodstvo moralo privedi slovenski narod v naročje reakcije. Udeležba pri pohodu reakcije proti revoluciji je 1848. leta ena najtemnejših točk v naši zgodovini in nobenega razloga nimamo, da bi zamerili ostrim napadom nemško-madžarskih revolucionarjev 1848. leta na slovenske narode, kajti . . . «niti ena dežela, ki je v revolucionarnem stanju in je zapletena v zunanjo vojno, ne more trpeti Vendéje v svojem srcu». Nemško-madžarska revolucija ni ogrožala svobode slovenskih narodov, ogrožala jih je njihova lastna zaostalost. Nihče ni tako dosledno postavil vprašanja zedinjene Slovenije, kakor nemška revolucionarna levica. «Neue Rheinische Zeitung» so smatrale svobodo slovanskih narodov za predpogoj nemške svobode, a nemška revolucionarna levica je v dunajskem drž. zboru odločneje zahtevala zedinjeno Slovenijo, kakor Palackyjev «Slovanski klub», ki je izhajal iz fevdalnega zgodovinskega prava. Hegemonistične tendence so bile svojstvene samo nemški liberalni *buržoaziji*, toda čvrsto revolucionarno zavezništvo slovenskega naroda z nemškimi ljudskimi množicami bi paraliziralo te hegemonistične naklepe. Šele zavezništvo slovenskega naroda z osovraženo reakcijo je omogočilo nemški hegemonistični *buržoaziji*, da je mobilizirala nemške in madžarske množice proti slovanskim narodom. Glavni sovražnik slovenskega naroda se torej ni nahajal na revolucionarnem Dunaju, kakor je pravilno pisal slovenski poslanec Ambrož, marveč doma na lastni zemlji, v obliki ostankov fevdalne reakcije, v birokratizmu in v vseh oporiščih tega sistema, torej tudi v oportunistmu Bleiweisove smeri.

Socialno-ekonomsko izhodišče take politike se nam odkriva posebno jasno v nezadovoljstvu slovenskega narodnega vodstva in našega malomeščanstva sploh s proglasitvijo obrtne svobode, ki je bila predpogoj vsakega nadaljnega uspešnega razvoja gospodarstva. Slovenski zaostali meščanski element se je bal pritiska tujega kapitla in likvidacije zadnjih cehovskih privilegijev, ki so še ostali. Tudi tu se torej kaže reakcionarna ten-

denca, da bi se konservirali socialni odnosi, ki so bili zapisani smrti. Na takih temeljih je bila zgrajena slovenska politika 1848. leta.

Iz vseh dosedanjih naših izvajanj smo videli, da so bili nagibi tanke plasti odločilni za usodo slovenskega naroda. Toda bilo bi napačno, če ne bi videli tudi pozitivnih revolucionarno-demokratskih tokov v našem gibanju 1848. leta. O njih smo govorili na več mestih. Prišli so do izraza v spontanih revolucionarnih naporih naših kmečkih in proletarskih množic, pa tudi kot radikalna in celo republikanska struja v okviru slovenskega narodnega gibanja. To je bilo nadaljevanje Prešernove smeri. Ta struja je iskala in našla kontakte z nemško revolucionarno demokracijo, obsojala Jelačičevo akcijo, ki se je celo z orožjem v rokah borila proti njej. Toda bila je tako slaba, da ni ustvarila nobenega ideologa večjega stila, ki bi mogel uspešno nastopiti proti katastrofalni politiki Bleiweisovega kroga in postati voditelj množičnega gibanja. Ta revolucionarno-demokratska smer se nam kaže samo v odlomkih, komaj kot klica neke revolucionarne ideologije. To je naraven izraz naše zaostalosti. Pravijo, da ima vsak narod vlado, kakršno zasluži. V našem primeru se je to vsekakor potrdilo in zato nosi ves slovenski narod odgovornost za politiko svojega vodstva 1848. leta.

« . . . Narodu in ženski — je dejal nemški revolucionarni ideolog po letu 1848. — nikdar ne oprostimo ure, ko nista stala na straži in jima je lahko prvi pustolovec storil silo.»

Po zlomu revolucije zmagovita reakcija ni delala nobene razlike med nemškimi in madžarskimi ter zavezniškimi slovan-skimi narodnimi gibanji. Pregarjala je ene kakor druge. Nastopilo je streznjenje, obenem s tem pa tudi demoralizacija in panika.

« . . . Večina je oterpnjena, pohlevna — piše M. Cigale Murščcu sredi 1849. leta — to je od birokracije in duhovščine (nota bene kranjske duhovščine, ktera se bistveno od drugih loči) s takim duhom navdana, ki jih za *hlev* pripravne stori. Ako bi Ljubljanci (t. j. Bleiweisov krog — op. Sper.) ministrali, bi sedanji naši g. g. ministri, ki z narodovo voljo tako

vganjajo, na najskrajniši levici sedeli . . .» (Murščeva koresp. — ZSL VII., str. 97).

Tako je nepravilna politika ubila v narodu tudi to, kar je pri njem nazvažnejše, to je *njegovo pripravljenost za boj*. S tem je bila odprta pot zloglasni slovenski hlapčevski politiki, ki je dala slovenskemu narodu kot celoti značilni negativni pečat neborbenosti, malenkostnega politikantstva in duhovnega mračnjaštva, ki je prevladoval vse dotlej, dokler niso dozorele nove socialne sile, ki so pričele postavljati narodno vprašanje na nov način.

*

Slovensko narodno prebujenje ni dalo ideologov in voditeljev takega formata, kakor na primer pri Italijanih, Nemcih, Poljaki in celo pri Čehih. Bleiweis ni bil *narodov ideolog*, ni bil duh širokih obzorij, ni odkrival narodu perspektiv njegove bodočnosti. Bil je njegov vsakdanji politični vodnik, predstavnik stranke konservativne družbene plasti, v čigar osebnosti se je utelesil ves nesrečni položaj slovenskega naroda, njegova socialna zaostalost, mračnjaštvo, njegova zlomljena duhovna krila na eni in njegova mlada in zato nejasna težnja po svobodi, po neoviranem razvoju na drugi strani. Še celo Prešeren, vrh naše epohe narodnega prebujenja, je zrasel iz naših tal samo v kolikor je odražal splošno socialno vrenje v slovenskem, zlasti kmečkem ljudstvu, kar mu daje značaj globoko ljudskega in narodnega slovenskega pesnika. Toda obenem je v svoji umetniški intuiciji bolj kot neposredni politični voditelji slovenskega naroda razumel revolucionarne tokove sodobne Evrope in jih je tudi izrazil v svojem umetniškem ustvarjanju. To daje njegovemu delu ideološko višino, za katero daleč zaostaja tedanja stopnja našega narodnega prebujenja, višino, ki je sicer dvignila Prešerna v vrsto velikih evropskih duhov, toda na slovenskih tleh ni našla trdnega oporišča.

Socialna struktura slovenske družbe nam jasno odkriva vzroke tega dejstva. Iz kmečkega partikularizma in cehovsko-meščanskega konservatizma se ni mogel roditi Slovincem ideolog širokih obzorij. Velike ideje, ki so prodirale iz tujine, so bile v naši zaostali slovenski stvarnosti mahoma degradirane ali pa

sploh niso našle dovzetnih tal. Slovenci nismo imeli modernega industrijskega meščanstva, ki bi bilo s svojimi gospodarskimi in socialnimi težnjami vzvod napredka in osredotočitve narodnih sil. Na tej podlagi je zavest narodne skupnosti pri drugih narodih lahko dobila jasne ideološke oblike, na tej podlagi so se pričeli razvijati sveži duhovni tokovi, ki so pri teh narodih idejno oplodili plejade velikih mislecev in narodnih voditeljev. Pri Slovencih pa je splošna zaostalost zavrla razvoj v tej smeri.

Primer naše lastne zgodovinske usode potrjuje ugotovitev, da so na tej stopnji narodna gibanja mogla doseči resnične rezultate samo tedaj, če so bila oprta na temeljne ljudske plasti in če so bile zaveznik splošnega demokratičnega revolucionarnega toku. Narodno gibanje in pravico do samoodločbe moramo ločiti od posameznih reakcionarnih strank v narodnem gibanju. Rezultat narodnega boja je pozitiven samo tedaj, če se bije v njem boj na dve fronti: proti tujemu zatiralcu in proti reakcionarnim in protidemokratičnim silam v lastnih narodnih vrstah, ki so ob prvi priložnosti pripravljene izdati interese naroda. Zaradi zaostalosti slovenskega naroda pa se niso razvile ravno tiste demokratične sile, ki bi mogle ta boj dovršiti. Tako je postala voditelj slovenskega narodnega gibanja plast konservativnega meščanstva in malomeščanstva, veleposestnikov in klera, ki je skušala ubrati neko «srednjo pot» med revolucijo in reakcijo, toda pri tem je nujno prijadrila v zavezništvo z reakcijo. Ta je spretno izrabljala nasprotje med velenemškimi Frankfurtom in slovanskimi narodi. Čeprav je bil Frankfurt komedija, se ga je reakcija vendarle bala, kajti njegova zmaga bi bila definitivna zmaga liberalnega meščanstva. Zato je izrabljala Frankfurt proti Slovanom, a Slovane zopet proti Frankfurtu: dosledno nadaljevanje Metternichove politične taktike. In tako se je zgodilo, da je reakcija s pomočjo Slovanov zadušila demokratične svoboščine in velenemške tendence, a s pomočjo velenemcev narodne pravice slovanskih narodov. Takšen je bil rezultat bojev 1848—49. leta.

Malokaj se malim narodom v zgodovini tako maščuje, kakor njihova udeležba na strani reakcije. Tako je tudi vloga slovenskega naroda 1848. leta kakor mora ležala na vsem našem

narodnem razvoju. Vse od 1848. leta dalje smo ostali «topovska krma» reakcije.

Tak položaj je za nas Slovence postal skoraj naše stalno zgodovinsko svojstvo, o čemer bomo v naslednjih izvajanjih še večkrat govorili. V boju za svojo samostojnost so bili Slovenci neprenehoma pehani v naročje reakcije, v kateri so gledali svojega zaveznika, ker se je zdelo, da napredek nosi nov jarem. Prišli smo prepozno v zgodovinsko areno in skozi tisočletja nismo mogli dohiteti drugih narodov in nadomestiti zamudo.

Leto 1848. mora biti zategadelj zlasti današnjim slovenskim rodovom, ki stoje v marsičem pred sličnim položajem, glasen *memento*.

Notranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja

Zmagoviti reakciji, ki se je po marcu 1849. leta znova začutila trdno v sedlu, je naposled postala odveč celo «ustava», ki jo je sama oktroirala. Že sama beseda «ustava» je smrdela po svobodi, po revoluciji, po ulični sodrgi. Še kot krpa papirja ji je bila nevarna, zategadelj jo je 1851. leta odpravila, češ da je v nasprotju z enotnostjo države in njenimi monarhističnimi načeli. Dejstvo so sprejeli vsi: od nemško-madžarskih liberalnih pa do slovanskih narodnih voditeljev, ki so že od marca meseca spoznavali, kako zna biti reakcija «hvaležna», z grenkimi občutki, vendar mirno na znanje. Vsak odpor je bil brezuspešen. Reakcija je čvrsto držala v rokah vajeti in kar je bilo pri tem najusodnejše: kmet, ki mu je reakcija *dala* prav isto, kar mu je *ponujala* meščanska revolucija, namreč zemljiško odvezo s težkim bremenom odškodnine, ni kazal trenutno nobene posebne pripravljenosti, da bi podprl meščanske liberalce zoper obnovljeni absolutizem. Tako je reakciji uspelo, da je temeljito počistila z «demokratsko nesnago», «leta sramote», kakor je osemindesetletno leto imenoval pruski kralj Friderik Wilhelm četrti.

Komaj je reakcija spravila s sveta, kar je še ostalo kolikor toliko svobodnejšega po revolucionarnem letu, je postalo jasno, da so prazni vsi upi, ki so jih stavili avstrijski Slovani v svojega reakcionarnega zaveznika. Zmaga kontrarevolucije vendarle ni mogla zaustaviti kolesa zgodovine. Reakcionarne tendence konservativnih socialnih plasti pri slovanskih narodih so morale biti pregažene. Slovanski narodi so bili razočarani v notranji in zunanji politiki restavriranega avstrijskega absolutizma. Glavni notranji sovražnik so zopet postali slovanski narodi, čeprav je malo prej reakcija z njihovo pomočjo zmagala, a glavni zunanji

sovražnik je zopet postala Rusija, četudi je ruska armada pregnala Košuta in skupaj s praškim rabljem Windischgrätzom in «brescijskim psom» Haynauom vzpostavila «red in mir» za avstrijsko črno-rumeno reakcijo. To je tudi umljivo, kajti v osvobodilnih težnjah slovanskih narodov so se skrivale sicer slabotne kapitalistične tendence, ki po so mogle prej ali slej postati nevaren tekmeč v boju za gospodarsko in politično hegemonijo v Avstriji. V tem boju se je reakcija morala opreti na nemško meščanstvo, če je hotela zadušiti sredobežne tendence avstrijskih narodov.

Leto 1848. predstavlja višek meščansko - demokratičnega revolucionarnega procesa v Avstriji. Poraz revolucije je vrgel nadaljnji razvoj meščanstva in kapitalizma na drugo pot. Dasi je bil ta razvoj še vedno glavna sila družbenega napredka, je vendarle izgubil neposredne revolucionarne oblike in prešel na pot postopnega prodiranja kapitalizma v fevdalne elemente. Z zemljiško odvezo je bilo fevdalno veleposestvo nujno vrženo na pot kapitalističnega razvoja, kajti fevdalizmu je bila izpodmaknjena glavna opora. Visoka odškodnina, ki so jo morali kmetje odplačevati, je ta proces pospešila in olajšala pretvorbo fevdalnega graščaka v kapitalističnega veleposestnika. Še vedno je seveda mnogo fevdalnih ostankov zadrževalo ta proces; stara aristokratska dekoracija je ostala, ostali so mnogi fevdalni odnosi; ostala je stara politična orientacija na pokrajinski separatizem; še vedno so bili veleposestniški krogi središče reakcije. Toda interesi industrijskega in agrarnega kapitala, interesi industrijskega meščanstva in agrarnega pomeščanjenega plemstva so se vedno bolj prepletali medseboj in kljub globokim nasprotjem med obema taboroma, je postajala vendarle usoda enega vedno bolj odvisna od usode drugega. Tak razvoj je seveda hegemonistične tendence nemškega meščanstva moral okrepiti. Obenem pa je postajalo vedno bolj jasno, da se Bachov sistem nikakor ne bo mogel dolgo držati, ker mu je revolucija 1848. leta dokončno izpodkopala korenine. Slovani torej 1848. leta niso dosegli svojega glavnega cilja: *niso zlomili tendenc po gospodarski in politični hegemoniji nemškega meščanstva*. Isti razlogi so vodili avstrijski absolutizem v vedno tesnejšo zvezo s Prusijo. Blok

sicer še ni bil utrjen, toda strah pred slovansko hegemonijo v Avstriji, ki bi bila pod ruskim pokroviteljstvom, je gnal liberalno meščanstvo in tudi reakcionarne veleposestnike na stran Prusije.

Slovanski narodi so torej 1848. leta zamudili najvažnejši trenutek: takrat bi lahko izkoristili revolucionarno nasprotje med nemško liberalno buržoazijo in fevdalno-absolutističnim sistemom. Tak položaj se ni mogel več ponoviti, kajti pod pritiskom novih razmer je moral še Bachov režim s celo vrsto ukrepov očistiti pot kapitalističnemu razvoju, dokler ni tudi sam padel kot žrtev tega procesa. Nadaljnji razvoj kapitalizma torej ni bil več neobhodno zvezan z nujnostjo revolucionarnega zlo- ma absolutizma. Ko se je po porazu avstrijske armade v Italiji 1859. leta moral Bachov režim posloviti, so torej Slovenci stali že pred bistveno spremenjenim grupiranjem socialnih sil v Avstriji.

V vladajočem nemškem taboru smo potemtakem imeli dve osnovni struji: liberalno industrijsko meščanstvo in veleposest- nike, ki so bili tesno zvezani s cerkvijo, z visokim klerom. Ena najmočnejših opor tega tabora je bil birokratski aparat, ki ga je avstrijski kapitalizem v celoti podedoval od fevdalnega absolu- tizma. Po svoji socialni vlogi ta tabor ni bil enovit. Še vedno je bilo industrijsko meščanstvo progresiven faktor, a pol-fevdalni veleposestniki glavni steber reakcije. Toda nasprotje med tema dvema frakcijama se ni več reševalo v revolucionarnih spopadih, kjer bi liberalno meščanstvo zbiralo okoli sebe demokratične revolucionarne množice, ampak v glavnem že na parlamentar- nih tleh in v okviru splošnih vsakdanjih političnih bojev. Oba tabora sta se zaporedoma menjavala v vladi. *Socialno ekonom- ska struktura Avstrije je bila zrela za neomejeno oblast liberal- nega meščanstva.* Če so oblast večidel držali v rokah polfevdalni veleposestniški krogi, tedaj je bilo to posledica dejstva, da se je liberalno meščanstvo v nekem drugem pogledu počutilo povsem negotovo.

Ta druga nevarnost so bili delavci in kmetje. 1848. leta je postala «rdeča nevarnost» očitna in likvidacija revolucije v drugi polovici 1848. leta je šla v glavnem že v znaku boja proti

tej «nevarnosti». V petdesetih in šestdesetih letih je doživela Avstrija močan napredek v industriji, ki je okreplil tudi moč delavskega razreda. Prve demokratične svoboščine po zlomu Bachovega absolutizma so prinesle s seboj tudi prve poskuse samostojne delavske organizacije.

Na drugi strani je bila nevarnost kmečke agrarne revolucije. Zemljiška odveza z odškodnino je bila hud gospodarski udarec po kmetih in še v petdesetih letih so iz slovenskih krajev pošiljali kmetje deputacije na Dunaj k cesarju, da bi olajšal bremena, ki so bila noločena na kmeta v zvezi z odškodnino. Zemlje je dobil kmet samo manjši del, medtem ko so še vedno ogromni zemljiški kompleksi ostali veleposestnikom. Glad po zemlji torej pri kmetih ni bil potešen. Iz majhne zemlje, ki jo je kmet dobil, pa je moral sedaj odplačevati davke in odškodnino. Denar je bilo treba za vsako ceno dobiti, zato je kmet prodajal vse, kar se je dalo prodati. Prodal je zadnji rep iz hleva, lezel v kremplje oderuhom in v množicah propadal ter se proletariziral. To je bila perioda, v kateri je nastalo največ naših kočarjev. Tak je bil položaj pri nas in po vsej Avstriji. Fevdalnega graščaka in valpta so sedaj zamenjali oderuh, banka in eksekutor, eno izkoriščanje je sedaj nadomestilo drugo. Diferenciacija na vasi se je pričela še bolj poglobljati. Nasprotja med bogatimi z oderuskim kapitalom zvezanimi gruntarji in siromašno kmečko množico se je vedno bolj zaostrevale. V teh množicah so se seveda tudi pod novimi pogoji pričele kopičiti revolucionarne energije, ki bi postale izredno važen in močan zaveznik tistega socialnega razreda, ki bi zahteve kmečkih množic najodločneje postavil.

Zaradi prepletenosti interesov industrijske in finančne buržoazije z interesi veleposestnikov je bilo nemogoče, da bi kapitalistično meščanstvo podprlo kmečke zahteve, saj jih ni moglo niti 1848. leta, ko ta prepletnost še ni bila tako velika. Razen tega je propadanje kmetov pospeševalo akumulacijo kapitalov, ki so bili potrebni mlademu — tudi slovenskemu — meščanstvu za razvoj velike industrijske produkcije. Tako se je nemško liberalno meščanstvo v Avstriji znašlo med dvema nevarnostima. Na eni strani je njegova pasivna politika utrjala

pozicije veleposestnikov in agrarnega kapitala, na drugi strani pa bi njegov aktivni nastop proti polfevdalnim veleposestnikom sprožil revolucionarni val delavskih in kmečkih množic, ki bi pregazil tudi njega samega. Ni bilo nobenega dvoma, da bi se delavski in kmečki revolucionarni tok spojila v enotno reko z radikalnimi socialnimi zahtevami, ki jih meščanstvo ni bilo več sposobno reševati. Ni težko uganiti, da je smatralo meščanstvo od teh dveh nevarnosti veleposestnike vsekakor za manjše zlo od delavsko-kmečkega pritiska, zato pa je bilo nesposobno, da bi začelo kar koli odločnejšega proti absolutistično veleposestniški reakciji. Vlado je dobilo v roke v glavnem tedaj, kadar so tako vlado potrebovali Madžari in jo je držalo samo tako dolgo, dokler ga je reakcija pustila, da se je diskreditiralo s svojim terorističnim nastopom proti delavskim in kmečkim množicam ter proti zatiranim slovanskim narodom. S tako politiko je monarhistično-veleposestniška reakcija dosegla dvoje važnih uspehov, ki sta ji omogočila, da je bolj ali manj stalno držala vajeti v rokah vse do svetovne vojne. Prvič je uspela izolirati liberalno meščanstvo od kmečkih množic in jim dopovedati, da je ono njihov glavni sovražnik. Na tej osnovi je bil zgrajen tipični avstrijski klerikalizem. Kmet, ki ga je pustilo na cedilu meščanstvo, medtem ko je bil proletariat preslab, da bi mogel imeti prevladujoč vpliv nanj, kmet, ki mu je reakcija dala — dobro ali slabo — zemljiško odvezo in se mu kazala kot zaščitnik pred liberalnimi oderuhi, se kajpada ni imel zateči nikamor drugam kakor v naročje cerkve, ki je bila oporišče reakcionarnega sistema. Zveza avstrijskega monarhizma s cerkvijo je imela torej izredno velik socialni in politični pomen. Bila je glavni steber avstrijskega državnega sistema, ker je bila tisti vmesni člen, ki je vezal kmečke množice z reakcijo.

Na drugi strani pa je reakcija s tako politiko uspela najti oporo za svojo reakcionarno politiko tudi pri slovanskih narodih v Avstriji, ki so bežali pred gospodarskim pritiskom nemškega liberalnega meščanstva.

Položaj v vladajočem avstrijsko-nemškem taboru se je torej bistveno izpremenil. Oblast je bila sicer še vedno absolutistična, kljub nekateremu «demokratičnemu» dekoru, toda njeno

bistvo se je spremenilo. Predrevolucijski absolutizem je bil gospodstvo fevdalne reakcije *zoper meščanstvo in demokratične množice*. Novi absolutizem pa je bil *gospodstvo bloka veleposestnikov in liberalnega meščanstva, ki so se menjali na oblasti, proti vsem ostalim plastem ljudstva in zoper zatirane slovanske narode*. Te najvažnejše spremembe politika avstrijskih slovanskih narodov ni upoštevala, zato se je morala znajti v čudni vlogi. V strahu pred liberalno buržoazijo in nemškim kapitalom so se Slovani vezali z reakcionarnim monarhistično-veleposestniškim taborom, a se pri tem niso zavedali, *da utrjujejo s tem isti sistem proti sebi*. Toda če površno pregledamo tedanjo družbeno gospodarsko strukturo slovenskega naroda in gibalne sile slovenskega narodnega boja, nam bo taka politika dokaj hitro postala razumljiva, kar pa seveda ne pomeni, da se da tudi opravičiti.

Po revoluciji se je tudi pri nas hitreje razvijala industrijska produkcija in druge oblike kapitalističnega gospodarstva. Ta razvoj je bil sicer počasnejši kakor v nekaterih drugih avstrijskih pokrajinah, razen tega je bil večinoma v nemških rokah, vendar je zelo močno vplival tudi na socialno-ekonomsko strukturo slovenskega naroda. 60-ta, 70-ta in 80-ta leta so značilna za nastajanje slovenskega kapitala, pri čemer so se okrepile tudi liberalno-meščanske tendence na slovenskih tleh. Nosilec teh tendenc je bila slovenska mala buržoazija, ki se je z velikimi težavami skušala gospodarsko afirmirati poleg nemškega kapitala in kot njegov gospodarski in politični nasprotnik. Oblike tega gospodarskega uveljavljanja so bile seveda zelo nizke: trgovina, oderušstvo, ki je v tem času postalo predvsem domena slovenskih kapitalistov, davčno zakupništvo, ki je pomagalo marsikateremu kapitalistu na noge, gospodarske zveze z nemškim kapitalom na naših tleh itd., to so bile temeljne oblike, v katerih je nastajal in se razvijal slovenski kapitalizem. Ta proces je pospeševal zlasti tudi težak gospodarski položaj slovenskih kmetov po revoluciji, v katerega so zabredli zavoljo odškodnine in velikih davkov in ki je tiral kmečke množice v oderuške roke in odvisnost od trgovcev in bankirjev. Tako se je vedno bolj krepil tudi socialni element, ki je v gospodarskem pogledu upiral

oči k industrijski produkciji in modernim kapitalističnim gospodarskim oblikam. Z združništvom, ki se prične razvijati v tem obdobju, se že kaže težnja po osredotočitvi kapitala in izkoreninjenju najnižje oblike oderuštva, s ciljem, da bi se ustvarili predpogoji za razvoj slovenske industrije in industrijskega kapitala. Kljub parvenijskim oblikam in dejstvu, da je ta plast prav za prav gradila na plečih propadajočega kmeta in obrtnika, so vendarle te tendence v gospodarskem oziru nosile s seboj napredek in so zato nujno morale zadeti ob ovire, ki jih je temu razvoju postavljala monarhistično - veleposestniška reakcija na eni strani ter hegemonistične težnje nemškega liberalnega meščanstva na drugi strani. Ravno to omahovanje med polfevdalno reakcijo ter hegemonističnim in konkurenčnim nemškim liberalnim meščanstvom je bilo glavno in najbolj karakteristično dejstvo v razvoju slovenskega liberalizma.

V socialno-političnem oziru je bil ta meščanski liberalizem naslednik revolucionarno-demokratske smeri pred 1848. letom. Toda v tem razdobju je bil že nesposoben za revolucionarne nastope. O vzrokih tega pojava smo govorili že zgoraj. Delavstvo je postajalo političen faktor tudi pri nas, a težak položaj je tudi množice malih kmetov silil k radikalnim odločitvam. Pod takimi pogoji so tudi nasprotja med liberalnimi plastmi in konservativno Bleiweisovo strujo, ki je postala glavna opora monarhistično-veleposestniške reakcije v slovenskem narodnem gibanju, prešla iz revolucionarnih okvirov na področje dnevnih političnih bojev, ki pa so mobilizirala mnogo bolj številne množice, kakor jih je mogla mobilizirati revolucionarno-demokratska struja pred marčno revolucijo 1848. leta.

Tak splošen razvoj je seveda moral odločilno vplivati na nadaljnji razvoj slovenskega narodnega gibanja. Socialno-gospodarski napredek je pospešil konstituiranje slovenskega naroda. Pokrajinski separatizem je slabel in narodno gibanje je raslo v širino. Pričelo je pritegovati tudi vas, četudi se je narodni aktiv omejeval bolj na vrhnjo kmečko plast. Politična aktivnost na temelju gesel narodnega gibanja je torej močno oživila.

«Zedinjena Slovenija», ki je ostala program narodnega gibanja, pa je bila še vedno dosegljiva samo na en način: kot

rezultat revolucionarnega boja, v katerem bi si zatirani avstrijski narodi priborili pravico, da sami odločajo o obliki svojega državnega življenja. Dosegljiva je bila potemtakem samo kot rezultat meščansko-demokratske revolucije. Jasno je torej, da se je politična diferenciacija v narodnem gibanju tudi sedaj morala vršiti *na vprašanju o poti* za doseg narodnega cilja, ne pa o cilju samem. Zedinjena Slovenija je bila torej poizkusni kamen v naši notranji politiki.

To vprašanje je prišlo na dnevni red takoj po zlomu Bachovega absolutizma, ko so bile 1860. leta dane ljudstvu prve demokratske pravice. Prelom so prav za prav tvorile že Levstikove «Napake slovenskega pisanja», ki so prinesle s seboj nekaj, česar je Slovincem manjkalo od Prešerna dalje: *orožje ostre kritike*. V slovenskih malenkostnih in slabo diferenciranih razmerah, kjer se je narodni boj sukal predvsem okoli jezikovnih in kulturnih vprašanj, so bile «Napake» izrazito načelno političnega značaja. Z njimi se je znova oglasila 1848.—49. leta pokopana demokratska misel. Namah je postal Levstik središče liberalne mladine, ki je kritično motrila konservativno Bleiweisovo vodstvo. Po letu 1860. se je ta diferenciacija naglo poglobila. Slovensko gibanje, ki je 1848. leta in pred njim res nastopalo kot gibanje, to je kot neorganiziran val s splošnim skupnim geslom «zedinjene Slovenije», se sedaj že pojavlja kot izrazit blok dveh taborov, med katerima so bila občutna nasprotja, namreč blok konservativnih, na veleposestvo in cerkev naslonjenih plasti, ter liberalnega meščanstva in malomeščanstva. Med tema dvema taboroma, med konzervativnim staroslovenskim in liberalnim mladoslovenskim, se je torej moral izbojevati boj za prevlado v vodstvu slovenskega narodnega gibanja, pri čemer bi odločila smer, ki bi uspela pridobiti ljudske množice za svojo politiko.

Vojaški poraz v Italiji in finančni polom 1860. leta je močno oslabil politične in gospodarske pozicije absolutistične reakcije v Avstriji ter okrepil pritisk ljudskih množic od spodaj. Ogromne demonstracije po vseh delih države so bile najverodostojnejši znak spremenjenih razmer. Sistem je moral najti izhod iz težavnega položaja. Prva etapa je bilo ministrstvo Rechber-

ga-Goluchowskega, ki se je naslonilo na separatistične in federalistične veleposestnike in po njih tudi na konservativne plasti pri slovanskih narodih. Oktobrska diploma Goluchowskega iz leta 1860. predstavlja torej majhno popuščanje v tej smeri in konservativna vodstva slovanskih narodov so jo z veseljem pozdravila. Toda taka rešitev ni bila po volji niti Madžarom in še manj nemškemu in madžarskemu liberalnemu meščanstvu, a od teh je bila v tem trenutku v prvi vrsti odvisna trdnost avstrijske zgradbe. In tako je Goluchowski padel, a oktobrsko diplomo je že čez štiri mesece nadomestil meščansko-liberalni Schmerlingov februarški patent, ki je prinesel sicer nekaj več demokratičnih pravic, toda tudi močnejše centralistične tendence in večji nemški gospodarski pritisk. S februarškim patentom so se odprla vrata centralističnim tendencam nemške liberalne buržoazije, ki so imele varovati nemško gospodarsko in politično hegemonijo. Težišče se prenaša na Dunaj, deželni zbori pa so predani v roke veleposestnikom in industrijskemu ter trgovskemu meščanstvu. Eno kot drugo je bilo nemško. Tako se je liberalno meščanstvo politično oprlo na veleposestnike, kakor so se prej veleposestniki opirali na nemško meščanstvo proti slovanskim narodnim zahtevam.

Slovanski narodi so tako prvič začutili nad seboj bič nemške liberalno-meščanske oblasti in njih reakcija je bila silno žolčna. Nezadovoljni pa so bili tudi Madžari, toda njihovo nezadovoljstvo je prišlo do izraza drugače kakor pri slovanskih narodih. S stališča splošnega družbeno-gospodarskega napredka je bila liberalno-meščanska Rainer-Schmerlingova vlada gotovo progresivnejša od Rechberg-Goluchowskijeve vlade polfevdalnih veleposestnikov. V interese drugih narodov je trčila šele s svojimi težnjami po nemški politični in gospodarski hegemoniji v državi. Zato je umljivo, da so progresivnejši Madžari v boju proti takim tendencam oživel svoj program iz leta 1848. in na tej *progresivni podlagi* začeli boj proti Schmerlingu ter ga tudi uspešno dokončali.

Drugače je bilo s slovanskimi narodi. Socialno konservativna vodstva teh narodov se niso bala samo *nemške* hegemonije, ampak predvsem hegemonije nemškega *liberalnega meščanstva*.

Pri Madžarih je torej šlo za konkurenco, pri slovenskih narodnih gibanjih pa za konkurenco in *nasprotje med industrijskim kapitalom in veleposestvom*. S tem seveda ni rečeno, da tudi pri Madžarih to vprašanje ni igralo nobene vloge. Igralo jo je, toda bilo je podrejenega pomena, medtem ko je bilo pri slovenskih narodih s slabotnim liberalnim meščanstvom vodilni faktor v opredeljevanju njihove politike. Madžari so se borili proti Goluchowskemu in proti Schmerlingu, Slovani pa so se v boju proti Schmerlingu zatekli v naročje reakcionarnih veleposestnikov in proglasili reakcionarno oktobrsko diplomo Goluchowskega za svojo politično platformo. Tako se je v nekoliko spremenjenih razmerah ponovil položaj iz 1848. leta. Zaostalost, interesi reakcionarnih družbenih plasti so bili torej odločilni pri vseh socialnih in političnih prelomih, kjer so morali slovanski narodi zavzeti svoje jasno stališče.

Kljub temu pa je postal očiten tudi napredek, ki so ga slovanski narodi napravili od 1848. leta dalje. Pokazal se je v kvantitativni okrepitvi opozicije proti taki politiki. Iz Schmerlingovega parlamenta so se češki poslanci pod staročeškim konservativnim vodstvom demonstrativno odstranili in pričeli z zloglasno abstinenco, ki je bila po vsebini in obliki napačna, ker je na eni strani demobilizirala mase, na drugi strani pa nujno napravila iz češkega narodnega gibanja privesek monarhistično-veleposestniške reakcije. Zato pa so se proti Riegrovemu staročeškemu oportunistu naglo utrdile liberalne in radikalnejše mladočeške struje, ki so izpodkopavale blok češkega narodnega gibanja s črno-rumeno reakcijo.

Tudi na Hrvaškem so na tej podlagi nastala globoka notranja nasprotja. Leta 1848. so Hrvati pod vodstvom svojega plemstva bežali pred madžarsko meščansko-demokratsko revolucijo v naročje dunajsko fevdalno absolutistične reakcije. Leta 1861. pa so se, nasprotno, konservativni vrhovi hrvaškega narodnega gibanja iz strahu pred meščansko-liberalnimi centralističnimi težnjami iz Dunaja zatekli pod zaščito madžarskih veleposestnikov, za katerimi je seveda stala hegemonistična madžarska liberalna buržoazija. Taka politika, ki je odgovarjala interesom *hrvaških veleposestnikov*, ne pa hrvaškega naroda, je seveda

morala zbuditi opozicijo. *Hrvaško meščanstvo* je bilo opreznije in je stavilo neke predpogoje za pridružitve Madžarski, medtem ko je Starčević kot predstavnik *hrvaškega kmeta, delavca in malega človeka sploh* postavil revolucionarno zahtevo po neodvisni Hrvaški. Branil je torej najdoslednejšo demokratično smer, zato pa je dočakal, da so se hrvaški vrhovi oprli na Pešto in Dunaj, da bi zlomili njegovo akcijo, ki je ogrožala njihove ozke interese.

Isti proces se je vršil tudi pri Slovencih. Bleiweisovo konservativno vodstvo se je oklenilo monarhistično-veleposestniških avstrijskih krogov. Oktobrska diploma je postala platforma slovenske politike. Konservativni Slovenci se sicer za časa Schmerlingove vlade niso abstinirali kakor Čehi, toda še to so storili samo iz prevelike pokorščine nasproti avstrijskim režimom, ne pa morda iz pripravljenosti, da bodo dunajski parlament izkoristili kot tribuno za svoje narodne zahteve. Tako so svojo usodo definitivno povezali s črno-žolto reakcijo.

Mladoslavenske meščansko - liberalne tendence so skušale ubrati doslednejšo pot in so tudi dejansko predstavljale v celi vrsti vprašanj nosilca napredka na naših tleh. Toda ko so se slovenski liberalci znašli v položaju, da so imeli proletarsko «rdečo pošast» na levi, meščansko liberalno buržoazijo, ki jim je zapirala pot gospodarskega razvoja, pred seboj, pa monarhistično veleposestniško reakcijo na desni, so se raje odločili za to zadnjo možnost. Konec koncev je vendarle oktobrska diploma Goluchowskega bolj ščitila njihove interese kakor pa Schmerlingov februarški patent. Spriče dejstva namreč, da je bil liberalizem za vsako revolucionarno akcijo nesposoben, vsa glavna vprašanja slovenskega narodnega osvobojenja in zedinjenja pa so bila rešljiva samo na revolucionarni način, je to povsem razumljivo.

V okviru mladoslavenske frakcije slovenskega narodnega gibanja se je razvijalo tudi levo demokratično krilo, ki je predstavljalo težnje slovenskega kmeta, delavca in malega človeka sploh, ki je najdosledneje ščitilo interese slovenskega naroda. Njegov ideolog je bil Fr. Levstik. Kakor Starčević na Hrvaškem je bil Levstik pri Slovencih edini, ki je proti orientaciji na monarhistično-veleposestniško reakcijo postavil načelno in samostojno politiko, ki je izhajala iz sil slovenskega naroda samega

in zato tudi dosledno vztrajal v boju za revolucionarno geslo zedinjene Slovenije. Socialno-zgodovinsko je torej Levstik neposreden nadaljevalec Prešernovega revolucionarno-demokratskega izročila.

Ko so Slovenci v ustavni dobi po letu 1859. obnavljali svoj program iz leta 1848., so se potemtakem znašli v težkem položaju. Geslo «zedinjena Slovenija» je postalo v novih razmerah še veliko bolj nejasno in megleno, kakor je bilo 1848. leta. Ostali slovanski narodi (Čehi, Hrvati) so bili večinoma združeni v zgodovinskih pokrajinah, zato so se mogli sklicevati na zgodovinsko pravo. Slovenci pa so bili razkosani med pet ali šest kronovin in jim torej zgodovinsko pravo ni moglo služiti. Bilo bi tedaj naravno, da bi za podlago svojega boja vzeli prirodno pravo, prirodno pravico naroda do samoodločbe. Toda prirodno pravo je imelo v avstrijskih razmerah dejansko značaj revolucionarne zahteve. Če so se Slovenci hoteli združiti, tedaj je bilo treba udariti po sistemu fevdalnih kronovin in zgraditi svobodno zvezo svobodnih narodov. S tem pa ne bi bil strmoglavljen samo sistem polfevdalne monarhistične veleposestniške reakcije, ampak bi bila za vselej onemogočena tudi gospodarska in politična hegemonija nemškega liberalnega meščanstva. Ta cilj bi bilo potemtakem mogoče realizirati samo z revolucionarnimi sredstvi. Te poti pa ni niti hotela niti ni mogla ubrati nobena od frakcij slovenskega narodnega gibanja. *Treba je bilo torej spremeniti program sam.*

Ko je 1861. leta slovensko vodstvo predalo Schmerlingu peticijo s slovenskimi zahtevami, je v njej govorilo o drobnih jezikovnih zahtevah glede šol in uradov ter povdarjalo zvestobo slovenskega naroda nedeljivi Avstriji. Vprašanje zedinjene Slovenije pa je postavilo samo v obliki predloga, da bi bilo v administrativnem oziru praktičneje, če bi bile slovenske dežele združene v *administrativno celoto*. Najprej je torej zedinjena Slovenija reducirana na administrativno vprašanje in še kot taka označena za pesem oddaljene bodočnosti. Kot edina realna točka slovenskega programa so potemtakem ostale — če izvzamemo zvestobo do Avstrije — jezikovne in splošne kulturne zahteve. S tem pa je konservativno vodstvo slovenskega narodnega gi-

banja spravilo narodno gibanje na teren, kjer ga je hotelo imeti: daleč od demokratičnih in revolucionarnih tendenc in v tesni zvezi s polfevdalno reakcijo.

Luka Jeran je kot ideolog slovenskega konservatizma tudi teoretično utemeljil tako stališče. Bistvo narodnosti je bila zanj vera, kajti vsi zunanji znaki narodnosti, jezik, kultura, itd., obstoje naposled samo za to, da se more izrazit versko čustvo ljudstva. Bog je zmešal ljudem jezike, da bi omejil njihov nupuh. Kdor torej zatira narodni jezik, slabi vero. Nasprotno pa zopet vse zahteve, ki presegajo okvire jezikovnih in kulturnih zahtev in ki slabe konservativni ter na katoliško cerkev oprti sistem, izpodkopujejo vero in so zato zmotne.

Razvoj političnih dogodkov pa je vendarle zahteval, da bi se slovenski program nekako konkretiziral. Julija 1865. leta je padel Schmerling. Monarhistična reakcija se je pripravljala za boj proti Prusiji in je hotela imeti zanesljivejšo oporo v vladi. Oblast je dobil eksponent konservativnega madžarskega plemstva Belcredi. Z njim je zopet oživila federalistična misel plemstva, ki je bila pokopana z Goluchowskim. Novi ministrski predsednik je potisnil v stran liberalno meščanstvo in vladal oprt na cerkev in veleposestnike. Da bi pridobil slovanske narode, je ugodil nekaterim njihovim jezikovnim zahtevam. Ker je nekaj takih drobtinic dobila tudi Kranjska, se je slovensko konservativno vodstvo takoj postavilo za Belcredija. Njegova vlada je bila obenem vlada priprave za vojno proti Prusiji in je zato tudi s te strani žela simpatije pri konservativnih plasteh slovanskih narodov, ki so videli v tem dejstvu jamstvo, da se velenemške tendence ne bodo mogle realizirati.

Pod takimi pogoji se je septembra 1865. leta vršila v Mariboru konferenca slovenskih prvakov, kjer je bil sklenjen tako zvani «mariborski vseslovenski program». Nastal je kot repek k Belcredijevi reakcionarni kronovinsko-federalistični politiki, naslanjajoč se na obstoječe fevdalne kronovine, ki so razkosavale slovenski narod. Da bi se Slovenci prilagodili tej politiki, so se v «mariborskem programu» prvaki oklenili — zgodovinskega prava. Staknili so nekje v zgodnjem novem veku neko «notranje-avstrijsko skupino», ki naj bi družila vse kronovine, kjer

prebivajo Slovenci. V kronovinah z narodnostno mešanim prebivalstvom naj bi bile narodnosti zakonsko zaščitene. Ustanovljene naj bi bile narodne kurije. S tem so prvaki iznašli kompromis med deželno in narodno avtonomijo ter se z njim tudi formalno poslovili od zedinjene Slovenije.

Pri «mariborskem programu» niso sodelovali samo konservativci, ampak tudi liberalci: dr. Vošnjak, dr. Razlag itd. Tu se je prvič popolnoma jasno pokazalo, da slovenskim liberalcem v praktični politiki ni prav nič drugega kazalo, kakor capljati za konservativnim Bleiweisom. Tudi zanje je veljalo, kar je veljalo za nemško meščanstvo: bili so nesposobni, da bi kar koli resnega napravili proti konservativnim desničarjem, ker je bila kmečka mizerija njihova zlata jama in ker so se bali revolucionarnih energij svojega lastnega ljudstva. Gospodarski pritisk nemškega meščanstva jih je gnal k obrambi in ker se niso mogli opreti na slovenske ljudske množice, so se oprli na konservativne desničarje in skupaj z njimi na polfevdalno monarhistično reakcijo. Razumljivo je tedaj, da so tudi 1865. leta hiteli skupaj s konservativci postavljati most do Belcredija. Nihče drug kakor liberallec dr. Vošnjak je zapisal v svojih «Spominih»:

«. . . Zedinjena Slovenija! To je tisti ideal, po katerem smo stremeli takrat in stremimo še tudi danes, saj človek mora imeti kak ideal, četudi ve, da ga ne doseže . . .» (str. 208).

Vse te načrte na zgodovinskem pravu je kakor papirnate hišice preobračal razvoj političnih dogodkov. Leta 1866. je Avstrija izgubila vojno proti Prusiji in Italiji. S tem porazom ni izgubila samo Benečije, ampak se je za vselej morala odreči svoji hegemoniji v Italiji in Nemčiji. Obvezala se je, da se ne bo vmešavala v notranje nemške razmere in v možnosti reorganizacije nemške zveze pod pruskim vodstvom. To leto je obenem datum nastanka nemškega imperija, ki je vedno bolj potiskal Avstrijo z evropskega odra.

V vojni 1866. leta je bila nedvomno vloga Avstrije izrazito reakcionarna, kajti namen vojne je bil, preprečiti zedinjenje Nemčije in Italije. Čeprav se je v obeh državah proces narodnega zedinjenja vršil od vrhov navzdol, je vendarle predstavljal napredek. Svojo pomoč reakciji so Slovenci naglo drago plačali.

To, kar so hoteli preprečiti, namreč okrepitev Nemčije, se je sedaj še mnogo hitreje zgodilo. Strah pred pruskim pritiskom je gnal Slovence k spremembi svoje politične smeri. Drug za drugim so se začeli odrekati «mariborskega programa». Znova je začelo zmagovati prirodno pravo:

«Pravega zagotovila in dejanskega napredka naše narodnosti ne bo — je pisal L. Svetec v «Novicah» — dokler vsi Slovenci ne bomo imeli enega deželnega zbora in skupne, našemu zboru odgovorne deželne vlade. Ker pa tega po historičnem pravu doseči ne moremo, je moj sklep: dajmo historiji in njenim izročilom slovo in primimo se odločno narodne ideje!»

To je pisal Svetec oktobra 1866. leta, tedaj, ko je pod pritiskom poraza na fronti pričela nevarno naraščati politična aktivnost ljudskih množic. Toda take radikalne izjave so ostale samo na papirju. Še več. Svetec teh svojih člankov o zgodovinskem in prirodnem pravu niti ni mogel dokončati v «Novicah», ker se jim je uprl Bleiweis s svojim konservativnim ožjim krogom. Toda eno je bilo gotovo: zgodovinsko pravo je doživelo polom, a prirodno pravo dejansko ni bilo sprejemljivo niti za konservativce niti za liberalce. Tako se je slovenska politika zopet znašla tam, kjer je bila: pri drobnih jezikovnih zahtevah.

Edini, ki je dosledno vztrajal na prirodnem pravu in že 1865. leta najodločneje kritiziral «mariborski program», je bil France Levstik. Toda o tem kasneje.

Za svojo pomoč reakciji 1866. leta pa so bili slovanski narodi še huje kaznovani. Poraz je spravil vladajoči avstrijski sistem v težaven položaj v zunanji in notranji politiki. Avstrija se je znašla obkrožena od utrjene Prusije z ostalimi nemškimi vazalnimi državami, mlade Italije in carske Rusije. Če je hotela ta oklep razbiti, je morala urediti svoje notranje odnose. Tu pa so po izgubljeni vojni oživela gibanja slovanskih narodov in Madžarov, ki so silila vladajoče kroge k odločitvi. Tako je bila znova obujena misel na dualizem, ki jo je že v Belcredijevem ministrstvu branil zunanji minister Beust. Bistvo dualizma je sporazum nemških vladajočih krogov z Madžari na račun slovanskih narodov. Razen tega je imela avstrijska reakcija za hrbtom še drugo misel, namreč da bi okrepila madžarske pol-

fevdalne veleposestniške elemente in iztrgala iz rok madžarske demokracije glavno orožje: boj za madžarsko svobodo. Vsaj deloma se ji je oboje posrečilo. Madžarska je postala kasneje glavni steber avstrijske reakcije. Tudi sicer je bila dualistična zgradba premeteno zasnovana. Majhno avtonomijo so dobili tudi Poljaki, ki so dobil oblast nad gališkimi Ukrajinci, in Hrvati, katerim so bili prepuščeni Srbi. Tako so držali Nemci na vajetih Poljake, a Poljaki Ukrajince, Madžari Hrvate, a Hrvati Srbe; čisto po pravilu «deli in vladaj», ki je bilo v Avstriji zares do skrajnosti izrabljeno. Z dualizmom se je torej zgodilo še nekaj mnogo slabšega od tistega, kar so 1848. leta Jelačićevi Slovani hoteli preprečiti. Razumljivo je, da je nemška in madžarska liberalna buržoazija dualizem z navdušenjem pozdravila, kajti gospodarska in politična hegemonija ji je bila sedaj zagotovljena.

Dualizem je dvignil viharen protest slovanskih narodov in tudi Italijanov, ki so se upravičeno bali, da bo prinesel s seboj poostren nemški odnosno madžarski pritisk z novimi metodami raznarodovanja. Za Slovence je bil dualizem še posebno hud udarec. Po izgubljeni vojni v Italiji 1866. leta je pripadlo Italiji okoli 40.000 Slovencev, z dualizmom pa je prišlo okoli 100.000 Slovencev pod madžarsko oblast. Pokrajinski razkosanosti se je torej pridružila še meddržavna razkosanost, ki je idejo zedinjene Slovenije še bolj potisnila v ozadje.

In vendar, ko je prišlo do glasovanja o Beustovem predlogu, je slovenska državnozborna delegacija pod vodstvom dr. Tomanca in Svetca, ki sta še v diskusiji nastopala proti dualizmu, nenadoma glasovala za dualizem. Ta nastop je vzbudil ogorčenje slovenskih ljudskih množic. Razgalila se je vsa oportunistična vsebina slovenske politike. Navzlic temu pa ta nastop ni bil presenetljiv. Kaj naj bi konservativna slovenska politika ukrenila v položaju, v kakršnem je bila? Obljubljene so bile večje deželne avtonomije, če bo sprejet dualizem. Vsa slovensko-politična linija od 1860. leta naprej pa ni bila nič drugega in spričo konservativnega vodstva niti ni mogla biti nič drugega kakor poganjanje za deželnimi avtonomijami, kajti zedinjena Slovenija je preveč spominjala na revolucijo. Ali je tedaj čudno,

če sta se Svetec in dr. Toman spričo brezizglednosti zedinjene Slovenije predala pohlevni iluziji, da bo nagrada za dualizem — deželna avtonomija poleg gorenjske železnice, ki je nakaterim prvakom napolnila žep? Toda pritisk od spodaj proti taki politiki je bil tako močan, da je za Beustovo decembrsko ustavo glasovala samo še manjšina slovenskih poslancev.

Dualizem pomeni za Slovence prelom, kajti ves njihov politični boj je odslej dobil nove oblike in nove ostrine. Dobo do dualizma bi mogli imenovati čitalniško, kajti čitalnice in podobne organizacije so bile glavna oblika slovenskega narodnega gibanja. Že sama ta oblika kaže, da se je narodno gibanje omejevalo na mesta in «jaro gospodo» po trgih in administrativnih središčih. Narodno gibanje se je odigravalo v malenkostnih tipično malomeščanskih bojih za pravice jezika v šolah in uradih, za tega ali onega birokrata, za ta ali oni dogodek, za univerzo v Ljubljani itd. Dualizem je izzval k večji politični aktivnosti ljudske množice, kajti centralizem, gospodarski pritisk nemškega kapitala in breme davkov, odškodnine in drugih dajatev so budili v delovnih množicah odpor, ki je moral dobiti svoj politični izraz. Aktivizacija teh množic je potisnila v ospredje liberalnejše elemente, ki so pod pritiskom množic nastopali z radikalnejšimi gesli. Iz takega razpoloženja so izšli veliki tabori, ki so se vršili po vsej Sloveniji in zares mobilizirali desettisoče ljudskih množic. Prvič v svoji zgodovini je postalo slovensko narodno gibanje stvar tako širokih množic. Že ta priliv kmečkih množic sam po sebi je bil dokaz, da stoji slovensko vprašanje pred novo etapo v svojem razvoju. Taborška akcija je zopet oživila geslo zedinjene Slovenije. Stotisoči slovenskih kmečkih množic so vlili v to parolo vse svoje želje in pričakovanja ter ji tako vrnili njeno revolucionarno vsebino.

Doba taborov pomeni triumf slovenskega liberalizma. Četudi ne nosi ta akcija pečata izključno liberalistične prireditve, je vendarle z vsem svojim potekom ugotovila popoln polom politike konservativnega vodstva. Tabori so proklamirali novo orientacijo slovenske politike, ki je bila izzvana z dualizmom, orientacijo na bratstvo južnoslovanskih narodov v skupnem boju proti nemško-madžarskemu pritisku. To je bil nedvomno velik

korak naprej v naši politiki, prvi poskus, da bi se slovensko narodno gibanje otreslo svojega reakcionarnega črno-žoltega «zaveznika». In v tem je največji pomen taborov.

Toda na tej politični liniji slovenski liberalci niso mogli več vztrajati, kajti «... vsekakor se je buržoaziji bati neumnosti množic, dokler ostanejo konservativne, in bati se ji je uvidevnosti množic, brž ko postanejo revolucionarne». Tabori so odkrili revolucionarno energijo, ki je bila nakopičena v slovenskih delovnih množicah, in globoko *socialno* vsebino njihove udeležbe v narodnem gibanju. Nadaljevanje taborske linije je torej nujno privedlo do položaja, v katerem bi se liberalci znašli na čelu *revolucionarne* akcije slovenskih množic. Toda era progresivnega liberalizma je bila v zatonu. Mednarodni dogodki so prav v tem času potisnili liberalizem na novo pot. Vsak poskus revolucionarne akcije ni bil samo tuj, marveč sovražen meščanskemu liberalizmu. Zato so tabori višek slovenskega liberalizma in obenem začetek njegovega poloma.

Oportunistična politika slovenskega konservativnega vodstva je našla doslednega in gorečega nasprotnika samo v Francetu Levstiku. V slovensko kulturno in politično življenje je vnesel Levstik duha ostre načelne kritike. «Kritika šele budi in kaže, kod je cesta v Atene», to je bilo Levstikovo geslo. S tem geslom se je vrgla v boj proti konservatizmu Bleiweisovega vodstva demokratična struja, ki se je okrepljena v ognju 1848. leta pojavila v slovenskem političnem življenju. Notranja nasprotja so se zaostrila.

Značilnost Levstikove borbe je bila v tem, da se je boril z vso odločnostjo tako proti glavnemu sovražniku slovenskega naroda, kakor proti oportunistu v lastnih vrstah, medtem ko so konservativni prvaki brezobzirno in grobo bili po domačih nasprotnikih, hkrati pa odpirali narodno fronto pritisku monarhistično-veleposestniške reakcije. Levstik se je zavedal, da je boj slovenskega naroda proti premočnemu sovražniku mogoč samo tedaj, če bo notranje močan. Njegove vrste pa je v prvi vrsti slabil ravno oportunizem. Konservativno vodstvo, svetovnonazorsko zvezano s cerkvijo, socialno-politično pa s polfevdalnim veleposestvom ter dinastijo, je bilo nesposobno, da bi realiziralo slo-

venski program. Zato je Levstik sem usmeril svoj *glavni politični udarec*. Boj, ki ga je pričel Levstik z «Napakami slovenskega pisanja» se je potem prenesel na konkreten teren, v čitalnice in slovensko politično časopisje, ter je z boji proti dualizmu in s tabori dosegel svoj višek.

Usmerjenost Levstikovega duha v življenjsko stvarnost nam razodeva Levstika kot bojevnika, ki utira pot napredku. *Boj za napredek je vselej zvezan s poudarjanjem stvarnosti, zakaj iz nje izhaja. Samo reakcija se izgublja v abstrakcijah, za katerimi skriva resnično stanje stvari.* Levstik je predstavnik in glasnik tistih meščansko-demokratskih revolucionarnih tendenc, ki so bile potlačene v porazu revolucije 1848. leta in so se sedaj v novi obliki, oprte na kmečke in delavske množice, izrazile v Levstikovem prizadevanju. In v tem smislu tvori Levstikovo literarno in splošno politično delo enoto. Tu kakor tam teži za popolno osamosvojitvijo slovenskega naroda.

Z «Naprejem» je 1863. leta Levstik ustvaril Slovincem prvi načelni politični list in v njem obudil program iz 1848. leta. Zedinjena Slovenija in demokracija sta bili rdeča nit vse Levstikove politike. Pri tem je bilo glede na ti dve načeli njegovo delo v teoriji in praksi dosledno in vselej zvezano z interesi slovenskih ljudskih množic. V tem dejstvu se kaže neka dvojnost njegove miselnosti. Izhajajoč iz kmeta, ki se je pehal na politični oder, je Levstik istočasno izražal nazore, ki so bili svojstveni evropskemu liberalizmu. Utiral je torej pot slovenskemu meščanskemu liberalizmu. Saj je na primer v 60ih letih očital slovenskemu meščanstvu, da ni napredno, da se premalo oprijemlje industrije, da ne uvaja novih strojev itd. Z zaničevanjem govori o teh «meželjnih», ki odirajo ljudstvo, toda niso v stanju, da bi napravili korak naprej v boju z nemškim kapitalom. Drugače tudi ni moglo biti. Kmečka demokratična misel se je mogla v tem času in naših razmerah utreti pot samo v okviru liberalizma. Tako se je zgodilo, da je bil nekaj časa Levstik voditelj in ideolog liberalne struje. Ko pa je razvoj potisnil liberalce k odkritemu paktiranju z reakcijo, tedaj se je Levstikova demokratična kmečka natura uprla. Razšel se je z liberalizmom. Po tem polomu mu je preostala samo ena pot, če je hotel ostati zvest

svojim načelom, pot s proletariatom, ki se je tedaj pojavil na evropski in slovenski politični pozornici. Toda za to pot je bil Levstik tedaj nesposoben ker je bil preveč zvezan z duhom liberalizma. Pa tudi zaostale slovenske razmere ga niso mogle izpodbuditi, da bi se razvijal v to smer. Zato se je zagrenjen in bolan sam izločil iz slovenskega političnega življenja. Vsekakor pa predstavlja Levstik v razdobju po letu 1860. najbistrejšo politično glavo, vrhunec slovenske demokratične misli.

Z «Naprejem» je Levstik razvil ideološko osnovo za boj proti konservativcem na vsej fronti. Izhajal je pri tem iz spoznanja o samobitnosti slovenskega naroda. Istočasno, ko je udaril proti oportunističnemu je zavrgel tudi vse iliristične in panslavistične sanjarije:

«Slovenci smo narod in zaradi književnega jezika se ne moremo, nečemo in tudi ne smemo iznebiti svoje narodnosti...» pravi v «Napreju» 1863. leta.

Prav zato torej, ker je bil Levstik resnično ljudski bojevnik, je moral izhajati iz nepotvorjenih ljudskih stremeljenj, iz slovenstva in iz demokracije. Panslavizem je bil pri Levstiku redko ponavljajoča se bolezen, kadar je za trenutek podlegel paniki zavoljo udarcev, ki jih je dobil slovenski narod. V bistvu pa mu je bil panslavizem tuj. Sprejemal in razvijal je tezo jugoslovanskega bratstva, toda tudi to na demokratičen način: kot svobodno zvezo južnoslovanskih narodov v boju proti narodnemu zatiranju.

Spopadi med Levstikom in konservativnim vodstvom so se do dogodkov v zvezi z dualizmom 1867. leta vršili na posameznih manjših vprašanjih, dasi je bilo že tedaj jasno, da gre tu za dve politični smeri, med katerima je ležal nepremostljiv prepad. Levstik je zbiral okoli sebe mlade ljudi, ki so ga 1864. leta v zanosu imenovali «slovenskega Spartaka». To leto je prvič prišlo do načelnejših nasprotij zaradi nemškega «Triglava», ki so ga hoteli prvaki izdajati, toda formalnega razkola še ni bilo. Ko pa je naslednje leto pričel v «Celovcu» izhajati Einspielerjev «Slovenec», okoli katerega so se zbrali demokratičnejši krogi, je priobčil Levstik v njem politične članke, ki so po načelnosti in ostrini svoje kritike popolnoma novo poglavje v naši politični

zgodovini. Levstikov ugled se je v teh letih silno povečal. S svojim delom je ustvarjal idejne in teoretične predpogoje za razvoj svobodomiselnih in demokratičnih strank.

Leta 1866. sta Levstik in Stritar izdala Prešerna. To je bilo v času, ko se je notranji boj v slovenskem narodnem gibanju bližal svojemu višku. Ta akcija je bila skoraj demonstracija. Levstik je z njo odkrito manifestiral svojo voljo, nadaljevati Prešernovo demokratično linijo v boju slovenskega naroda za svobodo.

Do definitivnega spopada je prišlo šele za dualizma. Po polomu, ki ga je doživela Bleiweisova politika, se je liberalna opozicija močno okrepila, ker so jo podprle ljudske množice. Narodni boj se je zaostрил tako v vrhovih kakor v množicah. V taki situaciji so liberalni «mladoslovenci» ustanovili «Slovenski narod», ki je postal Levstikova tribuna za boj proti konservativcem. Njegovo prizadevanje je šlo sedaj odkrito v smeri razkola. Konservativcem očita, da so s svojo politiko demoralizirali slovensko ljudstvo.

«... Vsa koristolovska politika naših poslancev — piše v «Slovenskem narodu» —, katera samo njim daje koristi, narodu pa seka rano za rano, nas je ponižala pred samim seboj, nas je blamirala pred vsem svetom, nas je pahnila tik do brezna pogube...»

V drugem članku pravi:

«... Ali nas vlada more spoštovati, ko smo taki strahopetni zajci? ... Kam pridemo s tem večnim trepetom, ki zavira vsako moško stopinjo naših voditeljev? V telo slovenske politike se je nabralo toliko gnoja, da mora tvor kmalu pokniti!»

To je bil odkrit poziv k razkolu, ki naj bi se izvršil v interesu slovenskega naroda. Tistim, ki so se razkola bali, je zapisal:

«... Ne bodi te strah sentimentalnega jadikovanja po zlati slogi, miru in spravi, po blagi edinosti; iz tega jadikovanja bomo slab kruh pekli...»

Taka politična taktika, usmerjena k razkolu, je bila tedaj edino pravilna. Priznavanje Bleiweisovega vodstva je tedaj pomenilo, držati roke navskriž.

«... Ko sila mine, mi se spet vzdignemo» — je pisal po Beustovi zmagi Luka Svetec in tako na drastičen način izrazil oportunistem konservativnega vodstva. Kdor se je torej hotel boriti z nasprotnikom, ki se je po sklenjenem dualizmu silno okreplil, je moral obračunati z oportunizmom na lastnih tleh.

«... Ali nas te tako bridke izkušnje še sedaj niso izučile», — je pisal Levstik v «Slovenskem narodu» — da je tudi v politiki ravni, po trdnih načelih modro premišljeni pot najboljši, ter da od njega ni smeti kreniti, ne na desno, ne na levo? . . .»

Da bi našel za to svojo politiko oporišča v ljudskih množicah, je dal Levstik iniciativo za narodne tabore, na katerih naj bi slovensko ljudstvo manifestiralo za revolucionarno geslo zedinjene Slovenije in s tem podčrtalo svojo pripravljenost za odločno borbo. Tabori so se res spremenili v orjaško revolucionarno manifestacijo narodne misli, toda sadove Levstikovega prizadevanja so poželi liberalci.

Doba taborov je doba najodločnejše Levstikove obrambe zedinjene Slovenije nasproti konservativnim prvakom. Tudi ti so sicer govorili na taborih, toda obenem so se jih bali. Praktično so že davno likvidirali z geslom zedinjene Slovenije ter so se definitivno oklenili deželne avtonomije. Toda Levstik se je zmotil, če je računal, da bodo njegovi liberalni zavezniki doslednejši. Tabori so okrepili njihove pozicije. Ko pa so stali na čelu slovenskega narodnega gibanja in je bilo treba zahteve, ki so jih postavili tabori, realizirati, se je razgalila vsa njihova oportunistična natura. Ko je bilo treba prevzeti odgovornost za odločen nastop, ko so množice manifestirale svojo pripravljenost za boj v krvavih spopadih z nemškutarji in celo orožniki, tedaj so se zbali in se pričeli bližati konservativnim vrhovom ter jeli oznanjati zloglasno *slogo* in *sporazum*.

To umazano breznačelnost je Levstik napadel v svojem satiričnem listu «Pavlihi». Prinesel je karikaturu liberalnega prvaka Zarnika med dvema stoloma, ki je izredno jasno podčrtala brezprincipnost slovenskega liberalizma. A v satirični pesnitvi «Molčimo» pravi:

«Vse kar se po Kranjski deželi godi,
Molčimo!

obvarovala «sveto privatno lastnino». Vsaka revolucionarna akcija je bila sovražna njenemu obstoju, ker je nujno pretresla temelje, na katerih je bila zgrajena liberalno-meščanska Evropa. Liberalno meščanstvo je s tem prenehalo biti nosilec napredka.

Val teh družbenih sprememb je prišel tudi k nam. Že v sredi 60ih let se pojavljajo pri nas delavske organizacije in 1870. leta jih «Novice» že ostro napadajo. Nepovoljno se izraža o njih tudi «Slovenski narod». V taborski akciji so poleg kmetov nastopali tudi slovenski delavci in prav ta nevšečna kmečko-delavska družba je silila liberalce k slogi in opuščanju revolucionarnega gesla zedinjene Slovenije. Zato predstavlja Levstikov zlom hkrati začetek pregrupacije gibalnih sil slovenskega narodnega gibanja.

Z nemško-francosko vojno 1870. leta se je vloga Avstrije bistveno izpremenila. Če je prej še del avstrijske reakcije gojil idejo maščevanja nasproti Prusiji, je sedaj, po pruski zmagi, ta ideja izgubila vsako oporišče. Nasprotno, zamenjala jo je politika vse tesnejšega zavezništva, *toda zavezništva pod pruskim vodstvom*. Položaj se je torej obrnil: Avstrija je izgubila svoj dominantni položaj v srednji Evropi in postala nemška predstraža na vhodu. Avstrijska «ječa narodov» je postala most za prodiranje nemških teženj proti vzhodu in kolikor globlje se je Nemčija pomikala v imperializem, tem tesnejša je morala biti avstrijsko-nemška zveza. Vzdržanje nemške hegemonije v Avstriji je bil tedaj problem, na katerem je bila zainteresirana tudi Nemčija. To je Bismarck tudi jasno povedal:

«. . . Avstrijski Nемеc upravičeno stremi po političnem vodstvu in bo čuval interese germanstva na vzhodu, če bo kot vmesni člen med germanstvom in slovanstvom preprečil njun medsebojni spopad . . .» (Po R. Charmatz: Oesterreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907 — II., str. 65.)

Velenemške tendence so se okrepile in z njimi liberalno meščanstvo. Od 1867. leta dalje pa do Taaffeja so imeli nemški liberalci s kratkimi presledki v rokah vlado in nobena veleposestniška vlada se ni mogla dalj časa obdržati. Vse te vlade so se trudile, da bi z vsemi sredstvi utrdile nemško hegemonijo, zato jih spremljajo germanizacija, pritisk nemškega kapitala,

absolutizem in gospodarsko izžemanje zatiranih narodov. Liberalni voditelj Plener je to stremljenje tudi «teoretično» objasnili:

«. . . Zahteva absolutne enakopravnosti je zmota, ker v življenju posameznika in narodov ni absolutne enakosti, in nemške narodnosti v Avstriji morajo sprejeti v interesu avstrijske države neko mero, ne rečem podrejenosti, ampak priznanja izvršivših se nacionalnih dejstev.» (Po dr. J. Prijatelj: «J. Kernik, njega delo in doba», str. 105.)

Jasno je bilo, da se s prusko zmago pričenja novo razdobje avstrijske zgodovine. Avstrija je pričela segati po Balkanu. Ko se je 1878. leta zunanji minister Andrassy vrnil z berlinskega kongresa, na katerem je Avstrija dobila pravico do okupiranja Bosne in Hercegovine, je dejal cesarju Francu Jožefu I., da so sedaj Avstriji vrata na Solun odprta. Isto leto je bila Bosna in Hercegovina okupirana. Naslednje leto je bil dogovorjen med Avstrijo in Nemčijo pakt o medsebojni pomoči proti Rusiji, a 1882. leta je bila v vsej tišini sklenjena «trozveza» Nemčija—Avstrija—Italija, ki je bila naperjena proti Angliji in Franciji.

Vsi ti dogodki so morali poučiti slovanske narode, da je era, v kateri je liberalno meščanstvo oznanjalo idejo nacionalnih držav, dokončno minila. Avstrijska liberalna buržoazija je v bloku z veleposestniki postala glavni sovražnik svobode zatiranih narodov in je z okupacijo Bosne odkrito prešla k politiki narodnega zatiranja. Politika slovanskih narodov je torej zopet zamudila čas. Sovražnik je postal močnejši in nasilnejši.

Ta nova dunajska politika je seveda zbudila odpor pri zatiranih narodih, v katerem so že sodelovale množice delavcev in kmetov, četudi so stale še pod političnim vplivom in vodstvom liberalizma. Tak je bil zlasti položaj na Češkem, kjer so liberalni «mladočehi» stali na čelu velike ljudske akcije, dokler se niso ustrašili lastnih množic in sklenili kompromis z isto reakcijo, s katero so bili povezani konservativni «staročehi».

Podobno je bilo pri nas. Nevarnosti, ki je nastala po pruski zmagi, so se slovenski voditelji dobro zavedali. Toda, kako najti pot iz stiske? Nobena od obeh vodilnih frakcij slovenskega narodnega gibanja ni mogla odgovoriti na to vprašanje. Zato pa so se znova razširile panslavistične sanjarije in iluzije o južno-

slovanski skupnosti. 1870. leta je bil v Ljubljani slovensko-hrvaški kongres, kjer je bil sklenjen tako zvani «ljubljski južnoslovanski program», toda razen splošne manifestacije južnoslovanskega bratstva ni bilo ukrenjeno nič konkretnega. Najsi bo zedinjena Slovenija ali južnoslovanska skupnost — vselej se je kolo ustavilo ob glavnem vprašanju: *kako, po kakšni poti je mogoče doseči ta cilj?*

Odgovor so dali 1875. leta balkanski narodi. V Bosni in Hercegovini ter nato v Bolgariji je prišlo do revolucionarne vstaje proti turškemu gospodstvu, v katero sta se vmešali tudi Srbija in Črna gora, tako da se je znašel v revolucionarnem ognju ves Balkan. Ta boj je bil nedvomno progresiven, ker je na eni strani rušil gnili turški fevdalni sistem, na drugi strani pa zapiral pot osvajalnim težnjam Nemčije in Avstro-Ogrske proti Balkanu. Avstrijski Slovani, med njimi tudi Slovenci, so obsipali ta boj s platoničnimi simpatijami, toda ko je Avstrija 1878. leta zasedla Bosno in Hercegovino, se ni dvignila niti ena roka slovenskega vodilnega politika k protestu. Nasprotno, okupacijo so pozdravili, češ zdaj nas bo več Slovanov v Avstriji. Očitno je potemtakem, da rešitev slovenskega narodnega vprašanja *na revolucionarni način* v nobenem slučaju ni prišla v poštev niti za liberalno še manj seveda za konservativno frakcijo našega narodnega gibanja, čeprav je bila to sploh edina pot. Spričo tega je jasno, da je obema slovenskima političnima frakcijama, konservativcem in liberalcem, preostala samo oportunistična linija tako zvane «realne politike», drobtinčarstva. Konservativci so se spojili s skrajno reakcionarno avstrijsko državnopravno stranko, ki je branila interese veleposestnikov in cerkve ter zagrizeno sovražila vsak napredek. Liberalci pa so omahovali sem in tja, toda v bistvenih vprašanjih so obviseli na repu konservativcev. Glavno vprašanje pri Slovencih je bilo narodno vprašanje, a prav v tem vprašanju ni bilo razlike med liberalci in konservativci. Oboji so bredli po enakem oportunizmu. Pod takimi pogoji se seveda liberalizem v slovenskih množicah ni mogel ukoreniniti. Kramarstvu v gospodarstvu je odgovarjalo kramarstvo v politiki, parvenijska lakomnost, požrešnost in brezobzirnost v gospodarstvu, ki je izolirala liberalno meščanstvo od delovnega

ljudstva, je dobila politični izraz v obliki parvenijske zagrizenosti, ozkosti obzorij, nizkotnosti, pritlikavosti in politikanstvu. To meščanstvo je dalo politike nizke ravni in v svoji zaostalosti in nizkogrudnosti je poteptalo celo ljudi, ki so njemu samemu odpirali obzorja. Dr. Tuma je bil v svojem začetnem političnem delovanju morda najbolj daljnosežen ideolog tega meščanstva, ki pa ga je odvrгло, ker je prestopil njegova obzorja in ker je zahteval od njega, naj se bori za svoje lastne interese. Dvajset let dejanskega slogaštva je prineslo zato Slovincem samo poraze in ponižanja.

Medtem pa je preživljalo slovensko kmetiško in delavsko ljudstvo težke čase. «Grozovito socialno vprašanje» je res z vso ostrino trkalo na vrata. Gospodarski krizi 1873. leta je sledila konjunktura, ki je silno okrepila gospodarsko aktivnost meščanstva. Položaj kmetov pa se ni popravil. Ameriško žito, ki je pričelo preplavljati Evropo, je potisnilo zlasti srednjeevropsko agrarno produkcijo v težak položaj. Bedo kmečkih slojev so izrabili tuji in domači oderuhi. Denar so posojali s 30—50% letnih obresti, ter poleg tega pobirali še postranske obresti v poljskih pridelkih. 1875. leta je napisal Kersnik v «Slovenskem narodu» članek, kjer pravi, da prihaja po 20 dražbenih zadev na dan. A 1879. leta je pisal «Slovenski narod», da ni zemlje v Evropi, ki bi bila tako v rokah oderuhov kakor so slovenske dežele. Pridružile so se še specifične oblike narodnega zatiranja s prodiranjem tujega kapitala, ki je izžemal zemljo, z davki in drugimi državnimi dajatvami, z dragim birokratskim aparatom itd. Zato je na primer 80% vseh dražb na Štajerskem odpadlo na Slovence.

Ta beda kmečkega ljudstva, ki ga je v desetih in desetih tisočih pognala v Ameriko, v Nemčijo in v Severno Afriko, po vsem svetu, pa je obenem postala izhodišče za obogatitev «jare gospode», slovenskih «kraljev na Betajnovi», slovenskega meščanstva. Šele v tej dobi so Slovenci na račun propadlih kmečkih množic pričeli dobivati moderno buržoazijo. Pod geslom «svoji k svojim», ki ga je dalo konservativno liberalno vodstvo slovenskega narodnega gibanja, so se stekali prigarani groši kmeta in malega človeka v roke domačemu ode-

ruhu, ki je bil včasih veleposestnik, včasih advokat, včasih tudi trgovec ali gruntar. Na dražbah so slovenska posestva zlasti na Štajerskem prihajala včasih v nemške roke, velikokrat pa so se jih polastili domači «kralji na Betajnovi».

Da bi moglo uspešneje konkurirati z nemškim kapitalom, je prešlo slovensko liberalno meščanstvo k modernejšim oblikam eksploatacije. Pod Vošnjakovim vodstvom je pričelo organizirati hranilnice in posojilnice, ki so zbirale kapital za gospodarsko aktivnost liberalnega meščanstva. «Če umejo nasprotniki delati kapitale iz naše beračije — je pisal 1883. leta A. Koder v «Slovenskem narodu» — zakaj bi jih mi ne mogli.» To je bilo torej pravo ozadje zadružne akcije na prvi etapi, ki se bistveno razlikuje od kasnejše Krekove.

Tretji vir slovenskega kapitala je bilo davčno zakupništvo. V svojem delu «Iz mojih spominov» pravi o tem Fr. Šuklje:

«. . . Suho dejstvo je bilo, da so skoraj vsa velika premoženja, ki so se v siromašni deželi bila nakupičila v *slovenskih* rokah, nastala več ali manj iz «ibljatarstva». Naši slovenski kapitalisti so bili davčni *zakupniki*. Imena Kalister, Goriup, Hozhevar in dolga vrsta drugih potrjujejo istinitost te trditve. Interes takih zakupnikov se seveda ni mogel strinjati niti z interesom deželnega zaklada niti s koristmi konsumentov . . .» (Str. 147, II.)

Narodna ideja je torej postala samo še sredstvo za gospodarsko okrepitev slovenskega meščanstva. Odtod slogaštvo, breznačelnost, politikantstvo, ki je tako značilno za teh dvajset let po utrditvi dualizma, ko konservativno-liberalno vodstvo ni imelo resnega nasprotnika. Na to dejstvo je mislil A. Tomšič, urednik «Slovenskega naroda», ko je 1869. leta pisal Levstiku:

«. . . Ako govorimo o naši stranki, je to velika iluzija, kajti naše stranke ni, kakor sploh na Slovenskem ni nobene stranke, pa tudi nobene celote, ampak pri najboljih ljudeh nekoliko megljenih želj, pri drugih pa *lumparija ali apatija!* . . . Bolje je, da nas tepe tujec ali potujčenec, kakor da bi domači lumpje molzli izstradano narodno kravo . . .» (Po J. Logar: «Levstik v boju s prvaki», Levstikov zbornik, str. 225.)

V «Dunajskih sonetih», ki predstavljajo najborbenejši del Stritarjevega udejstvovanja, je pesnik s pekočo satiro ožigosal vlogo narodnih prvakov, ko pravi ljudstvu:

«Kako ti z blagom gospodari
Ta zarod samopriden in nesramen,
Ki prid le in dobiček mu je mari!
Ti prosiš kruha, — on ti daje kamen!
Kaj te še dosti ne slepari?
Bog te odreši tega zlega — amen.»

In dalje:

«Ko vrže vlada kako jim «koncesijo»
Huj! zbirajo okoli nje se kavke
ter tiho v lepi složnosti dele si jo
In ljudstvo! Kake imaš ti opravke?
Ti stradaš, moliš, hodiš za procesijo,
Ti vpiješ Slava! — ter plačuješ davke!»

Iz tega koristoslovstva izhaja oportunistem:

«Oj, vi politiki visoki, slavni!
Kako izborno posel svoj umejete!
V skleparnji na prsih gumbe štejete:
Pójmó — ne pójmó — pójmó v zbor državni.»

In dalje:

«Ti praznouho zajčje trepetunstvo!
Beseda krepka ti iz ust ne pade,
Predevaš sklepe, kakor mačka mlade,
Prokleta ti vsestransko omahunstvo.»

V «Dunajskih sonetih» se je Stritar povzpел do svojega viška. Že v naslednjih letih je pod vplivom «grozovitega socialnega vprašanja» ta bojevitost skopnela kakor spomladanski sneg in Stritar je pristal v varnem zavetju oportunističnega liberalnih prvakov.

1877. leta celo «Slovenec» ogorčeno piše o koristolovcih v slovenskem narodnem gibanju:

«. . . Tem ljudem je edinole za «kšeft», za zaslužek . . . Nobene idealnosti, nobene žrtve, nobenega domoljubja ne poznajo, izdali bi domovino, zatajili svojo narodnost, zatajili očeta in mater, zatajili celo vero, vse za denar . . .»

In tudi sodobnik Šuklje piše v «Spominih»:

«. . . Posebno se je moglo očitati temu gibanju (narodnemu, op. Sper.), da je poleg njega vendar po vsej Sloveniji, zlasti na Notranjskem in Dolenjskem, bujno cvetelo oderuštvo. Pač se je s ponosom poudarjala narodna zavednost kremenitih Notranjcev, ali dejstvo je bilo, da so najglasnejši «narodni» klicarji v narodni borbi prepogostoma bili izsesovalci onih rojakov, ki so jih hoteli rešiti tujega jarma . . .» (Str. 19, III.)

Očitno je potemtakem, da liberalno meščanstvo ni imelo več pravice nastopati v imenu slovenskega naroda, kajti njegovi interesi so prišli v nasprotje z interesi narodne celote. Vsa njegova praktična politika je bila oportunistična in je ščitila njegove razredne interese, ideološko pa se je izgubljala v neki novi obliki reakcionarne panslavizma. Tega se je oprijemal preplašeni malomeščan, ki se je znašel pred ogromnim socialnim gibanjem v Evropi in ki mu je to gibanje z ognjenimi barvami pričaralo v fantaziji pošast krvave revolucije. Slovanstvo, slovanska zaostalost naj bi rešila Slovence pred to socialno nevarnostjo.

«Gospoda več ne bodi ne trpina,
človeštvo ena bode naj družina,
rešitelj svetu bode naj Slovan!»

je pel ideolog tega panslavizma, Josip Stritar.

Boj, ki se je sedaj odigraval v slovenskih političnih vrhovih, torej ni več izhajal iz temeljnega vprašanja, *kako, po kakšni poti* doseči neodvisnost slovenskega naroda in zedinjeno Slovenijo, ki je bila deifinitivno pokopana, ampak se je bil samo zavoljo ozkih interesov obeh vodilnih političnih strank, od katerih so pri liberalni prišli do izraza predvsem interesi mlade industrijske in trgovske buržoazije, pri konservativni pa veleposestvo, vaška buržoazija in cerkev.

Šukljetu so zelo — in upravičeno — zamerili zavoljo njegove elastične politike na Kranjskem. Toda v bistvu je šel le do

zadnje konsekvence, ki je preostala slovenskemu liberalizmu. Breznačelni oportunizem slovenskega liberalizma je dobil svojo končno obliko, ko je Šuklje pričel snovati svojo vladno stranko. To je bila spricho politične smeri slovenskega liberalizma edina možnost, da postane politični faktor. Saj se v bistvu tudi «radikalna» struja Tavčarja in Hribarja ni razlikovala od Šukljeta, dasi je nekaj časa bila boj proti Šukljetu. Osamljena, kot je bila — zlasti potem, ko je volivni sistem postopno zajemal vedno širše plasti ljudstva — je tudi radikalna grupa padla na Šukljetovo linijo, ko se je za nekaj drobtinic zvezala z nemškimi veleposestniki v deželnem zboru. To je bil naraven konec liberalizma, kakor je nekoliko prej tudi konservativna struja končala v skrajno reakcionarni državnopravni stranki, ki je imela v svojem programu med drugim tudi enotnost države in nedotakljivost kronovin. Zedinjena Slovenija je bila torej pri obeh frakcijah dokončno položena «ad acta». Nekdanji liberalni voditelj Šuklje je bil torej zelo iskren — in to ga je vedno odlikovalo nasproti «pobeljenim grobovom», ki so skrivali svoje resnične nazore, — ko je zapisal v svojih «Spominih» tole priznanje:

«. . . S tako zvano «narodno avtonomijo» se namreč nikoli nisem mogel sprijazniti, ker se je nisem mogel predstaviti v praksi. Ni mi bilo mogoče *konkretizirati* tega pojma v avstrijski državnosti, vsled tega sem od nekdanj zagovarjal deželno avtonomijo, združeno s posebnim zakonom o varstvu manjšin . . .» (Str. 196.)

Šuklje točno označuje oportunizem slovenske politike:

«. . . Ker večjih uspehov (t. j. v državnem zboru na Dunaju — op. Sper.) nismo mogli doseči, smo se tembolj poprijeli narodnega «drobiža», ter zlasti pri uradniških imenovanjih skušali pomnožiti vrste narodnih uradnikov . . .» (Str. 151.)

Tudi glede rezultatov take politike Šuklje nehote očitno priznava:

«. . . Osovraženi smo bili in prezirani, naravnost zaničevani, sleherna vlada nas je imela le za nadlogo, nobena za podporo, celo naše delo v centralnem parlamentu je obstojalo v tožbah in jadikovanju zaradi neizvršene narodne enakoprav-

nosti. *Boj za jezik*, v njem se je izčrpala naša politika, pri tem pa smo popolnoma prezirali, da se s čudovito naglico razširja gospodarski propad našega ljudstva ter da je njegovo osiromašenje mnogo nevarnejši sovražnik slovenskemu narodu, nego «Laibacher Tagblatt», Dežman in Schrey in vsi birokratje počeni od Kalteneggerja doli do zadnjega nemškutarskega davčnega praktikanta.» (Istotam, str. 123.)

Šuklje je s tem zgrabil problem na pravem koncu. Ves jezikovni in kulturni boj je zaman pri vsakem narodu, tembolj pa pri narodu, ki je zaostal in gospodarsko slaboten, če ta boj ne izhaja iz temeljne zahteve: *iz zahteve po neodvisnosti naroda in njegovega zedinjenja s pravico do svoje lastne države*. Toda tak boj bi mogla voditi samo revolucionarna demokratična stranka. Te pa pri Slovencih ni bilo, ker je slovensko meščanstvo zaradi slovenske zaostalosti postalo družbeno-gospodarski in politični faktor šele tedaj, ko je po svoji splošni družbeni vlogi že postalo reakcionarno.

Toda revolucionarne energije, ki so se razvijale v nedrih slovenskega delovnega ljudstva so morali priti in so tudi prišle do izraza. Pojavile so se v obliki demokratične opozicije v obeh taborih in razmaha delavskega gibanja. Masarykovci, radikalna mladina in «preporodovci» v svbodomiselnem, Krek in krščanski socialisti v konservativnem taboru ter mlada socialna demokracija, to so novi pojavi, ki so oznanjevali tudi novo postavljanje narodnega vprašanja. In na pragu našega stoletja je bilo sem prenešeno težišče in bistvo našega narodnega gibanja.

Kakšen je bil torej splošni politični položaj Slovencev v svetu in v Avstriji po revoluciji 1848. leta?

Reakcija se je predvsem zbirala okoli veleposestniško-monarhističnih vladajočih krogov carske Rusije in cesarske Avstrije.

Tem reakcionarnim silam je bila nevarna vsaka progresivnejša akcija, torej tudi osvobodilni boj katerega koli naroda, ker je kot meščansko-demokratično gibanje že po svoji naravi rušilo ostanke fevdalne družbe. Okoli tega reakcionarnega središča se je zbralo vse, kar je bilo na en ali drug način vezano na preživelih fevdalni sistem (plemstvo, visoka cerkvena hierarhija, monarhi različnih stopenj, mračnjaki vseh vrst, oderuhi itd.).

Na drugi strani je bila visoko kapitalistično razvita Anglija, ki je bila po svojem socialno ekonomskem sistemu že preveč vezana na narodno zatiranje kolonij in Irske, da bi se mogla vnemati za osvobodilno gibanje zatiranih evropskih narodov. Poleg nje je bila Francija, ki je 1848. leta postala republika zato, da je kmalu postala plen avanturistične politike Napoleona III., ki je sistematično gazil načela narodnih pravic, kakor jih je postavila francoska revolucija. Dušil je narodno osvobodilna gibanja v Italiji, v Mehiki in drugod.

V politiki teh dveh držav se je jasno odražalo novo stališče meščanstva do narodnega vprašanja. Kakor na vseh področjih se tudi tu vidi, da je postajal kapitalizem že reakcionarna sila, torej ovira svobodnega razvoja narodov in njihovega boja za osvoboditev.

Na tretji strani pa so bili dolgotrajni krvavi in nekrvavi naporji nemškega, irskega, italijanskega in poljskega naroda za zedinjenje in osvoboditev, ki so priklenili nase vse progresivne sile in so bili središče progressa. Kakor na dlani se vidi v teh bojih sprememba v razvoju tedanje družbe. Medtem ko meščanstvo kot celota zapušča revolucionarne vrste narodno-osvobodilnih gibanj, se kaže vedno ožja zveza med njimi in med jedva se pojavljajočim delavskim gibanjem. Poljski narodni revolucionar in legendarni junak Dombrovski pade 1871. leta na pariških barikadah ob strani pariških delavcev. Dasi po svojem družbenem bistvu meščansko-demokratsko, se torej narodno osvobodilno gibanje zopet naslanja na progresivne tokove v družbeni strukturi.

Podobno razdelitev sil imamo tudi znotraj Avstrije. Po zlomu revolucije 1848. leta je fevdalna reakcija znova prevladala. Toda njena moč kljub temu ni bila več ista kakor nekdanj. Poleg nje se je dvignilo liberalno meščanstvo, ki je prevzelo vodstvo v gospodarstvu. Prva desetletja druge polovice XIX. stoletja so v Avstriji značilna po tem, da je bila glavna vsebina političnega boja borba med fevdalnimi veleposestniki, ki jih je revolucija oslabil, in nemškim liberalnim meščanstvom, ki ga je revolucija okrepila, za pozicije v državnem aparatu, za delež pri oblasti.

Ta boj pa je imel nekatere specifične črte, ki izhajajo prav iz mnogonacionalnega značaja Avstrije. V eni točki sta se dva razreda, kakor smo že preje videli, vendarle ujemala: da sta oba čutila v narodnih gibanjih zatiranih avstrijskih narodov sovražnika. Polfevdalni veleposestniki in vsa z njimi zvezana reakcija je videla v teh gibanjih nevarnost za svojo oblast in oporo liberalno-meščanskih stremljenj. Liberalno nemško meščanstvo pa je v njih videlo tekmece v boju za gospodarsko in politično hegemonijo v državi in pa nevarnost za notranji trg, za vire surovin in delovnih ter vojaških sil.

Ko se je proti koncu XIX. stoletja pojavil v Avstriji tudi delavski razred kot samostojen politični faktor, se je nasprotje med obema vladajočima nemškima grupacijama na eni in zatiranimi narodi na drugi strani tembolj zaostriilo.

Na katere zaveznike in kakšne posredne ali neposredne rezerve je tedaj moglo računati slovensko narodno gibanje v Avstriji in izven nje?

Očitno je, da Slovenci tudi v tej dobi niso mogli ničesar pričakovati niti od carske Rusije, niti od avstrijske monarhije, ki sta stali na čelu reakcije. Tako *panslavizem*, ki se je opiral na Rusijo, kakor *avstrijakantstvo*, ki je vzdrževalo reakcijo v srednji Evropi, sta bili dve objektivno reakcionarni ideologiji, ki sta pač samo utrjevali pozicije reakcije in nanašali s tem največjo škodo narodnim gibanjem.

Videli smo dalje, da je bil tudi nemški meščanski liberalizem sovražnik narodnih gibanj zatiranih avstrijskih narodov, ker je postal obenem tudi socialno reakcionaren. Samo z revolucionarnim bojem na dve fronti, proti veleposestniški reakciji in nemškemu liberalizmu, toda izkoriščujoč nasprotje med obema, bi si torej Slovenci mogli izbojevati svobodo. Zaveznik, na katerega bi Slovenci v tem času lahko računali, je bilo avstrijsko delavsko gibanje in demokratično stremljenje ljudskih množic vseh narodov v Avstriji. Kolikor več demokracije, toliko več narodne svobode! To je eden od temeljnih načel resnično ljudske politike.

S tem, da so sodelovali z reakcijo, so Slovenci ovirali razvoj družbenih produktivnih sil v Avstriji, s čimer so zavirali svoj

lastni razvoj in s tem slabili svojo lastno odporno moč. Drob-
tinčarska, kramarska politika, ki so jo vodili Slovenci v teh
časih, je globoko demoralizirala široke plasti slovenskega ljud-
stva, a v prvi vrsti slovensko inteligenco in mestne sloje sploh.
In če danes tarnajo nad negibnostjo in mrtvilom slovenske in-
teligence, če s prstom kažejo na take zoprne lastnosti, svoj-
stvene Slovincem, kakor je na primer hlapčevstvo, neborbenost,
hitra resignacija v boju itd., tedaj je vse to v veliki meri prav
posledica te tako zване «realne» politike.

Pri «realni» politiki je kajpak moral trpeti tudi že itak siro-
mašni narodni program. Od gesla «Zedinjena Slovenija v okviru
Avstrije» je naša politika v teh časih prešla k principu kronovin-
ske avtonomije, da bi se na ta način kolikor mogoče približala
fevdalno reakcionarnemu taboru. In to je ostalo bistvo sloven-
ske politike vse do svetovne vojne.

Tudi tedaj so v opravičevanje svoje «realne» politike
prvaki skušali navajati argument naše številčne inferiornosti,
toda če kje, tedaj prav gotovo tam, kjer je treba izbirati med
napredkom in reakcijo, številčna inferiornost ne igra prav no-
bene vloge. Narobe, socialno progresivni pokreti so bili vselej v
zgodovini zavezniki zatiranih narodov. Tu lahko zlasti citiramo
dr. Beneša, ki je nedvoumno povedal, v čem leži «skrivnost»
uspeha v borbi naroda za svobodo:

«. . . Narodu nikoli ne škodujejo dejanja, ki izvirajo iz
smelosti, moralične moči in poštenosti, iz neposrednosti in zna-
čajne politike in katerih edini cilj je služba narodu, celo tedaj
ne, če ne dosežejo nobenega otipljivega, takojšnjega uspeha . . .»

Za tako politiko pa je bila treba resnično demokratične
revolucionarne stranke. Toda isti družbeni razvoj, ki je potisnil
evropsko meščanstvo v tabor narodnega zatiranja, se je izvršil
tudi pri nas.

V Jurčičevega «Tugomerja» je vstavil France Levstik tudi
tele krepke besede:

Trd bodi, neizprosen, mož jeklen,
kadar braniti je časti in pravdo
narodu in jeziku svojemu!

Bivši liberalni voditelj Šuklje pa pravi v svojih «Spominih»:
« . . . Suho dejstvo je, da poslanec kaj večjega doseže le kot pristaš vladne stranke . . . radi tega sem kot star izkušen parlamentarec uverjen, da mora biti končni cilj vsake opozicije, postati prej ali slej del vladne stranke . . . » (Str.7 .)

Med prvo in drugo izjavo ležita dve, tri desetletja razvoja slovenskega liberalizma, v katerih je popolnoma izgubil svojo progresivnost, se popolnoma diskreditiral v ljudskih množicah in postal nesposoben, da bi vodil slovenski narodni boj. Prav tako torej, kakor je pred njim doživela polom politika konservativnih vrhov. Nove sile so se morale pojaviti, da bi se mogel zmagovito dobojevati boj slovenskega naroda. Če je bila prva etapa diferenciacije slovenskega narodnega gibanja etapa odcepitve meščanskih liberalcev od konservativnega vodečega tabora, je predstavljala druga etapa oddaljevanje delavsko-kmečkega elementa od meščansko-veleposestniškega vodstva v obeh strankah, kar je sprožilo silen zamah demokratičnega gibanja na pragu v naše stoletje. Sem je prešlo težišče našega narodnega gibanja, ki stopa s tem v svoje drugo razdobje.

6. poglavje

Slovenci v imperialističnem obroču

Imperialistični pojavi, ki so se v odločilnejši meri pričeli kazati ob prelomu XIX. v XX. stoletje, so bistveno spremenili tudi položaj in politično življenje slovenskega naroda. Vsa nasprotja na slovenskem ozemlju — notranja in zunanja — so se zaostrila do one skrajnosti, ko postane njihova rešitev neposredno nujna.

Bistvo imperializma se da izraziti v petih točkah:

1.) Svobodno konkurenco so nadomestili *monopoli*. Razvoj kartelov, trustov, koncernov itd. je dosegel tako stopnjo, da vso veliko svetovno industrijo kontrolira peščica monopolističnih središč. Konkurenca je s tem dobila orjaške okvire, kajti nasproti si ne stoje več neštevilni posamezni proizvajalci, marveč gigant-ske monopolistične organizacije, ki imajo za seboj vso gospodar-sko, politično in vojaško moč svoje države.

2.) Orjaška koncentracija kapitala, ki je značilna za mono-polizem v gospodarstvu, je postala izhodišče *finančnega kapi-tala*, ki si je podredil industrijski in bančniški kapital ter dirigira industrijo, banke in vse gospodarsko življenje. Lastniki tega kapitala, tako zvana finančna oligarhija, so postali glavni čini-telji v gospodarstvu in tudi v politiki.

3.) Finančnemu kapitalu so postali okviri posameznih držav preozki, da bi mogel razviti vso svojo aktivnost. Ne več izvoz blaga, marveč *izvoz kapitala* postaja značilnost tega razdobja. Ves svet postaja na ta način gospodarsko in politično vedno bolj povezan, zato pa postaja tudi vsak njegov del vedno bolj občut-ljiv za spremembe na katerem koli koncu sveta.

4.) Na tej podlagi se razvija silovit *gospodarski boj* posa-meznih monopolističnih skupin, za trge, za sfere gospodarskega vpliva in izvoz kapitala, za ležišča surovin itd.

5.) Vsa ta gospodarska nasprotja najdejo svoj izraz tudi v obliki političnih bojev. Boj za *teritorialno razdelitev sveta* je zato najbolj značilen znak imperializma. Toda svet je že razdeljen, zato je sleherno ped zemlje mogoče iztrgati samo iz tujih rok. Tako se po vseh vojnah in vseh spopadih vedno znova pojavlja težnja po *novi* razdelitvi sveta in prav to dejstvo silovito zaostruje mednarodni položaj in žene k novim vojnjam. Tendence, ki izvirajo iz imperializma predstavljajo konec znanih gesel o svobodi narodov, ki jih je proglasilo meščanstvo v svoji mladi revolucionarni epohi. Imperializem je nemogoč brez narodnega zatiranja. Velike države zahodne Evrope, ki jim je meščanska revolucija dala obliko centralizirane narodne države, so s kolonijami dejansko postale mnogonacionalne.

V mednarodnem političnem življenju so se te imperialistične tendence zlasti jasno odražale v vedno trdnejšem dozorevanju dveh blokov, angleškega in nemškega, ki sta se morala prej ali slej spopasti za novo razdelitev sveta. Ker ni šlo več samo za izvažanje blaga, marveč na eni strani za izvoz kapitala, ki ga je bilo treba zaščititi, na drugi strani pa za neposredno vojno pripravo, za katero je bila potrebna utrditev nujnih strateških oporišč, je očitvidno, da so morale dobiti ostrejšje oblike vse metode mednarodne politike, a v prvi vrsti, da se je moralo postriti tudi narodno zatiranje v Evropi.

V zunanjepolitičnem oziru je tvorila Avstro-Ogrska nekako predstražo nemškega imperializma, ki se je v naši smeri razvijal pod geslom «Drang nach Osten» (prodiranje na vzhod). Preko Avstrije je gradila Nemčija svoj «nemški most» proti vzhodu in sicer v treh smereh: čez Češko in Galicijo (Podkarpatsko Ukrajino) proti Rusiji, preko Bosne in Srbije na Solun in dalje na Bagdad in Indijo, po slovenskem ozemlju na Trst in Jadransko morje.

«Gospodar Češke bo gospodar Evrope», je dejal Bismarck in je s tem jasno označil prvo smer nemškega imperialističnega prodiranja. To se je razodevalo tudi iz svojevrstne politike, ki jo je Avstrija vodila v Galiciji. Cilj te politike je bil že tedaj, napraviti iz Galicije nekako ukrajinsko «nacionalno ognjišče», ki naj bi na eni strani slabilo Poljake v njihovem boju za osamo-

svojitev, na drugi strani pa naj bi postalo privlačno središče za ruske Ukrajince. Galicija naj bi torej bila nekaka odskočna deska za pohod proti Rusiji.

Balkanske karte nemško-avstro-ogrskega bloka je odkrila nasilna avstrijska politika proti Srbiji. Že zgoraj smo omenili, da je 1878. leta smatral avstrijski zunanji minister grof Andrassy, da so z «berlinskim kongresom» Avstriji vrata na Solun odprta. Toda prenel se je. Narodno-osvobodilna akcija balkanskih narodov in ruski imperialistični interesi na Balkanu so ta vrata zapahnili. Zato je sem prešlo težišče avstro-ogrske zunanje politike. Šlo je za to, da se ta vrata odpro in da se osvobodi pot nemškemu prodiranju na Balkan. Vsa ogabna politika proti Srbiji, intrige v zvezi z Bolgarijo in potem aneksija Bosne in Hercegovine, sandžaška železnica itd., vse te akcije so izhajale iz istih tendenc. Boj balkanskih narodov za svojo svobodo je imel torej izrazito antiimperialistični značaj. Bil je zato vseskozi progresiven, četudi ga je poskušal z večjim ali manjšim uspehom izrabiti ruski imperializem kot svojo oporo proti Nemčiji in Avstro-Ogrski.

Tretja smer nemško-avstro-ogrske politike je označena z izrekom italijanskega politika Sonnina, da je Trst «najugodnejša luka za vso Nemčijo». Trst je bil za Nemce vhod v Sredozemsko morje, oporišče njihove balkanske in levantske politike. Obenem je vzdrževal ravnotežje madžarski Reki, kjer se je madžarski imperializem včasih poskušal razvijati preveč samostojno in je ogražal tudi nemške pozicije v Bosni in Hercegovini ter na Balkanu sploh.

Ta stremljenja avstro-nemške zunanje politike, ki so se proti koncu XIX. stoletja pričela brutalno uveljavljati, so očitovale, da se nemško-avstro-ogrski blok pripravlja na silno obsežne zunanje-politične korake, na katere bi se moral pripraviti in jih pravilno oceniti sleherni narod v okviru avstro-ogrske monarhije, ki je hotel trdno zasidrati svojo nacionalno eksistenco.

Nemški imperializem se je v svojem prodiranju na Vzhod opiral predvsem na dve dejstvi: na notranjo neenotnost Avstro-Ogrske in na razcepljenost balkanskih narodov. Vsaka težnja po

rešitvi narodnega vprašanja v Avstro-ogrski monarhiji na eni in združitvi balkanskih narodov v enoten antiimperialistični blok na drugi strani, je morala zadeti na najodločnejši odpor imperialistične Nemčije. Nemški imperializem je s tem postal neposreden sovražnik osvobojenja zatiranih narodov avstro-ogrške monarhije.

Stoprav sedaj je dobila ves pomen geopolitična lega Slovenije. Slovenski narod naseljuje ozemlje, čez katerega gre najbližja pot na Jadransko morje, na Trst. To sta v glavnem dve smeri: preko Koroške in preko Kranjske. Za Avstrijo je bila ta pot najboljši izhod na morje, če izvzamemo Reko, kjer so se poskušali vgnezditi Madžari. Razumljivo je potemtakem, da so bili raznarodovalni naporu posebno močni zlasti pri Slovencih.

Nič manj važna ni bila Slovenija za Italijo. Bila je okno v srednjo Evropo za mladi italijanski imperializem, ki je videl na Jadranskem morju, na Balkanu in v srednji Evropi svojo bodočnost. Obvladati Trst z neposrednim ozadjem in s tem važno prometno in politično vozlišče srednje Evrope — to je bil glavni neposredni cilj Italije, zavoljo katerega je tudi šla v svetovno vojno. In prav posest Trsta z ozadjem je dala Italiji tisto vlogo v srednji Evropi in Podonavju, ki jo danes igra. Mnogi govore o «s travo poraščenem Trstu» kot o dokazu, da Italija nima bogve kako velikega interesa v Trstu. To je velika iluzija. Tudi «s travo poraščeni Trst» je še vedno najtrdnjša postojanka Italije v Srednji Evropi in Podonavju, zato je posest Trsta zanjo neprecenljive važnosti. Razširjevalci takih teorij pozabljajo, da je politični moment vselej močnejši od ekonomskega, in sicer zategadelj, ker je politika ravno «zgoščena ekonomika». V politiki se izražajo *splošne težnje* družbeno - gospodarskega sistema, zato je *lokalni gospodarski* moment lahko samo podrejenega pomena. Tako je tudi s tržaškim primerom. Vsekakor je Trst eden najmočnejših stebrov italijanskega imperija.

Na drugi strani je slovensko ozemlje pomembno kot važen prehod na Balkan. Po prirodni utrdbi Alp in kraškega hribovja, ki tvorijo tako rekoč strateško mejo za ves Balkan, se odpira vzdolž Save pot v osrčje Balkana. Zlasti temu činitelju je treba pripisati, da so prišli Slovenci, na katere sicer srbska politika

nikdar ni posebno resno računala, v področje raznih antantinih načrtov v svetovni vojni.

Če prištejemo vsem tem dejstvom še gospodarsko-politični značaj Slovenije, ki ga prav tako ne smemo podcenjevati (premog, svinec, les itd.), tedaj nam bo razumljiva izjava angleškega publicista Seaton Watsona o Slovencih, ki jo je dal še pred svetovno vojno:

«... Njihov (to je slovenski — Op. Sper.) glas ne more biti merodajen za kakršno koli rešitev vprašanja (to je jugoslovanskega — Op. Sper.) in važni strateški in geografski razlogi onemogočajo, da bi se mogli priključiti združeni jugoslovanski državi bližnje bodočnosti.»

Celo glasniku angleškega imperializma, ki je imel ves interes na tem, da se oslabi pritisk nemškega imperializma v Srednji Evropi, se je torej zdela misel o osamosvojitvi Slovencev absurдна, kajti na slovenskem ozemlju se križajo toliki interesi velesil, da bi bilo nesmiselno pričakovati, da bodo veliki imperialisti žrtvovali svoje interese zavoljo samoodločbe nekega neznatnega, neznanega in «nezgodovinskega» naroda, ki je imel nesrečo, da se je naselil na tako ekspaniranem ozemlju.

Zaostrila so se tudi vsa nacionalna nasprotja v Avstriji. Legitimni potomec nemškega liberalizma, nemški nacionalni šovinizem, ki je postal sedaj ideološka zastava imperializma, je vršil tudi funkcije narodnega zatiranja, ki jih ni mogla vršiti neposredno sama državna oblast. Dasi so v napornih bojih zatirani avstrijski narodi pridobili nekatere pravice, je bilo vendarle vedno očitneje, da ni mogoče računati na nobeno ustavno pot pri reševanju narodnega vprašanja v Avstriji. Narobe, germanizatorski napor avstro-ogrske monarhije so bili vedno močnejši in vztrajnejši. Dobili so moderne oblike, ki jih je prinašal s seboj nemški kapital. Gospodarska odvisnost pa je vedno najboljše sredstvo za odtegnitev celih ljudskih plasti od njihovega naroda. Nikdar prej ni imel zatirajoči narod toliko sredstev za raznarodovanje zatiranega naroda kakor v epohi imperializma; ta sredstva mu daje prav možnost izvoza kapitala. Splošne narodne konflikte so poglabljala socialna nasprotja. Tu so se kri-

žala nasprotja, ki so jih povzročali razni fevdalni preostanki, z nasprotji, ki so izhajala iz modernega kapitalizma. Poleg fevdalnih veleposestev, kolonatskega sistema, polfevdalnega zakupništva in ogromne zadolženosti, ki je od zemljiške odveze sem nepretrgoma naraščala, poleg fevdalnih privilegijev pri dobivanju služb, državno-upravnih mest in drugih družbenih položajev, smo imeli razna kapitalistična nasprotja, počenši od najnižje vrste oderuštva, socialnih nasprotij na vasi, visokih davkov in drugih dač, dolgotrajne agrarne krize in škarij med industrijskimi ter poljedelskimi cenami pa do nasprotja med delom in kapitalom s tarifnimi boji, stavkami in velikimi strokovnimi akcijami. To je veljalo bolj ali manj za vse zatirane narode v avstro-ogrski monarhiji in tudi za Slovence.

Avstro-Ogrska je postala na ta način silno zamotan vozle imperialističnih, narodnih in socialnih nasprotij, ki so morala prej ali slej privedi do burnega razpleta. Tudi politične sile pri nemškem vladajočem narodu so se pregrupirale. Med reakcionarnimi veleposestniki in «liberalnim» meščanstvom, ki jih je združeval finančni kapital, so nastajale vedno tesnejše politične vezi v skupnem boju s tretjim faktorjem, ki je v tem razdobju pričel na široko razvijati svojo politično aktivnost. Ta faktor je bil proletarijat. V središče svojega prizadevanja je postavil ta razred to, česar nemško liberalno meščanstvo v boju za svojo hegemonijo proti zatiranim narodom in proletariatu nikoli ni utegnilo postaviti: *boj za demokracijo, boj za strmooglavljenje monarhistično-absolutistične reakcije*. To vprašanje je bilo tesno zvezano z nacionalnim. Avstrijski primer zgovorno potrjuje, da narod, ki zatira druge, sam ne more biti svoboden. Sistem narodnega zatiranja je postal temelj avstro-ogrske monarhije. Da bi se ta sistem mogel vzdržati, je bilo potrebno vedno večje nasilje, ki je tlačilo tudi nemško ljudstvo, ker ga je oropalo demokratičnih pravic in dovoljevalo neovirano gospodarjenje veleposestniško-meščanskega bloka in monarhistične reakcije. Spričo tega je očitno, da je postalo gibanje avstrijskega delavstva prirodni zaveznik zatiranih narodov in narobe, da so bila gibanja zatiranih narodov eno najvažnejših oporišč avstrijskega delavstva v njegovem demokratičnem boju.

Spričo takega položaja je jasno, da ni bila vsaka pridobitev zatiranih narodov avstro-ogrske monarhije samo izguba za hegemonijo nemškega meščanstva v Avstriji, ampak je pomenila tudi poslabšanje pozicij *nemškega imperializma* samega. Resnično svobodo — bodisi v obliki federativne Avstrije ali pa popolne državne samostojnosti — bi si mogli priboriti slovanski narodi v Avstriji samo tedaj, če bi zlomili nemško hegemonijo in pregradili pot nemškemu «Drangu nach Osten». Ta boj pa je posegel do samih socialnih korenin nemškega imperializma, zato je bila naloga, ki je stala pred narodno-osvobodilnimi bojevniki, zopet izrazito revolucionarnega značaja. Samo po *revolucionarni poti* je bilo mogoče doseči osvobodilne cilje zatiranih narodov. Bila je potemtakem samo iluzija — in sicer zelo škodljiva iluzija — če je avstrijsko-slovanska politika računala na kakršno koli drugačno pot.

Toda za izvajanje revolucionarne narodno-osvobodilne politike staro slovensko vodstvo obeh kril ni bilo sposobno. Dоследen revolucionarni boj zatiranih narodov za osvoboditev je bil mogoč — kakor smo videli iz vsega našega dosedanjega raziskovanja — samo kot zaveznik tistih splošnih revolucionarnih tendenc, ki so stremele po zlomu monarhistično-absolutistične reakcije, opirajoče se na veleposestnike in nemško «liberalno» meščanstvo, a zlasti na njegove finančne vrhove. Nosilec takih tendenc je bil predvsem avstrijski proletariat, ki je v ogromnih demonstracijah, krvavih spopadih in v živi politični aktivnosti manifestiral zanje. Realizacija teh ciljev je predstavljala *prvo etapo njegovega splošnega socialnega boja*. Na tej prvi etapi naj bi bila rešena vprašanja, ki jih zadušena revolucija 1848. leta ni mogla rešiti in ki jih «liberalno» meščanstvo v imperia-listični dobi niti *ni hotelo niti ni moglo rešiti*. Tako je v tem smislu tudi narodno vprašanje postalo sestavni del splošnega vprašanja o spopadu med meščanstvom in proletariatom.

Razumljivo je, da so se takemu reševanju morale upreti vse v socialnem pogledu reakcionarne sile v slovenskem narodnem gibanju, torej tako njegovo klerikalno veleposestniško kakor «liberalno» meščansko krilo. Revolucionarno reševanje narodnega vprašanja je nosilo v sebi nevarnost, da se revolucija ne bo

zaustavila na vprašanjih nedovršene meščansko-demokratske revolucije, ampak bo prerasla v drugo etapo, ki bo izpodkopala socialne korenine obstoječe družbe. Ruska revolucija 1905. leta je ta strah potrdila. Nihče ni tako jasno označil te «nevarnosti» kakor Šuklje, ki je v svojem deželnozborskem govoru 1894. leta dejal:

«Da, socialni problem se diskutuje dandanes in za ideje se vнемajо široke mase, o katerih smo še pred desetimi leti sodili, da se bavi z njimi kvečjemu le tu in tam kak učen samotar. Ta nevarnost je evidentna, in mi, ki resno razmotrivamo take prikazni in vidimo, kaj se godi po širnem svetu, mi vsi bi morali pristopni biti jedni misli. Pustimo, gospoda moja, kar se da stare naše prepire in postavimo se po konci nasproti novim in nevarnim nazorom . . . Navzlic temu pa povdarjam, tako se mi vidi, da se bode v sedanjem času narodno vprašanje nekoliko vstran potisnilo (!) ter da se socialno vprašanje pojavlja čimdalje močnejše. Pri nas morda še ne, ali kmalu, morda v 20 ali 25 letih — o številkah se ne more govoriti — gotovo pa bolj urno nego danes mislimo, razdeljeni bodemo le v dva tabora, eni, ki imajo kaj ter hočejo braniti svoje imetje in braniti staro našo kulturo, in drugi, ki nič nimajo, pa s pohlepno roko segajo po vsem. Jaz mislim, kar je zmernih in resnih elementov, bavimo se s tem vprašanjem in glejmo, da omiko branimo pred sovražnim navalom, v primeri s katerimi so bili navali krutih srednjeveških barbarov prava igrača. (Poslanec Hribar: To je res!) Tudi to je stvar, ki je moralno dosti pripomogla, da je prišlo do koalicije in ki bode vplivala, da se bode koalicija vzdrževala . . .» (Fr. Šuklje: «Iz mojih spominov», Dod. II.)

Koalicija, o kateri govori Šuklje, je bila liberalno-meščanska in veleposestniška vlada, ki je nastopila po zlomu Taaffejevega režima in ki so jo podpirali tudi slovenski poslanci, četudi je bila izrazito velenemškega značaja. Jasno in vedno jasneje je postajalo, da slovenski socialni vrhovi zapuščajo slovensko narodno fronto, da bi obvarovali svoje socialne položaje, ki jih je ogrožal mogočni val ljudskega demokratičnega gibanja pod proletarskim vodstvom. Šuklje se je samo dosledno razvijal kot

liberalec, če je 1895. leta branil Klunovo reakcionarno krilo pred mladimi krščanskimi socialisti takole:

«. . . Gospoda moja, versko mišljenje je pač eden najdragocenejših biserov. Goethe pravi nekod, da le oni narodi zmorejo v zgodovini, kateri imajo v sebi krepak verski čut. Tega stališča se držim tudi jaz in se ga moram držati zlasti v tej viharni dobi, ko socialistični naval maje fundament države in bolj in bolj gine respekt pred avtoriteto, pred to važno garancijo vsakega socialnega in državnega reda . . . Gospoda moja, naravnost rečem, krepka, konservativna, versko navdahnjena stranka je na Kranjskem in na Slovenskem sploh absolutno potrebna in če bi jo ne imeli, morali bi jo ustvariti, in sicer kot protiutež nasproti radikalizmu, ki se pojavlja . . .» (Fr. Šuklje: «Iz mojih spominov,» str. 68, I.)

Pod radikalizmom je razumel Šuklje krščanski socializem. Celo ta smer se je potemtakem zdela slovenski buržoaziji obeh smeri nevarna. Nič drugega ni torej preostalo, kakor da se voz slovenske narodne politike definitivno spelje na mirne tračnice oportunitizma in prilagajanja monarhistični reakciji, ki se je pričela s «slogaštvom» in končala s Šušteršičevim avstrijakantstvom. Bistvo slogaštva je obstajalo ravno v tem, da se je klerikalno krilo prilagajalo monarhistični reakciji, a liberalno krilo v «imenu narodne enotnosti» zopet klerikalnemu. Tako je celokupno slovensko narodno gibanje postalo repek vladajoče dunajske reakcije.

Tak položaj seveda ni mogel dobiti trajnejših oblik. V obeh taborih se je dvignil upor proti politiki, ki je vodila slovenski narod v pogubo. Nove socialne sile so vstajale k političnemu življenju in terjale novo grupiranje političnih sil v slovenskem narodnem gibanju. Katere so bile te sile?

Resen političen činitelj je postajalo predvsem *delavstvo*, zlasti potem ko je bila 1896. leta ustanovljena «Jugoslovanska socialno demokratična stranka», ki je postala organizator samostojne delavske politike nasproti ostalim strankam. Delavstvo ni moglo uspešno rešiti svojih neposrednih ciljev, strmoglavljenja monarhistično-absolutistične reakcije in vzpostavitve demokracije, ne da bi rešilo narodno vprašanje, ki je bilo glavno vpra-

šanje avstro-ogrske monarhije in s katerim je bil v prvi vrsti zvezan obstoj monarhistične reakcije. Razumljivo je torej, da je narodno vprašanje postalo tudi središče socialno demokratične politike. Najsi ga je reševalo pravilno ali nepravilno, vsekakor je delavstvo nastopilo kot samostojen faktor v boju za osamosvojitve slovenskega naroda, ki je moral potegniti vse, ki so bili nezadovoljni s politiko obeh tradicionalnih slovenskih političnih strank, na novo pot v slovenski politiki.

Drugi upor se je izvršil v slovenski vasi. Kot rezultat socialne diferenciacije na vasi je nastala tanka plast — lahko bi rekli — vaškega meščanstva, gruntarjev, ki so bili pogosto zvezani tudi s trgovino, oderuštvom, industrijo itd. Ta plast je bila glavna opora konservativnih in liberalnih prvakov. Toda na drugi strani so bile množice majhnih in srednjih kmetov, ki so se morale žilavo boriti za svoj obstanek in ki so neprestano omahovale med popolno proletarizacijo in možnostjo, da se povzpno više na socialni lestvici. Za te plasti se slovensko veleposestniško-meščansko vodstvo nikoli ni brigalo. Krekove «Črne bukve» so šele odkrile njihov strahotni položaj. Od 1868. do 1892. leta je bilo prodano na Kranjskem 10.190 kmetij. Vknjiženi dolgovi so znašali 1890. leta samo na Kranjskem 60 milijonov goldinarjev. Ko so slovenski reakcionarni vrhovi bežali pred novimi socialnimi gibanji v naročje monarhističnih veleposestniških režimov in pustili na cedilu propadajoče kmečke plasti, so te množice same pričele iskati političnega izraza svojim socialnim težnjam. Tako je nastalo Krekovo krščansko-socialno gibanje, ki predstavlja ločitev kmečko-proletarskih množic od veleposestniških in meščanskih vrhov v konservativni klerikalni stranki. Če bi se ta proces izvršil do konca, bi imeli v Sloveniji bržčas novo kmečko stranko. Cela vrsta vzrokov, predvsem pa vpliv cerkve, je preprečila dovršitev tega razvoja, kar je gotovo negativno vplivalo na ves kasnejši razvoj slovenskega političnega življenja.

Novo gibanje je nastalo tudi med mestnim meščanstvom, ki je sprožilo upor v vrstah liberalne stranke. Breznačelnost in oportunitizem liberalnega vodstva, ki je izhajala kakor smo videli iz socialne zagate, v katero je zabredlo slovensko meščanstvo, je vznemirilo malomeščanske množice. Ogroženi so bili vsi gospo-

darski in politični interesi teh plasti. Politika liberalnih vrhov je bila izrazito razredna, meščanska. Tavčar ni tajil, da je liberalna stranka za tiste, «ki imajo nekaj pod palcem». Vse njeno nedemokratično bistvo se je pokazalo v zvezi z bojem za splošno volivno pravico, proti kateri so se slovenski liberalci dolgo časa in z vso vnemo borili. Strah pred socialnimi težnjami širokih ljudskih množic, a zlasti proletariata, je imel tudi tu glavno besedo. Leta 1894. je Šuklje v kranjskem deželnem zboru med drugim izjavil tudi naslednje:

«. . . Kultura je naposled zavisna predvsem od srednjega stanu. Delavci ne tvorijo kulture; kar je napredno, izvira večinoma iz srednjega stanu in to je stvar, ki mora tudi pri narodnem zastopu nekako razodevati se. Na Nemškem, Francoskem, v Švici, tam, koder imajo splošno volilno pravico, tam je srednji stan čisto drugačen faktor kakor pri nas. Vzemite krepki nemški srednji stan in videli bode, to je druga potencia, in na Francoskem bode našli na milijone malih kapitalistov, ker je ves veliki dolg domiciliran v deželi. Vsak boljši delavec skoraj ima svojo rento. Tam je splošna volilna pravica torej mnogo manj nevarna, kar so zadnje volitve posebno pokazale. V Avstriji pa imate razprostrane dežele brez srednjega stanu. V Galiciji ni pravega meščanstva, njegov surogat, tisti poljski žid, ne more nadomestiti srednjega stanu. Zato pa bi bila splošna volilna pravica v naši državi prava nevarnost.» (Fran Šuklje: «Iz mojih spominov», str. 187, II.)

Ni dvoma, da je ta Šukljetova izjava edino pravilna objasnitev razlogov, ki so privedli do one reakcionarne in nedemokratične politike, ki so jo izvajali slovenski liberalci. Zato ima tudi dosledni demokrat Ivan Cankar tisočkrat prav, ko pravi v pismu bratu leta 1900. tole:

«. . . Liberalna stranka . . . je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev . . .»

Liberalizem v pravem pomenu besede je torej pri naših «liberalcih» izpuhtel v tistem trenutku, ko se je pojavil kot politični faktor njegov socialni tekmeč, proletariat. Poslej med obema slovenskima strankama ni moglo biti več bistvene razlike v «reševanju» narodnega vprašanja. Kar je ostalo od libe-

ralizma, to je nehote drastično opisal liberalni poslanec Ferjančič 1897. leta:

«Naš liberalizem obstoji prav za prav samo iz jedne točke in še ta je negativna: da se nečemo pokoriti nadvladi tistih, ki si nadevljejo ime katoliško-narodne stranke . . .» (Po dr. Iv. Prijateljju: «Janko Kersnik, njega delo in doba», str. 590.)

Spričo take politike je nastal odpor pri radikalnejših malomeščanskih krogih, zlasti pri mladini. Ta je spoznala, da je liberalizem nesposoben, da bi rešil slovensko narodno vprašanje, zato se je približala proletariatu in poskušala skupaj z njim zmagovito dobojevati boj slovenskega naroda za osvoboditev. Tu je izhodišče mladinskih radikalnih gibanj v okviru liberalnega tabora od «mladoradikalov» do «preporodovcev».

Tako so se z nastopom imperialistične dobe pregrupirale tudi gibalne sile slovenskega narodnega gibanja: vodstvo je pričelo prehajati na delavsko gibanje, okoli katerega so se zbirale kmečke množice, ki so postale poleg delavstva glavni nosilec slovenskega narodnega gibanja, in malomeščanstvo v mestih. Slovensko narodno vprašanje je postalo v zvezi s temi spremembami v bistvu in pretežno kmečko vprašanje, ki so ga mogle rešiti samo napredne socialne sile v revolucionarnem boju proti monarhistično-absolutistični reakciji in ob nevtralizaciji slovenskega liberalnega meščanstva.

Razumljivo je, da so vsa ta nasprotja morala ustvariti pri nas dokaj nemirno atmosfero. In res opazujemo vse od 90ih let preteklega stoletja do svetovne vojne neprestano naraščajočo politično aktivnost med našim narodom, ki ni več — kakor v prejšnjih desetletjih — zajemala samo vrhnjih plasti naroda, ampak se je — kakor 1848. leta — vedno bolj razprostranjevala na zaostalejše plasti kmečkega ljudstva. To nemirno ljudsko gibanje je razširilo in zaostriło narodne boje. Prišlo je celo do krvavih spopadov (ljubljske demonstracije 1908. leta), ki so se v večji ali manjši meri stopnjevali vse do svetovne vojne. Zlasti pod vplivom ruske revolucije 1905. leta, so dobili ti spopadi vedno večji obseg in ostrejšje oblike. Pa tudi v vojnih časih so bila ta nasprotja izhodišče za celo vrsto uporov slovenskih vojakov v avstro-ogrski armadi.

Toda, četudi so te spremembe v gibalnih silah našega narodno osvobodilnega gibanja in ostrejši narodni boji naznanjali nove čase, vendarle nove politične grupacije še niso mogle dokončno spremeniti splošne politične smeri slovenskega narodnega boja. Vzroki tega dejstva leže v svojstvenosti razvoja glavnih dveh demokratičnih sil, ki sta bila nositelja novih političnih smeri, delavskega socialno-demokratičnega in Krekovega kmečko-proletarskega krščansko-socialnega gibanja.

Slovenska socialna demokracija je bila nedvomno prva, ki je gledala na narodno vprašanje kot na sestavni del boja za demokracijo, kot na vprašanje torej, ki ga je mogoče rešiti samo z bojem širokih ljudskih množic. Zato je zavrgla dualizem, trializem, deželne avtonomije itd. Te zasluge socialni demokraciji ni mogoče odrekati. Slovensko delavstvo se je torej prav s takim stališčem uveljavilo kot politični faktor v osvobodilnem boju slovenskega naroda. Taka vloga slovenskega delavstva je pritegnila k socialni demokraciji najnaprednejše slovenske duhove, ki so samo v delavstvu videli jamstvo, da bo slovenski narod nekoč svobodno zadihal. Tudi Ivana Cankarja je med drugimi to vprašanje pripeljalo v delavske vrste. Sam pravi:

« . . . V socialno demokracijo me je poleg teoretičnega spoznanja privedlo v prvi vrsti prepričanje, da bo naša narodna prihodnjost zagotovljena le tedaj, kadar bo uresničen narodnostni program socialno demokratične stranke: popolna narodna avtonomija z uzakonjenim varstvom manjšin . . . »

Toda svoje zgodovinske naloge, strnitve slovenskega ljudstva v trdno revolucionarno zvezo v skupnem boju za svojo narodno neodvisnost, slovensko delavstvo vendarle ni izpolnilo. Ni izpolnilo zato, ker je socialna demokracija v bistvenih vprašanjih zavzemala napačno stališče.

V ideološkem pogledu je bila raven naše socialne demokracije zelo nizka. Izhajala je pač iz naše splošne socialne zaostalosti. Zato je nosila praktična politika slovenske socialne demokracije pečat kratkovidnega praktikizma, a v vseh ostalih vprašanjih je bila popolnoma pod vplivom «avstro-marksizma», to je Rennerjeve reformistične šole.

Že v prvem poglavju smo se pečali z avstro-marksističnim stališčem v narodnem vprašanju. Videli smo, da nosi pečat nemškega nacionalističnega vpliva. Narodno vprašanje je bilo za avstro-marksiste v glavnem kulturno vprašanje. V vseh drugih ozirih pa so smatrali, da to vprašanje zadeva zgolj meščanstvo, ne pa delovnih množic. Mehanično so na primer razlagali slabost narodno osvobodilnih gibanj v Avstriji s slabostjo buržoazije. Renner je trdil, da se ne bo dotolkel do svoje samostojnosti in enkopravnosti noben narod, ki nima svoje krepke buržoazije ali plemstva. Take teorije so kajpada samo demobilizirale osvobodilna gibanja v Avstriji in utrjevala nemško-madžarsko hegemonijo. Pri tem so Renner in drugi ideologi te vrste pozabljali, da se je s pojavom proletariata položaj bistveno izpremenil. Odgovornost je odtlej prešla na proletariat in od njegove moči ter ideološke višine je postal odvisen razmah in sila narodnih osvobodilnih bojev. Če pa je proletariat hotel pridobiti kmeta kot zaveznika v tem splošnem socialnem boju, potem ni mogel več postavljati samo jezikovnih zahtev — marveč narodno vprašanje v celoti, to je kot kulturno, gospodarsko in politično vprašanje.

Povsem v skladu z napačnim teoretičnim izhodiščem je tudi *taktika* avstrijske socialne demokracije kot celote *pri reševanju* narodnega vprašanja. Kakor je v socialnem oziru ubrala reformistično pot, tako je bilo tudi v njeni narodni politiki. Neposredni cilj avstrijske socialne demokracije ni bil zlom avstro-ogrske monarhije kot sistema, zlom njenega državnega aparata in vseh njenih razrednih oporišč. Skratka, socialna demokracija ni bila revolucionarna stranka, temveč je zagovarjala počasno vraščanje kapitalizma v socializem. Isto stališče je značilno tudi za njeno taktiko pri reševanju narodnega vprašanja. Tudi tega ni pojmovala kot revolucionarno vprašanje, kot ogromno latentno revolucionarno energijo, ki je nakupičena zlasti v kmečkih množicah, temveč le kot vprašanje *politike in kulture*, ki se ga da regulirati na ustavni način. Na ta način je zabredla v dvojno nasprotje: 1. postala je objektivno in nehote oporišče sistema nacionalnega zatiranja nemškega imperializma, kar jo je oddaljevalo zlasti od malomeščanskih in kmečkih množic;

2. sama v sebi ni našla odpora proti prodiranju meščanskega nacionalizma in šovinizma. Namesto, da bi se v pravilnem spoznanju revolucionarnega bistva narodnega vprašanja kot celota postavila na čelo narodno-osvobodilnih gibanj in iztrgala vodstvo iz rok meščanstva, se je sama razvila v samostojne in med seboj slabo povezane nacionalne socialno demokratične stranke, ki so v mnogih pogledih postale privesek meščanskega nacionalizma. To se je kakor na dlani jasno pokazalo v svetovni vojni, kjer so avstrijske socialne demokracije druga za drugo capljale za meščanskimi nacionalističnimi programi.

Boj za splošno volilno pravico, v katerem je socialna demokracija zares mobilizirala velike ljudske množice, bi mogel imeti mnogo večji uspeh za zatirane narode avstro-ogrske monarhije, če bi splošna volilna pravica ne bila sama sebi cilj, ampak samo eno od sredstev za mobiliziranje množic. Toda bilo je vendarle tako, da je socialna demokracija smatrala splošno volilno pravico za *edino pot* k rešitvi vseh socialnih in narodnih nasprotij. Albin Prepeluh je na primer smatral, da je z volilno zmago socialne demokracije 1907. leta slovensko narodno vprašanje tako rekoč rešeno. Tega leta je pisal v «Naših zapiskih» med drugim:

«... Pomen te zmage tiči v tem, da bodo dosedanji brezplodni narodnostni boji zginili s parlamentarnega površja in da postane novi avstrijski parlament torišče kulturnih in gospodarskih bojev.»

Dva zaključka izhajata iz takih nazorov. Prvič, da je pot k rešitvi narodnega vprašanja avstrijski parlament. Drugič, da se je z likvidacijo narodnega vprašanja šele «očistil» teren za pravo socialno borbo. Tudi Prepeluh, ki je bil sicer izredno pod vplivom meščanskega nacionalizma, se torej tu kaže kot avstromarkсист; narodno vprašanje smatra zgolj kot vprašanje meščanstva v tistem trenutku, ko se izpolnijo *kulturne* zahteve slovenskih narodov. Tembolj prihaja ta miselnost do izraza pri drugih socialno-demokratičnih ideologih, pri Etbinu Kristanu, dr. Tumi itd.

Koncepcija dr. Tume je kazala zares veliko širokopoteznost in daljnovidnost. Po letu 1907., ko se je na eni strani utrdil

avstro-ogrski dualizem, in so se na drugi strani razbesneli zagriženi narodni boji v monarhiji, je postajalo vedno bolj očitno, da je demokratizacija in federalizacija Avstrije od zgoraj prazna iluzija. In dr. Tuma je imel zelo prav, ko je v «Naših zapiskih» 1913. leta ugotavljal, da je Avstrija le na videz ustavna država, a v resnici reakcionarna absolutistična monarhija. Tedaj je pisal:

«... Preporod Avstrije iz nje same, po državni upravi in dinastiji je torej izključen... Boj absolutizmu, reakciji in fevdalizmu avstrijskemu!»

To je bila torej nova dr. Tumova pot k preosnovanju Avstrije v demokratično in federativno državo, v bistvu federacija podonavskih narodov, kateri naj bi se pridružila še federacija balkanskih narodov. V tem je bila v zametku nedvomno izražena misel meščansko-demokratične revolucije in antiimperialističnega bloka malih narodov v Podonavju in na Balkanu. Morda se do take progresivne misli ni dokopal ne en slovenski politik. V tem je Krek daleč zaostajal za dr. Tumo.

S takim stališčem je slovenska socialna demokracija napravila znaten korak naprej. Toda tudi ta koncepcija je imela bistveno napako, ki je preprečevala, da bi se s to idejo socialna demokracija mogla približati širokim ljudskim množicam. V njej so nepravilno ocenjevane *gibalne sile* narodnega vprašanja. Ker smatra ta koncepcija še vedno meščanstvo za glavnega nosilca narodnega vprašanja, zato ga tudi rešuje v meščanskem smislu. Za dr. Tumo, ki je učil slovensko meščanstvo, kakšen pomen ima zanj Trst kot veliki trgovski emporij srednje Evrope, je bilo narodno vprašanje bolj vprašanje *gospodarske rentabilnosti*, kakor pa vprašanje, ki naj bi politično mobiliziralo najširše ljudske množice v boju *proti imperializmu kot sistemu*, vprašanje torej, ki mu je mogel stati na čelu edinole proletariat. Zveza podonavskih narodov bi bila gotovo pozitivnejša državna formacija od razkropljenih majhnih držav, toda prej so vsi ti narodi morali dobiti popolno svobodo, pravico na samoodločbo do odcepitve, potem šele bi se mogli združiti kot enakopravni narodi. To svobodo pa je bilo mogoče doseči samo z *revolucionarnim uničenjem* reakcionarnega sistema avstro-ogske mo-

narhije. Za tako pot, kakor smo videli, meščanstvo ni bilo sposobno, kmečke množice pa je socialna demokracija podcenjevala.

Po vsem tem je jasno, da je sicer socialna demokracija zelo okrepila splošne narodno osvobodilne težnje ter zanje mobilizirala znatne ljudske množice, toda odločilnih uspehov v tem pogledu ni mogla priboriti, ker je podcenjevala revolucionarne energije kmečkega ljudstva in precenjevala vlogo meščanstva v narodnem boju. Glavna njena slabost pa je bila v tem, da se je zavoljo svojega reformističnega bistva ogibala revolucionarnega reševanja narodnega vprašanja, četudi je bilo po tej poti edino mogoče zajeziti val nemškega imperializma proti vzhodu in jugovzhodu.

Celo vrsto takih slabosti je s socialnimi demokrati delil tudi dr. Krek. Rasel je iz najnižjih plasti slovenskega kmečkega in proletarskega ljudstva, zato je bil njegov boj v prvi vrsti usmerjen proti tistim meščanskim in veleposestniškim vrhovom, ki jim je bil slovenski narodni boj sredstvo za okrepitev njihovih lastnih gospodarsko-političnih položajev. S svojo gospodarsko in zadružniško akcijo je poskušal iztrgati kmečke množice iz rok oderuhov, bank in špekulantov, kar se mu je v nekaterih pogledih tudi posrečilo. Krekovo zadružniško gibanje se močno in bistveno razlikuje od dr. Vošnjakovega. Vošnjakova akcija je imela namen, podpreti mlado liberalno meščanstvo, ustvariti kapital, ki bi slovenskemu meščanstvu omogočil večjo udeležbo v industriji. Neposredno na to prizadevanje in na pomoč češkega kapitala se je oprla kasneje ljubljanska liberalno-meščanska bančniška akcija («Ljubljanska kreditna banka»). Na tej etapi je torej zadružništvo trgalo slovenskega kmeta iz krempljev nemškega kapitala in ga vrglo v nič kaj prijazen objem slovenskega liberalnega meščanstva.

Krekovo zadružništvo pa je šlo nasprotno, za tem, da bi iztrgalo kmeta iz rok slovenske buržoazije in ga osamosvojilo. Ta namen se seveda Kreku ni posrečil, ker se ni mogel posrečiti, razodeva pa demokratično vsebino kmečko-proletarskega krščansko socialnega gibanja.

Isti značaj ima tudi Krekovo narodno osvobodilno prizadevanje. Prav tu se nam slovensko vprašanje odkriva kot v bistvu

kmečko vprašanje. Krščansko-socialno gibanje dr. Kreka je postavilo težišče boja slovenskega naroda na socialno razbremenitev slovenskega kmečko-proletarskega ljudstva, zato je tudi smatralo, da se boj za narodno svobodo ne da ločiti od boja za demokracijo, to je za vpliv širokih ljudskih množic na notranjo in zunanjo politiko države. To je povsem nova beseda v našem narodnem gibanju. Vse do Kreka so slovenski konservativni in liberalni prvaki sovražno odklanjali demokracijo, a se navduševali za narodno enakopravnost. Zato tudi niso mogli aktivizirati kmečkih množic za svojo politiko. Kakor hitro pa je narodni boj postal sestavni del splošnega demokratičnega boja v Avstriji, ki naj bi delavne množice predvsem socialno razbremenil, tedaj je narodni boj v Sloveniji postal okvir celokupnega socialnega boja slovenskega kmečkega ljudstva.

S tem je Krek dvignil slovenskega kmeta v politično silo, ki bi lahko bitsveno spremenila razmerje političnih sil v Sloveniji. Nadaljnji razvoj je bil odvisen od tega, komu se bo priključilo, kakšno splošno ideološko osnovo bo sprejelo to elementarno gibanje tlačnega ljudstva.

Življenje je pokazalo, da je bil Krek sicer iskren ljudski tribun, toda ne preveč daljnoviden politični ideolog. Četudi je boj kmečkega ljudstva za vsakdanji kruh pritegnil k političnemu življenju najbolj zaostale plasti slovenskega ljudstva, je bil politični in praktični gospodarski rezultat te akcije vendarle čisto drugačen, kakor je pričakoval Krek. Pokazalo se je namreč, da niti gospodarska niti socialna akcija, ki dobi obliko vsenarnodnega gibanja, ne doseže trajnih rezultatov za nižje plasti ljudstva, če nima ta akcija tudi samostojnih daljnosežnejših *političnih* ciljev. Prav tega pa pri Kreku ni bilo, ali bolje, Krek ni bil dovolj odločen, da bi svoje politične cilje realiziral. Bil je toliko duhovnik in discipliniran ud cerkvene hierarhije, da je skušal v okviru oficialne konservativne in avstrijske cerkvene ideologije realizirati svoje demokratične načrte. Dasi je imela marsikatera posamezna Krekova ideja naravnost revolucionaren značaj, vendarle v celoti ni izstopil iz struge tiste katoliške politike, ki se je oklepala habsburške monarhije. Krek je sicer omajal fevdalno reakcionarno vodstvo katoliškega gibanja, toda je nehote v ne-

mali meri pripomogel, da ga je nadomestilo modernejše meščansko-reakcionarno in veleposestniško vodstvo, ki je bilo prav tako daleč od ljudskih interesov. To se je pokazalo zlasti pri združniški in vsej gospodarsko organizacijski akciji. Dasi je Krek iskreno poskušal, da bi z njo osamosvojil kmeta pred oderuhi, bankami, veletrgovci in veleindustriji, je dosegel nasprotno: da je prav z združništvom ustvaril močno gospodarsko oporišče agrarnemu kapitalu in veleposestniškim krogom ter slovenskemu finančnemu kapitalu sploh. Ti krogi so sedaj razpolagali s precej obsežnimi kapitali, (kasneje «Zadružna gospodarska banka») in so si gospodarsko podredili vse članstvo zadružnega pokreta. Krek je sejal, Šušteršič je žel. Povojni razvoj združništva popolnoma potrjuje naše ugotovitve.

Krek je videl to nevarnost, ki je pretila speljati združništvo na čisto druga pota, kakor je on želel. Leta 1917. je v osebni razgovoru dejal Albinu Prepeluhu:

«Združništvo ni za utilitariste, zanje se nisem pehal. Upam, da ga rešim nesreče . . .» (A. Prepeluh: «Pripombe k naši prevratni dobi», str. 47.)

Če je točna dr. Tumova trditev v njegovih spominih, da mu je Krek, nejevoljen nad dr. Šušteršičevo politiko, nekoč dejal, da bi bil on gotovo socialni demokrat, če bi ne bil duhovnik, potem je očitno, da si je bil Krek na jasnem tudi o socialnem izhodišču nasprotij v katoliškem taboru. To potrjuje tudi izjava, ki jo je dal 1917. leta A. Prepeluhu:

«. . . Že leta 1895., najpozneje 1896., bi bil moral prelomiti s to stranko. Vidim, da ima premočno obeležje enega samega stanu. Zato sem vabil vanjo mlade, pametne posvetnjake; saj veste, tudi marksiste sem javno pozval, naj pridejo k nam. Za bodoče čase je stranka premalo demokratična, stanovske predpravice se bodo rzsule ob svoji notranji nevzdržnosti.» (A. Prepeluh: «Pripombe k naši prevratni dobi», str. 48.)

Toda vsaj na zunaj je bila celotnost katoliškega tabora ohranjena, dasi je bilo jasno, da bo prej ali slej moralo priti do razcepa. Praktično so odločali v katoliškem gibanju reakcionarni vrhovi, v množicah je prevladoval Krekov demokratični vpliv. Če je dr. Krek hotel izvesti svoj demokratični program, tedaj bi

se moral z demokratičnim krilom odcepiti od reakcionarnih vrhov in se približati delavstvu. Tak korak bi imel nepregledne posledice za ves nadaljnji razvoj slovenskega naroda. Verjetno je, da bi v tem slučaju Slovenci ne prišli v ono žalostno vlogo, ki smo jo kasneje igrali v Jugoslaviji. Toda Krek tega ni storil, zato je imel zvezane roke v svoji politični akciji in je v imenu «enotnosti katoliškega gibanja» dopuščal, da so o usodi slovenskega naroda odločali nedemokratični in socialno reakcionarni krogi, ki so bili popolnoma nesposobni, da bi mogli pravilno postaviti vprašanje naše narodne osvoboditve.

V vsej politični delavnosti dr. Kreka sploh, a na področju narodnega vprašanja še posebej, lahko opazimo neko značilno omahovanje med reakcionarnimi vrhovi in demokratičnimi množicami, ki je paraliziralo vsako uspešno akcijo. Krek je gradil *moralno* stavbo, ki se mu je sproti podirala, ker je bila zidana na reakcionarnem *realnem* temelju. Odtod na eni strani idealiziranje fevdalizma, monarhije, državne avtoritete itd., a na drugi strani izredno ostre, da, revolucionarne obsodbe obstoječega sistema v avstro-ogrski monarhiji. Samo v tem okviru moremo razumeti oportunitizem, ki je navzlic Krekovi iskrenosti in odločnosti prevladal v slovenski ljudski stranki.

Kakor socialni demokrati, je torej tudi Krek načelno odklanjal vsako *revolucionarno* reševanje narodnega vprašanja. S tem je zaprl pot svoji lastni demokratični politiki in ni mogel ubrati prav nobene druge poti, kakor tisto, po kateri so hodili že pred njim konservativni in liberalni prvaki. To svojo usodno napako je Krek tudi sam spoznal neposredno pred svojo smrtjo. Spomladi 1917. leta je dejal Prepeluhu:

«Zdi se mi potrebno, reči Vam: delajte na to, da bi se enkrat sešli pametni, res demokratično čuteči ljudje vseh struj na razgovor o vseh teh silno važnih rečeh. Jaz bom poleg. Če najdemo miselno edinost in skupnost vsaj v nekaterih poglavitnih točkah, po mojem mnenju je to mogoče, ustvarimo tako zelo potrebni blok slovenske umstvene, realistične demokracije. Kdor se bo čustveno pripravil za bodočnost — njegova bo!» (A. Prepeluh: «Pripombe k naši prevratni dobi», str. 49.)

V tej izjavi se nedvomno kaže Krekova težnja, da bi prelomil z reakcionarno cokoljo, ki je zadrževala njegov demokratični boj in da bi se tesneje zvezal z delavskim gibanjem. Toda bilo je prepozno. Prepozno zanj, ker mu je smrt onemogočila realizacijo teh načrtov, prepozno za slovenski narod, ki se je znašel na predvečer zloma avstro-ogrske monarhije brez revolucionarnega vodstva, ki bi edino moglo v revolucionarnih časih pripeljati slovenski narod k zmagi in svobodi.

Krekov primer nam očitno razodeva, da je v narodnem boju vsa demokratična iskrenost zaman, če ni zvezana z odločno pripravljeno tjo k boju zoper reakcionarne elemente v lastnem taboru, ki se iz strahu za lastne položaje ogibljuje odkritega spopada zatiranega naroda s svojim zatiralcem.

Slabost na obeh straneh, v delavskem in kmečkem taboru, je torej onemogočila, da bi se ta dva tabora zlila v skupnem demokratičnem boju za osvoboditev slovenskega naroda. Zato je v vodstvu slovenske praktične politike tudi v tem času odločala nedemokratična smer.

To dejstvo je bilo usodnega pomena pri dogodkih, ki so se z izredno naglico vrstili do svetovne vojne.

S padcem Taaffeja je postal tradicionalni boj za vlado med liberalno buržoazijo in konservativnimi veleposestniki bolj ali manj podrejenega značaja. V prvo vrsto so stopili imperialistični interesi avstro-ogrske monarhije. Vsi režimi brez izjeme so zasledovali te cilje in so jim podredili tudi vso notranjo politiko monarhije. Popuščanje slovanskim narodom je pomenilo slabitev pozicij nemškega imperializma. Z 90imi leti prihaja Avstro-Ogrska takorekoč v kronično politično krizo, spremljano z neprestanimi spopadi in demonstracijami za narodne in demokratične pravice. Razni režimi so večinoma vladali brez parlamenta in z zloglasnim § 14. Narodno vprašanje je postajalo vedno bolj nerazvezljiv voz. Razpad avstro-ogrske monarhije je postal neposredna socialna in politična nujnost.

Toda misel na razbitje Avstrije ni bila nikjer pri avstrijskih narodih globlje zasidrana. Tudi socialna demokracija je zavzemala stališče, da jo je treba ohraniti. Najnaprednejši duhovi so

si bodočo Avstrijo predstavljali kot federacijo svobodnih narodov. Vzroki te privezanosti slovanskih narodov na Avstrijo so dokaj umljivi. Oni izhajajo iz strahu, da bi se razdrobljeni majhni narodi ne mogli upirati nemškemu, italijanskemu in ruskemu imperializmu, ki jih je obkrožal. Že tedaj je bil strah pred «Anschlussom» zelo realen. Leta 1907. je na primer pisal dr. Tuma v svoji brošurici «Der österreichisch-ungarische Ausgleich»:

«Z razpadom Avstro-Ogrske bo postala priključitev Avstrije Nemčiji prirodno dejstvo — najprej carinska zveza in gospodarska enotnost, potem politična odvisnost in spojitev . . .» (Str. 24.)

Iz strahu pred nemškim pritiskom je izviral načrt, napraviti iz Avstrije slovansko pregrado nemškemu prodiranju. Tudi Masaryk pravi, da je šele leta 1907. prišel do prepričanja, da je razpad Avstrije predpogoj osvoboditve češkega naroda. Orientacija na ohranitev avstro-ogrške monarhije je bila tudi temelj vse slovenske politike, počenši od reakcionarne desnice do socialne demokracije. Trst je bil ena najvažnejših postavk v tej naši politiki. In prav na veliko važnost, ki jo je imelo to mesto za Avstro-Ogrsko, so se opirali slovenski politiki, ko so prepričevali nemško-avstrijske režime, da bo Trst šele tedaj dobil ves svoj pomen, kadar bo last njegovega ozadja, Slovenije. Predstavljali so si torej Slovenijo kot avtonomno enoto s Trstom, na katerega bi bila navezana vsa podonavska federacija. V takem položaju bi seveda v gospodarskem oziru Slovenija dobila zavidanja vredno pozicijo. Gospodarski razvoj, ki je okreplil slovensko meščanstvo, je te bleščeče iluzije še bolj utrjal. Leta 1908. je na primer Šuklje govoril v deželnem zboru čisto nov jezik:

«. . . Mislim, da občutite vsi kakor jaz, da kranjska dežela stoji pred preobraženjem svojega gospodarskega in duševnega razvoja . . . Če dodam še koristi naše zemljepisne lege, okolnosti, da vsajeni med dva velika kulturna naroda, med Nemce in Italijane, tvorimo obenem zaledje Adrije ter ležimo ob cesti narodov, ki drži iz Hamburga čez Trst v Orient in Sueški prekop — potem sprevidimo, da je ura bila, ko se mora Kranjska dvigniti iz svoje nezakrivljene zaostalosti ter stopiti z naprednejšimi

sosednimi deželami v isto vrsto . . . » (Fr. Šuklje: «Iz mojih spominov», str. 146, III.)

Tudi dr. Tuma je z zanosom govoril o cilju, da mora biti Trst priključen Sloveniji:

«. . . To so veliki cilji Avstrije; pa so tudi naši veliki cilji. In boj za te velike cilje prenoviti mora celo našo socialno, politično in narodno življenje, mora dvigniti Slovence s stopnje najrevnejšega naroda v Avstriji na najodločilnejše mesto . . . »

Toda slovenska politika je bila tako kratkovidna, da je prepričevala nemško buržoazijo z argumenti, ki se jih je ta najbolj bala. Prav Trst je bil največja potreba nemško-avstrijskega imperializma, zato bi moralo biti razumljivo, da bodo prav Slovenci zadnji, katerim bi nemški imperializem popustil v njihovi zahtevi po narodni avtonomiji. Samo revolucionarni zlom avstrijsko-nemškega imperializma bi omogočil realizacijo slovenskih tendenc. Ta pa je bil nujno zvezan z razrušitvijo avstro-ogrske monarhije. Šele tedaj, ko bi bila ta imperialistična stavba zlomljena, bi bila mogoča federacija resnično svobodnih narodov v Podonavju.

Tu je bila glavna slabost slovenske proavstrijske politike. Kakor hitro je odklanjala revolucionarno pot v reševanju narodnega vprašanja, je njena težnja po ohranitvi avstrijske države postala oporišče nemškega imperializma.

Škodljivost te smeri se je zlasti jasno pokazala ob aneksiji Bosne in Hercegovine 1908. leta. Vse slovenske stranke — samo socialna demokracija je bila *deloma* izjema — so pozdravile aneksijo Bosne in Hercegovine. Smatrale so, da nove avstrijske aneksije na Balkanu slabe nemško-madžarsko hegemonijo, ker priključujejo Avstriji vedno več Slovanov, s čimer se — po njihovem mnenju — približuje avtomatičen zlom te hegemonije. Kasneje se je ta naivna in kratkovidna iluzija pojavila tudi med svetovno vojno, češ zmaga centralnih sil bo pritegnila v Avstrijo več slovanskega elementa, tako da bo Avstrija konec koncev avtomatično dobila slovanski značaj, dualizem bo razbit, a federalizmu bo pot odprta. Taka politična linija je seve demobilizirala množice, kakor vsaka politika, ki računa na avtomatičen razvoj in podcenjuje subjektivni moment, žive človeške

sile, ki v določenih materialnih okoliščinah ustvarjajo zgodovino. Avstrijski imperializem je z aneksijo Bosne in Hercegovine in z vsako nadaljnjo pridobitvijo dobival vedno večje apetite. Aneksija Bosne in Hercegovine bi postala vzrok razkroja avstro-madžarske hegemonije samo tedaj, če bi sprožila enodušen revolucionarni odpor vseh zatiranih narodov z zahtevo, da se hrvaškemu in srbskemu narodu v Bosni in Hercegovini prizna pravica na samoodločbo in sicer v taki meri, da se bosansko-hercegovsko ljudstvo lahko tudi popolnoma odcepi od monarhije.

Slovenska politika v zvezi z aneksijo Bosne in Hercegovine, ki je najbolj škodovala slovenskemu narodu samemu, je kričeč primer, kam zabrede narodno gibanje, če v njem odločajo socialno reakcionarni elementi. V ozadju take slovenske politike so bili tudi drugi argumenti, ki so jih postavljali gospodarski interesi slovenskega meščanstva, ozirajočega se proti «deviškem» jugu. Misel, da naj bi bili Slovenci «Kulturträgerji» in gospodarski kolonizatorji slovanskega Balkana, je bila novopečenemu slovenskemu industrijskemu in trgovskemu meščanstvu močno simpatična, zato je v obliki «jugoslovanstva» tudi postala osrednja točka liberalnega programa. Celo Krek se je navduševal nad njo, češ po končani vojni bo dobila slovenska podjetnost na Balkanu obširno področje za gospodarsko udejstvovanje. V zametku se tu že kažejo tendence po slovenski gospodarski hegemoniji v bodoči «jugoslovanski državi» s Trstom, ki bi dvignil Slovence na položaj vodilnega naroda na jugu.

Na teh temeljih je bilo torej grajeno naše predvojno meščansko jugoslovanstvo. Pritisk nemškega, italijanskega in madžarskega imperializma je silil slovensko meščanstvo k orientaciji proti Balkanu, da bi tu našlo politično oporo in področje gospodarskega udejstvovanja. Kakor smo videli te tendence nikoli niso prekoračile avstrijskih okvirjev in sicer iz več razlogov. Prvič bi samo velika Avstrija zajamčila Trstu in z njim vsej Sloveniji hiter gospodarski razvoj. S tem bi dala slovenskemu narodu privilegirano stališče v novi jugoslovanski državi. Drugič bi bila iz te kombinacije izločena politična moč Srbije, ki bi bila že zaradi svoje državne tradicije nevaren tekmeč. V tem

oziru pač ni samo slučaj ali avstrijakantska vnema, če je 1908. leta vsa naša oficialna politika udarjala po Srbiji, ki je protestirala zaradi aneksije Bosne in Hercegovine, in če je 1912. leta Šušteršič nastopal proti temu, da bi se Srbiji dovolil dohod do morja. Slovenskemu agrarnemu kapitalu so bili avstrijski okviri še mnogo bolj potrebni kakor liberalnemu meščanstvu. Jugoslavija izven Avstrije in s staro Srbijo bi bila pretežno agrarna država in bi torej poslabšala položaj za slovenski agrarni kapital. Razumljivo je tedaj, da je bil ta del slovenskega meščanstva najtrdnjši avstrijakantski steber. Tako so torej razredni interesi obeh naših buržoaznih skupin speljali slovensko politiko na pota, kjer je morala doživeti katastrofo. Namesto, da bi slovenski narod iskal zaveznika pri balkanskih narodih, ki so se upirali nemškemu imperializmu, ter se borili proti vsemu, kar bi krepilo Avstrijo in slabilo balkanske narode, se je naivno veselil nad osvajalno politiko Avstrije, češ hvala bogu, vedno več Slovanov nas je v Avstriji. Medtem pa je rasla moč nemško-avstrijskega imperializma, ki je vedno bolj zoževal pravice zatiranih narodov. Iluzije o neki jugoslovanski skupnosti v okviru Avstrije so vedno bolj kopnele. Jasno je postajalo, da je tudi «jugoslovansko vprašanje» izrazito revolucionarnega značaja. Rešiti bi ga torej mogla samo resnična revolucionarna sila, ki bi dvignila najširše ljudske množice k odločnemu odporu. Taka sila je bil objektivno edino proletariat, subjektivno pa tudi ta ni bil zrel za izpolnitev take odgovorne naloge. Vzroke teh slabosti smo ugotovili že zgoraj.

Navzlic temu pa je socialna demokracija vnesla novega duha tudi v to vprašanje. Jugoslovanska misel sama po sebi je bila v tem času nedvomno progresiven pojav, ker je ovirala prodiranje nemškega imperializma na Balkan. Združevala je balkanske slovanske narode v antiimperialistični blok, ki bi se mogel uspešno boriti za svojo neodvisnost. Ta misel je bila zlasti jasno izražena na balkanski socialistični konferenci v Beogradu, kjer je bila predstavljena tudi slovenska socialna demokracija. Konferenca je dala geslo: *za združitev balkanskih narodov v neodvisni balkanski federaciji*. To je bila revolucionarna zahteva, pa hkrati edina pravilna pot, da bi se zajezili tuji imperialistični

vplivi in da bi se zajamčila svoboda majhnih narodov v tem vnetljivem delu Evrope.

V teh naporih seveda slovenska socialna demokracija ni bila dosledna. Avstro-marksistični vplivi so v njej vendarle prevladovali in onemogočali, da bi mogla ta stranka postati voditelj slovenskega narodnega gibanja. Na tako zvani «tivolski konferenci» 1909. leta se je stranka postavila na integralno jugoslovansko stališče, za popolno jezikovno in kulturno stopitev južnoslovanskih narodov. Tako stališče je rezultat logičnega sklepa iz napačne opredelitve narodnega vprašanja kot kulturnega vprašanja, kar smo ugotovili že v prvem poglavju. S tem stališčem se je socialna demokracija izolirala od glavnega nosilca narodnega gibanja, od kmečkih množic, ki so zavoljo tega sledile meščanskim strankam.

Kljub temu pa je objektivna vloga delavstva tako vplivala na razvoj našega narodnega gibanja, da so vse mladinske narodno-revolucionarne struje, ki so nastajale zlasti znotraj svobodomiselnega tabora, stale pod vplivom delavskega gibanja. To mladinsko gibanje, ki je dobilo svoj najbolj izdelani ideološki lik v «Preporodu», se je uprlo oportunistični narodni politiki liberalnega vodstva, ker je spoznalo, da je osvoboditev južnoslovanskih narodov mogoča samo kot rezultat revolucionarnega zloma avstro-ogrske monarhije. To stremljenje ni bilo enotno. Del mladine je težil samo k politični združitvi s Srbi in Hrvati, medtem ko so zopet drugi branili integralno jugoslovansko smer, ki je potem po svetovni vojni močno škodovala položaju slovenskega naroda. V predvojnih letih pa je to mladinsko gibanje kot celota predstavljalo nedvomno progresivno strujo, ker je s svojo težnjo po združitvi majhnih narodov na Balkanu slabilo celoten imperialistični sistem, s katerim je bila zvezana vsa socialna reakcija. Prav to zadnje dejstvo nam tudi pojasnjuje tesno povezanost mladinskih struj z delavskim gibanjem, ki je imelo v svojem socialnem boju pred seboj istega sovražnika.

Tudi v tem razdobju je bil slovenski umetnik tisti, ki je najgloblje in najpravilneje doumel bistvo slovenskega vprašanja. To je bil Ivan Cankar. Razumel je, da bo mogel slovenski narod spričo nemškega imperialističnega pritiska obstati samo v tesni

zvezi z ostalimi južnoslovanskimi narodi. Toda istočasno je odklanjal integralno jugoslovanstvo, ker se je zavedal, da je taka ideologija lahko samo pretveza za hegemonijo enega teh narodov nad ostalimi.

«. . . Kakor ste videli, — je dejal v svojem govoru «Slovenci in Jugoslovani» 1913. leta — sem smatral jugoslovanski problem za to kar je: namreč za izključno *političen* problem . . . Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem oziru zame sploh ne eksistira . . .»

Potem nadaljuje:

«. . . Ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov — in ne samo moja vroča želja je, temveč tudi moje trdno prepričanje, da do tega združenja res pride — tedaj se to ne more izvršiti drugače, kakor da se združijo enakopravni in enakovredni narodi . . .»

V nasprotju z vsemi socialno-demokratskimi teorijami o «kulturni avtonomiji» in z oportunizmom vseh ostalih slovenskih strank, je Cankar jasno in odločno zavzel edino pravilno stališče: za združitev južnoslovanskih narodov v federativno državo, ki naj postane jez imperialističnega pritiska na Balkanu.

S svojim govorom 1913. leta je Cankar pri socialni demokraciji v precejšnji meri prodril. Ni slučaj, da so avstrijske oblasti zlasti po tem Cankarjevem govoru pričele odločneje preganjati socialno-demokratsko gibanje na Slovenskem. Cankar mu je dal revolucionaren program boja za osvoboditev slovenskega naroda, okoli katerega bi slovenska socialna demokracija mogla zbrati najširše množice. S tem je bil storjen važen korak naprej v smeri uveljavljenja delavskega gibanja kot voditelja slovenskega narodno-osvobodilnega boja. V tem pa je bila ravno največja nevarnost za sistem nemško-madžarske hegemonije nad slovanskimi narodi v avstro-ogrski monarhiji in za sistem imperializma sploh.

Cankar je govoril svoj govor tako rekoč na pragu svetovne vojne. Ta pa je mahoma postavila Slovence pred nova, toda odločilnejša vprašanja. Ko je pod Beogradom zagrmel prvi strel, je nastopil čas, ko se je morala slovenska politika brezpogojno jasno opredeliti: *za ali proti Avstriji*. Avstrijska tradicija je bila

tako močna, da so bila potrebna cela tri leta, da se je pojavil prvi resen dvom v zmago centralnih sil in da je pognala korenine misel na možnost popolnega zloma avstro-ogrške monarhije. Obe slovenski stranki sta se ob izbruhu vojne nedvomno čisto zavestno opredelili za Avstrijo in proti antanti. V tem oziru je bil pri Slovencih povsem drugačen položaj kakor na primer pri Čehih. Zopet so se pojavile pred našim meščanstvom sanje o nekem specifičnem poslanstvu Slovencev v okviru avstro-ogrške monarhije. Z zmago centralnih sil bi Trst nedvomno ogromno pridobil na važnosti in z njim seveda tudi vse slovensko ozemlje. Samostojna Jugoslavija bi kajpada ne mogla nuditi niti približno takih gospodarskih izgledov. Da je bila ta misel zares ukoreninjena, nam izpričujejo izjave naših vodilnih politikov, na primer Šukljeta, Šušteršiča itd. Slovenski politiki so se kajpak dobro zavedali, da so vsi ti načrti brezupni, če nimajo zanje političnih jamstev. Zato pa se je v tem času še bolj okrepila misel na Jugoslavijo v okviru avstro-ogrške monarhije, torej na nekak trializem, pri čemer bi Slovenija igrala v tej tretji, jugoslovanski edinici vodilno vlogo.

Za opredeljevanje Slovencev do Avstrije so bili seveda važni tudi drugi razlogi, v prvi vrsti na primer verski. Vatikan je vse do zadnjega držal roke na avstro-ogrski monarhiji. Razumljivo je, da so se tudi slovenski cerkveni krogi trudili ohraniti avstro-ogrsko monarhijo kot steber katolicizma, dokler se je največ dalo. V novi jugoslovanski državi v okviru monarhije bi pripadalo vodstvo katolicizmu. Pravoslavja so se ti krogi bali. Misel na Jugoslavijo, kjer bi imelo pravoslavje vodilno vlogo, je bila zanje nesprejemljiva. Če prištejemo sem še odpor veleposestnikov proti Jugoslaviji, ki bi bila pretežno agrarna — a ti veleposestniki so igrali važno vlogo v Šušteršičevi politiki — potem nam mora biti razumljivo, da je stal domala ves naš meščanski tabor odločno za Avstrijo. Samo redke izjeme med mladino, zlasti s «preporodovskih» krogov, se je od vsega začetka opredelila proti Avstriji in se navduševala za zmago antante.

Socialna demokracija vse do 1917. leta, ko se je pripravljala na stockholmsko konferenco, ni dala jasnih izjav o svojem stališču. Pač pa so stališča nekaterih vodilnih posameznikov dokaz,

da je bila tudi ta stranka smatrala, da je treba avstro-ogrsko monarhijo ohraniti, četudi v neki drugačni obliki. Eden od voditeljev te stranke, dr. Tuma, je govoril ob začetku svetovne vojne:

«. . . Pričakujem zmago centralnih sil in sicer z dvojnega stališča, prvič bo ta zmaga neznansko dvignila gospodarstvo slovenskega naroda in socialno-demokratsko stranko, ker postane Trst eden največjih trgovinskih emporijev in se v njem nujno ustvari bogata slovenska srednja industrija in trgovina in pomnoži na tisoče in tisoče slovenski proletarijat. Drugič bo zmaga centralnih sil na korist zedinjene Slovenije, ker računam, da zasede Avstrija tudi vojaško tako važno Beneško Slovenijo in da se tako združijo vsi Slovenci pod eno vlado . . . Tudi se ne bojim prevlasti nemškega šovinizma, ker bo po skupni zmagi gotovo nastopila tekma med dinastijama Hohenzollerncev in Habsburžanov in se bo zadnja morala proti Hohenzollernski nemški premoči opirati na slovanski element v Avstriji.» (Dr. H. Tuma: «Iz mojega življenja», str. 338 in 339.)

Tako stališče je bilo prirodno nadaljevanje avstro-marxistične reformistične narodne politike. Rešitve je pričakovala od zgoraj. Za temi blestečimi argumenti dr. Tume so se skrivali povsem nedvoumni «social-šovinistični» nazori, ki so služili v oporo nemškemu imperializmu. Čas in razvoj sta prihranila Slovencem razočaranje, ki bi ga doživeli, če bi centralne sile zmagale. Povsem jasno je, da vse podobne kalkulacije slovenskih politikov niso bile nič drugega, kakor naivna iluzija, ki se je morala razbliniti kakor milni mehurček. Zmaga centralnih sil bi nedvomno prinesla s seboj silovit plaz nemškega šovinizma, ki bi strl pod seboj še one pravice slovenskega naroda, ki jih je imel. V prvi vrsti velja to seveda za Trst. Res je, da bi pridobil na gospodarski važnosti, toda to ne bi šlo v korist slovenskega naroda, ampak v njegovo škodo, kajti vzporedno z gospodarskim razvojem na našem ozemlju bi šla oživljena akcija potujčevanja. Slovenci torej niso imeli pričakovati od zmage centralnih sil ničesar drugega, kakor da bo postal nacionalni jarem še težji.

Politika slovenskega naroda bi morala biti potemtakem že od vsega začetka preračunana na poraz avstro-ogrske monarhije,

na njen notranji revolucionarni zlom, ki bi omogočil zatiranim narodom, da sami odločajo o svojem položaju po vojni, ne pa, da so o tem odločale mirovne konference imperialističnih velesil. To pa nikakor ne pomeni, da bi se moral slovenski narod zavzemati za zmago antante. Narobe, trezen pogled na možnosti, ki jih je Slovincem prinašala zmaga antante, je moral spoznati, da tudi tu nimajo pričakovati ničesar dobrega. Italija je šla v vojno zategadelj, da si «prisluži» del slovenskega ozemlja s Trstom. Nesmisleno bi bilo pričakovati, da bodo velesile odrekle Italiji to kupnino iz golih simpatij za slovenski narod. Najmanj torej, kar je imel slovenski narod pričakovati od antantne zmage, je bilo novo razkosanje slovenskega ozemlja.

Nekateri navajajo Srbijo kot argument za slovensko podporo antanti. Ni dvoma, da je bila Srbija napadena dežela, narod, ki si ni niti najmanjše želel vojne. Razumljivo je, da so bile vse slovenske simpatije na strani naroda, ki je branil svojo neodvisnost. Toda Srbija je prenehala biti argument v tistem trenutku, ko je iz srbskega problema nastala *imperialistična* svetovna vojna, v kateri je bila Srbija le še podrejenega pomena, a na mizi imperialistov se je razkosavalo naše narodno telo. Samo tista politika bi bila torej pravilna, ki bi izhajala *iz lastnih moči slovenskega naroda* in bi se opirala na vse tiste progresivne sile, ki so v Avstriji sami stremele po revolucionarnem zlomu monarhije od znotraj. Če bi se ob koncu svetovne vojne znašel slovenski narod pred zeleno mizo mirovnih pogajanj kot revolucionaren narod, ki si je s svojim lastnim orožjem priboril svobodo, bi bil zlomljen marsikak pakt, ki je bil sklenjen na naš račun. Kot svoboden narod bi se potem lahko pogajali z ostalimi južnoslovanskimi narodi o načinu našega skupnega državnega življenja.

Velikokrat se pri nas navaja češki primer. Tolmačijo ga kot izključno delo Masarykovega «narodnega sveta» pri antantnih vladah. Tako razumevanje češkoslovaškega boja je popolnoma napačno. Prvič je bil položaj Čehov povsem drugačen kakor naš, kajti ustvaritev češkoslovaške države kot protinemške bariere v srednji Evropi je bila v interesu zapadnih velesil, medtem ko je londonski pakt glede našega ozemlja te velesile izrecno vezal

nasproti Italiji. Drugič pa je bilo težišče Masarykovega prizadevanja revolucionarno delo med češkim in slovaškim ljudstvom doma, na fronti in v tujini. Češko ljudstvo je neštetokrat in z orožjem v roki manifestiralo, da hoče samostojno češko državo, in je s svojim upornim bojem razbijalo tudi antantne načrte s češko zemljo.

«Tudi najboljšo pravico — je zapisal T. G. Masaryk v svoji «Svetovni revoluciji» — morajo braniti aktivni ljudje, ako nočejo, da ostane samo na papirju.» (Str. 44.)

In na drugem mestu:

«. . . Jasna glava, poznanje stvari, odločna volja, nobenega strahu pred smrtjo — to je ogromna sila.» (Str. 37.)

Teh lastnosti slovenska politika v svetovni vojni ni imela. V inozemstvu je obstajal «Jugoslovanski odbor», toda ta ni bil niti približno podoben Masarykovemu «Narodnemu svetu». Pri Slovencih ni imel nikake opore, če izvzamemo nekaj pedincev iz liberalnega tabora. Njegovo delo, kolikor se je tikalo Slovencev, je obstajalo v glavnem v posedanjih po pred-sobah zunanjih ministrstev zapadnih velesil. Kolikor je dobil ob koncu vojne svoj pomen, mu ga je dalo šele naraščajoče narodno gibanje doma.

Tako je šla slovenska politika avtomatično, brezglavo in pasivno za tokom svetovne vojne. Do 1917. leta je stala neomajno za Avstrijo. Leta 1917. se je pričela opazati trudnost od vojne tudi pri centralnih silah. Razen tega je ruska revolucija vplivala na razpoloženje armade. Precizni stroj pruskega militarizma je pričel pokati in vera v zmago centralnih sil je jela omahovati. V ljudskih množicah je pričelo nemirno vreti. Vse ljudsko nezadovoljstvo se je zlilo v en sam val narodnega gibanja. V takih okoliščinah je nastala *majniška deklaracija*. Izsililo jo je torej gibanje ljudskih množic, toda na sebi nosi še vse znake stare politične orientacije. Dasi zahteva zedinjenje južnih Slovanov, zadržuje avstrijski okvir in habsburško dinastijo. V tem okviru se je potem razvijala slovenska politika vse do razsula fronte centralnih sil. Vzporedno z razpadanjem fronte pa je raslo nezadovoljstvo proti Avstriji sploh. Misel na popolno neodvisnost slovenskega naroda se je vedno bolj utrjala. Zgodo-

vinsko dejstvo, da je Avstrija postala ovira družbenega napredka in svobodnega razvoja njenih narodov ter da je mogoče rešiti njena notranja nasprotja samo na en način, namreč z razbitjem avstro-ogrske monarhije, je v konkretni obliki dozorelo v zavesti slovenskih ljudskih množic. Spričo pritiska ljudskih množic odspod, ki so hotele obenem z Avstrijo likvidirati tudi ostala vprašanja nerešene meščansko demokratične revolucije, so prišli v nevarnost interesi slovenskega meščanstva, ki bi se utegnilo znajti izolirano od tega revolucionarnega potoka če ne bi preorientiralo svoje politike. Ko so se pričeli na fronti vojaški upori, je bilo že povsem jasno, da slovensko ljudstvo z obema rokama glasuje proti Avstriji. Poslej je bilo vsako reševanje monarhije že zelo nevarno početje za reševalca, kar je Šušteršič temeljito poizkusil na svoji koži. Treba je bilo pograbititi ljudski tok in se mu postaviti na čelo, ali pa biti strt pod njegovim elementarnim pritiskom.

V obeh glavnih slovenskih strankah so dobile premoč «radikalnejše struje». Pri liberalcih nekdanji «mladoradikal» dr. Žerjav, pri SLS dr. Korošec. Nacionalistični val je pograbil tudi socialno demokracijo. Tako je prišlo do narodnega sveta, s čigar imenom so zvezani najbolj usodni trenutki v življenju slovenskega naroda neposredno po vojni. Z razpadom Avstrije je bilo treba računati že kot z dejstvom. Šlo je za to, da slovenski narod v teh burnih časih maksimalno okrepi svoje pozicije.

Toda bilo je prepozno. Slovenska pasivnost za časa vojne se je maščevala. Slovenska usoda se je sedaj kovala brez Slovencev in proti njihovi volji. Iz svetovne vojne vihre je izšel slovenski narod bolj razkosan, kakor je bil kdaj koli poprej. Kje torej leži krivda? Gotovo ne na ljudstvu, ki je prinašalo ogromne žrtve na oltar svoje svobode in ki je svoje hrepenenje po svobodi dokumentiralo na ljubljanskem gradu, na Suhem bazarju, na fronti, kjer je v tišini padel marsikateri upornik, v Judenburgu, v Murauu, v Radgoni, v Kotoru, na koroški fronti itd. Po našem bežnem pogledu na gibalne sile našega narodnega boja je jasno, da tudi to pot leži odgovornost na tistih, *ki so našo narodno bodočnost vezali na obstoj reakcije, ki nima bodočnosti.*

7. poglavje

V poveljnem zatišju

Prevratni dnevi so mahoma preobrnilo sliko tradicionalne slovenske potrpežljivosti, ki je bila značilna za narod, čigar politiko so vodili socialno konservativni elementi. Z razpadom avstro-ogrske monarhije se je končalo dobro tisočletje nemškega gospodstva nad slovenskim narodom. Kazalo je, da bo s tem vsaj deloma rešeno najvažnejše vprašanje nedovršene meščansko-demokratske revolucije na naših tleh — slovensko narodno vprašanje. Revolucionarno vrenje slovenskih ljudskih množic na predvečer razpada avstro-ogrske monarhije je nedvomno pokazalo, da so bile te množice pripravljene rešiti to vprašanje na revolucionarni način. Tem akcijam, ki so sedaj prihajale, je dajalo pečat predvsem delavsko-kmečko gibanje.

Dokler se je demokratično ljudsko gibanje na Slovenskem sukalo samo okrog čisto narodnih in socialno-reformnih zahtev, je konservativni element, ki je imel odločilen vpliv v «Narodnih svetih», že z ozirom na lastno slabost in desorientiranost stal temu gibanju nevtralnno nasproti in sicer s težnjo, da se mu v odločilnem trenutku postavi na čelo in mu da svoj pečat. To se je zgodilo šele tedaj, ko je bilo že povsem jasno, da bo avstro-ogrska monarhija morala razpasti. Ker je bila slovenska socialna demokracija nesposobna, da bi dajala smer spontanemu ljudskemu toku, je gornja politika tudi prodrila. «Narodni sveti» so bili edini politični organi, ki so zavestno usmerjali spontano široko ljudsko gibanje. Toda ti «Narodni sveti» so predstavljali stremeljenja v socialnem oziru konservativnih meščanskih in veleposestniških elementov, zato je razumljivo, da so skušali tudi prevratnemu gibanju na naših tleh dati enostranski značaj, reducirati ga samo na reševanje slovenskega narodnega vprašanja

v ožjem smislu. Toda ne glede na to je razdobje od avgusta 1918. leta do razpada Avstro-Ogrske v oktobru mesecu istega leta, ki predstavlja dozorevanje naše meščansko-demokratske revolucije, etapa *progresivne* vloge «Narodnih svetov», ker so krepili splošno demokratsko vrenje in pospeševali proces razpadanja avstro-ogrške monarhije.

Toda od narodne svobode, ki je bila oktobra meseca 1918. leta dosežena, so pričakovale slovenske ljudske množice, da bo rešila tudi njihova socialna vprašanja. Iz vseh virov socialnih nasprotij so vrele popolnoma jasno postavljene socialne zahteve. Glad po zemlji se je izrazila v burnih kmečkih akcijah za agrarno reformo, ki je postala osrednje vprašanje naših prekratnih dni. Samo tista stranka je v tem trenutku zares mogla računati na podporo kmečkih množic, ki bi se jasno in nedvoumno izjavila za radikalno rešitev agrarnega vprašanja. Take stranke pri Slovencih ni bilo, zato so se pojavili primeri, ko so hoteli kmetje to vprašanje rešiti lokalno, na svojo roko in na radikalen način. Nevarnost, da bi se iz takih posameznih primerov razraslo splošno gibanje, je postajalo vedno večja. Kmečko gibanje se je torej vedno bolj razvijalo v smeri *ločitve od meščansko-veleposestniških vrhov*. S samim tem se je jelo približevati delavstvu, pri katerem se je zlasti pod vplivom ruske revolucije prav tako in vedno bolj širilo bojovno razpoloženje. Nadaljnji razvoj tega gibanja in njegovo povezovanje s kmečkimi revolucionarnimi akcijami (kakršna je bila na primer v Vinici v Beli Krajini), bi utegnil tudi pri nas ustvariti položaj, pri katerem bi prišli v nevarnost materialni interesi konservativnih socialnih plasti. Dovolj je, če opozorimo samo na veleposestva, ki so prišla v nevarnost spričo kmečkega gibanja.

Vse velike spremembe, ki so nastale v bistvu narodnega vprašanja in v gibalnih silah narodno-osvobodilnega boja, o katerih smo govorili v predhodnih poglavjih, so prišle mahoma do izraza. Ob stran so bile potisnjene konservativne sile in stranke. Na ulicah je ta element izgubil vsako kontrolo nad postavljanjem zahtev. Vodstvo je torej prehajalo na delavsko gibanje, poleg katerega so se kot gibalne sile udejstvovali tudi kmečke in malomeščanske množice.

Spričo tega pa se je položaj «Narodnih svetov» popolnoma izpremenil. Postali so organi za likvidacijo tako zvane «narodne revolucije». Konservativni element zdaj že ni bil več nevtralnno razpoložen nasproti demokratičnemu kmečko-delavskemu gibanju, ampak je napravil vse, da bi mu zaprl pot nadaljnjega razvoja. Na eni prvih svojih sej 1918. leta je nova slovenska «narodna vlada» na predlog socialista Petejana sklenila, da ostanejo v veljavi vsi dotedanji avstrijski zakoni, s čimer je bila nova smer jasno deklarirana. Pričela se je etapa likvidacije «narodne revolucije», ki je pripeljala najprej do pospešenega zedinjenja, potem pa je konservativni element prešel v protiofenzivo, ki je nato v vidovdanski ustavi 1921. leta praznovala svojo zmago. Osnovnih vprašanj torej, ki so ostala nerešena 1848. leta, tudi 1918. leto ni rešilo. Tudi dalje so še ostala ta vprašanja glavni teren, na katerem se razvija naša politika.

Neugoden položaj slovenskih in tudi hrvaških konservativnih socialnih plasti, v katerem so bile zaradi razvijanja demokratičnega ljudskega gibanja, so uspešno izkoristili v Beogradu. Tako krfska deklaracija iz 1917. leta kakor sklepi ženevske konference iz 1918. leta, ki so bolj povdarjali načelo enakopravnosti treh narodov, so bili potisnjeni v stran spričo spoznanja beograjske vlade, ki jo je tedaj vodil Protić, da se zaradi težavnega položaja v «državi SHS» da sporazum doseči tudi brez podobnih popuščanj. Tako je prodrla centralistična smer, ki je zopet postavila narodno vprašanje v središče vsega notranjega političnega življenja v Jugoslaviji in postala izhodišče brezkončne vrste notranjih sporov in nasprotij.

Toda s tem se je položaj bistveno izpremenil tudi za samo slovensko meščanstvo. Medtem ko je nekdanj z ozirom na svojo gospodarsko moč sanjalo o nekaki vodilni poziciji v Jugoslaviji, so šli z zmago centralistične smeri v našem notranjem političnem življenju vsi podobni upi slovenskega in hrvaškega meščanstva dokončno po vodi. Zopet se je pokazalo, da je politični moment konec koncev močnejši od gospodarskega. Slovenija in Hrvatska sta imeli sicer naprednejše *gospodarstvo* in močnejše kapitale, toda zmagovala je srbska *politična* smer, ki je vztrajno

delovala na tem, da bi se tudi gospodarska tehcnica nagnila na njeno stran, kar je naposled tudi dosegla. Beograd ni ostal samo politično središče, ampak je postal polagoma tudi vodilni gospodarski center in je tako na laž postavil hrvaški in slovenski finančni kapital, ki sta z zaupanjem pričakovala, da bo odločila njuna gospodarska moč.

Prvi, ki je bil v rezultatu takega razvoja vržen v opozicijo, je bila slovenska ljudska stranka. Njen odpor se je stopnjeval tako daleč, da je ob sprejemanju vidovdanske ustave njena parlamentarna delegacija demonstrativno zapustila parlament. Razlogi so po vsem tem, kar smo doslej povedali, dovolj jasni: prvič je pomenilo tako zedinjenje težak udarec gospodarskim interesom vodilni plasti SLS, ki je sestajala največ iz veleposestnikov in srednjega meščanskega elementa, navezanega v glavnem na agrarno produkcijo, drugič pa je morala SLS računati tudi s kmečkimi množicami, ki so jo po prevratu zapustile prav zaradi reakcionarne politike v agrarnem in narodnem vprašanju.

Zgodilo se je torej natanko to, kar so izkusili Slovenci že tolikokrat v zgodovini: vsako podpiranje reakcije je konec koncev na eni strani poslabšalo položaj slovenskega naroda, na drugi strani pa je nujno zadelo tudi nosilca reakcionarne politike samega.

V nasprotju z vodilnimi konservativnimi krogi v SLS pa je vršiček slovenskega finančnega kapitala, ki se je med svetovno vojno zlasti ob koncu avstro-ogrske monarhije zelo okrepil in ki je imel svoje pozicije predvsem v tradicionalni liberalni stranki, krepko vztrajal na centralističnih jugoslovanskih pozicijah. K takemu stališču sta ga gnala zlasti dva momenta. Prvič se je bal, da bi mu decentralizacija zaprla pot gospodarskega prodiranja proti vzhodu in jugovzhodu države, kjer se je imel srečati s hrvaško in srbsko gospodarsko konkurenco. Po izgubi Trsta in slovenskega Primorja sploh je dobilo to dejstvo še prav posebno važnost, kajti Slovenija je imela pristop k morju samo še čez Hrvatsko. To je bil eden važnih *gospodarskih* razlogov za integralno jugoslovansko in centralistično politiko vrhov našega finančnega kapitala in liberalne stranke.

Drugi moment je bil izrazito *politične* prirode. Sedanja centralistična in bivša liberalna stranka, ki so jo vojna in prevratna leta zelo razdejala, je mogla ostati politični faktor na Slovenskem samo tedaj, če je imela zaveznika izven Slovenije. Tega je dobila v desničarski srbski skupini bivše hrvaško-srbske koalicije s Svetozarjem Prebičevićem, ki je bila najtrdnjša opora centralističnih tendenc v prečanskih krajih, pa tudi meščansko šovinističnih in imperialističnih teženj, izvirajočih iz istih virov.

V tem gnezdu se je izleglo fašistično gibanje «Orjune», ki je imelo precej važne funkcije: njegova naloga ni bila samo udarjati po vseh manifestacijah delavskega gibanja, marveč v prvi vrsti dušiti vsak pojav narodnih gibanj. To nalogo je izvršila «Orjuna» samo deloma in v zelo majhnem delokrogu. Zlomila se je prav *na narodnih nasprotjih*, na dejstvu torej, ki je doslej preprečevalo, da bi kakršna koli unitaristična, vsejugoslovanska formacija dobila korenine v množicah in da bi postala zares gibanje množic. Prav v tem dejstvu je novo potrdilo ugotovitve, da je narodno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje. Vsi napor, da bi se zlomil odpor hrvaških in slovenskih ljudskih množic proti centralizmu, so bili zaman. Nasprotno, ta nasprotja so se poglobljala in vedno bolj krepila proticentralistične sile tudi pri meščanskem elementu. Tako je postajal vozal nasprotij, ki so izhajale iz narodnega vprašanja, vedno bolj zapleten in obenem *glavni izvir antidemokratskih sil in ukrepov*.

Danes smo še preblizu vsem dogodkom, ki so se odigravali na teh vročih tleh, da bi se mogli in smeli spustiti v njihovo podrobno analizo, čeprav nas razmere, v katerih živimo, nujno silijo k takemu koraku. Grenki so občutki slehernega resničnega prijatelja neodvisnosti Jugoslavije in njenih narodov, če se ozre po rezultatu te politike, ki so danes pač tako nedvoumni, da pred njimi nihče več ne more zapirati oči. Saj je značilno, da je eden glavnih utemeljiteljev tega sistema, Svetozar Pribičević, razočaran nad svojim lastnim delom in priznavajoč napake svoje unitaristično-centralistične politike, umrl v izgnanstvu.

Nekateri radi govore o tako zvani slovenski narodni revoluciji 1918. leta. Da, taka revolucija meščansko-demokratskega

značaja se je pri nas res začela razvijati, toda bila je likvidirana še preden je mogla izvršiti svoje glavne demokratične naloge, ki so ostale nerešene še od 1848. leta dalje. Potek te revolucije je povsem jasno dokazal, da je socialno konservativni element nesposoben, da bi rešil ta vprašanja. Albin Prepeluh ima torej prav, ko pravi v svojih «Pripombah k naši prevratni dobi» naslednje:

« . . . Manjkalo je, kar je za sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje organizirano zgrabi in vodi. » (Str. 152.)

S položajem, kakršen je nastal po preobratu, je dobilo slovensko narodno vprašanje drugačne oblike. V stari Avstriji je šlo za združitev in osvoboditev naroda, ki je živel razbit po raznih kronovinah, toda v isti državi. Izjemo je tvorila samo Beneška Slovenija z okroglo 40.000 Slovenci, ki so 1860. leta s plebiscitom pripadli Italiji. Vprašanje združitve in osvoboditve slovenskega naroda je bilo torej vprašanje, ki ga je v glavnem mogla rešiti meščansko-demokratična revolucija v Avstro-Ogrski sami, ne da bi sicer poseglo v bistvo mednarodnega sistema. Razvoj v zadnjih letih svetovne vojne in pa prevratni dnevi so ta položaj bistveno izpremenili. Slovensko vprašanje, kakor narodno vprašanje v tem razdobju sploh, ni bilo več notranje državno vprašanje, marveč sestavni del celotnega imperialističnega sistema. Slovenci so bili z versajskim mirom razdeljeni med štiri države. Prolem njihove združitve je torej tesno zvezan z razvojem celotnega imperialističnega sistema, kajti od čim večje slabosti tega sistema je odvisno, koliko bodo Slovenci kljub svoji maloštevilnosti lahko odločali sami o sebi. To dejstvo dela iz slovenskih teženj po združitvi slovenskega naroda naravnega zaveznika vseh tistih progresivnih tokov v sodobni družbi, ki slabe imperializem sploh in branijo idejo bratstva narodov.

Sprememba pa je tudi še v nekem drugem vprašanju. Medtem ko je bilo treba gledati na slovensko vprašanje v avstro-ogrski monarhiji kot na enotno vprašanje, saj je imel zavzemati ves slovenski narod enotno stališče do svojega skupnega in neposrednega glavnega sovražnika, do monarhistične veleposest-

niške in meščanske reakcije, ki jo je podpiral nemški imperia-
lizem, se naloge posameznih delov slovenskega naroda po pre-
vratu temeljito razlikujejo med seboj. Različen je glavni
sovražnik, različen je položaj slovenskih narodnih gibanj z
ozirno na mednarodni položaj in splošne smeri družbenega
napredka. Če torej sedaj govorimo o slovenskem narodnem
vprašanju, tedaj imamo pred seboj celotni problem razkosanega
naroda in pa položaj posameznega narodnega dela v raznih
državah.

Primorski Slovenci so po prevratu zavzeli analogno stališče
kakor Slovenci v Jugoslaviji. Val socialno konservativnega na-
cionalizma je ob zlomu črno-žolte monarhije potegnil za seboj
domala vse slovenske stranke v Primorju, tja do velikega dela
socialnih demokratov. Tem nacionalističnim vrhovom so bile
seveda socialne zahteve, ki so jih postavljale slovenske ljudske
množice, nevarne, zato tudi niso našli skupnega jezika z ljud-
stvom, čigar bojvena akcija bi edina lahko zajamčila neodvis-
nost slovenskega naroda v Primorju. Nasprotno! Ko se je po-
javila nevarnost socialnega prevrata brez meščanskega elementa
in proti njemu, tedaj je tržaški «Narodni svet» napravil nekaj,
kar je bilo glede na njegov sestav tudi pričakovati, da bo napra-
vil: pohitel je zadušiti demokratično vrenje slovenskega de-
lavsko-kmečkega ljudstva, ki je ogrožalo socialne položaje kon-
servativnih socialnih plasti in je v tej svoji vnemi celo poklical
na pomoč italijansko armado, da bi napravila red in mir. Ko je
bila ta «patriotska» dolžnost opravljena in likvidirana edina
sila, ki bi mogla izbojevati svobodo slovenskemu narodu in ko
so prišli v Trst prvi italijanski vojaki, tedaj so se oči slovenskega
meščanstva uprle v Paris in Versailles v naivnem pričakovanju,
da bo antanta prelomila obveze, ki so bile dane Italiji z london-
skim paktom, in da bo dala slovenskemu meščanstvu to, česar si
samo ni znalo priboriti. Našo trditev potrjuje dr. B. Vošnjak,
ki piše v svoji knjigi: «U borbi za ujedinjeno narodnu državu»
med drugim:

«. . . Wilsonova demokratična načelnost in vera v njegovo
moč je bila razlog, da smo tako dolgo odlagali rešitev jadrans-
kega vprašanja. Z Italijo bi prišli pred jesenjo 1920. leta laže

do sporazuma, ki bi bil neprimerno boljši od Rappalla . . .»
(Str. 169.)

Medtem pa je rasel fašistični val, ki bi moral opozoriti slovensko politiko, da se zgrinja nad slovenskim narodom velika nevarnost. Toda, če je slovenska politika do rappallske pogodbe trdovratno upala na priključitev celega Primorja k Jugoslaviji ter zato odklanjala vsako zvezo s progresivnimi silami v Italiji, je po tej pogodbi izgubila glavo in je v svoji desorientaciji postala popolnoma nesposobna, da bi kar koli napravila v zaščito slovenskih narodnih interesov.

Leto 1920. je bilo za Italijo leto največjih socialnih pretresov, ki so imeli močan vpliv tudi na slovensko Primorje. Zveza slovenskega narodno-osvobodilnega gibanja s progresivnimi demokratičnimi tokovi v Italiji sami bi nedvomno mobilizirala slovenske množice za slovenske narodno-osvobodilne cilje, ker bi vzporedno rešila tudi celo vrsto socialnih vprašanj. Slovenski narod že pozna v zgodovini primer, ko ga je napredno gibanje tujega naroda rešilo pred še hujšim jarmom. To je bilo 1918. leta, ko je italijanska armada korakala proti Ljubljani in se je zdelo, da bo komaj priborjena mlada svoboda poteptana pod škornjem italijanske soldateske. Naivni ljudje pripisujejo rešitev akciji majorja Švabića. Toda dejanski rešitelj slovenskega naroda je bil tedaj predvsem — italijanski narod. Resnično demokratično ljudsko vrenje, v katerem se je Italija nahajala, ni moglo dopustiti, da bi italijanska armada nasilno dušila odpor majhnega naroda, ki se bori za svojo svobodo. Če je torej italijanski napad pri Logatcu izostal, tedaj se je to zgodilo predvsem zategadelj, ker se je italijanska vlada zavedala, da bi vsak poskus nasilnega zloma slovenskega odpora okrepil demokratični odpor italijanskega ljudstva samega. (Razen tega bi italijansko prodiranje prekoračilo določbe londonskega pakta.) Sodelovanje z naprednim italijanskim zaveznikom bi torej tudi kasneje slovenskemu narodu izredno koristilo. Toda socialno konservativno vodstvo slovenske politike v Italiji je bilo prav tako nesposobno za vsako resnično reševanje narodnega vprašanja kakor v Jugoslaviji, zato se ni naslonilo na napredne sile v Italiji sami in tako priborilo primorskim Slovincem svobodo, ampak je še dalje po-

grevalo geslo o priključitvi Primorja Jugoslaviji, ki je uspavalo slovenske množice v Primorju in jih demobiliziralo.

Tako je slovenski nacionalizem visel med dvema nevarnostima: med demokratičnim ljudskim gibanjem in fašizmom. Prvi je pretil oslabiti nekatere materialne položaje konservativnih plasti, drugi pa streti sleherne svoboščine slovenskega naroda. V tem precepu je slovenska politika izgubila vsako orientacijo in nudila klavrno sliko popolne nemoči. Priključitev Jugoslaviji je postajala vedno bolj utopična zahteva in ko je naposled z zmago fašizma postala veleizdajalska, je naša politika v Italiji ostala na pesku. Fašizem je postopno strl najprej odpor proletariata, potem vse demokratične stranke in vzporedno s tem tudi slovensko narodno gibanje. Tako se je slepo upanje na avtomatično priključitev k Jugoslaviji pokazalo kot ovira za koncentracijo naprednih sil v boju za osvoboditev slovenskega naroda v Italiji. Naša politika v Italiji je bila nekaka «politika nevtralnosti» nasproti velikemu boju, ki so ga bile med seboj sile napredka in sile reakcije v Italiji. «Nevtralnost» pa se je dejansko izkazala kot posredna pomoč fašizmu. Končala je kajpada, kakor konča vsaka politika, ki se posredno ali neposredno veže z reakcijo — s popolnim krahom in novim poslabšanjem položaja slovenskega naroda.

Podoben je bil položaj na Koroškem. Koroške slovenske kmečke množice so pričakovale rešitev agrarnega vprašanja in druge socialne razbremenitve. Pričakovanja se jim niso izpolnila, saj so tudi v Jugoslaviji sami ta vprašanja prav tako ostala nerešena. Nič ni torej jamčilo koroškim Slovencem, ki so bili in so pretežno kmetje, da bodo v *agrarni* Jugoslaviji in pri jugoslovanskem centralizmu vsaj tako prodajali svoje produkte kot v industrijski Avstriji, če že agrarno vprašanje ostane nerešeno. Razen tega je bila Avstrija tedaj tudi mnogo bolj demokratična od Jugoslavije. V tem oziru je pač že France Levstik dobro označil odnos slovenskega — in tudi vsakega drugega — kmeta do narodnega vprašanja. Leta 1863. je pisal v «Napreju»:

«. . . Naš kmet narodnega potezanja zdaj še ne umeje toliko, da bi naglo privolil v to, kar *sliši*, da je narodnosti koristno; raje bi poslal sina, zlasti Gorenjec, morda celo v kako čisto nemško

gimnazijo, ko bo čutil, *da se mu v domačej deželi nareja kakršno koli napotje* (podčrtal Sper.), in vendar je krepost slovenskega naroda v kmečkej krvi, iz katere so se nam porodili do zdaj že skoraj vsi narodni velikaši . . .»

Po vsem tem je očitno, da plebiscitni poraz 1920. leta ni poraz slovenskega naroda, marveč poraz slovenske oficialne politike v Jugoslaviji. Ni dvoma, da je bilo to glasovanje začetek vsega zla, ki je doletel našo narodno manjšino na Koroškem. Toda, ali se je čuditi ljudstvu, ki je imelo izbirati med dvema zloma, če je spričo dejstva, da so se kompromitirale vse slovenske stranke, poslušalo glasove koroških veleposestnikov, ki so jim šepetali v uho, da je Avstrija manjše zlo? «Naša» politika je bila vselej ali nemška ali avstrijska ali italijanska ali madžarska ali jugoslovanska, nikdar *slovenska*. Koroški kmetje so izbirali med avstrijsko in jugoslovansko politiko ter so se odločili za prvo, ki jim je obljubljala več gospodarskih prednosti in več demokracije. Podoben primer v naši zgodovini smo že imeli. Leta 1866. so se beneški Slovenci s plebiscitom izrekli za priključitev k Italiji navzlic temu, da so bili s tem odtrgani od večine slovenskega naroda. Beneški Slovenci so skoraj soglasno napravili ta korak, ker je bila Italija demokratičnejša in ker je konservativno vodstvo slovenskega narodnega gibanja pustilo na cedilu kmeta v najtežjih časih. Koroški plebiscit se je vršil sicer v povsem drugih okoliščinah, toda je prav tako rezultat *reakcionarne* politike vodilnih slovenskih strank.

Tako je bilo okrog pol milijona Slovencev odtrganih od poglavitnega dela slovenskega naroda in pojavilo se je vprašanje, kakšen naj bo odnos jugoslovanskih Slovencev do teh odcepljenih delov. Jasno je, da je sleherni Slovenec uverjen, da bo teh 500.000 Slovencev nekoč združenih z ostalim narodom v čvrsti slovenski skupnosti. Toda zopet nastane vprašanje: *po kateri poti* je mogoče doseči ta cilj?

Vse do zunanjepolitičnih sprememb, ki so nastale v Evropi po Hitlerjevem prihodu na oblast, se je vsa politika vodilnih slovenskih strank v Jugoslaviji omejevala na čisto platoničen program: upanje na priključitev k Jugoslaviji. To je bilo vse, toda bilo je toliko ko nič. Tudi tu je torej slovenska oficialna

politika ubrala pot najmanjšega odpora. S tem je bila namreč vsa skrb za pol milijona Slovencev prenešana *na razvoj zunanje-političnih dogodkov, ne pa na našo lastno aktivnost.*

Politika, ki je slonela samo na upanju o priključitvi primorskih in koroških Slovencev k Jugoslaviji, je bila potemtakem iz več razlogov napačna.

Prvič je demobilizirala slovenske množice tako v Jugoslaviji, ki so čakale da bo zunanjepolitični razplet sam privedel do zedinjenja Slovencev, kakor v odrezanih predelih, kjer je bilo slovensko ljudstvo prepuščeno svoji lastni usodi in praznemu upu, da jih bo prišla Jugoslavija iskat. Tako si Slovenci niti na Primorskem niti na Koroškem niso ustvarili svojega lastnega programa in postavili svojih neposrednih ciljev.

Drugič je ta politika oropala slovensko ljudstvo njegovih naravnih naprednih in demokratičnih zaveznikov v Italiji in v Avstriji, kajti taka politika ni potrebovala nemških in italijanskih zaveznikov.

Tretjič Slovenci niti v Jugoslaviji še niso zadovoljivo rešili svojega vprašanja. Politika priključitve koroških in primorskih Slovencev je tedaj krepila prav tiste elemente v Jugoslaviji, ki so bili nosilci centralistične politike in največja ovira rešitve slovenskega vprašanja v državi.

Četrty moment je zunanjepolitični in najvažnejši. Ogle dati si ga moramo nekoliko podrobneje, kajti tu bomo predvsem našli ključ k ocenjevanju našega vprašanja.

Ves povojni razvoj mednarodnih odnošajev je šel v duhu politike zmagovalcev svetovne vojne, zlasti Francije. Cela vrsta desničarskih vlad v Franciji je tesnila premagance v svetovni vojni, a obenem je bila organizator pohoda proti silam napredka. Središče reakcije je bila torej v prvi povojni periodi Francija kot glavna opora versajskega sistema. Slovenski narod, ki ga je versajski mir tako nesrečno razkosal, bi torej moral imeti vse razloge, da si poišče zaveznike na drugi strani, v vseh naprednih silah, ki so hotele likvidirati imperialistični mir povojne Evrope. To nikakor ne pomeni, da bi se morali Slovenci uvrstiti v revizionistični tabor, ki je bil že takrat zarodek sodobnih imperialističnih osi. Narobe, ravno trden blok antiim-

rialističnih sil bi onemogočil razvoj revizionizma do stopnje, ki jo imamo danes pred seboj, revizionizma, ki predstavlja v bistvu prerod imperializma bivših premagancev.

Narod, ki je torej gradil svojo politiko na versajski sistem in njegove nosilce, je moral doživeti polom. Resnična konstanta so bile samo demokratične antiimperialistične sile, kajti one so bile nosilec *družbenega napredka*, medtem ko je bil Versailles nosilec reakcije. Skupen sovražnik, imperializem, je torej zvezal kolonijalne narode, Kitajsko, poraženo Nemčijo, zatirane narode vsega sveta, delovne ljudske plasti in druge napredne in svobodoljubne elemente v enotno antiimperialistično verigo. Na te sile torej bi se morala opirati slovenska politika. Ne odvisnost od versajskega sistema in tudi ne priseganje na imperialistični revizionizem, ampak *notranja slabitev* imperialističnega sistema z bojem slovenskega naroda ob strani vseh naprednih demokratičnih sil — to bi moralo biti bistvo naše politike.

Taka politika bi na eni strani nedvomno oslabila pozicije imperializma, torej pozicije glavnega in trajnega sovražnika slovenskega naroda, na drugi strani pa bi onemogočila, da bi napake versajskega miru uporabljali revizionizmi in fašizmi kot hrano za obujanje in utrjanje imperialističnih tendenc v taboru premagancev. Eno kot drugo pa bi znatno koristilo interesom slovenskega naroda, ker bi mu dalo močne in trajne zaveznike v Evropi.

Po vsem tem nam postane jasno, da je bilo geslo o priključitvi Koroške in Primorja k Jugoslaviji nepravilno tudi glede na razmerje do središča reakcije. Prvič je bil to način imperialističnega «reševanja» narodnega vprašanja, ki je nujno vodil k novim zaostritvam imperialističnih nasprotij in k novi vojni; drugič pa je taka politika utrjala francoski imperialistični sistem, ki je bil glavna opora evropske reakcije.

To stališče pa seveda nikakor ne pomeni, da bi bilo treba koroške in primorske Slovence pustiti tam, kjer so bili. Nikakor ne. Vse gornje naše ugotovitve nas vodijo samo k sklepu, *da je združitev slovenskega naroda stvar njega samega in njegovega boja na lastnem terenu in proti vsakokratnemu konkretnemu sovražniku*. Z drugimi besedami: vsak del slovenskega naroda

ima dolžnost, da se samostojno bori za svojo lastno svobodo na svoji lastni zemlji, pri čemer pa ima tudi pravico zahtevati pomoč od vsega slovenskega naroda. Sleherni uspeh katerega koli dela bo približal ves slovenski narod svojemu cilju, ki ga je postavil že 1848. leta: *zedinjeni Sloveniji*. Tak boj slovenskega naroda je, prvič, edini način aktivizacije vseh sil naroda, ki so potrebne, da bo nekoč osvobojeni narod znal braniti svojo svobodo, drugič pa resnično služi ciljem miru in bratstva narodov ter ne ustvarja ognjišča, iz katerega lahko vsak trenutek vzplamti vojni požar. To je tudi misija, ki jo ima slovenski narod v tem delu Evrope.

Če se pa sedaj v tej luči ozremo na politiko, ki so jo v tem pogledu vodili naši politični vrhovi, bomo morali ugotoviti, da predstavlja dosledno nadaljevanje politike prevratnih dni. Ker se je naš konservativni vodilni element bal odločnega boja, v katerem bi sodelovale najširše množice slovenskega naroda, kakor tudi zaveznitva resnično demokratičnih sil, mu ni preostala druga pot, kakor naslonitev na reakcijo, na versajski sistem. Zopet se je torej ponovila stara napaka naše nacionalne politike. Bili smo zvezani z Versaillesom in smo z njem vred doživeli polom, kajti družbena konstanta, o kateri smo govorili zgoraj, je *nujno* morala podreti začasno reakcionarno zgradbo. Razlika je pri tem samo ta, da je tokrat na razvalinah Versaillesa zatiumfiral imperialistični revizionizem, ki je poslal nove oblake nad slovenski narod, medtem ko bi zmaga demokratičnih in antiimperialističnih sil nad Versaillesom odprla pot svobodnemu razvoju slovenskega naroda ter ga za vselej osvobodila nevarnosti za njegov obstanek.

Neppravilna politična usmerjenost jugoslovanskih Slovencev je neposredno potegnila na napačne tračnice tudi slovensko politiko onstran jugoslovanskih meja. Po razpustu vseh slovenskih strank v Italiji sta pri primorskih Slovencih prevladali dve temeljni struji. Prva je zagovarjala in praktično izvajala sodelovanje z italijansko demokratično opozicijo, ker je videla v boju proti fašizmu pot k osvoboditvi slovenskega naroda. Ta struja se ni zanašala na priključitev Primorja k Jugoslaviji, ker je smatrala, da mora slovenska politika v Italiji vzeti kurs na sa-

mostojno rešitev slovenskega vprašanja v tej državi, tem bolj, ker bi taka rešitev pozitivno vplivala tudi na položaj Slovencev v Jugoslaviji in Avstriji.

Druga struja pa je v nasprotju s prvo vso svojo politiko zidala v smeri priključitve Primorja k Jugoslaviji. Cela vrsta mladih in iskrenih žrtev je padla za ta smoter. In vendar je taka politika, kakor smo videli v predhodnih izvajanjih, napravila slabo uslugo interesom slovenskega naroda kot celote. Kakor hitro se narodno-osvobodilna politika ne opira na ljudske množice, nujno postane plen enega ali drugega imperializma. Tako je bilo s tako politiko primorskih Slovencev. Tem ni koristila, pač pa je v Jugoslaviji utrjala prav tiste politične sile, ki so bile najbolj nasprotne narodnim zahtevam Slovencev v tej državi. Tako se je pojavila značilna neprijaznost slovenskega ljudstva v Jugoslaviji do «Primorcev». Kako tudi ne, saj je v rezultatu tako zване «jugoslovanske politike» v Primorju primorska emigracija postala ena najtrdnjših opor raznih centralističnih režimov v Sloveniji. Te vrste politika torej ni samo prepuščala «reševanje» slovenskega vprašanja bodočim imperialističnim obračunavanjem, ampak je sejala razdor tudi v vrste slovenskega naroda samega.

Po zunanjepolitičnih spremembah je kajpada pri Primorcih nastopilo razočaranje. Spoznanje je prišlo prepozno. Reakcija še ni nobenega naroda osvobodila in vezanje narodnega boja primorskih Slovencev z jugoslovansko reakcijo je moralo privedi do poraza.

Politika koroških Slovencev se je na zunaj precej razlikovala od slovenske primorske politike, vsebina pa nam razodeva podobna izhodišča. Kar je bilo slovenskega delavstva na Koroškem se je udejevalo v skupnih organizacijah z nemškim delavstvom. Slovenskega meščanstva na Koroškem ni. Malomeščansko vodstvo, ki je tako ostalo na čelu slovenske narodne stranke in ki je uživalo vso moralno podporo slovenske oficialne politike, je bilo seveda nesposobno, da bi ubralo v svoji politiki pot samostojne akcije za osvoboditev slovenskega naroda na Koroškem in v zvezi z vsemi progresivnimi silami v Avstriji. Prepuščajoče rešitev koroško-slovenskega vprašanja zunanjepolitičnim

faktorjem, ne slovenskemu ljudstvu samemu, je imelo vodstvo slovenske stranke na Koroškem v notranje-avstrijskem političnem razvoju na izbiro samo eno pot: tradicionalno slovensko «realno politiko». Povezalo je usodo Slovencev z eno najbolj reakcionarnih avstrijskih strank, s krščansko-socialno stranko in se skušalo prilagajati raznim režimom, dokler ni končno z njimi vred pretrpelo popoln poraz. Posledice tega poraza so tem hujše, ker je reakcionarna politika zadržala slovensko ljudstvo na Koroškem v precejšnjem mračnjaštvu, ki je najboljši zaveznik reakcije. Koroški del slovenskega naroda ima danes le drobno progresivno jedro, ki s težavo prenaša močni raznarodovalni pritisk.

Najvažnejša je pač za usodo vsega slovenskega naroda politika, ki so jo vodili Slovenci v Jugoslaviji. Po usahnitvi sponstanega demokratičnega ljudskega gibanja v prvih letih po svetovni vojni, se je vloga delavskega gibanja v Jugoslaviji kot političnega činitelja močno zmanjšala. Njegov napačni odnos do narodnega vprašanja, ki ga je prinesel kot avstromarksistično dediščino tudi še v novo državo, ga je za dalj časa izoliral od kmečkih množic. Vse delavske stranke so se postavile na stališče narodnega edinstva, čeprav je množično gibanje na Hrvaškem in tudi v Sloveniji praktično dokazovalo, da so Hrvatje, Slovenci in Srbi trije samonikli narodi, katerih bratsko sožitje bo mogoče doseči samo tedaj, če bo v politični ureditvi države zjamčen svoboden razvoj slehernega naroda. Tako se je zgodilo, da so v slovenskem kmečkem gibanju, ki je bilo jedro narodnega gibanja na Slovenskem, zopet postale trdnejše pozicije konservativnega elementa, na Hrvaškem pa se je v obliki HSS razvilo mogočno samostojno kmečko gibanje kot glavni nosilec hrvaške narodne misli, ki je postala centralni problem vsega notranje-političnega življenja Jugoslavije.

Odnos do hrvaškega vprašanja je postal na ta način preizkusni kamen za vse politične ideologije, skupine in režime v državi. Toda edina resnična sila, ki bi to vprašanje dejansko in na progresiven način mogla rešiti, je bilo demokratično ljudsko gibanje. Reakcionarna «slovaška rešitev» narodnega vprašanja je bila v tem razdobju praktično nemogoča. Vsaka resnična re-

šitev hrvaškega vprašanja bi bila torej zvezana z nekaterimi socialnimi pretresi, ki so vzbujali strah pri konservativnih elementih. Rešitev hrvaškega vprašanja, ki bi ga izvedlo hrvaško ljudstvo samo in s pomočjo naprednih in demokratičnih sil vseh narodov v Jugoslaviji, je moralo naleteti na odpor ne le centralističnih teženj, marveč jugoslovanskih reakcionarnih sil sploh. V tej luči moramo torej ocenjevati tudi slovensko politiko v tem razdobju.

Kakor smo videli, sta se po prevratu pri nas izkristalizirali dve osnovni smeri glede na notranje-politični razvoj v Jugoslaviji. Pri tem mislimo samo na obe vodilni slovenski stranki in ne jemljemo v obzir ostalih naprednih faktorjev, ki se še niso znali odločilno uveljaviti v našem političnem življenju. Odgovornost za politiko slovenskega naroda je torej še vedno ležala na obeh tradicionalnih slovenskih strankah.

Jugoslovanska smer se je dokončno oklenila centralizma, ker je samo z njegovo pomočjo lahko postala realna politična sila v Sloveniji in je samo tako lahko koristila gospodarskim interesom slovenskega finančnega kapitala. Zato najdemo to stranko v vseh najbolj centralističnih režimih.

Oficielni nositelj *slovenske smeri* je bila slovenska ljudska stranka. Že prevratni dnevi so pokazali, da so njeni vrhovi zaradi svoje socialne konservativnosti popolnoma nesposobni, da bi mogli voditi odločen boj za rešitev slovenskega vprašanja. Zopet je torej konservativno vodstvo zajahalo starega pegaza slovenske politike «realno politiko», točno po vzorcu naše avstrijske politike. Bistvo te «realne politike» je bilo v tem, da je bolj ali manj spretno izkoriščala vlogo Slovencev kot jezička na tehtnici med Srbi in Hrvati. Ta politika je resda prinesla vrhnjim socialnim plastem slovenskega naroda neke malenkostne koristi, toda bila je *brezperspektivna*, kajti po tej poti slovensko vprašanje ne more biti nikoli rešeno, in *reakcionarna*, kajti objektivno je postala oporišče centralizma. Ni samo poslabševala položaja Hrvatov, *ampak tudi Slovencev samih*. Streli 20. junija 1928. leta bi bili nemogoči brez te politike in izključen bi bil tudi marsikakšen kasnejši reakcionarni ukrep.

6. januarja 1929. leta je ta politika, kakor je bilo pričako-

vati, doživela polom, ki je slovenski narod skoraj povsem izločil kot samostojno politično silo iz življenja Jugoslavije in napravil iz njega dodatek politike centralizma. Drugi rezultat take politike pa je bila večja zaostritev srbsko-hrvaškega nasprotja in vedno večja izolacija slovenskega naroda od srbskega in hrvaškega naroda.

Značilno je torej, da kažeta kljub različnim izhodiščem obe vodilni smeri našega političnega življenja v razdobju pred 6. januarjem 1929. leta iste rezultate: *utrjevanje centralizma*.

To dejstvo nam postane umljivo, če se le bežno ozremo v družbeno-gospodarsko strukturo obeh strank. Vojna, zlasti pa prva leta po prevratu so naše meščanstvo gospodarsko zelo okrepila. Razvil se je tudi slovenski finančni kapital, ki je postal odločujoč v industrijski pa tudi v agrarni produkciji. Tako sta se prav za prav obe stranki znašli pod istim klobukom. Čeprav je bil poleg cerkvenega vpliva v SLS močan neposreden vpliv veleposestva in srednjih meščanskih plasti, je v vseh važnejših vprašanjih odločal interes finančnega kapitala. Drugače ni moglo biti, kajti pokazalo se je, da vsaka srednja pot vodi k skrajnosti, da objektivno postane oporišče tistih skrajnosti, ki imajo pred seboj jasne smotre. Odtod si tudi lahko razlagamo značilno omahovanje te stranke. Kadar je bila v opoziciji, je laže zagovarjala zahteve svojih demokratičnih množic, od časa do časa celo v zelo radikalni obliki, kadar je bila pa v vladi, tedaj je bil odločilen pritisk finančnega kapitala.

Napravili bi greh pred svojim lastnim narodom, če bi opozarjali samo na slabe strani našega narodnega boja, če bi odkrivali narodu samo mizerijo njegove oficialne politike, ne videli bi pa onih neštetihih progresivnih naporov, ki jih je polna zgodovina našega narodnega boja pa tudi povojna leta slovenskega naroda. Napredni, naši oficialni politiki nasprotni tok, ki je izhajal iz živih sil slovenskega naroda, ni sicer našel v tem razdobju močnih zavestnih zagovornikov, zato pa je tem močnejše prihajal do izraza v spontanem pritisku množic. Če opazujemo povojna leta našega političnega življenja, bomo videli zanimiv pojav, da se je slovensko ljudstvo po preteku krajšega časa obrnilo proti vsem političnim kombinacijam naše oficialne

politike, ki je utrjevala položaje centralizma, in nekajkrat celo prisililo nosilce te politike k umiku. To se je zgodilo ob prvratu, ko je zapustilo vrste SLS, ker se je ta kompromitirala s svojo politiko ob razsulu Avstrije in ob zedinjenju. To se je pokazalo v burnem protestu proti reakcionarni politiki takratnih Pribičevičevih opor v Sloveniji, ki se je razvil celo v širokopotezno ljudsko antifašistično akcijo proti «Orjuni». Pokazalo se je 1928. leta, ko je s svojimi enodušnimi simpatijami za ubite hrvaške voditelje slovensko ljudstvo manifestiralo svojo pripravljenost za skupen boj s Hrvati. Pokazalo se je naposled 1929./30. leta, ko je moral pod pritiskom množic predstavnik največje slovenske stranke izstopiti iz vlade, in v vseh naslednjih letih. Preblizu smo še vsem tem vprašanjem in v še boleče rane bi posegli, če bi se spuščali v podrobnejšo analizo. Bodočnost bo prinesla izčrpnjše ocene. Toda pri vsem tem lahko ugotovimo, da je zdrav instinkt slovenskega ljudstva kot fino čuteč instrument pravilno spoznaval večjo ali manjšo škodljivost oficialne politike in to svoje spoznanje tudi izrazil v spontani nezadovoljnosti.

Toda ta nezadovoljnost se je kazala največkrat samo v pasivni obliki, ni pa dobila ideološkega izraza in bojevnih organizacijskih oblik. Odkod to, kateri faktorji so preprečevali razvoj v tej smeri? V odgovoru na to vprašanje se moramo vrniti nazaj na socialno strukturo našega naroda in na gibalne sile, ki so tvorile naše narodno gibanje.

Že prej smo ugotovili, da sta obe slovenski stranki predstavljali v glavnem interese meščanskega elementa in da so ti interesi prišli v nasprotje z interesi boja, ki ga je bil slovenski narod za svoje smotre. Če naj bi torej slovenski narod ubral borbene poti v svojem prizadevanju za rešitev narodnega vprašanja, tedaj bi moralo preiti vodstvo tega boja na druge sile.

Slovensko delavstvo je v tej smeri pač napravilo prve korake, v splošnem se pa ni znalo povezati s svojim najbližjim zaveznikom — s slovenskim kmečkim ljudstvom. Bremenili so ga še ostanki stare avstro-marksistične šole. Še vedno so v precejšnji meri veljale zanj besede, ki jih je izrekel 1918. leta I. Cankar:

«Socialna demokracija na Slovenskem je tudi po slabotnih

začetkih svoje politične organizacije ostala, kar je bila: zveza strokovnih organizacij in v idejnih načelih nekakšna verska sekta. Stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke. Na čisto osamljenih, daleč ločenih krajih slovenske domovine so se v svoje organizacije zbirali industrijski delavci, ki so se brigali za svojo pravično krušno stvar in se niso zanimali za prav nič drugega. To nikakor ni obsodba teh socialistov iz polpretekle dobe, nasprotno: iz vsega svojega srca, iz svojega toplega prepričanja so dali vso svojo moč, ves svoj intelekt podjarmljenemu, zasužnjenemu delavcu, in prav nič ni čudno, če jim je bila v tistih časih poglavitna in prav za prav edina skrb, da potom organizacije pribore delavcu boljši kos kruha. In delavec bo za zmirrom hvaležen tem svojim prvim evangelistom, ki so brez pomisleka tvegali zanj preganjanje in svobodo . . .» («Očiščenje in pomlajenje».)

Z izredno jasnostjo odkriva Cankar v tem odstavku sektantsko ozkogrudnost slovenskega delavskega gibanja, ki je v prvi vrsti onemogočala, da bi delavstvo našlo pot do srca slovenskega kmečkega ljudstva. Ista ozkogrudnost je tudi v razdobju, o katerem govorimo, onemogočala delavstvu, da bi postalo to, kar zahteva od njega Cankar v «Očiščenju in pomlajenju»: *«poklicani voditelj in glasnik v boju za narodovo odrešenje in vstajenje.»*

Zapiranje delavske politike v ozek krog samo delavskih zahtev je torej izločilo delavstvo kot voditelja celotnega narodnega gibanja in seveda v končnem rezultatu škodovalo tudi njemu samemu. Omahovanje kmečkih in malomeščanskih množic bo moglo delavstvo rešiti v prid napredku samo tedaj, če se bo samo znalo uveljaviti kot dovolj samostojen in cilja zavedajoč se činitelj.

Vsi ti momenti v celoti so torej vplivali, da v poprevratnih letih Slovenci nismo prišli do nekega jasnega in na daljše razdobje preračunanega bojavnega strateškega načrta, ki bi vse pozitivne in napredne sile slovenskega naroda usmeril po isti strugi in s tem podesoril njegovo moč. Konservativne grupacije, ki so stale in ki stoje na čelu slovenske politike, takega programa niso mogle izdelati, ker bi z njim prišle v nasprotje s

svojimi lastnimi gospodarskimi in političnimi interesi, napredne sile pa so bile še preslabe.

Take so bile slabosti v našem narodnem boju v razdobju tako zvane začasne kapitalistične stabilizacije in te slabosti so v nemajhni meri povzročile, da smo se v letih po 6. januarju 1929. leta znašli tako nepripravljeni, da bi odbili udarce, ki so tako hitro prihajali drug za drugim in ki ogrožajo naš narodni obstoj sploh.

8. poglavje

V objemu novih tokov

Da počiva povojna stabilizacija današnje družbe, ki je dobila svoj simbolični izraz v versajskem sistemu in weimarski demokraciji, na zelo trhlih nogah, to se je pokazalo že 1926. leta ob priliki generalnega štrajka v Angliji in 1927. leta ob priliki dunajskih krvavih dogodkov. Z gospodarsko krizo, ki je kakor nezadržan plaz planila v optimistično idilo konjunktore, za katero so mislili, da je nikdar ne bo konec, so bili tudi porušeni zadnji stebri varljive stabilizacije. S tem pa se je slika imperialističnih odnosov bistveno izpremenila. Znano dejstvo je, da so prepiri, ki nastanejo ob delitvi dobička nedolžna otroška pravljica v primeri z gnusnostjo bojov, ki nastanejo kadar je treba deliti izgubo. Prav to se je zgodilo potem, ko je pričela kriza pustošiti po vsem svetu. Zaščitniki versajskega sistema so prišli v nasprotje sami s seboj, pokati so pričeli vsi jezovi v mednarodnih odnošajih, ki jih je mukoma zgradil versajski sistem, znotraj držav pa so se pričela silno nevarno zaostrevati socialna nasprotja. Vreti je pričelo tudi v kolonijah in na Kitajskem, a 1931. leta je Japonska zasedla Mandžurijo in tako kot prva od podpisnic washingtonskega dogovora, ki je bil najvažnejši dodatek versajskemu miru, pogazila geslo odprtih vrat na Kitajskem in medsebojnega nevmešavanja v kolonije in sfere gospodarskega ter političnega vpliva. Tako se je pričelo spreminjati razmerje mednarodnih političnih sil in svet je zaslutil, da se nahaja pred pomembnimi viharji.

V prejšnjem poglavju smo ugotovili, da je bila Francija v razdobju začasne stabilizacije po svetovni vojni središče reakcije. Ta njena vloga se je posebno izrazito pokazala 1928. leta, ko je pričela neposredno in aktivno organizirati vojaški udarec proti

Rusiji. V tej smeri je bil zgrajen ves francoski vojaško-strateški načrt in nobena tajnost ni več danes, da je že podrobno izdelan ležal v predalih francoskega generalštaba. Načrt se je opiral predvsem na vojaško in politično brezpomembnost nemške republike.

Toda prav tu se je zgodilo nekaj, česar francoska oficialna politika ni predvidevala in ki je popolnoma sprevrnilo vse njene načrte in vse razmerje evropskih političnih sil.

Socialna nasprotja so se med tem časom tako zaostрила, da so na najslabših točkah imperialističnega obroča, tam, kjer so se notranja družbena nasprotja najbolj prepletla, kakor na primer v Nemčiji, pričeli dozorevati pogoji za revolucionarno krizo. Treba je bilo potemtakem najti izhod iz položaja. Postalo je jasno, da je politični vihar, ki ga je gospodarska kriza samo sprožila, že prekoračil okvire ekonomske krize in spravljal krizo celotnega družbenega sistema znova v akutni stadij. Gospodarska kriza sama je postala že podrejenega značaja, dasi je s svojo izredno globino in dolgotrajnostjo nepretrgano hranila nastajajoča nasprotja. Treba je bilo torej najti politične ukrepe, ki bi rešili obstoječi sistem pred pošastjo socialnega gibanja množic, ki so se borile proti temu, da bi se vsa bremena krize zvalila na njihova pleča. To funkcijo so opravili fašistični sistemi. Tako je tudi v Nemčiji zaradi razcepljenosti demokratičnih sil zmagal narodni socializem nad rastočim socialnim nemirovom ljudskih množic.

Pustimo ob strani posledice, ki so nastale v družbenih odnosih z nastopom fašizma. Nas zanimajo predvsem spremembe, ki so v zvezi s tem nastale v mednarodnih odnosih, kolikor se tičejo torej narodnega vprašanja sploh, a slovenskega še posebej.

Versajski mir je bil nedvomno sistem, ki je počival na zatiranju in zapostavljanju cele vrste narodov v korist peščice velisil, zmagovalcev v svetovni vojni. Zategadelj je tudi predstavljal stalno nevarnost za mir. Toda način, s katerim je bil ta sistem likvidiran, ni koristil niti utrjevanju miru niti omejitvi narodnega zatiranja. Versajski imperialistični sistem niso likvidirale demokratične in svobodoljubne sile, ki bi s tem uničile sistem narodnega zatiranja sploh, ampak revizionizem, ki za-

čenja in vodi boj za novo razdelitev sveta ter za nov in še neznosnejši sistem narodnega zatiranja. Prvi uspehi so dali revizionizmu pogum in napravil je še korak dalje ter se pretvoril v odkriti pohlep po tuji zemlji. Tako je postal glavni sovražnik neodvisnosti majhnih narodov in najnevarnejše ognjišče nove vojne. Tako udejstvovanje revizionizma v mednarodnih odnosih je nujna posledica reakcionarnega družbenega bistva današnjih njegovih nositeljev. Ne da se ločiti njihove zunanje politike od njihove notranje. Tako je ta sistem postal središče mednarodne reakcije. Te spremembe so bile torej tiste, ki so prekrizale vse načrte francoske reakcije in bistveno spremenile položaj Francije v Evropi in v svetu. S tem preobratom se je pričela vsestranska pregrupacija političnih sil v mednarodnem življenju. Okrog novega središča reakcije so se zbrale sile, ki hočejo spraviti vprašanje o novi razdelitvi sveta neposredno na dnevni red in na en ali drug način spremeniti svetovni zemljevid. Na drugi strani so sile, ki iz enega ali drugega razloga nočejo vojne in ki hočejo ohraniti status quo ali vsaj čim dlje zavleči obračunavanje, ki bo postalo neizogibno, če ne bo protipritiska. Med tema dvema blokoma je cela vrsta držav, ki se poskušajo z «nevtralno politiko» izogniti trenju med obema blokoma velesil, dasi je kajpada veliko vprašanje, če bo ta «nevtralnost» vzdržala pritisk topov in tankov.

Kakor smo videli, se je tudi mednarodna vloga Francije temeljito spremenila. Kot braniteljica versajskega sistema je bila središče reakcionarnih sil, a kot oporišče miru proti ognjišču vojne je postala zbirališče miroljubnih in svobodoljubnih sil.

Nevarnost, ki je nastala za Francijo spričo «avtoritarne» Nemčije, je prisilila francosko reakcijo, da je opustila svoj načrt akcije proti Sovjetski zvezi. Nasprotno, prišlo je celo do sklenitve francosko-sovjetskega pakta o medsebojni pomoči, ki je postal eden najmočnejših stebrov miru. Obenem pa se je spremenila tudi vloga «Društva narodov». Dokler je služila versajskemu sistemu in pomagala vzdržati sistem narodnega zatiranja proti demokratičnemu pritisku svobodoljubnih progresivnih sil, je dejansko služila reakciji. Kakor hitro pa je postala opora v boju proti vojni nevarnosti, ki izhaja iz novega središča reakcije,

in s tem tudi pregrada reakcionarnemu političnemu vplivu tega središča, je postala njena vloga progresivna. Dobro ali slabo, malo ali mnogo, vendar ona lahko služi kot oporišče državam in narodom, ki so v nevarnosti, da izgube svojo nezavisnost. Od prizadevanja demokratičnih in antiimperialističnih sil pa je odvisno, ali bo «Društvo narodov» postalo aktivnejši branilec interesov ogroženih narodov, kakor je danes, ko v njem še vedno prevladujejo reakcionarni elementi.

Kakor smo videli je bil doslej revizionistični tabor zmagovitejši od demokracije. Če bi gledali zgolj na kvantitativno moč obeh taborov, tedaj bi nam bil zadnji češkoslovaški poraz skoraj nerazumljiv. Kakor hitro pa pogledamo v družbeno ozadje teh dogodkov, tedaj nam bodo dogodki postali razumljivejši.

Fašizem je skrajna konsekvence kapitalizma. Če je tako, tedaj je popolnoma jasno, da sta se v češkem primeru Anglija in Francija znašli na pozicijah resnične ljudske demokracije, ki se obrača tudi proti gospodstvu finančne oligarhije. V takem položaju se seveda angleški konservativci in francoski reakcionarji niso počutili posebno udobno, saj so oni sami predstavniki iste finančne oligarhije. *Česar so se ti krogi najbolj bali*, bi bil zlom avtoritarnega sistema v Nemčiji, ki bi utegnil izpodnesti temelje tudi angleški in francoski reakciji. Zato je morala Čehoslovaška pasti, navzlic temu, da se je s tem silno poslabšal mednarodno-politični in strateški položaj Francije in Anglije. Ti primeri nam znova dokazujejo, da reakcija ni dober branilec mednarodnih interesov svojega naroda in demokracije. Pokazalo se je, da so živeli v veliki iluziji tisti, ki so mislili, da se bodo zahodno-evropske države zaradi svojega demokratičnega ustroja samega postavile v obrambo malih narodov in svojega lastnega naroda pred agresivnostjo tako zvanih «avtoritarnih držav». Politika družbenih razredov, ki so določali angleško in francosko politično smer, se ne ravna po interesih obeh narodov in demokracije, marveč po materialnih interesih teh plasti. Zato imajo prav tisti, ki pravijo, da se je okoli lažnjivega pacifizma, ki popušča agresorjem, zbrala vsa evropska in svetovna reakcija. Toda Chamberlain ni Anglija, kakor Bonnet in Deladier nista Francija. Nihče od teh ne predstavlja one družbene

konstante, o kateri smo govorili v predhodnih poglavjih. Konstanta je samo družbeni napredek. Triumf napredka pred 1848. letom je bil najbliže tedaj, ko se je zdelo, da je reakcija najbolj trdna. Tudi danes sta francoski in angleški narod še vedno trdni opori miru in neodvisnosti malih narodov, kajti razvoj sam vsak dan bolj dokazuje škodljivost reakcionarne politike za interese naroda in vsiljuje obema narodoma pot, ki objektivno krepi antiimperialistične in demokratične sile. Od aktivnosti demokratičnega ljudskega gibanja je potemtakem odvisno, ali bo prej ali kasneje likvidirana monarkovska politika. Toda ta likvidacija je prav tako nujna, kakor je nujen družbeni napredek. Narodi, ki bi torej vezali svojo usodo na reakcijo, ker trenutno zmaguje, bodo prej ali slej doživeli polom. To nam potrjuje cela vrsta zgodovinskih primerov, a v prvi vrsti razdobje «Svete alianse» in 1848. leto, o katerem smo govorili v prejšnjih poglavjih.

Nenadoma je stopil na dnevni red zopet problem slovanskih narodov. Sprememba mednarodnega položaja jih je znova vrgla v skupni tabor, ker jih ogroža isti sovražnik. Spričo takega položaja se je znova osvežila ideja o slovanski vzajemnosti. To pot je njena vloga bistveno drugačna, kakor pa je bila 1848. leta in kasneje, kajti sedaj se pojavlja kot zaveznik v boju proti središču reakcije. Položaj se je torej spremenil za 180°. Po dolgotrajni mračnjaški in nazadnjaški vlogi slovanskih narodov, sili danes sam položaj slovanske narode v tabor demokracije in napredka.

Poleg slovanskih narodov je še cela vrsta drugih malih narodov, ki se bore za svojo neodvisnost proti isti nevarnosti, a interesi vseh teh narodov so zopet tesno povezani z interesi kolonijalnih in polkolonijalnih narodov, ki vstajajo proti tendencam o novi delitvi sveta in za svojo neodvisnost. Tako so vsi antiimperialistični in demokratični elementi vsega sveta tako povezani med seboj, da je poraz katerega koli člana poraz za celoten demokratični tabor. Tu, v teh okvirih bi moral iskati resnične zaveznike tudi slovenski narod, ki mu edini morejo zagamčiti obstanek sredi viharnega nemira današnjega sveta.

Slovenski narod se nahaja v enem najbolj nevarnih odsekov

mednarodnih nasprotij. Geopolitični in strateški važnosti slovenskega ozemlja, o čemer smo že prej govorili in ki imata v današnjih prilikah še posebno važen pomen, se pridružuje tudi njen gospodarski značaj. Kljub njeni neobsežnosti bi predstavljala za nekatere velesile, ki trpe na pomanjkanju sirovin, važno gospodarsko izhodišče tem bolj, ker se od Slovenije odpira pot v bogate hrvaške žitnice in k bosenskim rudnim bogastvom. Bolj kakor kdaj koli poprej je postala zategadelj Slovenija — kakor cela Jugoslavija — predmet načrtov pri zelenih mizah imperialističnih velesil.

Vprašanje nemške srednje Evrope je problem, ki je že od nekdanj usodnega pomena za Slovence. V tem je bilo tudi eno od osrednjih vprašanj avstro-ogrske monarhije. Kakor je bila nemška srednja Evropa neobhoden predpogoj uspešnega prodiranja nemškega imperializma, tako je predstavljal ta nemški smoter za slovanske narode glavno nacionalno nevarnost, ker jim je pretila presekatati vsako možnost samostojnega razvoja. Tem bolj velja to za Slovence, ki vežejo srednjo Evropo z morjem. Upravičeno je zategadelj pisal dr. B. Vošnjak o nemški težnji pred vojno in za časa vojne, da si podredi srednjo Evropo, kot o največji nevarnosti za Slovence:

«Jasno je, da pomeni ustvaritev srednje Evrope narodno smrt Slovencev, kajti srednja Evropa bo uničila slovenski nacionalizem med Dravo in Jadranskim morjem . . .» («U borbi za ujedinjenu nacionalnu državu», str. 210.)

Ta problem danes znova vstaja pred nami, aktualnejši in nevarnejši, kakor kdaj koli poprej, tem bolj, ker se na istem terenu udejstvujejo tudi «naravne težnje» našega južnega soseda.

V tej nevarnosti se nekateri tolažijo z nasprotji, ki bi na našem teritoriju utegnili nastati med obema velesilama ob naših mejah. Prazna iluzija! Nikaka imperialistična nasprotja ne morejo biti tako velika, da se ne bi dala odstraniti, če diktirajo to važnejši interesi utrditve celotnega sistema imperializma, ki je v nevarnosti zaradi rastoče aktivnosti demokratičnih sil.

Novi položaj torej zahteva temeljit pretres vprašanj, ki se tičejo položaja slovenskega naroda v sodobnem svetu. Če se ob

tej priliki ozremo nazaj v zgodovino našega narodnega vprašanja, bomo morali ugotoviti, da smo morali vedno bolj razširjati teren našega raziskovanja. Medtem ko je slovensko vprašanje v svojih prvih začetkih skoro izključno notranje avstrijsko vprašanje in je dobivalo mednarodni pomen le v toliko, kolikor je bilo sestavni del vprašanja meščansko-demokratske revolucije v Evropi sploh, se nam danes kaže kot pretežno mednarodno vprašanje, ki ga niti v Jugoslaviji, niti v Italiji, niti v Avstriji ne moremo reševati izolirano, ampak samo v skladu s splošno konstelacijo sil napredka in reakcije v mednarodnem evropskem in celo svetovnem obsegu. Zakaj četudi nam mora biti osvoboditev in združitev vseh Slovencev smoter, ki ga nikoli ne bomo opustili, moramo vendarle naš narodni boj spraviti v sklad z najplemenitejšimi težnjami človeštva po miru, po demokraciji, po svobodi in blagostanju. Če bi poskušali reševati naše vprašanje izolirano in v nasprotju s temi težnjami, bi storili veliko napako, kajti uničili bi sami sebe. *Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu samo iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in antičlovečanski akciji.* Pričujoče poglavje torej ni samo zato skoraj izključno zunanjepolitično, ker so nam naša notranjepolitična vprašanja še preveč blizu, da bi smeli razpravljati o njih, marveč predvsem zato, ker je danes — kakor smo zgoraj videli — treba gledati na naše narodno vprašanje v prvi vrsti v luči mednarodnih odnošajev. Da, še več, s tega stališča moramo ocenjevati tudi naš položaj v sami Jugoslaviji, kajti ne glede na razlike v načinih in sredstvih boja posameznih delov našega naroda, je vendarle slovensko vprašanje eno in enotno, problem razkosanega in neosvobojenega naroda, ki prav zaradi tega sega direktno ali indirektno na vsa področja mednarodnega življenja. Če gledamo s tega stališča, se nas neposredno tiče prav tako špansko vprašanje kakor borbe kitajskega naroda za svojo svobodo in neodvisnost. Daljnosežnost in uspešnost sodobne strategije in taktike našega narodnega boja zavisi predvsem od tega, ali bomo znali izkoristiti vse, tudi najmanjše rezerve, tudi najnestalnejšega zaveznika zato, da bomo učvrstili naše pozicije in oslabili sovražnike.

V luči teh novih mednarodnih odnošajev se tudi vprašanje primorskih in koroških Slovencev postavlja drugače. Na jugoslovanski del Slovencev je padla zdaj bolj kakor kdaj koli poprej naloga, da postane matica, zbirališče vseh sil slovenskega naroda v boju za zahteve, ki je postavilo že 1848. leto. Danes pač lahko tudi primorski in koroški Slovenci z večjimi simpatijami gledajo na Jugoslavijo, ki bi bila tudi zanje najuspešnejša obramba narodnega obstanka.

Mednarodna vloga Jugoslavije se je namreč v novih okolnostih bistveno spremenila. Ta sprememba obstoji v tem, da danes Jugoslavija v obrambi svoje neodvisnosti brani mir ter na tak način predstavlja važno prepreko prodiranju političnega vpliva reakcionarnega središča in realiziranju njegovih imperialističnih načrtov, medtem ko je bila prej opora versajskega sistema. Vse to pa je seveda odvisno predvsem *od njene subjektivne pripravljenosti, vršiti tako poslanstvo v tem delu Evrope.*

Razumljivo je potemtakem, da *taka* Jugoslavija predstavlja za Slovence v bratski zvezi s Hrvati in Srbi najvažnejšo oporo v boju za svoj nacionalni obstanek, ki ga ogrožajo novi mednarodno-politični tokovi. V veliki meri pa je to seveda odvisno od tega, kakšen bo položaj Slovencev v sami Jugoslaviji. Čudno razpoloženje, ki je zajelo zlasti slovenske kmečke množice ob priključitvi Avstrije k Nemčiji, je glasen memento, da slaba politika lahko požene slovensko ljudstvo v naročje reakcije, ne da bi se tega samo zavedalo.

Največjo napako pa bi seveda napravili, če bi pričakovali, da bo razplet mednarodnih dogodkov avtomatično rešil naše vprašanje. Vsi ti mednarodni momenti, ki smo jih omenili so lahko samo okvir, v katerem se mora razvijati naša samostojna akcija na lastnih tleh. To je treba zlasti poudariti spričo tega, da so pri nas zlasti v inteligenčnih krogih zelo utrjene iluzije, da se da slovensko vprašanje v celoti rešiti enostavno na ta način, če poučimo odločujoče politične faktorje v Evropi o naših težnjah in potrebah. Pri tem navajajo kot primer Masarykovo delovanje za časa svetovne vojne. Tem odgovarja sam dr. Beneš, ko zavrača tiste, ki so trdili, da je Masarykovo zmago omogočila mednarodna politična konstelacija:

«. . . Da, konstelacija! Toda konstelacija naposled tudi ni delo slučaja. In razen tega so imeli tudi drugi to konstelacijo, pa niso vedeli, kaj naj začno z njo. Treba je prav tako vedeti, katere sile in kateri činitelji ustvarjajo konstelacijo, to je, treba jo je pravilno pojmiti in razložiti, uporabiti in izkoristiti, skratka svojo stvar poznati in moči opraviti svoje delo . . .» («Svetovna vojna in naša revolucija», nem. prev., str. 727.)

Če hočemo torej pravilno izkoristiti objektivne pogoje in zaveznike, je potrebno, da do skrajnosti razvijamo tudi vse svoje lastne sile. Pot nam kažejo nauki, ki nam jih daje naša lastna preteklost.

Ni dvoma, da so čas in razmere, v katerih danes živimo, največja preizkušnja v obrambi našega narodnega obstoja. Velika alternativa stoji pred nami: ali z reakcijo ali z napredkom. Ne bomo se spuščali v podrobnejšo analizo te alternative, toda vsakdo, ki je pazljivo zasledoval razvoj mednarodnih dogodkov, o katerem smo govorili v začetku tega poglavja, bo sam napravil potrebne zaključke. Vsaka druga pot vodi slovenski narod v nacionalno katastrofo.

9. poglavje

Bodočnost slovenskega naroda

«Plat zvona ni znamenje za zmedo, ampak za napad na sovražnike . . .» *Danton.*

Skoraj poldrugo stoletje je poteklo, odkar je francoska revolucija proklamirala pravico slehernega naroda do samoodločbe. Od tedaj je šla tako zvana «nacionalna ideja» skozi razne faze in danes se vrše v njenem imenu nasilja nad neodvisnostjo narodov, ki jim doslej v zgodovini nimamo primera. Nacionalizem, «nacionalni šovinizem», «nacionalni ekskluzivizem», «rasizem» itd., — to so danes pojmi, ki označujejo tiste nedemokratske skrajnosti, do katerih se je razvila nekdanja vseskozi demokratična nacionalna ideja. Z grenkobo v dušah morajo trpeti danes mali narodi, da jim velike imperialistične države v imenu «naravnih teženj svojega naroda» jemljejo svobodo in neodvisnost. Ali je bilo tedaj upanje, ki so ga stavile ljudske množice v preteklem stoletju v zmago «narodne ideje», že od vsega začetka grajeno na nesolidnih temeljih? Ali so tedaj vse ogromne žrtve ter desetletja in desetletja požrtvovalnih in junaških bojov veljala varljivi fati morgani? Ali imajo mali narodi sploh še možnost nadaljnjega obstanka?

Navzlic težkim preizkušnjam, ki jih mora danes prestajati vera v bodoče bratstvo narodov, moramo vendarle na vsa ta vprašanja odgovoriti negativno. K temu nas ne silijo samo čustveni momenti, marveč tudi teoretična spoznanja. Če vidimo danes silovito akcijo reakcionarnih sil, ki oznanja smrt majhnim narodom, tedaj ne smemo biti slepi tudi za tiste demokratične ljudske sile, ki nam že danes, čeprav se zde še slabe in potisnjene

v obrambo, kažejo na smer družbenega razvoja, ki jo bo bodočnost neizogibno zavzela. Ko smo v naših zadnjih poglavjih analizirali gibalne sile narodnega gibanja, smo ugotovili na našem lastnem primeru, da je diferenciacija, ki je nastala v imperialističnih okolinostih, spremenila tudi odnos posameznih socialnih plasti do naroda in do narodnega vprašanja. Če so socialno konservativne meščanske plasti razvile demokratično narodno misel iz pretekle revolucionarne epohe, ki je oznanjala bratstvo med narodi, v sodobni nacionalizem, šovinizem in rasizem, ki so grajeni na ideji sovraštva med narodi in narodnega zatiranja, tedaj nam že samo to dejstvo govori za to, da te plasti in te ideologije niso pravi in legitimni dedič bogatih pozitivnih plodov preteklih narodno-osvobodilnih bojev. Ko so narodi nastajali, je ta pojav obenem spremljala težnja po bratstvu med narodi. Legitimni dedič te pozitivne tradicije in obenem *glavni zaveznik malih narodov* so torej one napredne in demokratične družbene sile, ki že po svoji socialni vlogi izključujejo narodno zatiranje: delavstvo, kmetje in osnovne plasti tako zvanih srednjih slojev sploh. Če postane torej za finančno oligarhijo «nacionalna misel» osnovna ideja fašizma, ki je po vsej svoji vsebini glavni nosilec politike narodnega zatiranja, tedaj postaja blok delavstva in kmetov ter tako zvanih srednjih slojev sploh nosilec resnično demokratične narodne misli, ki izključuje vsako zatiranje naroda po narodu in ki je bila spočeta v revolucionarnih vihrah 18. in 19. stoletja. V fašizmu doživlja potemtakem narodna misel svojo smrt, a v širokem demokratičnem ljudskem gibanju svoje prerojenje.

O Franciji so dejali včasih, da je dežela, kjer so vsi družbeni pojavi najbolj do kraja dognani in se pojavljajo v najbolj izraziti obliki. Komur je bila prijazna sreča, videti v zadnjih letih na primer Pariz 14. julija, je moral nehote ugotoviti, da velja to v marsičem tudi za današnjo Francijo. Ogromne množice, ki so se stekale v dveh brezkončnih rekah po izpuhtevajočem, od vročine mehkem asfaltu čez trg Bastille, odete v razkošno rdečilo svojih zastav, sredi katerih so se gosto posejane razvijale francoske trikolore, so bile nekaj več kakor običajna politična demonstracija. Kozmopolitski in vendar tako tipično francoski

Pariz, mesto najbogatejše revolucionarne tradicije in zakladnica velike kulture francoskega naroda, mesto, ki je že tolikokrat dalo napredno vzpodbudo zaostajajoči družbi, tudi danes izredno jasno odraža nove procese, ki se razvijajo v nedrih današnje družbe in o katerih smo govorili zgoraj.

Svojevrsten blok delavstva in srednjih slojev, ki je nastal v Franciji pod imenom ljudske fronte, predstavlja v zgodovinskem procesu mnogo več kakor bežno politično koalicijo treh strank. Če abstrahiramo vse vsakdanje politično obeležje tega pojava in se osredotočimo samo na njegovo socialno bistvo, tedaj bomo videli, da se je v tem gibanju utelesila prav ona *demokratska* vsebina naroda, o kateri smo govorili zgoraj in v predhodnih poglavjih, ko smo ugotovili, da so socialno konservativne plasti postale nesposobne, da bi predstavljale in branile interese naroda. Kakor na dlani so se torej v pojavu tega ljudskega gibanja manifestirale tiste velike spremembe v družbenem razvoju, ki so dale tudi narodnemu vprašanju čisto novo vsebino. To ljudsko gibanje, ki je danes v prvi vrsti bojevno sredstvo ljudskih množic, je istočasno tudi zarodek tistega sožitja osnovnih ljudskih plasti delavcev, kmetov in tako zvanih «srednjih slojev» sploh, ki predstavlja najbližjo bodočnost slehernega naroda.

Predvsem v tej luči je treba danes gledati tudi na problem malega naroda. Navzlic težkemu položaju, v katerem se majhni narodi danes nahajajo spričo agresivnosti tako zvanih «avtoritarnih» držav, je boj teh narodov za neodvisnost in svoboden razvoj vendarle lahko povsem uspešen, če se nasloni na progresivne sile, o katerih smo zgoraj govorili, tudi v mednarodnem življenju. Vsaka druga pot, vsak poskus malega naroda, da bi se mogel odkupiti z nekako «nevtralnostjo» v velikem boju, ki se bije danes med napredkom in reakcijo, med svobodo in nasiljem, brezpogojno vodi k porazu in k izgubi samostojnosti. Da bi mogli to dejstvo razumeti v vsej globini, se ozrimo najprej na obče perspektive nadaljnjega razvoja narodov. Tako bomo tudi tu prišli do tistih družbenih «konstant», o katerih si mora biti na jasnem sleherni mali narod, ki si hoče zavarovati svoj obstanek.

Videli smo, da so socialne spremembe z nastopom imperializma, zlasti pa ob koncu svetovne vojne bistveno vplivale na razvoj narodnega vprašanja. Njihov pomen je bil *prvič* v tem, da so razširile okvire narodnega vprašanja. Iz bolj ali manj lokaliziranih narodno-osvobodilnih bojev, iz *posebnega narodnega vprašanja* znotraj vsake države je nastalo *splošno* vprašanje boja proti imperializmu. *Drugič* so te spremembe odprle neposredne možnosti, da se to vprašanje tudi reši. Naš lastni primer nam najlepše ilustrira to dejstvo. Če je, kakor smo videli, v zadnjih treh ali štirih desetletjih prejšnjega stoletja naš narodni problem zašel v zagato, ko je kazalo, da je postal sploh nerešljiv, ker ni bilo socialnih sil, ki bi ga mogle rešiti, tedaj se je z nastopom imperializma položaj popolnoma spremenil. Videli smo, da so se pojavile nove sile, delavsko gibanje in Krekova kmečka demokracija, ki sta kljub vsem napakam vendarle postala glavni nosilec narodnega gibanja in jamstvo za njegovo pozitivno rešitev. Spremenili pa so se tudi objektivni pogoji. Če je imperializem kot poslednja stopnja kapitalizma sam v sebi brezizhodna zagata nekega reakcionarne sistema, tedaj je njegov zlom postal neposredna nujnost, obenem s tem pa tudi dokončna rešitev narodnega vprašanja sploh. V tem pa tiči obenem tudi *tretji* pomen zgoraj omenjenih socialnih sprememb, namreč, da je v tem postavljen most med naprednimi silami in narodno-osvobodilnimi gibanji Evrope in tako zvanih «matičnih dežel» ter med kolonialnim vzhodom, ki se bori za svojo svobodo proti pritisku imperialističnih velesil.

Glede na to moramo torej v našem pretresanju narodnega vprašanja ugotoviti naslednje štiri spremembe:

1.) Narodno vprašanje kot delno vprašanje znotraj posameznih držav se je spojilo s kolonialnim vprašanjem v splošno vprašanje boja proti sistemu imperialističnega zatiranja narodov. Če torej na eni strani imperializem zaostuje vse mednarodne odnose in ustvarja neposredne vzroke novih vojsk, potem se na drugi strani ravno v odporu proti tem tendencam vse bolj krepi tudi težnja po vedno tesnejšem bratstvu zatiranih in in vseh drugih narodov. Ta težnja je danes platforma *skupnega boja* proti sistemu narodnega zatiranja, jutri pa bo izhodišče za

sodelovanje vseh narodov pri graditvi vsečloveške kulture in večnega miru med narodi.

2.) namesto gesla o samoodločbi narodov, ki je prazno in varljivo, če ni dopolnjeno s konkretnim jamstvom za narodovo neodvisnost, smo postavili jasno geslo o samoodločbi narodov s pravico *do odcepitve*, ki edina lahko jamči, da se bo sleherni narod zares svobodno odločil za obliko svojega življenja med drugimi narodi.

Vsako drugačno «reševanje» narodnega vprašanja ni nič drugega kakor podaljšanje zatiranja, četudi v novih oblikah. S tem geslom so torej dane okvirne konture vsakega narodno-osvobodilnega programa. Pri tem pa ponovno poudarjamo, da *pravica* do odcepitve nikakor ni *dolžnost*. Narobe, ravno priznavanje te pravice slehernemu narodu bo privedlo do tesnejšega sodelovanja med narodi in torej tudi povečalo možnosti za njihovo sodelovanje in sožitje. To dejstvo je točno izrazil tudi T. G. Masaryk v proglasu ob proklamaciji neodvisnosti češko-slovaške države 19. oktobra 1918:

«Mislimo, da je svoboda prvi bistveni pogoj za federalizacijo in da se bodo svobodni narodi srednje in vzhodne Evrope lahko federalizirali, če bodo smatrali to za potrebno. . .» (Dr. Beneš: «Svetovna vojna in naša revolucija», nem. prev., str. 596.)

«Pravica do samoodločbe pomeni — je pisal eden raziskovalcev narodnega vprašanja —, da ima samo narod sam pravico, odločiti o svoji usodi, da nihče nima pravice vmešavati se s silo v življenje nekega naroda, uničevati njegovih šol in drugih ustanov, ovirati ga v njegovih običajih in navadah, dušiti njegov jezik, zmanjševati njegove pravice . . . Pravica do samoodločbe pomeni, da si narod more uravnati svoje življenje po lastni želji, da ima pravico graditi svoje življenje po načelu avtonomije, stopiti v federativne odnose z drugimi narodi, da ima pravico odcepiti se povsem. Narod je suveren in vsi narodi so enako-pravni . . .»

Katera rešitev je pravilnejša, ali avtonomija ali federacija ali odcepitev, to je odvisno od vsakokratnih konkretnih razmer in od položaja, ki ga zavzema posamezno narodno gibanje glede na splošno konstelacijo mednarodnih sil napredka in reakcije.

O tem smo govorili že v predhodnih poglavjih. Pravilna je vsaka rešitev, ki oslabi mednarodno središče reakcije, kajti s tem olajša jarem zatiranja vsem zatiranim narodom in odpira nove možnosti za njihovo osvoboditev. In narobe, škodljiva je vsaka rešitev, ki okrepi to središče, kajti taka «rešitev» bi bila izvedena v prid povečanemu pritisku imperializma proti zatiranim narodom.

3.) Razjasniti je bilo treba organsko zvezo med narodnim in kolonialnim vprašanjem na eni ter današnjim družbenim sistemom na drugi strani. Ugotovili smo, da se je z razvojem kapitalizma spremenil tudi odnos posameznih njegovih družbenih razredov do narodnega vprašanja, in spoznali, da politika narodnega zatiranja, ki je dosegla pri imperializmu svoj višek v fašizmu, izvira iz najglobljih socialnih korenin imperializma. Ta ugotovitev je izredno važna zlasti za male narode, kajti samo ona jim je lahko pravi kašipot pri iskanju zaveznikov v njihovem osvobodilnem boju. Odkriva pa nam obenem tudi, da je narodno vprašanje danes neločljivo povezano z vprašanjem o demokraciji sploh. To ne izhaja samo iz dejstva, da je tam, kjer je mnogo demokracije, manj narodnega zatiranja. Tak sklep se nam predvsem vsiljuje tudi zategadelj, ker splošno demokratično gibanje danes slabi središče imperialistične reakcije, od čigar zloma je odvisna tudi večja ali manjša varnost obstanka malih narodov in tudi slovenskega naroda.

4.) Na narodno vprašanje smo gledali v njegovi celokupnosti. Zahtevali smo torej narodno enakopravnost *de facto*, to je na vseh področjih družbenega življenja. Ni enakopraven in svoboden narod, ki lahko uporablja svoj materni jezik in ima svoje šole, če ni enakopraven tudi na gospodarskem področju. Še več, prazno je besedičenje o narodni enakopravnosti, če ima sicer narod formalno politično svobodo, toda če na gospodarskem področju tvori samo dodatek gospodarskemu sistemu imperialističnih velesil. To vidimo zlasti danes, ko postaja na primer spričo nemške gospodarske ofenzive proti vzhodu neodvisnost vzhodnih poljedelskih držav vedno bolj problematična. Ta proces sicer ni nujen, če bi gospodarsko obrambo teh držav vodile progresivne sile. Če pa jo usmerjajo reakcionarni in nede-

mokratski elementi, tedaj je neizogibno, da se gospodarska odvisnost vedno bolj pretvarja tudi v politično. Za resnično enakopravnost in neodvisnost je torej potrebna tudi čim večja gospodarska odpornost naroda.

To so torej spremembe v postavljanju narodnega vprašanja, ki jih moramo imeti neprestano pred očmi, če hočemo določati splošno smer boja slovenskega naroda za doseg njegovih ciljev. To so resnične družbene «konstante», ki utegnejo biti — kakor danes — za krajši čas potisnjene v obrambo, toda ki bodo prej ali slej nujno prevladale.

Zgodovina Slovencev je ena sama dolga veriga zatiranja in teptanje malega naroda. Toda odgovor, ki ga je slovenski narod dajal zatiralcem je bil malokdaj takšen, da bi mogli biti ponosni nanj. Zaostalost je vodila tam, kjer bi moral voditi napredek. V predhodnih poglavjih smo videli, kako smo z avtoriteto tega postali orodje reakcije in skupaj z ostalimi slovanskimi narodi strašilo evropskega napredka. Stritar je pribil to dejstvo v «Dunajskih sonetih»:

«Srce mi krvavi, plamti mi jeza,
V fevdalstvo, hlapčevstvo in zagorjanstvo
Vklenili nam pošteno ste slovanstvo,
Nečastna družba mi, ostudna zveza!

Da vedno delj okrog po sveti seza
To žalostno o nas, Slovanih, znanstvo,
Storilo naše je neotesanstvo,
Ki nas v sramoto vedno bolj pogreza.

Svet čuje naj moj glas: Mi nismo taki!
Sovražniki ideje nismo nove!
Svobodomorci, hlapci in mračnjaki!

Kedo je kriv, da svet tako nas zove?
Oj ti moj rod slovanski, blagi, jaki!
Razbij sramotne skoraj že okove!»

Toda Stritar, ki ga je bilo sram reakcionarne vloge slovenskega naroda v zgodovini, je pač doumel, v čem obstoji ta vloga,

ni pa vedel, *kje je izhod* iz te reakcionarne zagate slovenskega naroda. Ta izhod je našel šele Ivan Cankar, ko je zapisal:

«Na tebi, na tvojih plečih, na plečih delavca - proletarca, leži bodočnost slovenskega naroda, naroda - proletarca.»

To je izročilo, ki ga je zapustil Ivan Cankar vsem tistim, ki bodo v bodoče odločali o usodi slovenskega naroda. Popolnoma jasno je povedal misel, ki so jo potrdila tudi vsa naša dosedanja izvajanja: da je bodočnost slovenskega naroda odvisna od povezanosti njegovega boja z naprednimi in demokratičnimi družbenimi silami. Samo če se bo slovenski narodni boj opiral na te demokratične sile, tedaj bo to jamstvo, da Slovenija v velikem boju med silami napredka in reakcije, v boju za resnično ljudsko demokracijo, ne bo — kakor 1848. leta — Vendéja, ki bo ostala pokopana pod razvalinami reakcionarnega sistema.

Slovenski narodni problem tvorijo — kakor se navadno navaja — v glavnem naslednja vprašanja:

1.) Vprašanje nacionalne državnosti. Vsebina tega vprašanja je v pravici, da sleherni narod sam odloča o notranji ureditvi svojega državnega življenja in o svojem odnosu do drugih narodov.

2.) Vprašanje gospodarske politike in izkoriščanja množic, to je predvsem vprašanje gospodarske hegemonije in gospodarskih prednosti vladajočega naroda: v bančništvu (koncentracija kapitala), industriji (demontaža industrije), v zunanji trgovini (usmerjenje izvoza), v izkoriščanju državnih monopolov, pri gradbenih delih (ceste, železnice, bolnice, šole itd.), pri javnih delih, pri državnih nabavah, pri nastavljanju uradnikov, v davčni politiki itd. Sem spadajo tudi prednosti za vladajoči narod, ki jih prinaša «hegemonistični ključ» pri razdeljevanju državnih izdatkov, kreditov in najrazličnejših fondov itd.

3.) Agrarno vprašanje, to je vprašanje o veleposestvih, polfevdalnih odnosih, kmečkemu gladu po zemlji in o vseh bremenih, ki teže kmečkega človeka.

4.) Vprašanje o političnih svoboščinah in pravicah, ki jih običajno kratijo zatiranim narodom.

5.) Kulturno vprašanje, to je vprašanje o sodobnem razvoju narodne kulture in sicer tako o razvijanju jezika, literature, umetnosti itd., kakor o organizacijskem utrjevanju narodne samobitnosti; sem spada vprašanje o šolah, kulturnih in drugih društvih itd. ter o materialnem fondu za razvijanje te kulture, ki je odvisen od gospodarske moči naroda.

6.) Vprašanje zunanje politike, to je prostosti, da si narod sam izbere zaveznike v mednarodnem življenju, ki najbolj ustrezajo njegovim potrebam.

Očitno je torej, da ta vprašanja zadevajo *vse plasti naroda*. Narodno gibanje v današnjem času potemtakem ne more biti drugačno, kakor demokratično *občeljudsko gibanje*. Toda delež posameznih plasti v narodnem vprašanju ni isti. Videli smo, da so meščanske plasti samo deloma zainteresirane v rešitvi tega vprašanja, drugače pa njihov razredni interes čestokrat prihaja v nasprotje z interesi naroda kot celote.

Drugače je s kmetom. Vsi njegovi socialni, gospodarski in politični interesi leže v isti strugi s splošnimi interesi naroda. Zato tudi tvori ravno kmet glavno armado narodnega gibanja in brez njegovega aktiviziranja ne more biti uspešen noben narodno-osvobodilni boj.

Toda tudi tu bi ostali samo na površini, če bi govorili o kmetu vobče. To kar navadno pri nas imenujemo «kmečko ljudstvo» nikakor ni enotna množica z istimi interesi, zato tudi razmerje do narodnega vprašanja ne more biti isto. Nasprotno, v malem se kažejo v strukturi naše vasi že vsa glavna nasprotja, ki pretresajo današnjo družbo v celoti. Tu moramo deliti približno pet kategorij:

1.) Veleposestniška plast se v naših razmerah pričinja od 50 do 70 ha navzgor. Ta plast je pri nas deloma ostanek fevdalnega veleposestva, deloma pa že produkt kapitalistične koncentracije kapitala v agrarni produkciji. To je obenem ona najtrdnejša buržoazna plast na naši vasi, ki je na eni strani tesno povezana s finančnim kapitalom, na drugi strani pa ima trdne položaje v raznih kmečkih gospodarskih organizacijah (zadrugah). V političnem pogledu je prav ta plast tista, ki ima zelo odločilen vpliv na politiko katoliškega tabora. V notranji po-

litiki si prizadeva dobiti za Slovenijo neko samoupravo, ki bi deloma zaščitila slovensko agrarno produkcijo pred vzhodno konkurenco, v zunanji politiki pa se vnema za nemško-italijansko orientacijo, ker vidi tu več izgledov za izvoz kot pa v francoski orientaciji. Veleposestniška plast ni kompaktna v katoliškem taboru. Po tradiciji je velik del tudi v «liberalnem» taboru in je eden virov notranjih nasprotij v njem.

Kar se tiče narodne politike Slovencev je ta plast eden najtrdnjših stebrov tako zvane «realne politike» in nasprotnik vsake odločnejše in načelnejše politike, ker se boji vsakega večjega gibanja demokratičnih množic.

2.) Plast bogatih kmetov, imenovali jo bomo gruntarsko plast, se pričinja nekako od 20 ha navzgor. Po svojih gospodarskih interesih je ona najtesneje povezana z veleposestniki. V političnem pogledu pa igra še večjo vlogo kot prvi, ker je številnejša in ker neposredno gospodarsko obvladuje naše vasi. Gruntar je v največjih primerih tudi gostilničar, trgovec, večji ali manjši industrijalec itd. Hkrati je steber zadrug in velike večine gospodarskih in kulturnih organizacij na vasi. Zato je tudi glavna opora obeh konservativnih strank na vasi, v prvi vrsti seveda katoliške. Brez pretiravanja zato lahko trdimo, da je tako zvana «kmečka politika» naših vodilnih dveh strank v bistvu in v glavnem — gruntarska politika.

3.) Plast srednjih kmetov, srednjaški sloj, se giblje nekako med 10 in 20 ha. To je sloj, ki se nahaja neprestano v strahu pred popolno proletarizacijo, toda ki mu pri vsem tem še ostaja upanje, da se bo morda vendarle povzpел med gruntarje. Po življenjskem nivoju čestokrat stoji slabše od povprečno plačanega delavca. Tarejo ga vsakdanje nadloge, davki, dolgovi, itd., ki ga prete zlomiti. V političnem pogledu je prav tako odraz tega kolebanja. Običajno se nagne k močnejšemu, toda se hitro pasivizira, kakor hitro spozna, da mu v njegovih vsakdanjih težavah ni bilo pomagano. Če bi se okrepilo delavsko gibanje, se bo prav tako in bolj odločno nagnil nanj, kakor je danes pod gruntarskim vodstvom. Samostojne politične smeri nikdar ni predstavljal in je ne more predstavljati. Ta plast je na vasi poleg malega kmeta najštevilnejša, zato se bije prav za prav ves po-

litični boj na vasi v glavnem okrog vprašanja, kdo bo obvladal srednjega kmeta. Tudi v narodnem gibanju tvori srednji kmet ono plast, ki bo s svojo udeležbo v demokratičnem gibanju končno odločila o potih dokončne rešitve slovenskega vprašanja.

4.) Četrta je plast malega kmeta, ki ima nekako do 10 ha zemlje. Ta sloj je pri nas izredno številen. Značilno zanj je, da od svoje zemlje ne more živeti ter je zato navezan na dodatno delo, bodisi v poljedelstvu, bodisi v industriji. Zato v političnem pogledu teži k delavstvu. V katoliškem taboru je tvoril skupaj z delavstvom krščansko-socialno opozicijo, ki je stala včasih v zelo ostrem nasprotju z oficialnim vodstvom katoliške stranke. Samostojne politične smeri prav tako kakor srednji kmet ne more predstavljati, kajti njegov družbeni položaj je nestanovit in prehodni. Mali kmet je jutrišnji proletarec, zagradatelj je tudi njegov najbližji naravni zaveznik. Toda zelo dostopen je tudi za vplive z druge strani, zato se rad pridruži srednjim kmetom in pride s tem avtomatično pod vodstvo gruntarsko-meščanske plasti na vasi. Tako je tudi pri nas. Katoliška tradicija in gospodarska zavisnost ga vežeta za gruntarski vršiček na vasi. Dasi je del glavnih izvirov demokratične opozicije v katoliškem taboru, ga vendarle ne zapusti in tvori poleg srednjakov osnovno množico tega tabora. Ni pa dvoma, da se vršiček vedno večja diferenciacija, ki koplje med njim in gruntarskim vodstvom vse večji in nepremostljivejši prepad. Politično je ta malokmečka plast izredno važna. Njen dokončni odhod od tradicionalne stranke, v katere okviru je vztrajala skoro celo stoletje, bi omajal tudi srednje kmete in jih brez dvoma zelo velik del potegnil za seboj. Tak primer smo v naši zgodovini že imeli. Krekova akcija je bila predvsem izraz teh plasti, toda zaustavila se je na pol poti.

5.) Najnižja plast na vasi je polproletarski sloj. To so ljudje, ki ali sploh nimajo lastne zemlje, ali pa jo imajo le toliko, da skoraj ne pride v poštev v njihovi življenjski bilanci. To so najemniki, kočarji, viničarji, težaki itd. Ničesar jih več ne deli od delavstva in so zato tudi najbolj dostopni njegovemu vplivu. Kljub temu pa so bile te mase važne postojanke katoliškega tabora. Zaradi svoje kulturne zaostalosti in oddaljenosti

od delavskih centrov je našla med njimi tal tudi najreakcionarnejša ideologija. Na drugi strani pa dobivajo tu oporo razne radikalno-demokratske smeri. Krek je našel v tej plasti svoje najbolj vnete pobornike. Ta sloj je dal celo nekaj duhovnikov, ki so se postavili v izredno ostro opozicijo do oficialnega katoliškega vodstva.

Lahko bi končno omenili še vaški proletarijat, poljedelske delavce, hlapce, dekline itd., toda ti že spadajo v proletarijat, dasi tvorijo njegov najbolj zaostali in nezavedni del, ki je zaradi tega dostopen tudi tujim ideologijam.

Taka je torej struktura naše vasi. Na prvi pogled je jasno, da imamo opraviti z nekako mavrico prehodnih barv med dvema osnovnima taboroma: med meščanstvom in delavstvom. To se kaže tudi v političnih nagibih. Medtem ko vrhnji kmečki sloji slede veleposestnikom in meščanstvu, ali kakor pravijo ideologi hrvaškega kmečkega gibanja: gospodi, se nižje plasti približujejo proletariatu in njegovi politiki. Odvisno je tedaj od aktivnosti le-tega, kakšne oblike in tempo bo zavzel ta proces,

Podoben je položaj našega malomeščanstva, pri čemer mislimo na obrtnike, male trgovce in male industrijce ter podoben element. Tudi ta stoji z eno nogo na pragu proletarizacije, toda si istočasno prizadeva in upa, da bi se povzpел v vrste «zgornjih» desetisočev! Trpljenje in boj za obstanek ga potiskata na stran demokratičnih ljudskih plasti in delavstva, njegova kapitalistična stran ga sili v konservativni meščanski tabor. Kakor kmet, je tudi ta plast utelešeno omahovanje v političnem boju in se navadno nagiba k močnejšemu. Vsekakor pa tvori poleg kmeta važen sestavni del slovenske narodne armade, ki je sprejemljiva tudi za radikalnejšo rešitev slovenskega vprašanja, kajti vsi njeni interesi leže v strugi slovenskega narodnega boja.

Posebej je treba reči nekaj besed o naši inteligenci, čeprav spada prav za prav v isti tabor. O inteligenci trde in sama si prisvaja funkcijo, da predstavlja idejnega voditelja naroda. Pri tem mislimo na ono srednjo plast inteligence, kjer je iluzija o duhovni samostojnosti najmočnejša. V tej plasti se osnovna socialna nasprotja obrusijo, otope, zato dobiva družbena ideologija v njej videz neke izvirnosti in nepovezanosti s socialnimi pro-

cesi, ki se vrše v družbenih temeljih naroda. Dejansko pa je položaj popolnoma drugačen. Inteligenca razpolaga z znanjem, ima vpogled v duhovno tradicijo naroda, ki se je nakopičila skozi stoletja narodovega življenja, zato se v njej tudi najhitreje ideološko odražajo socialna nasprotja, ki pretresajo narod. V njej se torej zrcalijo socialne težnje posameznih plasti naroda. Funkcija inteligence torej ni, biti neposredni vodnik svojega naroda, pač pa v tem, da je z vsem svojim znanjem in duhovnim bogastvom izredno važen pomočnik in zaveznik demokratičnih ljudskih plasti, ki so nosilec napredka in od katerih je v prvi vrsti odvisna bodočnost naroda. Inteligenca torej izpolnjuje svojo dolžnost tedaj, če je tesno povezana z bojem osnovnih demokratičnih ljudskih množic, če je ves njen duhovni napor usmerjen k aktivnosti in realizmu, *če nikoli ne dopusti, da bi jo izgubljanje v abstraktnostih ločilo od konkretnega boja ljudskih množic.*

Cankar se je prav v spoznanju te vloge inteligence pridružil delavstvu in obenem glasno povedal, da sloni bodočnost slovenskega naroda na plečih slovenskega delavstva. Isto je ugotovil tudi dr. S. Leben, ko pravi:

«... Vse človetvo bo zlito v skupnost pod praporom načrtne ekonomije in pod vodstvom proletariata — malo presenetljiv je sicer ta privid, a kljub temu se bo uresničil.» («Kam gre pot». «Sodobnost», 1934, str. 193.)

Blizu tega spoznanja je bil tudi dr. J. Ev. Krek, ko se je že pred svetovno vojno in tudi za nje pričel odvracati od socialno-konservativnega vodstva SLS in se bližati socialni demokraciji.

Ta spoznanja niso dnevno-političnega značaja. V njih se kaže predvsem prastara težnja neutrudljivega človeškega duha, ki se usmerja k napredku in izhaja iz onih socialnih plasti, ki so njegov nosilec. In če je Cankar dejal, da ga je v delavsko gibanje privedlo spoznanje, da je edino delavstvo sposobno rešiti slovensko narodno vprašanje, tedaj je s tem označil pot, na katero sili po napredku stremečega duha ves socialni razvoj. Tesna povezanost inteligence z delavstvom, s kmečkim ljudstvom in tako zvanimi srednjimi sloji sploh — to je edini po-

ložaj, ki ga mora zavzeti slovenska inteligenca, če hoče koristiti svojemu narodu.

Bežen pogled na našo umetnost nam razodeva, da je ta pač doumela temeljna nasprotja, ki pretresajo slovenski narod. Ni dvoma, slovenski narod je lahko ponosen, da je njegova umetnost večidel progresivna in demokratična in da je tako majhno število tistih, ki so se na področju umetnosti naslonili na reakcionarne ideologije. Toda to ni dovolj. Slabši je položaj na področju znanosti. Kljub nemajhnim uspehom je vendarle dejstvo, da se ni upala ali ni znala smelo poseči v vprašanja, ki se tičejo našega narodnega obstoja, ne glede na to, če bo tako prizadevanje poseglo v pozicije sodobnih slovenskih «prvakov». V kolikor se je naša publicistika lotila teh vprašanj, tedaj se je to zgodilo na abstrakten način, neživljenjsko. Nedvomno ima Edvard Kocbek prav, ko pravi:

«. . . Mnogo krepkih ljudi je pri nas zastavilo delo, toda večina se ogiblje pravega terena, ali živi iz utopističnih vizij ali pa se umakne v pragmatično delo nazorov. Naš čut za resničnost je zbolel v čezmernem spiritualizmu, tako kakor je naša duhovna kultura postala neživljenjska zaradi nesvobodne narave . . .» («Dejanje», 1938, I, str. 2.)

Potem nadaljuje:

«. . . Ni cel človek, kdor beži pred šumnim razodevanjem sveta in svobodnim udeleževanjem življenja. Čim bolj se udeležujemo svobodnega razvoja, tem laže utelešujemo človečnost in čim bolj izpolnjujejo svoje osebno poslanstvo, tem bolj izpolnjujejo naravne zakonitosti . . .» (Istotam, str. 2.)

Seveda prehajata znanost in inteligenca s tem na področje politike, toda tudi politika je ali bi vsaj morala biti znanost. Narod, ki se bori v teh viharnih časih za svojo popolno osvoboditev in združitev, mora v svojem boju mobilizirati prav vse sile, in znanost mu mora biti pri tem nenadomestljiva in zvesta pomočnica.

Mizerna politična tradicija je pri najboljšem delu slovenske inteligence utrdila napačno in škodljivo mnenje, da je politična pesem pač grda pesem, zato se skuša stalno držati v neki «dostojni» razdalji od vsakdanjih bojev, ki jih bijejo slovenske

množice za svoj obstanek in obstanek slovenskega naroda. Izredno škodljiva posledica tega dejstva je na eni strani, da se ta del slovenske inteligence sam izolira od osnovnih množic slovenskega naroda, a na drugi strani, da se izgublja v jalovih abstrakcijah in iluzijah o neki avtomatični rešitvi slovenskega vprašanja.

Kje so vzroki tega dejstva? Gotovo ni to nikaka specifična lastnost slovenske inteligence. Kakor splošna slabost našega demokratičnega gibanja v naših dneh, ima tudi to dejstvo svoje korenine deloma v objektivnih razmerah slovenskega naroda, deloma pa v subjektivnih slabostih tistih socialnih plasti, ki bi morale danes odločati v slovenskem narodnem boju, zlasti delavstva. Izgubljanje v abstraktnosti je vselej znak desorientacije in bega pred zamršeno realnostjo, dezertiranje z velike fronte, na kateri se bije boj med napredkom in reakcijo, če ni celo neposredno v službi reakcije. Pred 1848. letom se je slovenska inteligence izgubljala v ilirskih in panslavističnih sanjarijah, ker je omahovala med dvema svetovoma, ki sta se borila za oblast. V 60ih letih pa je bilo, nasprotno, njeno glavno geslo: v množice slovenskega naroda, ker jo je zmagovito meščanstvo poneslo s seboj. Danes se je znova znašla med dvema frontama in zopet se pojavljajo iluzije v novih oblikah in zopet se skuša uveljaviti tendenca po begu od ljudskih množic.

Pri inteligenci se vrši torej podoben proces, kakor pri kmetu in srednjih slojih sploh. Reakcija se še nahaja v ofenzivi in pod pritiskom te ofenzive so te množice za trenutek praktično desorientirane in omahujejo med demokratično in reakcionarno fronto. Toda nobenega dvoma ni, da so te množice v bistvu demokratične in glavna vojska slovenskega narodnega gibanja ter je zato samo od subjektivnega faktorja, od konkretnega demokratičnega vodstva, odvisno, kam se bodo nagnile.

V tej luči se nam šele razodene subjektivna slabost slovenskega delavskega gibanja. Točno jo je označil že 1918. leta Ivan Cankar, ko je dejal o socialni demokraciji:

«Stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke.» (Očiščenje in pomlajenje».)

S tem, da se delavstvo zapira v okvire ozko delavskega boja, se samo izolira od ostalih množic slovenskega naroda in tudi od inteligence. To dejstvo je znatno zmanjšalo njegovo specifično težo v splošnem narodnem boju ter ga praktično skoraj izločilo iz neposrednega reševanja perečih vprašanj, ki pritiskajo slovenski narod. Kot nosilec progressa bi moralo biti delavstvo dedič vseh pozitivnih tradicij slovenskega naroda, njegove kulture in vsega njegovega duhovnega bogastva. To bogato dediščino mora slovensko delavstvo znati sprejeti in dalje razvijati, tedaj šele bo moglo nastopiti kot resnični branilec interesov slovenskega naroda. S svojim bojem za napredek in demokracijo dviguje delavstvo svoj lastni narod, ono ga vodi k vsestranskemu razvoju in postaja na ta način glavna gibalna sila njegovega napredka. Obenem s tem pa mora znati braniti interese svojih demokratičnih zaveznikov, kmetov in srednjih slojev, ki predstavljajo glavno armado demokratičnega narodnega gibanja. Toda za naše delavstvo je vsaj praktično še vedno značilno, da podcenjuje progresivnost kmečkega gibanja. Eden socialno-demokratičnih ideologov, Karl Kautsky, je označil kmečke množice za «reakcionarno maso», ki da je že po svojem socialnem položaju nujen zaveznik socialne reakcije. Kautsky ni videl v kmečkih množicah one latentne bojovne energije, ki jo je mogoče sprostiti v interesu družbenega napredka, če bi delavstvo z vso svojo silo podprlo elementarne socialne in demokratične zahteve kmečkega ljudstva. Tedaj šele bodo ustvarjeni predpogoji za čvrsto strnitev demokratičnega bloka slovenskih ljudskih plasti, ki bo znal braniti obstoj slovenskega naroda in realizirati geslo, ki ga je postavilo 1848. leto.

To spoznanje se je utrdilo pri vseh narodih, ki se bore za svojo svobodo. Tako pravi na primer eden najbolj znanih voditeljev indijskega narodno-osvobodilnega gibanja in bivši predsednik indijskega «narodnega kongresa» Pandit Jawaharlaba Nehru o neposrednih nalogah indijskega narodnega gibanja takole:

«. . . Dejanski problem za nas je v tem, kako izvajati naš boj za neodvisnost skupaj z vsemi antiimperialističnimi silami dežele, kako ustvariti široko fronto naših množičnih elementov

z veliko večino srednjih slojev, ki nastopajo za neodvisnost. Temelj takega ljudskega gibanja mora biti neizprosni odpor imperializmu in njegova moč mora neizogibno izhajati iz aktivnega sodelovanja delavcev in kmetov . . .»

To so torej tudi pri nas glavne sile, od katerih je odvisna bodočnost slovenskega naroda. Tudi na mednarodnem področju so te plasti glavna opora slovenskega narodnega boja. To se je pokazalo zlasti ob letošnji septembrski evropski krizi v zvezi s sudetskim vprašanjem. Najtrdnejša in najzanesljivejša pregrada imperialističnega prodiranja in najzvestejši zaveznik in branilec malih narodov so bile ravno demokratične plasti, medtem ko so jih reakcionarni vrhovi vsepovsod izdali. Samo resnično demokratično slovensko narodno gibanje bo v stanju pravilno rešiti vprašanje, ki danes stoji pred slovenskim narodom.

Kakšen je ta problem?

Programatično ga je formuliralo že 1848. leto in navzlic spremembam v njegovi vsebini in gibalnih silah je ta program še vedno osrednja točka vsega bojavnega prizadevanja slovenskega naroda. *Zedinjenje in popolna osvoboditev — to je torej sodobno geslo slovenskega naroda.* Problem obstoji torej v tem, da se zlomi imperialistični pritisk na slovenski narod, ki ga je razkosal med štiri države. Vsi štirje deli imajo potemtakem skupen končni narodni cilj in skupnega glavnega sovražnika: središče imperialistične reakcije. Konkretna pota slovenske narodne politike pa morajo biti nujno drugačna za vsak del slovenskega naroda posebej. V Italiji, Nemčiji in Madžarski je glavna neposredna naloga slovenskega narodnega gibanja boj za najelementarnejše kulturne, gospodarske in politične zahteve slovenskega naroda. Tak skromen boj je edina pot, ki bo vodila slovenski narod k utrditvi njegove narodne zavesti in ponosa, obenem pa je taktično sredstvo, ki bo usposobilo tamkajšnje Slovence tudi za postavljanje odločnejšega neposrednega akcijskega programa.

Drugačen je položaj Slovencev v Jugoslaviji. Tu imajo pred seboj važnejšo nalogo, namreč, priboriti si morajo tak položaj, da bo ta del Slovencev postal privlačno središče vsega slovenskega naroda in obenem voditelj ter pomočnik ostalim Sloven-

cem v njihovem demokratičnem boju za svobodo. Jugoslavija ima pomen za Slovence samo toliko in dotlej, dokler bodo v njej in z njo zavarovani slovenski narodni interesi. Kdor bi hotel iskati njen pomen kjerkoli drugod, bo zašel na stranpota. V tem oziru je 1928. leta točno dejal hrvaški politik dr. Maček:

«... Skupnost se ne ustvarja in tudi nihče ne pristopa k njej, zato da bi izgubil svobodo, ampak zato, da bi okreplil jamstvo za svojo svobodo in svoj svobodni narodni napredek. Vsaka drugače urejena skupnost pa ni skupnost ampak organizirana tiranija, ki nima pravice do obstanka in ki mora prej ali slej propasti...»

Ustvaritev take Jugoslavije pa ni samo v interesu Slovencev, ampak vseh narodov Jugoslavije, torej tudi Srbov. Vsem preti nevarnost tuje invazije in izgube neodvisnosti. Tudi v tem oziru je dr. Maček, ki je govoril o vzajemnosti slovanskih narodov, pravilno dejal:

«Tragika slovanstva je, da ko pridejo slovanski narodi, ki so bili sami skozi dolga leta zatirani, do svoje svobode, nimajo drugega dela, kakor zatirati druge slovanske narode, ki so jih dobili v svojo sfero. Rusi so zatirali Poljake, danes Poljaki zatirajo Ukrajince. Avstrijski Nemci so tri sto let zatirali Čehi, danes Čehi zatirajo Slovake. Turki so pet sto let zatirali Srbe, danes... To je slika slovanske vzajemnosti. Slovanstvo vse dotlej ne bo imelo bodočnosti, dokler ne bo sleherni narod popolnoma svoboden...»

Spričo nevarnosti, ki danes preti balkanskim narodom in o kateri smo govorili v prejšnjem poglavju, je jasno, da je ureditev narodnega vprašanja postala neposredna nujnost, in sicer ne samo za Slovence, Hrvate itd., ampak tudi za Srbe. Demokratično spoznanje o potrebi, da se to vprašanje reši, dobiva torej tudi med Srbi vedno več tal. Eden vidnih srbskih javnih delavcev je spričo novega položaja srbskega naroda zapisal:

«Več od pet sto let je ideja srbstva obstajala samo in izključno v ideji politične in gospodarske osvoboditve zaslužjenih ljudskih množic, v ideji fanatičnega boja za pravico in prava zatirane raje, v ideji plamtečega narodnega odpora proti vsaki

brezpravnosti in proti vsakemu tiranu in zatiralcu, najsi bo turške, avstrijske, madžarske ali srbske krvi . . .»

«. . . Nikdar, odkar obstoji, se ni srbski duh izražal v propovedovanju nasilja in gospodstva nad drugim narodom, a še prav posebno ne nad bratskim slovanskim narodom . . . Srbskemu narodnemu duhu odgovarja samo taka državna skupnost s hrvaškim narodom in z drugimi slovanskimi narodi na Balkanu, ki počiva na demokratičnem sporazumu in svobodno izraženi volji ljudskih množic vsakega naroda . . .»

Spričo takih in podobnih izjav je očitno, da slovenski in hrvaški narod v svojem boju nista osamljena, ampak da lahko uspešno in brezpogojno računata na pomoč resnično demokratičnih plasti srbskega naroda. Tradicionalna srbska demokratična misel, katere nosilec so široke ljudske množice srbskega naroda, postaja zaveznik slovenskega naroda prav tako, kakor napredne in demokratične sile v mednarodnem življenju. Samo dosledna demokratična politika doma in na mednarodnem terenu je torej v stanu pridobiti Slovincem močne, trajne in zanesljive zaveznike.

Dva momenta bosta torej odločala o bodočnosti slovenskega naroda: objektivni mednarodno-politični položaj in subjektivna pripravljenost Slovencev samih, dati odpor zunanjemu pritisku. Vprašanje se torej stavlja pred nas tako: ali naj slovenski narodni boj naposled postane sestavni del splošnega demokratičnega boja za napredek človeške družbe, ali pa bo zopet — kakor 1848. leta in kasneje — potegnjeno na stran reakcije in postane ovira družbenega napredka.

Če čuti posameznik ponos na tem, kar je pozitivnega storil, in če ga je sram negativnih dejanj, tedaj to v nekem zgodovinskem merilu velja tudi za narode. In če se Slovenci s ponosom oziramo na ona razdobja slovenske zgodovine, ko je slovenski narod dajal hekatombe žrtev v obrambi kulture in ko je njegova revolucionarna energija v neizčrpnem potoku prihajala do izraza v krvavih bojih za napredek ne le slovenskega naroda, temveč evropske kulture sploh, če na drugi strani s prezirom in občutkom sramu zremo na leta teme v naši zgodovini, na pomoč, ki smo jo kdaj koli nudili reakciji, grobarjem napredka in

svobode, potem nam morajo te naše izkušnje v zgodovini biti tudi nauk v usmerjanju našega bodočega narodnega boja. K temu nas ne silijo samo čustveni nagibi, ampak tudi stvarnost, ki nas uči, da *od reakcije, ki mora propasti, Slovenci ne moremo pričakovati pomoči.*

Slovenski narodni boj bo torej uspešen samo tedaj, če bo ostal zvest idealom napredka, svobode, človečnosti, miru in človeka vrednega življenja, ki jih je človeštvo dvigalo na svoje zastave v svojih največjih časih in bojih. Ni ga demokratičnega človeka, ki bi smatral, da je na primer slovaška «rešitev» narodnega vprašanja v resnično korist slovaškega naroda in mednarodnega miru. Samo tista rešitev narodnega vprašanja je pravilna in dokončna, ki daje ljudstvu obenem vse demokratične pravice in ustvari pogoje za socialno blagostanje.

Dr. Vl. Maček je 1936. leta pravilno zapisal:

«... Da, nacionalizem, to je živa in čuječna zavest o pripadnosti k enemu ali drugemu narodu, je vsajen v vsakem narodu... Nacionalizem pa ostane samo prazna forma, če nima nobene vsebine, to je ako ta oblika ni zato tu, da ustvarja ideale pravice med ljudi, ki jo danes imenujemo socialno pravico.»

Tudi za slovenski narod nacionalizem, ki je dejansko samo izrabljanje čustva iskrene pripadnosti in ljubezni do svojega naroda v korist reakcionarnih in imperialističnih socialnih plasti, ni prava pot k realizaciji njegovega programa. Nacionalizem je torej nedemokratična in socialno reakcionarna ideologija. Na praktičnih primerih pa smo videli, da je dano jamstvo za resnično rešitev narodnega vprašanja samo tedaj, če je težišče narodnega boja na delavcih in kmetih.

Jasno je potemtakem, da se narodnega vprašanja in njegove rešitve ne da postaviti drugače kakor v zvezi z demokracijo. Nič zato, če je ta beseda danes na tako slabem glasu. Toda človeštvo bi se vrnilo v najtemnejše barbarstvo, nevredno duhovnega bogastva, ki so ga skozi tisočletja ustvarjali napredni duhovi, če bi trajneje prenašalo nasilje mračnjaštva in socialne reakcije, ki danes s pozami rimskih cesarjev in praznim misticismom pokriva svojo pravo protiljudsko in človeški kulturi sovražno podobo. Ni mogoče, da bi se zgodilo in se tudi ne bo

zgodilo, da bi človeštvo za vselej zavrglo tiste ideale, za katere je padlo v človeški zgodovini toliko žrtev in katerim se ima človeštvo zahvaliti za vsak korak naprej, ki ga je napravilo v svojem razvoju. Nasprotno! Prav sedaj, ko se zdi, da je triumf reakcije nad napredkom najpopolnejši, je reakcija najbliže svojemu polomu, zato pa je dolžnost vsakogar, ki mu je na srcu bodočnost slovenskega naroda, da ga pomaga rešiti pred katastrofo, v katero ga tirajo tisti, ki vežejo našo narodno usodo s kratkotrajno konjunkturo sodobne reakcije.

Zopet se torej vračamo k bistvenemu vprašanju, ki se je pojavljalo pred nami v vsem pretresanju zgodovine slovenskega naroda, k vprašanju *kako, po kakšni poti* moremo realizirati svoj narodni program. To vprašanje mora tudi v današnjih časih postati *preizkusni kamen* za vse programe, ki jih postavljajo v našem političnem življenju in ki zadevajo naše narodno vprašanje. Danes je slovenski narod nedvomno v izredno hudi stiski. Toda samo kapitulanti in ljudje, ki padajo ob vsakem udarcu v brezglavo paniko, lahko — poleg tistih, ki jih njihovi reakcionarni interesi ženejo v tej smeri — sklepajo iz tega, da se mora slovenski narod vdati pritisku reakcije. «Plat zvona ni znamenje za zmedo — je dejal Danton — ampak za napad na sovražnike.» Tudi težavni položaj, v katerem smo danes v veliki meri po svoji lastni krivdi, ne sme oslabiti naše obrambene aktivnosti. Nasprotno, potrebno je, da to aktivnost okrepimo in da nam pri tem nikoli ne izginejo izpred oči veliki nauki naše zgodovine. V tem oziru moramo pač reči z Bismarckom:

«Vedno sem strmel za tem, da bi se naučil kaj novega, in če sem pri tem prišel v položaj, da sem moral popraviti neko svoje prejšnje mnenje, tedaj sem to takoj napravil in sem bil ponosen, da sem tako ravnal.»

Videli smo, da je narod v zgodovini nastal in se v njej razvijal, da se je izpreminjala njegova vsebina in da so se spremenile njegove gibalne sile. Že iz samega tega dejstva se vidi, da narod ni nikak absolutum, ki bi tudi v bodočnosti ostal neizpremenjen. Veliki demokratični boj, ki ga bijejo danes zatirani narodi proti imperializmu, je uvod v zmago resnično de-

mokratične misli, katere nosilec so široke ljudske množice in ki bo odpravila vsa nasprotja med narodi, z njimi vred pa tudi vse pojave nacionalizma in šovinizma. Razvoj današnje družbe kaže tendenco po vedno večjem povezovanju in zbliževanju narodov. Odpor demokratičnih narodno-osvobodilnih gibanj proti imperializmu pa ustvarja tiste moralne pogoje, ki so potrebni za sodelovanje in za bratstvo med narodi. Na tej bazi se razvija iskrena internacionalistična miselnost, ki ne predstavlja negacije narodne samobitnosti, ampak nasprotno njeno najdoslednejšo obrambo. Da bi narodi mogli prijateljsko in konstruktivno živeti drug poleg drugega, je namreč potrebno, da imajo popolno svobodo v razvijanju vseh svojih nacionalnih kvalitiet. Šele na tej osnovi bo potem mogoč razvoj vsečloveške kulture, ki bo pri vseh narodih tvorila internacionalistično humanistično jedro po obliki nacionalnih kultur. Kolikor razkošnejše bo torej razcvetanje nacionalnih kultur, toliko bogatejša bo občečloveška kultura. V tem smislu torej tudi govorimo o stapljanju narodov v neko občečloveško skupnost. Pot do te skupnosti torej ne vodi in ne more voditi v smeri umetne slabitve individualnosti posameznih narodov ali celo nasilnega spajanja, kakor so si ga predstavljali pri nas mnogi iz tako zvanega integralno - jugoslovanskega tabora, ampak nasprotno ravno v smeri krepitve samobitnosti slehernega naroda in njegove kulture, ki bo predstavljala nenadomestljiv delež v občečloveški skupnosti.

V takih okolnostih šele bo odpravljen tudi problem malega naroda. Osvobojen imperialističnega pritiska bo postal mali narod resnično enakopraven član v zboru narodov, kjer bo moč duha in kulture odločala namesto nasilja, ki je svojstveno današnji «nacionalistični» dobi. Ta naša predvidevanja imajo realno osnovo v socialnih procesih, ki so dali tudi narodnemu vprašanju novo vsebino. Slovenski narod, ki spada med najmanjše v Evropi, ima torej tem več razloga, da si v teh odločilnih časih znova ne naloži sramotne in poniževalne vloge oporišča reakcije v državi in na področju mednarodne politike, vloge, ki povrh tega tudi njemu samemu nujno prinaša nov poraz, kakor je podobna politika prinesla poraz tudi Slovakom.

